

A

NKARA

ANADOLU VE RUMELİ ARAŞTIRMALARI

CİLT / VOLUME:2 SAYI / ISSUE:4 KIŞ / WINTER 2021

N

K

A

R

A

D

ERGİSİ

AJARS

Cilt/Volume:2 Sayı/Number:4 Kış/Winter 2021
e-ISSN: 2717-9052

ANKARAD - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

AJARS - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Summer and Winter.

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

leventkavapinar@hotmail.com

05353930212

DERGİ İLETİŞİM

Elmek / Email: ankaradergisi06@gmail.com

Genel Ağ / Web

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ankarad/>

<https://www.ankaradergisi06.com/>

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN BY

Arda Ada YILMAZYAŞAR

Dr. Öğr. Üy. Hasan YILMAZYAŞAR

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER

MLA (Modern Language Association)-ERIH PLUS-ICI Index (International Copernicus Index), NSD (Norwegian Register For Scientific Journals, Series And Publishers)-Standford Libraries- NLClibrary (Northern Lakes Colleges)- TEİ (Türk Eğitim İndeksi)-ResearchBib-Haw Hamburg-Neu in der EZB-ASOS İndeks-İdeal Online, İSAM, ResearchGate, Google Scholar, ROAD-Colombus State University Libraries-KOBV (Portal Kooperativer Bibliotheksverbund Berlin Brandenburg).....

© Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi

©Ankara's Journal of Anatolia and Rumelia Studies

ANKARA

4. SAYININ BAŞ EDİTÖRÜ / EDITOR IN CHIEF OF 4th ISSUE

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

EDİTÖR / EDITOR

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR - Dr. Ökkeş NARİNÇ

Yardımcı Edİtör ve Sekreteryası / Assistant Editor and Secretariat

Arş. Gör. Hatice ERDOĞAN

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Aőkın KOYUNCU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakan KARAGÖZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Hülya TAŞ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Petru GOLBAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ (İzmir Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeynep ZAFER (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Estella Antoaneta CİOBANU (Ovidius University of Constanta-Romanya)

Doç. Dr. Fatma Akkuő YİĞİT (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim Etem Çakır (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim Kelağa AHMET (Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Sevgi PARLAK (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK (Bitlis Eren Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hasan YILMAZYAŞAR (Anadolu Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV (Trakya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ferhan Kırıldökme Mollaoglu (Trakya Üniversitesi)

DİL EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Petru GOLBAN

Arş. Gör. Derya BENLİ-Arş. Gör. Özge KARİP SEYREK

KİTAP İNCELEME YAYIN YÖNETMENİ / BOOK REVIEW EDITOR

Arş. Gör. Hatice ERDOĞAN

SAYFA DÜZENİ YAYIN YÖNETMENİ / LAYOUT EDITOR

Dr. Ökkeş NARİNÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Akif KİREÇÇİ-Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YAMAN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU-Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL-İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Dimitri KOROBENİKOV-ABD
Prof. Dr. Dragi GEORGIEV-Üsküp Üniversitesi
Prof. Dr. Emine DİNGEÇ-Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan AFYONCU-Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY-Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma ACUN-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Fehmi YILMAZ-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Filiz ÇOLAK-Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Ü. Gülsüm POLAT- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hamiyet SEZER-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan MERT-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya BOYANA-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İdris BOSTAN-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP-Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. İvan RUSEV- Varna Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA- Veliko Tırnova Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN-Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YAVUZERLER-Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TURAN-Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ-Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Nejla GÜNAY-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nenad MOACANIN-Zagreb Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nicolas VATİN- EPHE
Prof. Dr. Nuray ÖZDEMİR-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Orlin SABEV-Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Prof. Dr. Ömer METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Rositsa GRADEVA-Bulgaristan Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar SARISIR-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman POLAT-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Tülay METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur DOĞAN-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit EKİN-Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler BULDUK-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Viorel DANAİTE-Bükreş Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Zeliha DEMİREL-Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Aleksander FOTIC-Belgrad Üniversitesi
Doç. Dr. Alper ALP- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Arif SARI – Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge KAYA YİĞİT-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Birten ÇELİK-Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Çağla Derya TAĞMAT-Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Dritan EGRO- Tiran Üniversitesi
Doç. Dr. Esra ÖZSÜER-İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri KILIÇ-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Gergana GEORGİEVA-VelikoTirnova Üniversitesi
Doç. Dr. Güneş IŞIKSEL-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. H. Veli AYDIN-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Halil Saim PARLATIR-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Hristiyan ATANASOV-Sofya Merkez Devlet Arşivleri
Doç. Dr. Kader ÖZLEM-Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Nilgün Nurhan KARA-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Marinos SARIYANNİS-Girit Akdeniz Araştırmaları Merkezi
Doç. Dr. Mehmet ERSAL-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZKAN-Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mümin İSOV-Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Önder DUMAN-Ondokuz Mayıs Üniversitesi

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Doç. Dr. Paschalidis ANDROUDIS-Aristoteles Üniversitesi
Doç. Dr. Sema KÜSKÜ-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sinan GÜZEL-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sıddık ÇALIK-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Sırcan KATIC-Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Sabri ÖZÇAKIR-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Stefka PIRVEVA-Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Doç. Dr. Tatjana KATIC-Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Mustafa UYAR-Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Meral ORTAÇ-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Nuri ADIYEKE-Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Özgür KOLÇAK-İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Rüstem BOZER-Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Selahattin BAYRAM-İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Şebnem PARLATIR-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Anca POPESCU-Bükreş Üniversitesi
Dr. Dragana AMEDOSKI-Belgrad Tarih Enstitüsü
Dr. Georgi ZELENGORA- Sofya
Dr. Nadejda VASİLEVA-Trakya Üniversitesi
Dr. Nevena GRAMATİKOVA-Sofya
Dr. Nevena NEDELÇEVA-Tırnova
Dr. Betül ÖZCAN BALKIR- Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Uğur ÖZGÜR-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Ökkeş NARİNÇ- Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

OKUR YORUMLARI / LETTRES

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki yorum, görüş ve önerilerinizi dergi editörlerine gönderiniz:

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR: leventkayapinar@hotmail.com

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR: akayapinar66@hotmail.com.tr

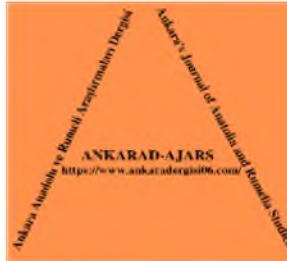
Dr. Ökkeş NARİNÇ : onarinc@nku.edu.tr

Readers are highly encouraged to express their comments, views or suggestions on published articles to the editors:

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR: leventkayapinar@hotmail.com

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR: akayapinar66@hotmail.com.tr

Dr. Ökkeş NARİNÇ : onarinc@nku.edu.tr

Sosyal Medya Hesaplarımız

<https://twitter.com/ankaraarast>

Sayı / Number : 4	Kış / Winter 2021
e-ISSN: 2717-9052	ankaradergisi06@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER-İNCELEMELER / ARTICLES-RESEARCHES

- ALİEV, Oktay:** Köyden Cepheye – Bulgaristan Vetova Köyü'nden Birinci Dünya Savaşı Cephelerine: Anılar ve Hikâyeler / From The Village to The Front - from The Village of Vetovo, Bulgaria to The Fronts of The First World War. Memories, Stories.....**279-296**
- BAKKALOĞLU, Bahadır:** Evrenos Bey Vakıflarının XVIII. Yüzyıl Başında Selanik Şer'iyye Sicillerine Yansıması / Reflection of Evrenos Bey Foundations on Sher'ı Register of Thessaloniki in The Early 18th Century.....**297-318**
- BOZ, Cem:** Kutalmışoğlu Süleyman'ın Sultanlık Mevzusu Hakkında Yeni Bir İddia / A New Claim on The Matter of Qutlumush's Son Suleiman's Sultanate.....**319-338**
- KAYAPINAR, Ayşe- KAYA YİĞİT, Bilge:** Rusçuk'ta Çavuşzâde Muhammed Ağazadeler Para Vakfına Dair Bir Vakfiye / A Vakfiye on The Çavuszade Muhammed Ağazadeler Money Foundation in Ruse.....**339-385**
- KÖSEOĞLU, Tülay:** Sovyet Dönemi “Topyekûn Eğitim (Yalpisıga Eğitim)” Politikası'nın Kazakistan SSC'deki Görünümü / The Reflection of “Universal Education” Policy of The Soviet Era in Kazakhstan Ssc.....**387-406**
- SİNA, Ayşen:** Yazıtlar Işığında Anadolu Kadın Hekimler ve Ebeler / Anatolian Female Physicians And Midwives in The Light of Inscriptions.....**407-424**
- TÜRBEDAR, Erhan:** Bosna-Hersek'te Milliyetçi Söylemlerin Tehlikeli Yükselişi: Tarih Tekerrür Mü Ediyor ? / Dangerous Rise of Nationalist Discourse in Bosnia and Herzegovina: Is History Repeating?.....**425-456**
- ÜNLÜ, Ertan:** Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın Rumeli Seraskerliği / Chief Admiral Kucuk Huseyin Pasha As The Rumelia Serasker.....**457-489**

VASİLİKİOTOU, Maria (Meryem BATAN)- TURHAN, İhsan: 46
Numaralı Papyrüs İşığında Antikçağ'da Büyücülük / Sorceress in
Antiquity According to Papyrus Number 46.....**491-523**

ÇEVİRİLER / TRANSLATIONS

PELEVAN MEMET, Müzeyyen: Kızını Okutmak İsteyen Kederli Bir
Annenin Eleftherios Venizelos'a Mektubu / Letter to Eleftherios
Venizelos from a Concerned Mother Wishing The Education of
His Daughter.....**525-534**

KİTAP TANITIMI/ BOOK REVIEW

CİNKARA, Abdullah: Halil İnalçık, Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine
Araştırmalar 1441-1700, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür
Yayınları, 2017, ISBN:978-605-295-251-1.....**535-547**

SAYBİR, Hasan: David Wilson, Suppressing Piracy in The Early
Eighteenth Century: Pirates, Merchants and British Imperial
Authorities in The Atlantic and Indian Oceans, Woodbridge: The
Boydell Press, 2021, ISBN: 978-1783275953.....**549-554**

BELGELER / DOCUMENTS

BAKSI, Elif: Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de Maârif Teşkilatı (Lütfi
Efendi) / Education Organization in Turkey After The Tanzimat
(Lütfi Efendi).....**555-586**

**NARİNÇ, Ökkeş-KURT, Hülya, ASKER, Başak Ceren, ŞENTÜRK,
Burcu, ÜNAL, Eyüp Can:** ANADOLU'DA İÇİLECEK SULAR
Müderri Nazmi Asaf -Vefiyât Üzerinde Mühim Bir Âmildir- /
The Waters to Drink in Anatolia**587-634**

YAYIN İLKELERİ.....635-645

ANKARAD, 2021; 2(4):279-296	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI: 10.53838/ankarad.1020220

Araştırma Makalesi

**KÖYDEN CEPHEYE – BULGARİSTAN VETOVA
KÖYÜ'NDEN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI
CEPHELERİNE: ANILAR VE HİKÂYELER**

Oktay ALİEV*

Öz: Bulgaristan'ın Birinci Dünya savaşına katılması ve savaşta rolü birçok Bulgarca yayınlanmış çalışmalarda detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Savaşa 1915 yılında katılan Bulgaristan, "Milli ülkü" olarak adlandırılan 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın çizdiği sınırlarını geri almak için olağanüstü çaba göstermiştir. Neticede Bulgaristan, 29 Eylül 1918'de imzalanan Selanik Ateşkesi ile savaştan mağlubiyetle ayrılmıştır. Üç büyük cephede savaşan devlet nihayetinde iç ve dış politik, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı savaştan çekilmek zorunda kalmıştır. Bulgar tarih yazımında yakın ilgi görmeyen mikro tarih anlayışı - toplumların ve "küçük" insanların tarihi, Birinci Dünya Savaşı'na üstten bakmaya mahkûm bırakılmıştır. Çoğu araştırmacının dikkatini çekmeyen hususlar arasında cephede savaşan askerlerin gündelik yaşamı, aldıkları darbeler, yaşadıkları zorluklar, bulaşıcı hastalıklar, şarapnel etkisi (shell shock) vs. gibi psikolojilerini etkileyen faktörleri sayabiliriz. Cephede şehit olanlar, aileleri, savaşın onlara nasıl etki gösterdiği, gaziler, onların cepheden dönüşleri, endişeler, savaş döneminin kısıtlı ve zorlu gündelik yaşamı da diğer dikkate alınmayan konulardır. Sayılan tüm bu hususların araştırılmasının önemi tarih yazımında Birinci Dünya Savaşını daha yakından kavrayabilmek için önemli ve gereklidir. Birinci Dünya Savaşını, savaşa katılanları, şehitleri, gazileri, cephedeki yaşamlarını, hikayelerini ve anılarını, cepheden döndükten sonraki hayatlarını daha iyi anlayabilmek için bu makalede Bulgaristan'ın Rusçuk İli'ne bağlı Vetova'dan, Birinci Dünya Savaşına katılan gazilerinin hikayeler ile torunları veya çocuklarına anlattıkları anıları derlenmeye çalışılmıştır. Makalenin

* Bulgaristan-Sofya Üniversitesi, oktavaliyev.2000@abv.bg. ORCID: 0000-0002-5440-783X.

amacı çerçevesinde üç adet hikaye derlenip seçilerek okuyucuya belgeleri ile beraber sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Birinci Dünya Savaşı, Vetova, Anılar ve Hikâyeler.

FROM THE VILLAGE TO THE FRONT - FROM THE VILLAGE OF VETOVO, BULGARIA TO THE FRONTS OF THE FIRST WORLD WAR. MEMORIES AND STORIES

Abstract. Bulgaria's participation in the First World War and its role in the war are explained in detail in many studies published in Bulgarian. Bulgaria, which joined the war in 1915, showed a superior struggle to regain the borders drawn by the San Stefano Treaty signed in 1878, which was called the "National Ideal", and as a result, Bulgaria left the war in defeat with the Thessaloniki Ceasefire signed on September 29, 1918. The state, which fought on three major fronts, eventually had to withdraw from the war due to domestic and foreign political, social and economic reasons. Micro-history, that is, the history of societies and "little" people, which did not receive warm attention in Bulgarian historiography, left the First World War to be viewed from above. The points that most researchers do not draw attention to are the factors which affect the psychology of the soldiers fighting at the front, such as their daily life, the blows they received, the difficulties they experienced, infectious diseases, shell shock, martyrs at the front, their families, how it affected them, veterans, their return from the front, worries, the limited and difficult daily life of the war period. The importance of investigating all the factors listed above is important and necessary in order to see the First World War from within in historiography. In order to better understand the First World War, its participants, martyrs, veterans, their lives, stories and memories, their lives after returning from the front, an effort has been made in this article to compile the stories of the First World War veterans from Vetovo, Ruse Province, Bulgaria and their memories told to their grandchildren or children. For the purpose of the article, 3 stories were compiled, selected and presented to the reader with their documents.

Key Words: Bulgaria, World War I, Vetovo, Memories and Stories

Extended Abstract: The First World War, also known as the "Great War", which took place mainly on the European stage, was an unprecedented clash in which almost no untouched territory remained on the continent. However, due to the territorial and economic goals of political leaders, millions of people pay with their blood, they are known and unknown heroes, who lost their lives or became disabled for life during this war.

These micro-processes, tracing the lives and experiences of the participants in this great conflict, are a little-studied topic in Bulgaria. There is a lot of detailed researches in Bulgarian historiography about Bulgaria's participation in the First World War, but it examines in detail the policy of Tsar Ferdinand and the events taking place on the three fronts on which Bulgaria was forced to fight. The memories of Bulgarian military leaders during The First World War are also invaluable, and among them those of Gen. Stefan Noikov and Gen. Stefan Toshev deserve to be noted, who have been thinking for a long time about the defeat of Bulgaria.

Undoubtedly, however, about one million people are neglected, which Bulgaria mobilized during the war. Therefore, as the grandson of a veteran of this war, I decided to study the other men who had returned from the fronts from my hometown of Vetovo. I was able to learn the names of 16 people, but for some of them I could not find almost any information. Their stories are very similar; as are the difficulties they went through. Illnesses, injuries, blindness, chemical poisoning, shrapnel shock, captivity in Greece, Serbia or France and many other known or unknown stories that they are returning home have told their families, children and grandchildren. Thus, a significant part of the stories has survived to this day.

In almost every family in Bulgaria there is at least one deceased or veteran of the First World War. The topic deserves special attention in our country to take a closer look at the dimensions of the war. The stories combine the courage, bravery, audacity and will for the fighting spirit of the Bulgarian warrior not only in the front, but also in the postwar period.

In order to have a comprehensive view of the Bulgarian participation in the First World War, we must embark on the lives of veterans who experienced the horrors of the war. In view of the time that has passed since the beginning of the First World War, it is normal to say that today there are no living participants in WWI, but their children or grandchildren, if not all, at least a significant part of them, keep the memory of their grandfathers or fathers-heroes. If not saved stories, then at least photos or medals, if received. In my case, I came across long stories that my respondents gladly accepted to tell me. Many of them kindly provided me with photos of the veterans in their families. In this case we are talking about the town of Vetovo, Ruse region, Republic of Bulgaria. As many as 5 ethnic groups live in Vetovo. In the difficult years of the First World War, representatives of almost all ethnic groups of the village were mobilized in the Bulgarian army and participated in the realization of the national ideal of the Kingdom of Bulgaria. In the center of Vetovo is located the memorial to those killed in the Wars for National Unification

of Bulgaria (1912-1918). Especially during the First World War, 69 people died for a total of three years (1915-1918). This is a great tragedy for a small town, which during this period numbered about 3,000 people. At the memorial we read Muslim and Christian names, people who fought side by side and gave their lives in the name of their homeland. The issue of those killed and awarded in the Great War was facilitated by the digitalization of the State Military History Archive - Veliko Tarnovo, but the search for war veterans is a more complex activity. This activity requires a good knowledge of the region you are exploring. The family memory of veterans is essential. It depends entirely on his descendants whether you will be able to assemble the pieces of the big puzzle you have to put together. Therefore, the search for veterans turned out to be quite a complicated but extremely enjoyable task. The study began this summer, as a result of which 16 names were found. The search for this extremely valuable activity continues and will continue in the future, and will not be limited to my hometown of Vetovo. For example, the almost unexplored Muslim participation in the Bulgarian army during the First World War can find valuable ground in Bulgarian historical science. By the same logic, the Bulgarian-Turkish diplomatic relations during the First World War and the unexplored participation in the Ottoman army of the Turks from Bulgaria in the defense of Canakkale may be of interest.

The topic with the veterans of Bulgaria from the First World War may arouse the interests of a wide range of researchers. One of the main goals of this work is to make the reader wonder if there is any participant in the wars in his family and to delve into his family history generations ago. In this way, the preservation and transmission of ancestral memory can be stimulated.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) hemen hemen tüm dünyayı kasıp kavuran bir harptir. Savaşın başlamasına ilişkin pek çok neden vardır. Bu nedenler karmaşık yapıdadır. Genelde bunlar ekonomik, sosyal ve siyasi niteliktedir. Savaşı başlatacak, bardağı taşıracak son damla 25 Haziran 1914 tarihinde vuku bulmuştur. O gün Sırp asıllı bir milliyetçi, belki de milyonlarca insanın ve aynı zamanda onlarca devletin kaderinin değişmesine sebep oldu. 20 yaşındaki ve Gavriilo Princip adındaki genç, Avusturya-Macaristan imparatorluğunun Arşidükü Franz Ferdinand'a başarılı bir suikast gerçekleştirerek imparatorluğunun veliahdını öldürdü. Bu olay bütün Avrupa ve dünyada büyük yankı uyandırdı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bu suikastın arkasında Sırbistan'ın olduğuna emindi ve 28 Temmuz 1914 tarihinde onlara savaş ilan etti. Çok geçmeden savaş tüm Avrupa'yı sardımıştı ve iki cephe ortaya çıkmıştır. İlk İtilaf

Devletleri, ikincisi ise İttifak Devletleridir. İtilaf Devletleri arasında Birleşik Krallık, Fransa ve Rusya imparatorluğu, İttifak Devletleri arasında ise Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya yer aldılar. Fakat kısa bir süre sonra İtalya özel sebeplerden dolayı safını değiştirmiştir. 30 Ekim 1914'te ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Sultanı V. Mehmed (1909-1918) İtilaf Devletlerine cihad ilan ederek İttifak Devletlerinin safına katılmıştır.

Bundan yaklaşık bir yıl sonra Bulgaristan da İttifak Devletlerinin arasına katılmıştır¹. Fakat oraya gelmeden önce Bulgaristan'ın tarihine ve savaşa katılmasının sebeplerine bakmamız gerekir. Bulgaristan, 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (93 Harbi) sonra Osmanlıların mağlubiyeti ile üzerine imparatorluğun elinden çıkmıştır. 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla savaş sona ermiş ve Bulgaristan Devletinin sınırları çizilmiştir. Makedonya ve Trakya'dan büyük topraklar, yeni kurulan devletin sınırlarına dahil edilmiştir. Balkanlarda bu kadar büyük bir devletin kurulması pek çok batılı devleti rahatsız etti. Balkanlarda güçlü ve büyük bir Slav ülkesinin varlığı, batılılara göre Rusya İmparatorluğu'nun burada gücünün ve nüfuzunun artması anlamına geliyordu. Bunun üzerine aynı yıl içerisinde (13 Haziran-13 Temmuz 1878) Berlin'de bir kongre toplanmıştır. Berlin Kongresi, 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanmıştır. Antlaşmaya göre Bulgaristan'dan Makedonya, Batı ve Doğu Trakya ayrılmış ve Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Doğu Rumeli isminde özerk bir devlet kurulmuştur. Bu toprakların Bulgarlardan geri alınması onlara atılan çok büyük diplomatik bir tokattır. Fakat çok zaman geçmeden başkenti Filibe (Plovdiv) olan bu bölge 6 Eylül 1885'te Bulgaristan tarafından ilhak edilmiştir. Buna karşı çıkan Sırbistan, Bulgarlara savaş ilan etse de yapılan savaşta büyük bir mağlubiyete uğramışlardır. Sırp-Bulgar Ssavaşını kazanan Bulgarlar, sınırlarına kattıkları yeni toprakları Bukreş antlaşması ile savunmuş ve dünyaya duyurmuştur. 22 Eylül 1908 tarihine gelindiğinde ise Bulgaristan Prensliği bağımsızlığını ilan ederek

¹ Birinci Dünya Savaşına Bulgaristan'ın katılımıyla alakalı geniş bilgiler için bkz. *Марков, Г. Голямата война и българският меч над Балканския възел* (1914-1919). Първа книга: Заплицането, София, 2016; Bulgaristan'ın cephe savaşları ve savaştan ayrılması ile alakalı geniş bilgiler için bkz. *Марков, Г. Голямата война война и българският меч над Балканския възел* (1914-1919). Втора книга: Разсичането, София, 2016, Аугса: Ökkeş, Nariç., *Bulgar Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020.

Bulgaristan Çarlığına dönüşmüştür ki bu bağımsızlığı ilk destekleyen ve kabul eden dış güç Osmanlı İmparatorluğu olmuştur².

Bu arada Bulgaristan Berlin Antlaşması’ndan sonra kaybettiği toprakları da geri kazanmak istiyordu. Talep ettikleri topraklar Makedonya ve Trakya’ydı. 1912 yılında Bulgarlara uygun zemin bularak Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ile dörtlü ittifak (Balkan ittifakı olarak bilinir) Osmanlı İmparatorluğu’na karşı dörtlü ittifak kurdular. 26 Eylül 1912’de başlayan Birinci Balkan Savaşı Osmanlıların mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır. Bu savaştan sonra Bulgaristan, kendi topraklarına Edirne ve civarındaki toprakları ilhak etmiş oldu³.

Bu durumdan pek memnun olmayan Sırbistan ve Yunanistan gizli ittifak kurup 19 Mayıs 1913’te Bulgarlara karşı birlik oldular. Böylelikle İkinci Balkan Savaşı patlak verdi. İkinci Balkan Savaşı Bulgar tarih yazımında “Müttefikler arası savaş” diye bilinir. Bunun sebebiyse Osmanlı imparatorluğu, Sırbistan, Yunanistan ve Romanya’nın Bulgaristan’a savaş ilan edip dört bir yandan Bulgar topraklarına akın ettikleri içindir. Çaresiz kalan Bulgarlar bu savaşı 28 Temmuz’da İstanbul Antlaşması ile kaybederek Bulgar tarihçilerin deyimi ile “ilk milli kazasını” almışlardır. Savaştan sonra Güney Dobruca Romanya’ya, Makedonya Rumlar ve Sırlara, Doğu Trakya ise Osmanlılara kalmıştır⁴.

İlk milli felaketten sonra “milli ülkü” çerçevesinde, Ayastefanos Antlaşması’nın çizdiği Bulgaristan Devleti’nin sınırlarını tekrar aynı şekilde çizilmesi için büyük çaba gösteren Bulgarlara 1914 yılında tekrar güneş doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın başında Bulgaristan’ın nüfusu yaklaşık 4,5 milyondur (bunların arasında yaklaşık 1 milyon Türk de vardı). Savaşın başlamasıyla beraber gözler Bulgaristan’a çevrildi. İki saf bakımından Bulgaristan’ın önemi büyüktü çünkü çok stratejik coğrafik konumu vardı. Şüphesiz savaşın ilk iki yılı İttifak Devletlerinin başarılarıyla sonuçlanmıştır. Bulgarlara peş peşe teklifler gelmiştir. Anlaşılan Bulgaristan savaşa seyirci kalmayacaktı ama safını belirlemede kesin kararını hala açıklamamıştı. İki olay bu kararın sonuçlanma sürecini hızlandırdı. Dönemin çarı Ferdinand (1887-1918) Alman soylu Koburglardandı. Bulgaristan başbakanı olan Dr. Vasil Radoslavov da

²Mithat, Aydın., *Bulgaristan Yol Ayrımında: İvan S. Geşov Meselesi*, Belleten, c. 77/sayı 280, s. 1071-1102.

³Ayşe, Kayapınar., *Bulgarca Yazılmış Hatıratla Balkan Savaşları, Balkan Savaşları ve Edirne*. 2 cilt, Edirne 2020, s. 245-274; Ayşe, Kayapınar, *Bulgarların Balkan Savaşlarına Bakışı: Dodov’un Günlüğü ve Radev’in Hatıratı, Balkan Savaşlarının 100. Yılı Uluslararası Balkan Sempozyumu*, İstanbul 11-13 Mayıs 2012, İstanbul 2012, s. 432-446.

⁴Ayşe, Kayapınar, 2020, s. 245-274

Alman yanlısıydı. Bu iki şahıs, Bulgaristan'ı İttifak Devletleri arasına katılmasını sağlayarak 1 Ekim 1915'te ülkeyi Birinci Dünya Savaşı'na girmesine neden olmuştur. O tarihte Bulgar çarı Ferdinand Sırbistan'a savaş ilan etti. Çar'ın savaşı ilan ettiği manifestoda şöyle yazıyordu: “Biz bayraklarımızı daha iyi günler için indirdik”. Çar'ın bahsettiği “daha iyi günler” ona göre artık gelmiştir.

İstatistiklere göre 1918 tam seferberlik ilan edildiğinde hâlihazırda Bulgaristan'da yaklaşık 800. 000 veya 1. 000. 000 arasında değişen asker sayısı vardı. Bunların arasında Bulgar, Türk, Tatar, Roman, Pomak vs. her etnik unsurdan ve değişik sosyal statüden insanlar vardı. Dikkat çekeceğimiz husus ise, bunlardan %80 veya %90'ı köylü gençlerdir. Bugün maalesef çoğunun hikâyelerini bilmiyoruz. Ne yazık ki bu konular üzerinde de Bulgar tarih yazımı pek durmamıştır. Bu makalenin esas konusu aslında savaşı masa başında yönetenler ve kararlaştıranlar değil de, cephelelerde kanları dökülenlerdir. Doğduğum, büyüdüğüm ve yaşadığım Vetovo (Vetova) şehrinde (Bulgaristan) bu yaz Birinci Dünya Savaşı gazileri için büyük çaplı bir araştırma yapmaya gayret gösterdim. Bu çalışmada ne yazık ki arşiv belgeleri çok azdır. Bu yokluğu telafi etmek için başka bir yöntem denedim ve kısmen başarılı oldum. Gazilerin çocukları ve torunlarıyla röportaj yaparak onlardan bilgiler ve gazilerin fotoğraflarını aldım. Gazilerin sayısı, 3 aylık bir araştırmadan sonra 16'ya ulaştıysa da 4-5 kahramanın bilgilerine ulaşamadım. Tek bildiğimiz sadece “savaşta yer aldıklarıdır”. Bu makalenin amacı çerçevesinde üç kişinin hikâyesini derledim. Geri kalan hikâyeler üzerinde hala çalışmaktayım. Bu 3 kahramanımızdan biri Türk, diğer ikisi de Kırım Tatarı'dır.

NECİP HASAN BELBER (1890-1946)

İlk gazimizin ismi Necip Hasan Belber'dir. Kendisi 5 Şubat 1890'da Vetovo'da Hasan Belber (d. 1858 – ö. ?) ve Halime Mehmedova'nın (d. 1863 – ö. ?) çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Anneannemin dedesi, benim ise büyük büyük dedem oluyor. Hasan Belber kayıtlara göre Vetovo'nun en eski Belberlerinden biridir. O zamanlar tıraş olmaya gelen köy halkının çoğunun parası olmadığından dolayı ödemelerini buğday, arpa veya berberlerin tarlalarında çalışarak ödedikleri söylenir⁵. Kütüklerdeki kayıtlara bakılırsa anlaşılacak ki Necip Belber, Hasan ve Halime'nin ilk

⁵ Adem Sabri Adem' le (d. 1947, Vetovo) 20 Eylül 2021 tarihinde yaptığımız röportajdan. Ondan aldığım bilgiye göre onun dedesi İsmilli Osman Nebi Vetova'da aynı dönemlerde berbermiş. O yılda „bir şinik ekine“ çalışıyormuş. Şinik tahıl için kullanılan ölçektir. Vetova'da aldığım bilgilere göre 1 şinik ekini 30 kg. ekine denk geliyormuş. Yine onun anlattığına göre köylünün biri Osman dedesine borçlandığı için 1 ineğini ona vermiştir. “Böylelikle dedem inek bakmaya başlamıştır” diyor Adem Sabri.

çocukları değil. 7 Ağustos 1893 yılında Hasan ve Halime 8 yaşındaki kızları Hafize Belber'i (1885-1893) toprağa vermişlerdir. Dönemin şartları, tıbbi imkanların henüz gelişmemesi, sefil köy hayatı, hijyen eksikliği, köylerde doktorların olmaması vs. gibi faktörler çocuk yaştaki ölümlere neden olmaktadır.

Necip büyük bir ihtimal köydeki okulu bitirmiştir. Aslında o dönemde okul dediğimiz camii odalarında köyün hocasının/imamının verdiği eğitimdir. 1909 yılında askerliğini bitiren Necip, köye dönerek Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Ayşe Cefer ile tanışıp evlenmiştir. Ayşe, 1894 yılında Vetovo'da Cefer ve Feride'nin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Doğup büyüdüğü ev Vetovo'da hala ayakta. Muhtemelen XIX. Yüzyılda inşa edilen bu iki katlı ev, şu an Vetovo'da ayakta kalan en eski evlerden biridir. Ayşe'nin anne ve babası Kırım Tatarı'dır. 1856'da biten Kırım Savaşı'ndan sonra çok sayıda Kırım Tatarı, doğdukları memleketlerini terk ederek Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmışlardır. Bu gün Bulgaristan'da Kırım Tatarları'nın en fazla olduğu yer Vetovo şehridir. Burada 150-200 civarı Tatar ailesi yaşamaktadır. Cefer mi yoksa ismini bilmediğimiz babası mı Kırım'dan buraya yerleşmiş, bu konuda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ama Cefer'i hatırlayan bir köyün yaşlılarından birinden aldığım bilgiye göre, Cefer kahvehane işletmektedir. Anlatılana bakılırsa daha sonra köyün Müslüman nüfusunun mektep ihtiyacı doğmuştur ve Cefer seve seve kahvehanesini kapatarak yapısını okul ihtiyacı için tahsis etmiştir⁶. Bu hikâyeyi anlatan Azmi Azmiev (d. 1932) kendisinin de bu mektepte okuduğunu belirtti. Cefer'in bu vefakâr davranışı onun köyde hala hatırlanmasının sebeplerinden bir tanesidir.

Necip askerliğini tamamlayıp köye döndükten sonra muhtemelen babasından berberlik zanaatını öğrenmiştir. Daha sonra olan olaylar da bunu doğrulamaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Bulgaristan'ın savaşa dahil olmasıyla beraber eli silah tutan birçok erkek orduya çağırılmıştır. Bunlardan biri de Necip Belber'dir. O, 43. Alay 12. Bölüğü'nün bir parçası olmuştur⁷. Hayatının kâbusu onun için 24 Ekim 1916'da başlamıştır. O tarihte Makedonya sınırında bulunan Krapa Köyü civarlarında çıkan çatışmada yaralanan Necip Belber, iki gün sonra, 26 Ekim 1916'da Sırlara esir düşmüştür⁸. Esaret döneminin diğer arkadaşlarına kıyasen daha hafif geçtiğini oğluna anlatmıştır. Bunun sebebiyse kendisinin berber olmasıdır ve oradaki Sırp askerlerini tıraş

⁶ Azmi Azmiev' ile (d. 1932, Vetovo) 29 ekim 2021'de yaptığım röportajdan.

⁷ ДВИА-Велико Търново, ф. 355, оп. 1, а.е. 11, л. 223-224.

⁸ ДВИА-Велико Търново, ф. 355, оп. 1, а.е. 11, л. 223-224; ДВИА-Велико Търново, ф. 355, оп. 1, а.е. 14, л. 48 гр., 42 гр.

ettiği içindir. Necip yaklaşık yedi yıl Sırbistan'da esir kalır. Ondan haber alamayan anne ve babası gelinleri olan Ayşe Cefer'e: "Necip'ten haber yok, belki de şehit düştü. İstersen anne ve babanın evine geri dön ve başkasıyla evlen" demiştir. Fakat Ayşe onu umutla yıllarca beklemiştir. Esir düşüşünün üzerinden iki yıl geçtikten sonra 1918 yılında Birinci Cihan Harbi sona ermiş, fakat Necip hala köyüne dönmemiştir. Bir gün mucizevi bir şekilde Vetovo köyünün üzerinden geçen bir uçak köye mektuplar salmış. Onlardan birinde "Ben Necip, sağayım, geliyorum" yazıyormuş. Böylelikle aile ondan ilk kez haber alarak yaşadığını öğrenmiştir. Bu mektup maalesef günümüze ulaşamamıştır. Yedi sene esaretten sonra nihayet Necip köyüne sağ salim dönmüştür. Savaşın sonraki hayatı için pek bir bilgimiz yoktur. Kızı Ayşe 1924 yılında dünyaya gelmiştir. Üç yıl sonra oğlu Ahmet (1927) dünyaya gelmiştir. Kızı 1951 yılında Türkiye'ye göçmüş ve 1958 yılında orada vefat etmiştir. Bildiğimiz kadarıyla Necip Belber, savaşın döndükten sonra berberlik yapmıştır. O zamanlarda hekimliğin ve doktorların noksanlığından dolayı kendisi dış de çekermiş. Daha sonra oğlu Ahmet onun gibi berber olmuştur. Necip Belber 6 Ocak 1946 yılında 56 yaşında vefat etmiştir.

ÖMER SELİAHMED ALİ (1880-1968)

İkinci hikâyemizin kahramanı Ömer Seliahmed Ali'dir. Ömer 12 Mayıs 1880 yılında Seliahmed ve Halime'nin ikinci çocukları olarak Vetovo köyünde doğmuştur. Babası ve annesi Kırım Tatarı'dır. Ancak onlar mı yoksa onların anne babaları mı Kırım'dan buraya göç etmiştir. Bu konu da yine kesin bir bilgimiz yoktur. Ömer'in dedesinin ismi Ali'dir. Hatta yıllar sonra Ömer ilk doğan oğlunun ismini dedesi Ali'ye duyduğu saygı ve sevgiden dolayı Ali koyar⁹.

Ömer Seliahmed eğitim ve öğretime ilgi duyan biriymiş. Torunundan aldığım bilgiye göre ona yaşlı köylüler "senin deden cuma namazını kıldırabiliyordu" diyorlarmış¹⁰. Buradan yola çıkarak döneme göre aydın kişilerden olduğuna kanaat getirebiliriz. Net bir bilgimiz yok ama Ömer, askerliğini 19-20 yaşlarında iken tamamlamıştır (1899/1900). Köyde büyük şöhrete sahip olan Ömer Seliahmed bunu aslında ustalığına borçludur. Askerlikten önce mi sonra mı bilinmez ama Ömer, Rusçuk (Pyce) şehrinde Daud usta ismindeki fayton ustası olan birinin yanında zanaat öğrenip köyde senelerce çalışmıştır. Büyük ihtimal, Tırgovişte'ye bağlı (Eski Cuma) Gırçinovo (Гърчиново) köyünden bir kız ile nişanlanması bu tarihte olmuştur. Fakat aynı yıl içinde Ömer köydeşi olan marangoz Tahsin adında bir şahıs ile Türkiye'ye kaçımıştır. Torununun

⁹ Adem Sabri Adem'ile 20 Eylül 2021'de yaptığım röportajdan.

¹⁰ Adem Sabri Adem'ile 29 Haziran 2021'de yaptığım röportajdan.

anlatımına göre sınırdan kaçak geçmişler. Ömer ablasının kızının yanına Bursa'ya gitmiştir, fakat orayı beğenmeyip tekrar köyüne dönme kararı almıştır. Dönüşü yine gayri resmi yollardan olmuştur. (sınırı koşarak ve yakalanmayarak geçmiştir.) Döndüğünde nişanlısını başkası ile evli olarak bulmuştur¹¹.

Ömer Seliahmed'in hayatındaki en zor anlardan biriyse Birinci Dünya Harbi'nde yaralanması ve ölümden dönmesidir. Bu hikaye bugüne kadar torunu Adem Sabri sayesinde gelmiştir. Ömer Usta'nın torununa anlattığına göre "ben Romanya yakasında yaralandım" diyormuş. Cephe köydeşi Nasuf Emrullah Sadullah ile beraber olduklarını da anlatmıştır. Tarihini bilmediğimiz ama 1916'da olduğunu düşündüğümüz bu olay şöyle gelişmiştir: Muharebenin biraz yoğunlaştığı bir dönemde bir düşman kurşunu Ömer'in göbeğinin üstünden girerek sırtından çıkmıştır. O sırada yanında bulunan köydeşi Nasuf Sadullah ona yardım etmeye çalışırken yanlarında bomba patlamış ve şarapnel parçası Nasuf'un ayağını ciddi bir şekilde yaralamış, Ömer ise bu patlamadan yara almadan kurtulmuştur¹². Bu olaydan sonra ne olmuş kimse bilmiyor ama tahmin etmesi o kadar zor değil. Büyük bir ihtimal Ömer bir müddet hastanede tedavi görmüştür. Tedavisinden sonra torununun anlatımına göre Romanya cephesinden Sırbistan cephesine gönderilmiştir. Yıllar sonra üç oğlu Yugoslavya'ya seyahat için giderken Ömer onları yola uğurduğu vakit şöyle bir vasiyette bulunmuştur: "Ey oğullarım! Size bir vasiyetim var. Niş ile Üsküp'e uğrayın. Ben orada düşmana karşı silah patlattım." Doğduğu köye savaştan sonra dönen Ömer evlenmiştir. Eşi Ediye (Hediye) Osmanova, 5 Mart 1899 yılında Oran Köyü'nde (Golyamo Vranovo, Rusçuk) doğmuştur. Eşi Ediye ile arasında 19 yaş fark olan Ömer'in Ediye ile evlenmiştir ve bu evlilikten beş çocuğu kları olur – Ali (d. ?), Müsembe (d. 1926-ö.?), Adil (1926-1996), Hakkı (10 Ekim 1929 - 22 Ocak 2020) ve Basri (1933-2004). Bunlardan en büyük olan Ali genç yaşta, nişanlı olduğu halde vefat etmiştir. Diğer üç oğlu ise babasının zanaatını altın bilezik misali kollarına takıp, baba yadigârı olan faytonculuğu öğrenmiş ve yıllarca köyde faytoncu olarak hizmet etmişlerdir.

Muhtemelen savaştan sonra kendi iki katlı evini inşa ederek oraya yerleşen Ömer Usta, burada macıncılık, darakçılık, marangozluk ve faytonculuk yapmıştır. Yaptığı işler gereği macıncılık ve darakçılıkla ilgili tüm aletleri

¹¹ Adem Sabri Adem ile 20 Eylül 2021'de yaptığım röportajdan.

¹² Bu hikaye bana Adem Sabri Adem tarafından 29 Haziran ve 20 Eylül 2021'de anlatılmıştır. Aynı hikâyeyi Nasuf Sadullah'ın kızı Cemile Nasuf 13 Temmuz 2021'de anlatmıştır.

satın alarak evinde bir atölye kurmuştur. Savaşın sonra sakin bir hayat süren Ömer Usta, zamanının çoğunu zanaatı ile geçirmiş ve at arabaları yapmıştır. Ayrıca her köylü gibi toprağı da olan Ömer, onu ekip biçmekle meşgul olmuştur. Fakat 9 Eylül 1944 tarihi Bulgaristan'ın yeni tarihinde dönüm noktası olmuştur. büyük bir rol almıştır. O gün komünistler çarlık rejimini düşürerek hükümetin başına gelmişlerdir. Komünistlerin güttüğü kolektifleşme/kooperatifleşme (kolektivizasyon) politikası köylü ve çiftçileri derin etkilemiştir. Kolektivizasyon sürecini halkın bir kısmı kabullenip desteklese de, diğer bir kısmı buna karşı çıkar ve hayvanlarla topraklarını vermeyi ret eder. Bunlardan biri Ömer Usta'dır. Bulgaristan'da 1944'te tartışmalara neden olan kolektivizasyon 1959'da sona ermiştir. Bu süreçte Ömer Usta'nın bir kaç defa malına, topraklarına ve evde bulundurduğu atölyedeki aletlerine el konulmak istense de, Ömer Usta cesurca kendini ve haklarını savunmuştur. Ancak her ne kadar istemese de 1955 yılı civarında sahip olduğu her şeyini vermek zorunda kalmıştır. Zorluklarla dolu hayatında her zaman mücadeleci olan Ömer Seliahmed Ali, 24 Aralık 1968 yılında 88 yaşında hayata gözlerini kapatmıştır.

NASUF EMRULLAH SADULLAH (1889-1955)

Birinci Dünya Savaşı gazilerinden en uzun hikâyeye Nasuf Emrullah Sadullah sahiptir. Onun hayat hikâyesinden pek çok ders çıkartılabilir. Hayatta olan kızı Cemile Nasuf (d. 1937) ve oğlu Ahmet Nasuf (d. 1942), onun hikâyesini hala muhafaza etmekte ve torunlarına anlatmaktadır.

Nasuf Emrullah Sadullah 13 Ağustos 1889 yılında Vetova Köyü'nde doğmuştur. Anne ve babası Kırım Tatarı'dır. Babası Emrullah Sadullah 1858'de büyük bir ihtimal Kırım'da, annesi Ayşe Kadirova 1861'de doğmuştur. Emrullah'ın babasının ismi Sadullah'tır. Nasuf'un kızı Cemile Nasufova'nın anlattığına göre dedesi Emrullah, Vetova'ya geldiğinde bebekmiş. Bir gün Emrullah'ın annesi onu emzirirken asker veya polis görerek korkmuş ve "hıı" diye seslenmiştir. Bu olaydan sonra hayatının sonuna kadar böyle kalmıştır. Cemile Nasufova'nın anlattığına göre kendisi o doğduğunda (1937) Nasuf'un anne ve babası çoktan vefat etmiştir. Nasuf'un torununun anlatımına göre dedeleri Kırım'ın Kerç bölgesinden gelmiştir¹³.

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce büyük bir ihtimal Nasuf ileride eşi olacak Sabriye Mehmedali ile nişanlanmıştır. Sabriye Hanım (köyde Yakıcı Sabriye diye bilinir) 15 Temmuz 1901'de Vetova'da Mehmedali ve Cemile'nin çocuğı olarak dünyaya gelmiştir. Babası Mehmedali tarlalarını, varını, yoğunu satarak hacca gitmiştir. Fakat orasının iklimine,

¹³ İskender Nasuf ile (d. 1948) 12 Temmuz 2021'de yaptığım röportajdan.

sıcaklığına dayanamamış ve Bulgaristan'a dönerek oğluna onu Varna'dan alması için haber göndermiştir¹⁴. Vetova köyünün camisinde tespit ettiğim bir mezar taşı büyük bir ihtimalle ona aittir. Taşta Osmanlıca „حاجى محمد على ۱۳۲۶“ yazmaktadır.¹⁵ Buradan anlaşılana göre Hacı Mehmed Ali 1326 hicri, 1908/1909 miladi yılında vefat etmiştir.

Nasuf, Emrullah ve Ayşe'nin ortanca oğludur. İlk oğullarının ismi Yusuf'tur (11 Ocak 1886 – 20 Haziran 1958). En küçük oğullarıysa Ramadan'dır (27 Mart 1893- ?). Nasuf ve Yusuf, Birinci Dünya Savaşı döneminde vatanlarına büyük hizmetlerde bulunmuştur. Yusuf dönemin çarı olan Ferdinand'ın çarlık ahırında, Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da, atçısıymış. Kendisi hiç cepheye gitmemiş ve sağ salim köyüne dönmüştür¹⁶. Fakat aynısını kardeşi Nasuf için söyleyemeyiz.

Nasuf, 1916'da “allı yeşilli camlı trenle” Köstence'ye, cepheye gitmiştir¹⁷. Muharebe Köstence'dan trenle yarım saatlik bir mesafedeymiş¹⁸. Yanında köydeşi Ömer Seliahmed de vardır. İki omuz omuza düşmana karşı savaşırken Ömer göbeğinin üzerinden aldığı kurşunla yaralanır. Arkadaşı Nasuf yanına yardımına koştuğunda yakınlarında bir bomba patlar ve o bombanın şarapneli ile yaralanan Nasuf yıllar sonra kızı Cemile'ye “ayağımı sanki alıp, koparıp gitti” demiştir. Olayın şoku ve sıcaklığından ayağının koptuğunu sanan Nasuf ayağına baktığında onu yerinde görür ama bir şarapnel parçası ayağına saplanmıştır. Ondan önce yaralanmış olan Ömer ise bombadan bir çizik dahi almadan kurtulmuştur¹⁹. Fakat bu hikâyeyi bana Cemile Nasuf başka türlü anlattı. Cemile Nasuf'a göre, ki ona babası Nasuf Emrullah aktarmıştır, ilk önce Nasuf taarruzda yaralanmış ve köydeşi Ömer Seliahmed sırtından şinelini (asker paltosu) çıkararak onu örtmüş ve taarruza devam etmiştir. Kısa bir süre sonra Ömer'de düşman tarafından feci bir şekilde yaralanmıştır²⁰. Adem Sabri ve İskender Nasuf'un anlattığını mı, yoksa Cemile Nasuf'un aktardığını mı doğru maalesef tam olarak bilinmemektedir. Bu olayın üzerinden 100 yıldan fazla geçmiştir ve benim kanaatimce gerçeği iki anlatımın ortasında bir yerlerde aramamız gerekiyor.

¹⁴ Cemile Nasuf ile (d. 1937) 13 Temmuz 2021'de yaptığım röportajdan.

¹⁵ „Hacı Mehmed Ali, H. 1326 = M. 1908/1909“.

¹⁶ Oral Osman Nasuf ile (d. 1989) 14 Temmuz 2021'de yaptığım yazılı röportajdan.

¹⁷ Cemile Nasuf ile 13 Temmuz 2021'de yaptığım röportajdan.

¹⁸ Cemile Nasuf ile (d. 1937) 23 Eylül 2021'de yaptığım röportajdan.

¹⁹ Bu hikayeyi Adem Sabri Adem (20 Eylül 2021) ve İskender İsmail Nasuf (12 Temmuz 2021) bana anlattı.

²⁰ Cemile Nasuf ile 23 Eylül 2021'de yaptığım röportajdan.

Nasuf Emrullah'ın anlattığına göre orada bulunan Alman doktorlar tarafından amelyata alınmıştır. Muhtemelen ayağı kangren olan Nasuf'un ilk denemede diz kapağından aşağısını testere ile kesmişler ama kangren diz kapağının üzerine geçince bu kez diz kapağının üzerinden yeniden bacağına kesmek zorunda kalmışlardır. Bu olayı kendi çocuklarına Nasuf şöyle anlatmıştır: “evlatlarım, testere ile kestiler, duydum (hissettim)”²¹. İkinci amelayatta ayağının geri kalan kısmının eklem yerinin dört parmak aşağısından kesilmiştir. Böylece Nasuf sağ ayağını kaybetmiştir ve hastanede tedavi gördükten sonra cepheye 3 yıl geçirmiştir. Cemile Nasuf'un anlattığına göre babası onlara: “Okoptan²² çıktım yan basa, basa/ Ciğerlerim koptu kan kusa, kusa/ Of gençliğim eyvah” diyordu.

Savaş, 1918'de Bulgaristan açısından sona erdiğinde, tüm askerler doğdukları toprakların yolunu tutmuştur. Tam tarihi bilinmiyor ama büyük bir ihtimal o civarda Nasuf köyüne geri dönmüştür. Hikâyesi Cemile Nasuf tarafından bana şöyle aktarıldı: “Bizim derelerde pınarlık vardı. Annem de o zaman su çekmeye gitmiş. O, oradayken uzaktan koltuk değneği ile gelen bir asker görmüş. “Benim eşim de böyle gelecek besbelli askerden” demiş annem. Oysa gelen kişi babammış. Eve gelmiş, annem girmiş odadan içeri, babam sıkılmış annemden. Soyunsun diye giysilerini vermiş, babam da “çık sen” demiş anneme, kendisini göstermek istememiş. Giyinmiş çıkmış. O sırada annemin annesi Cemile “siz nasıl geçineceksiniz?” diye sormuş. İstersen ayrıl demişler anneme. Annem de kaderim böyleymiş, kısmetim buymuş, ayrılmayacağım.”²³

Nasuf Emrullah savaştan döndükten sonra emekli maaş almaya başlamış. Bacağına verdiği, savaştığı devlet onu hiç bir zaman unutmamış ve göz kulak olup 3 adet protez yaptırmış, her 2-3 yılda bir yeni ayakkabı göndermiştir. Nasuf maaşından arttırdığını toprak almaya ayırmış ve 60 dönüm tarla biriktirerek onları her yıl işletmiştir. Bir ayağıyla tarlada büyük bir gayret göstererek çalışmış ve didinmiştir. Yetişemediği yerde çırak tutarak yardım almış, bir müddet sonra da oğulları ve kızları yetişerek ona yardımcı olmaya başlamıştırolmuştur. Nasuf ve Sabriye'nin 6 çocukları olmuştur: İsmail/Hüsmen Nasuf (1924-1995), Ayşe Nasuf (1928-2007), Fatme Nasuf (1931-2016), Osman Nasuf (1935-2016), Cemile Nasuf (1937) ve Ahmed Nasuf (1942).

En büyük oğlu İsmail veya Hüsmen (iki ismi vardır) sarraç zanaatını öğrenmiştir. Dönemin zengin Bulgarları, Vetova Köyü'ne oğullarına zanaat öğretmek için Yakub isminde bir sarraç ustasını Şumnu'dan

²¹ Cemile Nasuf ile 13 Temmuz 2021'de yaptığım röportajdan.

²² Окоп (Okop) kelimesinin Türkçe anlamı mevzidir.

²³ Cemile Nasuf ile 13 Temmuz 2021'de yaptığım röportajdan.

getirtmişlerdir. Onun yanında çırak olan İsmail saraç ustası olmuştur. İskender Nasuf'un (İsmail'in büyük oğludur) anlattığına göre daha sonra Yakub ile akraba bağı olduğunu öğrenmişlerdir²⁴. Saraççılık sertifikası oğlu Fedail tarafından hala korunmaktadır. Osman Nasuf ise Razgrad'ta (Türkçesi Hezargrad) Türk pedagoji okulunu bitirerek Vetova'da Türk mektebinde öğretmen olmuştur. Nasuf çok ileri görüşlü, eğitime büyük saygı ve önem veren biri olduğu için evlatlarını ya okutmuş, ya da zanaat sahibi yapmıştır. Aynı zamanda kendisi çok dindar biriymiş. Kızı Cemile Nasuf'un anlattığına göre bir ayağıyla pencerenin tahtasına dayanarak ölümüne kadar beş vakit namazını hiç bırakmadan kılmış.

İkinci Dünya Savaşı sırasında (1939-1945) Bulgaristan 1 Mart 1941 yılında Nazilerin tarafında saf tutarak savaşa katılmıştır. Savaşın gidişatı Nazilerin düşüşüne kadar gitmiştir. O sırada, 5 Eylül 1944'te Sovyetler Birliği Bulgaristan'a savaş açmıştır. 9 Eylül'de ise komünistler darbe yaparak çarlık dönemini sona erdirmiştir. Bulgaristan yeni ve kökten sosyo-ekonomik ve politik değişime gitmiştir. Ruslar Bulgaristan'a girdiğinde Vetova köyünden de geçmişlerdir. Cemile Nasuf o zaman 7 yaşındadır ve bu olayı kendi gözleri ile görmüştür. Bir gün Ruslar evlerini basarak onlardan atlarını almış ve onları koşacak birini aramışlardır fakat o sırada evde sadece ayağı kesik Gazi Nasuf, eşi Sabriye, kızları Cemile ve sakladıkları 9 yaşındaki oğulları Osman vardır. Ruslar atları koşacak insan bulamayınca evden çıkmışlar, fakat Osman merak ederek pencereden askerlere bakmıştır. Bunu gören askerler hiddetlenip geri dönmüş ve silahlarına süngü takıp eve tekrar girmiştir. Çaresiz olan Nasuf yerde oturmaktadır. Eşi Sabriye bunu görünce askerlere karşı soba maşasını sallayarak: “oğlumu bırakın, beni alın!” demiştir. Bunun üzerine askerler bir şey yapmadan evin ahırından aldıkları iki atla ayrılmışlardır. Yaklaşık iki yıl sonra onları geri getirirler. Onları gördükten sonra Sabriye Hanım şöyle demiş: “Nerelerini gezdiniz, hayvanlarım?” “Atlar anneme yanaştı, unutmamışlardı” diye bitiriyor hikâyeyi Cemile Nasuf²⁵.

Bu olaydan 7 yıl sonra, 1951 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye büyük bir göç başlamıştır. Bu yılın sonunda Kızılaiy'in kongrede sunduğu raporlara göre Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaklaşık 154. 000 Türk göç etmiştir²⁶. Vetovo köyünden de pek çok Türk, Türkiye'ye göç etmek için yollara düşmüştür, fakat bazıları amacına ulaşamamıştır. Bunlardan biri de Gazi Nasuf ve ailesidir. Onlar evini buraya yerleşen Makedonlara satmış, geri

²⁴ İskender Nasuf ile 12 Temmuz 2021'de yaptığım röportajdan.

²⁵ Cemile Nasuf ile 23 Eylül 2021'de yaptığım röportajdan.

²⁶ Pınar M. 1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler Ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası - Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 2014; 30 (89), 73.

döndüklerinde de Makedonlarla beraber bir müddet yaşamışlardır. Cemile Nasuf onlardan birinin adını hala hatırlamaktadır: “İsmi Nadejda’ydı” diyor.

Devlet politikası olan kolektivizasyon Nasufu da etkilemiştir. Kendisi topraklarını ve hayvanlarını 1950’li yılların başında tıpkı köydeşi ve cephede omuz omuza savaştığı Ömer Seliahmed gibi vermek zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı kahramanı Gazi Nasuf Emrullah hayata gözlerini 12 Aralık 1955 yılında 66 yaşında kapatmıştır.

Yaklaşık 1 milyon Bulgaristan askerinden üçünün hikayesini anlattığım bu çalışmada amaçladığım asıl şey, gelecekteki araştırmacıların bu konuya dair ilgilerini çekmektir. Bulgaristan’da hemen hemen her ailede en azından bir savaş gazisi vardır. Fakat maalesef onlardan çoğunun hikâyesini bilmiyoruz. Bu yaz kendi köyümde geniş çaplı bir araştırma başlatıp hazirandan eylül ayına kadar bilgi ve hikâye toplama çabası gösterdim. Bazen uzun hikâyeler duyup tüylerim diken diken oldu, bazen ise çok kıt bilgilere sahip olan kişilerden sadece: “Dedem cephedeymiş” bilgisini aldım. Tabi ki bunlar doğru mu yoksa değil mi daha da araştırılabilir. Ancak bunun için uzun soluklu arşiv çalışmaları gerekmektedir. Bulgaristan’ın Devlet Askeri Tarih Arşivi (Държавен военноисторически архив – ДВИА-Велико Търново) Veliko Tarnovo şehrinde bulunmaktadır. Tarih biliminde arşiv belgeleri büyük önem taşımaktadır. Bunlar her araştırmacıya açık hale gelirse araştırma çalışmaları daha da kolaylaşır. Nitekim Osmanlı arşivi araştırmacılara açıktır. Milli Askeri Tarih Arşivi görevlileri bunun önemini yaklaşık 4-5 yıl önce anlayıp bilinçli bir şekilde kapsamlı bir proje başlattı. Bu projenin amacı, Sırp-Bulgar (1885) Savaşı, Balkan Savaşları (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve İkinci Dünya Savaşı’nda (1939-1945) kahramanca şehit düşen askerlerin listelerini yayımlamaktır²⁷. Buna ilaveten madalya kazanmış askerlerin de listeleri hazırlanmıştır. Bunun sayesinde köyümden iki gazinin ismini, nerede savaştığını ve torunlarını bularak hikâyelerini yazmaya gayret ettim. Fakat bu iki gazinin hikâyeleri daha sonraki çalışmalarımızın konusu olacaktır.

Kaynakça:

МАРКОВ, Георги, *Голямата война и българският меч над Балканския възел (1914-1919). Първа книга. Заплицането*, София, 2016.

МАРКОВ, Георги, *Голямата война и българският меч над Балканския възел (1914-1919). Втора книга. Разсичането*, София, 2016.

NARINÇ, Ökkeş, *Bulgar Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı’nda Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020.

²⁷ Listeler bu sitede bulunabilir - <http://archives.bg/wars/>

Aliev, O. (2021). Köyden Cepheye – Bulgaristan Vetova Köyü'nden Birinci Dünya Savaşı Cephelerine: Anılar ve Hikâyeler. ANKARAD, 2(4), 279-296.

НОЙКОВ, Стефан, Защо не победихме 1915-1918, София 2016.

КАЯРИНАР, Айşe, “Bulgarca Yazılmış Hatıratta Balkan Savaşları”, *Balkan Savaşları ve Edirne*. 2 cilt, Edirne 2020, ss. 245-274.

КАЯРИНАР, Айşe, “Bulgarların Balkan Savaşlarına Bakışı: Dodov’un Günlüğü ve Radev’in Hatıratı”, *Balkan Savaşlarının 100. Yılı Uluslararası Balkan Sempozyumu*, İstanbul 11-13 Mayıs 2012, İstanbul 2012, ss. 432-446.

ТОШЕВ, Стефан, Победени без да бъдем бити, София 2018.

RESİMLER VE BELGELER

Ömer Seliahmed Ali (kalpağı olan), sol tarafta oğlu Hakkı, sağ tarafta eşi Hediye, oğulları Adil ve Basri Seliahmed. Ayşe Seliahmed'in (d. 1942) arşivinden.

294

İsmail Nasuf'un saraççılık belgesi. Vetova'da oğlu Fedail Nasuf (d. 1953) tarafından muhafaza edilmektedir. Belge 1946 yılındandır.

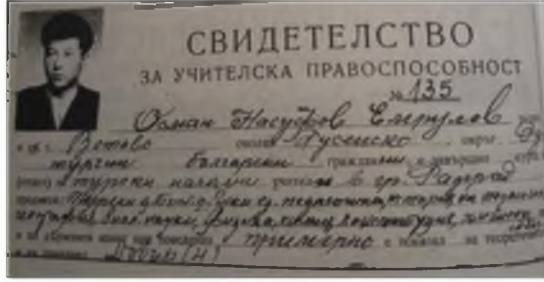

Gazi Nasuf Emrullah (en solda) ve ailesi. Ortada oğlu Ahmed Nasuf (d. 1942), onun yanında eşi Sabriye, arka sırada oğlu Osman Nasuf (1935-2016) ve kızı Cemile Nasuf (d. 1937). Ahmet Nasuf'un arşivinden, Vetova, 1951.

Ömer Seliahmed Ali eşi Hediye ile birlikte, Vetovo, 60'lı yıllar. Vildan Beytullah'm (d. 1959) arşivinden.

Aliev, O. (2021). Köyden Cepheye – Bulgaristan Vetova Köyü'nden Birinci Dünya Savaşı Cephelerine: Anılar ve Hikâyeler. ANKARAD, 2(4), 279-296.

Osman Nasuf'un Razgrad Türk Pedagoji mektebiniden mezun olduğunu gösteren belge. Kaynak: Serbest, R. Razgrad Türk pedagoji okulu, İstanbul 2017, s. 76.

Araştırma Makalesi

**EVRENOS BEY VAKIFLARININ XVIII. YÜZYIL
BAŞINDA SELANİK ŞER'İYYE SİCİLLERİNE
YANSIMASI**

Bahadır BAKKALOĞLU*

Öz: Selanik şehri tarih boyunca Anadolu coğrafyasından Avrupa'ya açılan önemli bir nokta olmuştur. İlk defa 1387 yılında ancak kesin olarak 1430 yılında Osmanlıların şehri fethetmesi ile birlikte de Osmanlı Devleti'nin Balkanlara ve Avrupa'ya açılan kapısı niteliğini kazanmıştır. 26 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasına kadar 482 sene Osmanlı hâkimiyetinde kalmış ve devletin en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Selanik'in Türk toprağı haline gelmesi sürecinde Osmanlı ordusunun en önemli unsurlarından bir olan akıncıların rolü büyüktür. Osmanlı ordusu ile birlikte birçok savaşlara katılan Gazi Evrenos Bey de, bugün Batı Trakya olarak tabir edilen topraklarda büyük fetihler gerçekleştirmiştir. Bu başarılarının mükâfı olarak Gümülcine'den Yenice-i Vardar'a kadar olan topraklar kendisine mülk ya da dirlik olarak verilmiştir. Evrenos Bey, kendisine verilen bu topraklar üzerinde bir vakıf kurmuş ve ardından gelen çocukları tarafından kurulan başka vakıflar ile birlikte Yenice-i Vardar'dan Gümülcine'ye kadar olan topraklarda büyük bir vakıf teşkilatı ortaya çıkmıştır. Şüphesiz bu teşkilat Yunanistan coğrafyasının Türkleşmesinde ve Osmanlıların bölgede uzun süre kalıcı olmasında büyük önem taşımaktadır. Çalışmamızda Evrenos Bey vakıflarının 18.yüzyılın başında Selanik şer'iyye sicilleri ve arşiv belgelerine yansımada örnekler gösterilmiş, vakfın sınırları hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Selanik, Şer'iyye Sicili, Vakıf, Evrenos Bey, Balkan, 18.yüzyıl.

**REFLECTION OF EVRENOS BEY FOUNDATIONS ON
SHER'I REGISTER OF THESSALONIKI IN THE EARLY
18TH CENTURY**

Abstract: Throughout history, the city of Thessaloniki has been an important point opening to Europe from the Anatolian geography.

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, E-mail: bahadirkakkaloglu06@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3028-8001

For the first time in 1387, but definitely after the Ottomans conquered the city in 1430, it became the gateway of the Ottoman Empire to the Balkans and Europe. It remained under Ottoman rule for 482 years until the Ottoman Empire fell from it on 26 October 1912 and became one of the most important centers of the state. The raiders, one of the most important elements of the Ottoman army, had a great role in making Thessaloniki a Turkish land. Among these raiders, Gazi Evrenos Bey was undoubtedly the most striking name. Evrenos Bey, who participated in many wars with the Ottoman army, made great conquests in the lands called Western Thrace today. As the reward of these achievements, the lands from Komotini (Gümülcine) to Giannitsa (Yenice-i Vardar) were given to him as property or timar. Evrenos Bey established a foundation on these lands given to him, and a large foundation organization emerged in the lands from Yenice-i Vardar to Komotini to get his with other foundations established by his children. Undoubtedly, this organization is of great importance in terms of Turkification of Greek geography and the long stay of the Ottomans in the region. In our study, examples of the reflections of Evrenos Bey foundations on the Thessaloniki Kadi registers and archive documents were shown and we tried to give information about the borders of the foundation.

Key Words: Ottoman, Thessaloniki, Sher'i Register, Foundations, Evrenos Bey, Balkan, 18th Century.

Extended Abstract: The foundation system left its mark on the social, cultural and economic life of the Turkish world, especially during the Seljuks and Ottoman Empire periods after the adoption of Islam. Especially the Sultans, grand viziers, statesmen and wealthy people had foundations built according to their power. The Ottoman State attached great importance to keeping the foundations alive. The foundations that built and managed a large part of the public elements were not public institutions, but private institutions that took on public duties and performed services for common use.

The socio-cultural services of foundations; especially from the 19th century onwards, include the building of mosques (which was used not only as a place of worship, but also as an educational institution and places where Muslims socialized and did their work), primary schools, madrasahs, dar al-hadith etc. establishment of educational institutions, feeding, dressing and treating the helpless, meeting the damages caused by natural disasters and fires, paying the debts of those convicted of debt, giving dowry to orphan girls, giving clothes to old villagers, building ships for castles and fortifications or navy, equipment of soldiers, funerals of the poor and orphans, to give water and food to the animals and to pay the

debts of people, especially avarız. We can see services such as the establishment of "Avarız foundations" or "money foundations". The city of Thessaloniki hosted many foundations as it was the gateway of the Ottomans to the Balkans. One of the biggest and most important of these foundations is Gazi Evrenos Bey foundation.

The father of Evrenos Bey, one of the first raiders of the Ottoman Empire, was Isa Bey, who was nicknamed "Prangi". Isa Bey participated in the conquest of Rumelia with Gazi Süleyman Pasha and was martyred in the vicinity of Radovishte during a raid. Evrenos Bey, who played an important role in the conquest of the Balkans since the period of Süleyman Pasha, continued his conquests with Prince Murad after the death of Süleyman Pasha in 1359. He conquered Edirne during the reign of Sultan Murad I (1361), and then gained a great success in the Battle of the Serbian Sındık in 1364. In addition, Evrenos Bey was personally present in the Kosovo War of 1389 and helped the Ottoman army. Evrenos Bey resided first in Komotini, then Serez and finally Yenice-i Vardar in the places he conquered. He died here in November 1417 at the age of more than 100 years and was buried in the tomb he had built.

After the conquest of Thessaloniki, the boundaries of the foundation, founded by Gazi Evrenos Bey, who took Yenice-i Vardar as his center and established a large foundation here, extended to wide geographies over the years. While the foundations of Gazi Evrenos Bey were mentioned in previous studies, only these lands were taken as a basis and the lands in other towns subject to this foundation were not evaluated. Thessaloniki Sharia Registry offers us this opportunity.

A document dated 2 December 1696 gives us clues about the boundaries of the foundation. As stated in the aforementioned document, we can determine that there is a vineyard land on the Gazi Evrenos Bey foundation's land in Ayvatlı village, which is subordinate to the Langaza District. We see that a dhimmi named Nikola veled-i Yankula, one of the villagers of Langaza District, who owns this vineyard, sold his two-decare vineyard to Hacı Ali for 970 coins.

Again, in a document dated 1765, a person named Süleyman said that Ahmed Bey, the trustee of the Evrenos Bey foundation, had damaged his lands and begged the sultan to rectify this situation. However, the sultan decided in favor of Ahmed Bey. This document clearly shows us that the influence of the Evrenos Bey family continues unabated.

Foundations also provide employment opportunities to many people, who have struggled to work in these foundations. In a document dated July 4, 1702, we witness the struggle of Ahmed, who has been a clerk for ten years

at the Gazi Evrenos Bey foundation in Yenice-i Vardar, with a daily wage of 20 akçe. We see that a person named Seyyid Ömer tried to take the post of clerk from Ahmed by saying "it is *my right* ", and then Ahmed wanted to consolidate his duty by asking the sultan for a new berat.

At the same time, being the director of the foundation was as important as working in the foundation. In this context, the trustees of the foundations were also involved in these struggles, but the sultan had the last word on the issues that reached the center. This desire for the trusteeship of the foundation sometimes brought the grandchildren of Evrenos Bey against each other. In the petition of Süleyman Bey and Mustafa Bey, dated January 30, 1705, they stated that the trusteeship of Gazi Evrenos Bey foundations was given to Yusuf Bey even though they had their own rights, but they wanted the trust to be taken from Yusuf Bey and given to them on the grounds that Yusuf Bey could not manage the foundation and harmed the foundation. While presenting these claims, they stated that Yusuf Bey had betrayed the foundation. However, these efforts were inconclusive and the duty of trustee continued in the hands of Yusuf Bey.

As we can see in the documents we examined, it would not be wrong to say that the trustees of the foundation are loyal to their families and proud of their lineage. So much so that in the signatures they put under their petitions, we see that sometimes they only write their names, and sometimes they use the word "al-Evrenos" almost like a surname. We can understand more clearly that these people knew how important it was for them to be descended from Gazi Evrenos Bey, with the following statements in a document that has survived:

" From the son of our grandfather, the deceased and afflicted Gāzî Evrenos Bey, to whom we are trustees of the affiliation foundations in Yenice-i Vardar as a result of marriage and constitutionalism..."

As far as we can determine from 1696 to approximately 1750, it is seen that 7 different people were appointed as trustees of Evrenos family foundations. We can say that Süleyman Bey and Mehmed Bey were the people who served as the trustees the most, although their duties were interrupted in some periods.

Giriş

Vakıf sistemi, İşlâmiyet'in kabulünden sonra özellikle Selçuklular ve Osmanlı Devleti döneminde Türk dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına damgasını vurmuştur. Başta Padişahlar olmak üzere sadrazamlar, devlet adamları ve varlıklı kişiler güçlerine göre vakıflar yaptırmışlardır. Osmanlı Devleti oluşturulan vakıfları ayakta tutmaya büyük önem

vermiřtir¹. Kamu öğelerinin büyük bir kısmını inşa eden ve yöneten vakıflar kamu kuruluşları değil, kamusal görev üstlenmiş ve ortak kullanıma yönelik hizmetleri yerine getiren özel kurumlardır².

Vakıflar, iktisâdi, sosyo-kültürel ve idari-siyasi alanda hizmetler vermektelerdir. Ticaret yollarında hanların, kervansarayların kurulması, tüccarın ve yolcunun yol güvenliğinin sağlanması, şehirlerde fakirlerin parasız yıkandıkları hamamların yapılması, yol, kaldırım ve köprülerin yapımı; özel olarak tutulan kandilciler sayesinde sokakların aydınlatılması, bekçilerin ücretlerinin karşılanması, hastanelerin kurulması ve insanların ücretsiz şekilde tedavi edilmesi vakıfların iktisâdi görevleridir³.

Vakıfların sosyo-kültürel hizmetleri içinde; özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren camilerin bina edilmesi (ki sadece bir ibadet yeri olarak değil, eğitim-öğretim kurumu olarak ve Müslümanların sosyalleştiği, işlerini gördükleri yerler olarak kullanılmıştır), sıbyan mektepleri, medreseler, dar'ul-hadis vb. eğitim kurumlarının kurulması, acizlerin doyurulup giydirilmesi ve tedavi ettirilmesi, doğal afetlerin ve yangınların verdiği zararların karşılanması, borçtan mahkum olanların borçlarının ödenmesi, öksüz kızlara çeyiz verilmesi, yaşlı köylülere elbise verilmesi, kale ve istihkamlara veya donanmaya gemi yapılması, askerın donanımı, fakirlerin ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması, hayvanlara su ve yiyecek verilmesi ve insanların özellikle avarız borçlarının ödenmesi adına "Avarız vakıfları" yada "para vakıflarının" kurulması gibi hizmetleri görebilmekteyiz⁴.

Ayrıca, orduyu beslemek, adaleti sağlamak, emniyet ve asayişi korumak, eğitim, ulaşım hizmetleri, şehirlerde imar faaliyetlerine yardımcı olmak, insanların huzur ve refahını sağlamak da vakıfların idari-siyasi hizmetlerindendir⁵. Selanik şehri de Osmanlıların Balkanlara açılan kapısı konumunda olmasından dolayı bir çok vakfa ev sahipliği yapmıştır. Bu

¹ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Őehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. 10/sayı 1 (2008), s. 159.

² M. Maurice Cerasi, *Osmanlı Kenti - Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, çev. Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 75.

³ Bayartan, a.g.m., s. 162.

⁴ Furuzan Selçuk, "Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyıla Kadar)", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 6, Yıl: 1965, s. 22-23.; H. Veli Aydın, "Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, ss.87-106; Mehmet İşşirli, "Avâriz Vakfı", *Türkiye Diyanet İşlam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1991, ss.109; Bayartan, a.g.m., s. 168.

⁵ Bayartan, a.g.m., s. 169-171.

vakıfların en büyük ve önemlilerinden biri de Gazi Evrenos Bey vakıflarıdır.

Osmanlı'nın ilk akıncılarından olan Evrenos Bey'in babası "Prangı" lakabı ile anılan İsa Bey'dir⁶. İsa Bey, Gazi Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli'nin fethine katılmış ve bir akın sırasında Radovişte civarında Şehit düřmüřtür⁷. Süleyman Paşa döneminden itibaren Balkanların fethinde önemli bir rol oynamaya başlayan Evrenos Bey, 1359'da Süleyman Paşa'nın vefatı üzerine Őehzade Murad ile birlikte fetihlere devam etmiştir. Sultan I. Murad zamanında Edirne'nin fethinde bulunmuş (1361) ve ardından 1364 yılındaki Sırp Sındığı Savaşında büyük başarılar göstermiştir. Ayrıca Evrenos Bey, 1389 Kosova Savaşında da bizzat bulunmuş ve Osmanlı ordusuna yardımcı olmuřtur⁸. Evrenos Bey, fethettiği yerlerden önce Gümölcine, daha sonra Serez ve son olarak da Yenice-i Vardar'da ikamet etmiştir. Kasım 1417'de 100'ü aşkın yaşında burada vefat etmiş ve yaptırmış olduğu türbeye defnedilmiřtir⁹.

Evrenos Bey'in fethettiği topraklar kendisine mülk ya da dirlik olarak verilmiştir. I. Murad döneminde Osmanlı Devleti'nin en büyük timar sahiplerinden birisi olmuştur. 1386 yılında I. Murad'ın Evrenos Bey'e gönderdiği mektuptan anlaşıldığı üzere Evrenos Bey'in bu tarihten itibaren vakıf sahibi olduğu görölmektedir¹⁰. Evrenos Bey'in kurduğu vakıf, daha sonraları oğullarının da kurdukları vakıflar eklenerek oldukça geniş sınırlara yayılmıştır. XIX. yüzyılın sonunda Yunanistan'da Evrenos Bey ailesine ve vakıflarına ait 92 köyün yaklaşık yarım milyon dönümlük bir alana ulaştığı görölmektedir¹¹.

Selanik'in fethinden sonra Yenice-i Vardar'ı kendine merkez olarak alan ve burada büyük bir vakıf kuran Gazi Evrenos Bey'in kurduğu vakfın sınırları yıllar içinde geniş coğrafyalara uzanmıştır. Daha evvelki çalışmalarda Gazi Evrenos Bey'in vakıflarından bahsedilirken sadece bu topraklar baz alınmış ve bu vakfa tabi olan başka kazalardaki topraklar pek

⁶Fahamettin Başar, "Evrenosoğulları", *Türkiye Diyanet İşlam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul 1995, s. 539.

⁷Levent Kayapınar, "Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 1/Sayı 8 (2004), s. 135.

⁸Bařar, a.g.m., s. 540.

⁹Ayřegöl Çalı, "Akıncı Beyi Evrenos Bey'e Ait Mülkname:The Conveyance of Raider Ewrenos Beg", *OTAM*, Sayı 20 (2006), s. 62.

¹⁰Mehmet İnbaşı, "Sultan I. Murad'ın Evrenos Bey'e Mektubu", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17 (2001), s. 225; Çalı, a.g.m., s. 66.

¹¹Kayapınar, a.g.m., s. 141.

değerlendirilmemiştir. Selanik Şer'iyeye Sicilleri bizlere bu imkanı sunmaktadır.

XVIII. yüzyılın başında Selanik Kazası'nda Gazi Evrenos Bey vakıflarının izini sürerken 2 Aralık 1696 tarihli bir belge¹² bizlere vakfın sınırları konusunda ipuçları vermektedir. Söz konusu belgede belirtildiği üzere Langaza Nahiyesi'ne tabi Ayvatlı karyesinde Gazi Evrenos Bey vakfı arazisinde bir bağ arazisinin olduğunu tespit edebilmekteyiz. Bu bağ arazisini elinde bulunduran yine Langaza Nâhiyesi karyelerinden Dermil ahalisinden Nikola veled-i Yankula adlı zimmînin iki dönümlük bağını Hacı Ali adlı kişiye 970 akçeye sattığını görmekteyiz. Belgede bağ arazisinin sınırları "...Ayvatlı karyesi kurbunda vâkı' merhum Gâzi Evrenos arazisinde bir taraftan Franko bağı ve bir taraftan Kumar bağı ve bir taraftan Godroz bağı ve bir taraftan tâbi '-i mezbûr bağı ile mahdûd..." şeklinde tanımlanmaktadır. "Tâbi '-i mezbûr bağı" şeklinde belirtilen arazi, muhtemelen daha evvelki belgelerde Ayvatlı karyesi sınırlarında olduğu söylenen bağ arazisi olmalıdır.

Çalışmamızın kaynaklarından bir diğerini oluşturan "8 Numaralı Selanik Şer'iyeye Sicili"¹³nde de Ayvatlı karyesinde bulunan bağlar hakkında bilgiler görebilmekteyiz. Kasım 1701 tarihli belgede¹⁴Ayvatlı karyesinde Bağlıca isimli mezrada bulunduğu belirtilen bu bağların 7 seneden beri ölçülmediği, bu nedenle düzenin bozulup vergi gelirlerinin kesintiye uğradığı belirtilmiştir. Karye ahalisinin, bağlarını yetkililere kayıt ettirirlerken kendi hesaplarına göre, daha az vergi ödemek için eksik kaydettirdiklerinin anlaşılması üzerine bölgeye merkezden iki uzman gönderilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda bu bağların hacminin; terzi arşınıyla 55 zira, meta arşınıyla 45 ağaçlık bir alanı kapsadığı tespit edilmiştir. Ahalinin vermekle yükümlü olduğu vergiler de bu bilgiler doğrultusunda yeniden hesaplanmış ve doğabilecek usulsüzlüklerin önüne geçilmek istenmiştir.

¹²Makedonya Tarih Arşivi, 1 Numaralı Selanik Şer'iyeye Sicili, 64/2.

¹³Bahadır Bakkaloğlu, H.1112-1114 [M.1700-1702] Tarihli 8 Numaralı Selanik Şer'iyeye Sicili (Metin ve Değerlendirmesi), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2018.

¹⁴ Bakkaloğlu., a.g.t., s.266.

Harita 1: Langaza - Yenice-i Vardar - Ayvatlı ve Dermil'i Gösterir Harita

Yine aynı sicilde bulunan başka bir belgede¹⁵ Görde karyesinin bu mezranın sınırları içinde bulunduğu, burada ziraat eden Ahmed Efendi'nin bu mezrayı vakıf mütevellisi İsmail Çelebi'den 30 kuruş karşılığı bir seneliğine iltizama aldığı belirtilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde rastladığımız 24 Ekim 1765 tarihli belgede¹⁶ bizlere bu bağların hâlâ mevcudiyetini ve önemini koruduğunu göstermektedir. Belgede İstabl-ı Amire'ye tabi has topraklardan olan Selanik korusu mülhakatından yaylak ve kışlakların bir bölümünde Süleyman adlı bir kişiye izin verildiği görölmektedir. Ancak Süleyman adlı bu şahsın arzuhalinde Bağlıca karyesi ve çevresinde 200 seneden beri mülknâme sahibi olan Gazi Evrenos Bey vakfının mütevellisi Ahmed Bey tarafından karye reayasının bu topraklara gönderildiği, buradan meşe ve kütük toplanarak kendi arazisine zarar verdikleri belirtilmiştir. Süleyman adlı bu kişinin arzuhalinde belirttiği önemli noktalardan birisi de bu ailenin çok güçlü ve zengin olmasından dolayı kendileriyle başa çıkamadığı, bu topraklar için mülknâme alırken nüfuzlarını kullanıp haksız yere Bağlıca karyesi ve civarını Defterhane'de kendi mülklerine kaydettirdiklerini iddia etmesidir. Arzuhalinde padişaha " ... *ecdâd-ı 'izâmlarınız ruhuyçün halime*

¹⁵ Bakkaloğlu, a.g.t., s. 382.

¹⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi(Bundan sonra COA şeklinde kısaltılacaktır),C. ML. 622/25629.

merhamet buyruğu." diyerek yalvaran bu zat, mülknâmeye kaydedilen ve harap olduklarını belirttiği bu toprakların kendisine verilmesini talep etmiştir. Ancak dönemin padişahı Sultan III. Mustafa tarafından bu talep karşılık bulunmamış ve o ana değin nasıl zabt edilmişse, yine aynı şekilde zabt olunması gerektiği belirtilmiştir. Bu belge bizlere Evrenos Bey ailesinin nüfuzunun hiç azalmadan devam ettiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Osmanlı Devleti büyüyen topraklarını koruyabilmek için Rumeli fatihlerine kayd-ı hayat şartıyla timarlar vermiştir. Verilen bu timarların mâlikâne şeklinde evlatlarına geçirebilmeleri için dönemin sultanından temlikname almaları şarttı. Her padişah değiştiğinde de hüccet veya mülknâmelerin yenilenmesi gerekmektedir.¹⁷ Bu mülknâmelerin verildiği fatihlerden birisi de Evrenos Bey'di. İlk olarak I. Murad tarafından kendisine bir mülknâme verilen Evrenos Bey'in vefatından sonra da aileye, farklı dönemlerde yeni mülknâmeler tevcih edilmiştir. Belgede geçen "*... mezbûrun mülknâme ve vakfiyyesi bu def'a Defterhane'ye müceddeden bu vechle kayd olunmuştur...*" ibaresi muhtemelen Süleyman adlı bu kişinin, Sultan III. Mustafa'nın tahta çıkış tarihi olan 1757 ila 1765 yılları arasında verilen yeni bir mülknâmeden bahsettiğini göstermektedir.

Selanik Şer'iyye Sicilleri'nde Evrenos Bey vakfının izlerini sürmeye devam ederken 8 numaralı sicilde karşımıza çıkan bir başka belgede vakfa ait Vardar-ı Kebir'de bulunan İnehor karyesinde yaylak ve kışlaklar olduğunu görmekteyiz. 10 Nisan 1701 tarihli belgede¹⁸ Bazargah Nahiyesi'nde bulunan Anastas Manastırı rahiplerinin, kırk altı seneden beri tasarrufu ellerinde olan bu yaylak ve kışlağın tekrardan kendilerine verilmesini ve hayvanlarını otlatmak istediklerini görmekteyiz. Vakıf mütevellileri tarafından kendilerine verilen temessük ile bu amaçlarına ulaşmışlardır. Ancak nahije sakinlerinden bazı kişiler bu durumu engellemek istemişlerdir. Yaşanan bu olayı Müslüman-gayrimüslim çatışması olarak değerlendirmenin yanlış olduğu, sadece kişisel olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim Dersaadet'ten yollanan ferman ile bu kişilerin müdahalelerinin sona erdirilmesi ve rahiplerin ellerinde bulundurduğu tapu temessükleri doğrultusunda özgürce hareket etmelerinin sağlanması emredilmiştir.

Yine 8 numaralı sicilde Gazi Evrenos Bey vakfına ait toprakların iltizam verilmesine dair bir belge görmekteyiz. Başlangıç XV. yüzyıl başlarına dayanan iltizam usulünde, mülkiyeti devlete veya bir vakfa ait toprakların vergi gelirlerinin özel şahışlara belli bir meblağ karşılığında

¹⁷ Çalı, a.g.m., s. 64.

¹⁸ Bakkaloğlu, a.g.t., s. 121.

kiralanmıřtır¹⁹. Nitekim 28 Mart 1702 tarihli belgede²⁰ Gazi Evrenos Bey vakfı kuralarından Langaza Nahiyesi'ne bağlı Kamara ve Avrat Hisarı Nahiyesi'ne bağlı Göl Obası ve Akça Kilise karyelerinin 1702 senesi a'şâr-ı şer'iyeye ve rüsûm-ı örfiyyelerinin toplatılması işinin vakıf mütevellisi olan Yusuf Evrenos Bey tarafından Yenice-i Vardar sakinlerinden Hacı şaban Ağa'ya 119 kuruşa iltizam edildiği belirtilmektedir. Bu belgede atlanılmaması gereken bir diğer husus ise vakfın sınırları hakkında bizlere verdiği bilgilerdir. Daha önceki belgelerde bahsettiğimiz Langaza Nahiyesi'ndeki karyelere ek olarak bu belgede ilk defa Avrat Hisarı ismini duymak vakfın geniş coğrafyalara yayıldığının bir göstergesi durumundadır.

Gazi Evrenos Bey vakfına ait topraklar geniş arazilere yayılmış ve vergi gelirleri de aynı oranda yüksek meblağları ihtiva etmektedir. Bu toprakları da iltizam edebilmek için mültezimliğe talip olanlar yüksek meblağlar vermişlerdir. 1700 senesinde Muhzırbaşı Mehmed Ağa adlı talip, Vardar-ı Sağır nahiyesine bağlı Gardabor adlı karyenin gelirlerini iltizam edebilmek için 30 bin akçe vermiřtir²¹. Yine aynı sene içerisinde vakıf mütevellileri Süleyman Bey ve Mehmed Bey Langaza nahiyesine bağlı Dermil karyesini "şevketlü biraderimiz" olarak bahsettikleri Mustafa Ağa'ya 54 bin akçeye iltizam etmiřlerdir²². Bu iki kayda baktığımızda vakıf arazilerinin ne denli değerli olduklarını anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Evrenos Bey soyundan gelen kişilerin de mültezimliğe talip olduklarını görebilmekteyiz.

Vakıflar birçok alanda devletin işlerini kolaylaştırmış, idarî, siyasi ve sosyo-kültürel alanlarda birçok hizmetlerde bulunmuşlardır. Vakfa ait yerlerde birçok han—ve kervansarayın kurulması, fakirlerin parasız yıkandıkları hamamların, yolların ve köprülerin yapılmış olması, yeni medreselerin ve camilerin inşa edilmesi birçok kişiye de iş kapısı açmış ve halk arasındaki önemi oldukça artmıştır. Gazi Evrenos Bey'in ve evlatlarının kurduğu vakıflar da bu anlamda oldukça önemlidir. Elimizde bulunan belgelere baktığımızda Evrenos Bey vakfına ait imarette görevli kişilerin, ellerinde olan görevlerini korumak istediklerini ve bu görevlere talip olan başka kişilerle girdikleri mücadeleleri görmekteyiz. Bu bağlamda 8 numaralı sicilde 6 Temmuz 1702 tarihli bir beratta²³ Gazi

¹⁹ Mehmet Genç, "İltizam", *Türkiye Diyanet İşlam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul 2000, s. 155.

²⁰ Bakkaloğlu, s. 322.

²¹ Makedonya Tarih Arşivi, 7 Numaralı Selanik şer'iyeye Sicili, 84/2.

²² Makedonya Tarih Arşivi, 7 Numaralı Selanik şer'iyeye Sicili, 124/2.

²³ Bakkaloğlu, a.g.t., s. 420.

Evrenos Bey vakfında günlük 20 akçe ile duagû²⁴ vazifesinde bulunan eş-Şeyh Abdullah'ın elinde bulunan beratını 1699 senesi Safer ayında yenilediğini ve bu ücretini vakıf mahsulünden olmak üzere vakıf mütevellilerinden alması gerektiği şeklinde talimat verildiğini görmekteyiz.

İnsanların vakıflarda görev alabilmek için ne kadar uğraştığı, vakıflarda görev alanların da bu görevlerini korumak adına nasıl mücadeleler içine girdikleri belgelere net bir şekilde yansımıştır. 4 Temmuz 1702 tarihli bir belgede²⁵ Yenice-i Vardar'da bulunan Gazi Evrenos Bey vakfında günlük 20 akçelik ücretle on seneden beri kâtip olan Ahmed'in görevini koruma mücadelesine şahitlik etmekteyiz. Seyyid Ömer adlı bir kişinin "*berât ettirdim*" diyerek kâtiplik görevini Ahmed'ten almaya çalıştığını, bunun üzerine Ahmed'in padişahtan yeni bir berat isteyerek görevini sağlamlaştırmak istediğini görüyoruz. Osmanlı bürokrasisindeki işlerin yürütülmesinde en önemli rol kâtiplerindi. Devlet yazışmaları bunların elinden çıktığı ve devletin her türlü sırrına vâkıf oldukları için kâtiplik mesleğine büyük önem verilirdi. Yavuz Sultan Selim zamanında, çavuşlarla kâtiplerin arasında teşrifatta kimin önde olacağı konusundaki bir meselede padişah, kâtiplerin "esrâr-ı saltanat" olması hasebiyle daha önde gelmesi gerektiği yönünde karar vermiştir.²⁶ şüphesiz merkez teşkilatında katiplere verilen bu önem, taşrada da katipliğin müteber bir meslek olarak görülmesini sağlamıştır. Bu nedenle belgede bahsi geçen Ahmed Bey'in görevini muhafaza etmek istemesindeki çabalarının ne denli haklı olduğunu göstermektedir.

4 Temmuz 1742 tarihli bir başka belgede²⁷ ise Yenice-i Vardar'da bulunan Barak Bey Camii'nde 4 akçe vazife ile sermahfil²⁸ ve Barak Bey türbesinde 1 akçe ile cüzhan olan Ahmed'in vefat etmesinden sonra bu görevlerin kardeşi İbrahim'e verildiği belirtilmiştir. Ancak vakıf mütevellilerinin araya girmesi sonucu görevinden uzaklaştırılan İbrahim'in yerine, işin ehli olmamasına ve görevi hak etmemesine rağmen bu görevler diğer kardeşi Hasan'a verilmiştir. Bunun üzerine İbrahim tarafından yazılan arzuhalden sonra, bu görevler Hasan'dan alınıp tekrar İbrahim'e berat ile tevcih edilmiştir.

²⁴*Duagû*: Resmî işlere ait toplantılarda dua edenler hakkında kullanılan bir tabirdir.

²⁵COA, İE.EV. 33-3805.

²⁶Erhan Afyoncu - Recep Ahıskalı, "Kâtip", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 25, İstanbul 2002, s. 53.

²⁷COA, C.EV. 140-6964.

²⁸*Sermahfil*: Müezzin başının yardımcısı. Camilerde vakfedenin şartı olarak okunacak cüzleri, temcit vb. nin okunuşunu yöneten kimse.

Görüldüğü üzere bu mücadelelere vakıf mütevellileri de dahil olmuş, ancak merkeze kadar ulaşan konularda son sözü padişah söylemiştir. Vakıf mütevellilerinden bahsetmişken, çalışmamızın kaynaklarını oluşturan Selanik Şer'iyeye Sicilleri ve Devlet Arşivleri'nden temin ettiğimiz belgelerde mütevellilerin de izlerini sürebilmekteyiz. Heath Lowry'nin eserinde bahsettiğı üzere Gazi Evrenos Bey'in yedi oğlunun beşinin (Hacı Barak Bey, Beğce Bey, Süleyman Bey, Hacı İsa Bey ve Yakup Bey) soyları sona erdiğinden mütevellilik görevinin İki Yürekli Ali Bey veya Hızırşah Beğ'in soyundan gelenlerden yürütüldüğü tahmin edilmektedir²⁹.

Bu dönemde Evrenos Bey ailesi üyelerinin Evrenos Bey'den ve evlatlarından kalan vakıflara karşı büyük bir ilgisi olduğunu görmekteyiz. Öyle ki 8 Şubat 1701 tarihli belgede³⁰ o zamanın ortak mütevellileri olan Yusuf Bey ve Süleyman Bey'in arzları üzerine, Evrenos Bey'in oğullarından Musa Bey'in Gümülcine'de Őabcılar köyünde bulunan camisinin tevliyetini aileden olmayan Ahmed adında birine verdiğı belirtilmiştir. Bu kişinin vakfa zarar verdiğı ve böyle giderse camiinin yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı-anlatılarak, Őabcılar köyündeki camii vakıflarının tevliyetinin yine Gazi Evrenos Bey'in torunlarından Mustafa Bey'e verilmesini arz ettiklerini görmekteyiz. Bu arzın sonucunda tevliyet Ahmed'ten alınarak Mustafa Bey'e verilmiştir. Ancak vakıf mütevelliliğine olan bu istek kimi zaman Evrenos Bey'in torunlarını karşı karşıya getirmiştir. 30 Ocak 1705 tarihli³¹ Süleyman Bey ve Mustafa Bey'in arzuhallerinde, Gazi Evrenos Bey vakıflarının mütevelliliğinin kendi hakları olmasına rağmen Yusuf Bey'e verildiğini, ancak Yusuf Bey'in vakfi idare edemediğı ve vakfa zarar verdiğı gerekçesiyle tevliyetin Yusuf Bey'den alınarak kendilerine verilmesini istediklerini görmekteyiz. Öyle ki bu iddialarını sunarken Yusuf Bey'in vakfa Şer'an hıyanet ettiğini belirtmişlerdir. Ancak bu çabaları sonuçsuz kalmış ve mütevellilik vazifesi Yusuf Bey'in elinde devam etmiştir

Vakıflara müteveli atanırken ilk olarak vakfedenin iradesi esas alınmaktadır. Őayet vakfeden böyle bir vasiyette bulunmadıysa, irade hâkime geçerdi. Müteveli tayin edilecek kişilerin reşit, adil, emin ve tecrübeli olması esastır. Vakıf işlerini yönetenlerin öncelikli amacı vakfın lehine işler yapmaktır. Kurallara uygun hareket eden müteveli kendi isteği dışında tevliyetinden uzaklaştırılmazdı. Őayet vakfa zarar veren işler yaparsa, geçerli sebep olmaksızın vakıf malını kiraya verirse, gelirleri

²⁹Heath W. Lowry-İsmail E. Erünsal, *Yenice-i Vardar'lı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.38.

³⁰COA, C.EV. 463-23404.

³¹COA, AE. SAMD. III, 190-18352.

vakfın Őartlarına aykırı biçimde kendi işlerine sarf ederse sultanın emriyle görevinden azledilir ve yerine uygun bir mütevellî tayin edilirdi³². 1700 yılında sicillere yansıyan bir olayda, Göl, Maliça, Gölge ve Söğütlü nahiyeleri câbileri, vakıf mütevellîleri Süleyman ve Mehmed Beyler ile vekil olarak tayin edilen Zeynelabidin Bey'den davacı olmuşlardır. İddialarında câbisi oldukları topraklardan elde ettikleri rüsûm ve a'şâr gelirlerinin vakıf mütevellîsi Süleyman Bey ve vekil Zeynelabidin Bey tarafından kendi masrafları için harcandığını, başkalarına emanet edildiğini veya satıldığını ifade ederek vakfa hıyanet içinde oldukları belirtilmiştir. Bu iddialar üzerine Süleyman Bey'in ve Zeynelabidin Bey'in savunmalarının yetersiz kalması üzerine bu iki kişi buldukları görevlerden men edilmiştir³³.

7 Nisan 1708 tarihli Yenice-i Vardar Kadısı Mehmed Efendi'nin yazdığı ilamda³⁴ Gazi Evrenos Bey'in Selanik'te bulunan vakfının mütevellîleri olan İskender Bey ve Süleyman Bey'in ellerinde bulundurdukları görevi iyi idare edemediklerini belirtilmiştir. İmaretlerinin çalışmaz oldukları, vakıf çalışanlarının ücretlerinin ödenmediği, vakıf topraklarının mahsullerinin daha evvelden kendileri tarafından toplandığı halde bir süredir başka kişilere iltizâm edildiği ve toplanan hasılatı ise kendi masraflarına harcadıklarının tespit edildiği bildirilmektedir. Yenice-i Vardar Kadısı Mehmed Efendi, İskender Bey'in ve Süleyman Bey'in hıyanet içinde olup, vakfa sadık, iffetli, salih ve dindar bir kişinin atanması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine dönemin padişahı III. Ahmed adı geçen mütevellîleri görevlerinden ihraç etmiş ve yerlerine Mustafa ve Ali Beyleri ortak olarak mütevellî tayin etmiştir.

İncelediğimiz belgelerde gördüğümüz üzere vakıf mütevellîlerinin ailelerine bağlı ve soylarıyla gurur duyduklarını söylemek yanlış olmaz. Öyle ki arzuhallerinin altına attıkları imzalarda kimi zaman sadece adlarını yazarken, kimi zaman da adeta bir soyadı gibi "el-Evrenos" kelimesini kullandıklarını görmekteyiz. Bu kişilerin Gazi Evrenos Bey'in soyundan gelmenin kendileri için ne kadar önemli olduğunu bildiklerini günümüze ulaşan bir belgede³⁵ geçen şu ifadelerle daha net anlamaktayız:

"Yenice-i Vardar'da vâkı ' hâliyyâ evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzere ber-vech-i iştirâk evkâfına mütevellî olduğumuz dedemiz merhûm ve mağfûr-leh Gâzî Evrenos Bey evlâdından... "

³²Nazif Öztürk, "Mütevellî", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul, 2006, s. 217-219.

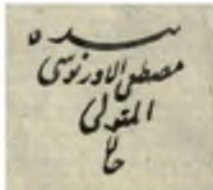
³³Makedonya Tarih Arşivi, 6 Numaralı Selanik Şer'iyeye Sicili, 88/3.

³⁴COA, İE.EV. 50-5511.

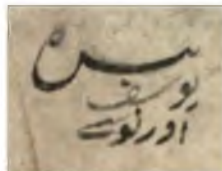
³⁵COA, C.EV. 463-23404.

1696'dan başlayarak yaklaşık 1750 tarihine kadar geöen sürede tespit edebildiğimiz kadarıyla 7 farklı kişinin Evrenos ailesi vakıflarına mütevellî olarak tayin edildiği görölmektedir. Bunlardan Süleyman Bey ve Mehmed Bey'in bazı dönemlerde bu vazifeleri sekteye uğrasa da en çok süre mütevellîlik yapan kişiler olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıdaki tabloda yıllara göre vakıf mütevellîlerinin listesi verilmiştir.

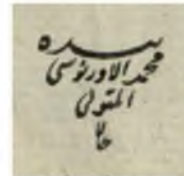
MÜTEVELLİ	TARİH
Bende-i Mustafa el-Evrenos el-Mütevellî	1699
Bende-i Mehmed el-Evrenos el-Mütevellî	1699
Bende-i Süleyman el-Evrenos	1700
Bende-i Yusuf el-Evrenos el-Mütevellî	1702
Bende-i İşkender el-Mütevellî	1706
Bende-i Süleyman el-Mütevellî	1706
Mustafa Bey	1708
Ali Bey	1708
Süleyman el-Mütevellî	1724
Mehmed el-Mütevellî	1730
Bende-i Hüseyin el-Mütevellî	1748

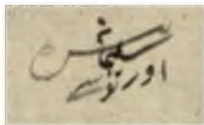
Mustafa el-Evrenos

Yusuf el-Evrenos

Mehmed el-Evrenos

Süleyman el-Evrenos

İşkender el-Mütevellî

Hüseyin el-Mütevellî

* Ali Bey'in imzası belgelerde bulunmamaktadır.

* İşmail Bey'in imzası belgelerde bulunmamaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak *Hacı ve Gazi Evrenos Bey*'in kurduğu vakfın XVIII. yüzyılda da hâlâ gücünü korumakta olduğunu söyleyebiliriz. Gazi Evrenos Bey'in kurduğu vakıf Batı Trakya ve Kuzey Yunanistan'da geniş topraklar içinde faaliyetini yüzyıllar boyunca sürdürmüştür. Çalışmanın temelini oluşturan kaynaklara baktığımızda batıda Yenice-i Vardar'dan başlayan doğuda Gümölcine'ye, güneyde Karaferye'den kuzeyde Avrat Hisarı'na kadar ulaşan topraklar ile alakalı davaların Selanik Şer'iyeye Sicillerine yansıdığını görmekteyiz. Bir çok insan bu vakıf topraklarında mültezim olabilmek için veya vakıfta görevli olabilmek için uğraşılar vermiştir.

Yine bu sicillerde Evrenos Bey torunları arasındaki iktidar mücadelesine de şahitlik edebilmekteyiz. Yıllar içerisinde vakfa hıyanet ettiklerini düşüncesiyle bir çok mütevellî hakkında iddialarda bulunulmuş ve kimi zaman bazı mütevellîler bu görevlerinden el çektilirmek zorunda kalmıştır. Bütün bu gayretlerin tek amacı ise Evrenos Bey vakıflarının devamlılığının sağlanması ve vakfî ayakta tutabilmektir. Öyle ki vakıf 1912 yılında Selanik'in Osmanlılar elinden çıkmasına kadar varlığını devam ettirmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Yunanistan Selanik Makedonya Tarih Arşivi, *1 - 6 - 7 Numaralı Selanik Şer'iyeye Sicilleri*
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi,

- C. ML (Cevdet - Maliye)
----- C.EV. (Cevdet - Evkaf)
----- AE. SAMD. III, (Ali Emiri - Üçüncü Ahmed)
----- İE.EV. (İbnülemin - Vakıf)

Kitap ve Makaleler

- AFYONCU, Erhan-AHISKALI, Recep, "Kâtip", *Türkiye Diyanet İşlam Ansiklopedisi*, c. 25, İstanbul 2002, ss. 53-55.
- AYDIN, H. Veli, "Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, ss. 87-106.
- BAKKALOĞLU, Bahadır, "*H.1112-1114 [M.1700-1702] Tarihli 8 Numaralı Selanik Şer'iyeye Sicili (Metin ve Değerlendirmesi)*", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2018.
- BAŐAR, Fahamettin, "Evrenosoğulları", *Türkiye Diyanet İşlam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul 1995, ss. 539-541.
- BAYARTAN, Mehmet, "Osmanlı Őehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, c. 10/sayı 1 (2008), ss. 157-174.
- CERASI, M. Maurice (1999), *Osmanlı Kenti - Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, çev. Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- ÇALI, Ayşegöl, "Akıncı Beyi Evrenos Bey'e Ait Mülkname: The Conveyance of Raider Ewrenos Beg", *OTAM*, sayı 20 (2006), ss. 59-79.

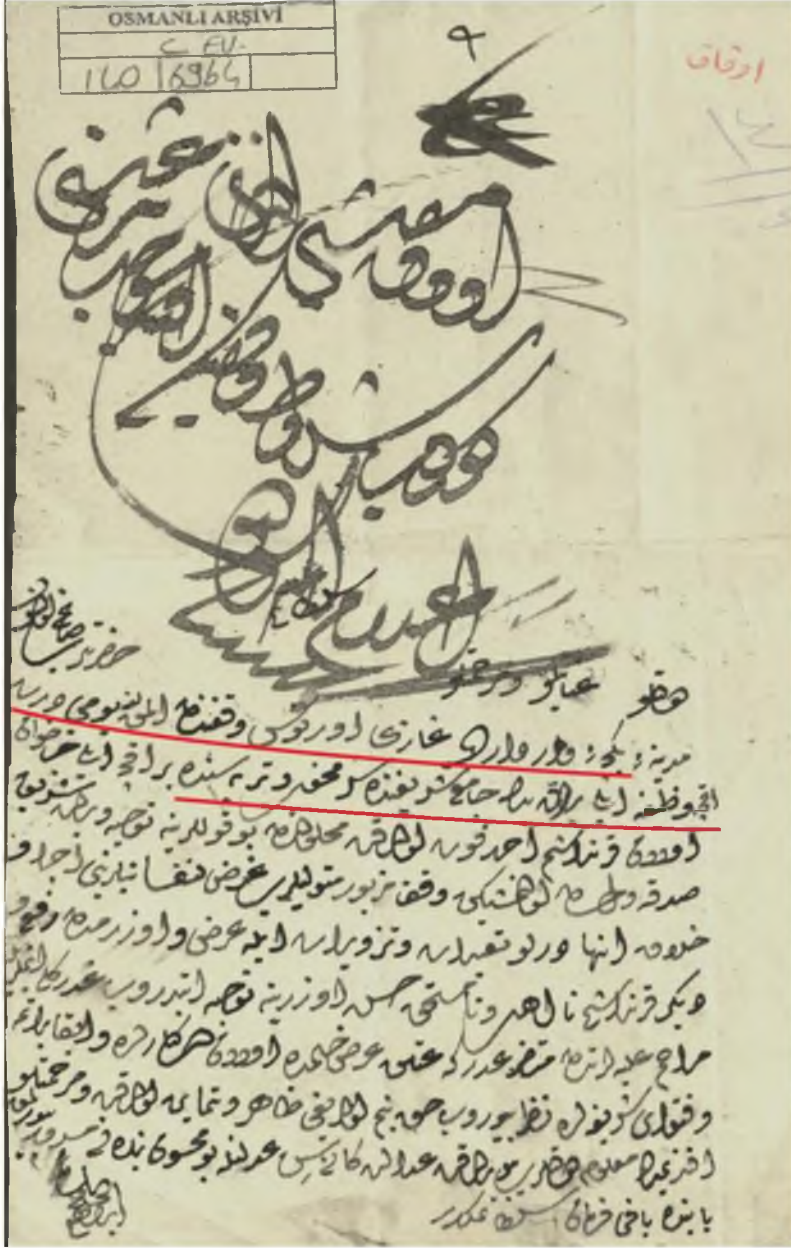
- GENÇ, Mehmet, "İltizam", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul 2000, ss. 154-158.
- İNBAŐI, Mehmet, "Sultan I. Murad'ın Evrenos Bey'e Mektubu", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17 (Erzurum, 2001), ss. 222 - 236.
- İPŐİRLİ, Mehmet, "Avârız Vakfı", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1991, ss. 109.
- KAYAPINAR, Levent, "Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 1/sayı 8 (2004), ss. 133-142.
- LOWRY, Heath W. - İsmail Erünsal, *Yenice-i Vardar'lı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- ÖZTÜRK, Nazif, "Mütevelli", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, İstanbul 2006, ss. 217-220.
- SELÇUK, Furuzan, "Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyıla Kadar)", *Vakıflar Dergisi*, sayı 6 (1965), ss. 21-29.

Ek 1: 8 Numaralı Selanik Şer'iye Sicili'nin dıştan görünümü.

Ek 2: 8 Numaralı Selanik Şer'iyye Sicili'nin ilk sayfaları.

Ek 4: Yenice-i Vardar'da bulunan Evrenos Bey vakfına ait Barak Bey Camii'ne dair belge.

Ek 5: 6 Numaralı Selanik Şer'iyye Sicilinin ilk sayfaları

Araştırma Makalesi

**KUTALMIŞOĞLU SÜLEYMAN'IN SULTANLIK
MEVZUSU HAKKINDA YENİ BİR İDDİA**

Cem BOZ*

Öz: Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci kapsamında üzerinde en fazla tartışılan hususlardan biri de Kutalmışoğlu Süleyman'ın sultanlığı mevzusudur. Mevzu süreçle ilgili tüm diğer tartışmalı hususların açıklığa kavuşturulması açısından da kritik bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Bizanslı tarihçi N. Bryennios'un, N. Melissenos İsyanı'na ilişkin bir kaydı, Süleyman'ın bu unvanı en erken hangi tarihte ve ilk olarak nerede kullanmış olduğunu açıklığa kavuşturması açısından tarihi bir değer içermektedir. Bryennios'un bu kaydından hareket ederek kaleme alınan bu yazıda ise öncelikle, Süleyman'ın hiçbir vakit sultan unvanını kullanmadığına dair referans gösterilen kayıtlar irdelenerek tartışılmış, ardından Süleyman'ın en erken 1080 yılı sonlarından itibaren Eskişehir'de sultanlığını ilan ettiği iddiasında bulunulmuştur. Ayrıca, bu iddia doğrultusunda hem Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci yeniden yorumlanmış, hem de Eskişehir kentinin bu süreçteki rolü tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kutalmışoğlu Süleyman, Sultanlık, Eskişehir, Kutalmışoğlu Mansur, Sultan Melikşah, Nikephoros Bryennios.

**A NEW CLAIM ON THE MATTER OF
QUTLUMUSH'S SON SULEIMAN'S SULTANATE**

Abstract: One of the most discussed issues within the scope of the establishment process of the Anatolian Seljuk State is the sultanate of Suleiman, the son of Qutlumush. The issue is also of critical importance in terms of clarifying all other controversial issues related to the process. In this context, a record of the Byzantine historian N. Bryennios regarding the N. Melissenos Revolt has historical value in terms of clarifying the earliest date and where Süleyman used this title. In this article, which was written based on this record of Bryennios, first of all, the records that referenced that Suleiman never used the title of sultan were examined and

* Araştırmacı, Dr, email: cemb2012@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5061-732X

discussed, and then it was claimed that Suleiman declared his sultanate in Eskişehir since 1080. In addition, in line with this claim, the establishment process of the Anatolian Seljuk State was reinterpreted and the role of the city of Eskişehir in this process was discussed.

Key Words: Suleiman the Son of Qutlumush, sultanate, Eskişehir, Mansur the Son of Qutlumush, Sultan Melikshah, Nikephoros Bryennios.

Extended Abstract: The inadequacy of available information is the main reason why the establishment process of the Anatolian Seljuk State continues to be discussed. Moreover, the contradictions between some of the records in the referenced sources and the political and military actions of Suleiman, the son of Qutlumush have led to different interpretations of this process by historians.

The subject of the sultanate of Suleiman, the son of Qutlumush, which was re-examined in this article, has also been one of the most discussed issues within the scope of the establishment process of the Anatolian Seljuk State. While some historians have adopted the idea that Suleiman was subject to Sultan Melikshah, the ruler of the Great Seljuk State, and therefore did not use the title of sultan throughout his life, some historians defended the opposite opinion.

Historians in the first group generally used the attitude of Suleiman in the face of some events in took place 1075, 1078 and 1085 as evidence for their claims. On the other hand, although they give the impression that Suleiman was subject to Sultan Melikshah, it is still seen that these records are not sufficient to make such a claim. As a matter of fact, it is highly probable that Suleiman's attitude towards the events mentioned in these records is also related to other factors. Moreover, the fact that Suleiman took political actions contrary to his attitude, which is reflected in the records regarding these events, justifies the suspicion felt in this direction. Therefore, to say that Suleiman's attitude in the aforementioned records is directly related to his subordination to Sultan Melikshah would not fully reflect the truth. In this case, it can be said that his political activities are much more important than the aforementioned records in terms of clarification of the subject of the sultanate of Suleiman, the son of Qutlumush. As a matter of fact, Suleiman's deeds should also be evaluated as a reflection of his political aim. In this context, in the first part of the article, in which the issue of whether Suleiman, the son of Qutlumush was subject to Sultan Melikshah or not; it has been revealed that some records and reasons shown as evidence that he was subject to Sultan Melikshah

were not sufficient in terms of persuasion ability and it was concluded that Suleiman used the title of sultan.

The second part of the article includes the claims about when and where Suleiman started to use this title and how he got it. All these claims are based on a record of the Byzantine historian Bryennios about the Nikephoros Melissenos Revolt. The reason why this record has a historical value is that it reflects the earliest date that Qutlumush's son Suleiman began to be referred to with the title of sultan. For, until now, Anna Komnena's record of the Drakon Agreement in 1081 has been taken as a reference by historians as the beginning of Suleiman's sultanate. Whereas the record of Bryennios indicates that Suleiman began using this title at the earliest, from the end of 1080. In addition, it is clearly understood from this record that Suleiman used this title for the first time in Dorylaion (present-day city of Eskisehir).

The fact that Suleiman has three basic elements in the formation of a state with his declaration of sultanate also opens the door to the debate whether it means the establishment of the Anatolian Seljuk State. In addition, the understanding from the record of Bryennios that Suleiman declared his sultanate in Eskişehir brings with it another debate as to whether the Anatolian Seljuk State was founded in Eskişehir. As a matter of fact, the fact that Suleiman used Eskişehir both as a political and military center during the period until İznik became the Seljuk capital in 1081 naturally, necessitates an explanation regarding these issues. For this reason, the political status of the city of Eskişehir in the period until Suleiman's relocation to İznik is also discussed in the article.

Giriş

Kutalmışoğlu Süleyman'ın Sultan Melikşah'a Tabi Olduğunun Delili Olarak Gösterilen Kayıtların İrdelenmesi

Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci kapsamında üzerinde en fazla tartışılan hususlardan biri olan Kutalmışoğlu Süleyman'ın sultanlık mevzusu, bu sürecin tüm yönleri ile açıklığa kavuşturulması açısından da kritik bir önem arz etmektedir. Buna karşın, başvuru kaynaklardan yeterli derecede bilgi sağlanamaması, mevzunun halihazırda tartışılır olmasındaki başlıca etkendir. Tarihçilerin bir kısmı Süleyman'ın hiçbir vakit, sultan unvanını kullanmamış olduğu kanaatini taşırlarken, bazıları da bunun aksi yönünde bir fikri benimsemişlerdir. Kutalmışoğlu Süleyman'ın Sultan Melikşah'a tabi olup olmadığı meselesi ise konuya ilişkin yapılan değerlendirmelerin temelini oluşturmaktadır.

Kaynaklarda Kutalmışoğlu Süleyman'ın Sultan Melikşah'a tâbi olduğu izlenimini uyandıran bazı kayıtlar görölmektedir. Bununla birlikte,

Süleyman'ın tüm siyasi faaliyetlerini kapsayan tablonun bütününe bakıldığında, onun bu kayıtlarda bahsi geçen hadiseler karşısında sergilemiş olduğu tutumun başka etkenler ile de ilişkili olabileceği hususunda kuvvetli bir şüphe uyanmaktadır. Bu durum, Süleyman'ın Sultan Melikşah'a tâbi olduğuna dair referans alınan kayıtların aceleci bir yaklaşımla değerlendirilemeyeceği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Kutalmışoğlu Süleyman'ın Sultan Melikşah'a tâbi olduğ u hususunda gösterilen delillerin bir kısmı, Suriyeli tarihçi Sıbt İbnü'l Cevzî'nin, Şöklı ile Atsız arasında 1075 yılında gerçekleş en Taberiyye Savaşı'na ilişkin kayıtlarına dayanmaktadır. Bu kayıtlarda Atsız'ın savaşı kazandığı ve ayrıca, Şöklı'nin safında kendisine karşı savaşmış olan Kutalmış'ın iki oğlunu da tutsak ettiği belirtilmiştir. Sıbt, Taberiyye Savaşı'yla ilgili bu kayıtlarının biraz sonrasında, Kutalmış'ın Anadolu'da bulunan bir diğer oğlunun (Süleyman) Büyük Selçuklulara tâbi durumdaki Haleb emirliğini kuşattığını ancak, Haleb Emiri'nin; "Ben, bu şehirde sultanın nâbiyim; sen, eğer sultana itaat ediyorsan o takdirde bizden, uzaklaş" demesinin ardından Haleb'ten ayrıldığı nı kaydetmiştir¹.

Süleyman'ın Haleb Emiri'nin sarf etmiş olduğ u bu sözlerin ardından kentten ayrılması ise, tarihçilerin bir kısmı tarafından onun Sultan Melikşah'a tâbi olduğ u şeklinde yorumlanmıştır. Oysa ki, bu hadiseyle ilgili yapılacak bir değerlendirmede dikkate alınması gereken öncelikli hususun olayın zamanlaması olduğ u görülmektedir. Bununla birlikte, Sıbt'ın kayıtlarından Süleyman'ın Haleb'i kuşatması hadisesinin, kardeşlerinin durumu ile mi alakalı olduğ u yoksa, Süleyman'ın bu durumdan bağımsız bir şekilde, eş zamanlı olarak mı Haleb'e yöneldiğine dair kesin bir sonuç çıkarmak kolay değildir. Diğer taraftan içlerinde Sıbt'ın bu kaydını Süleyman'ın Melikşah'a tâbi olduğ u yönünde yorumlayanlardan bazıları da dâhil olmak üzere, tarihçilerin birçoğu tarafından Süleyman'ın kardeşlerinin durumunu öğrenmesi sonrasında Haleb üzerine harekete geçtiği belirtilmiştir². Ayrıca, Süleyman'ın Haleb

¹Sıbt İbnü'l Cevzî, Şemsüddin Ebu'l Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullah, *Mir'âtü'z-Zamân fi Tevârihü'l-Âyân*, C. 19, thk. Muhammed Enes-Kâmil Muhammed, Dmaşık 1434/2013, s. 297-298; Trk. trc. Ali Sevim, *Mir'âtü'z-Zamân Fi Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 201-202. Ayrıca bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11, (1981), s. 24/not 44.

²Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 421; Mehmet Şeker, "Süleyman Şah (I), Rukne'd-din Süleyman Şah b. Kutalmış (Ö.479/1086) -Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti'nin Kurucusu ve İlk Sultanı (1075-1086)-", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2016, s. 42; Ali Sevim, "Süleymanşah I", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 104; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya*

Emirliği'nin Büyük Selçuklulara tâbi bir emirlik olduğunu bile bile kenti kuşatmış olması da yine, onun bu eyleminin kardeşlerinin durumuyla alakalı olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla, Süleyman'ın Haleb Emiri'nin sözlerinin ardından kentten ayrılmasını, sadece onun Sultan Melikşah'a tâbi olmasıyla ilişkilendirmek ikna açısından yeterli değildir.

Bunun yanı sıra, Süleyman'ın Büyük Selçuklu hükümdarı tarafından cezalandırılma kaygısıyla Haleb'ten uzaklaşmış olması da ihtimal dahilindedir. Nitekim babası Kutalmış'ın hayatına Sultan Alp Arslan'ın emriyle son verildiği bilinmektedir.

Süleyman'ın Sultan Melikşah'a tâbi olduğu yönünde gösterilen delillerden bir diğeri de, onun Haleb'ten ayrılmasının ardından Atsız'a yazmış olduğu mektupla ilgilidir. Sıbt'ın kayıtlarında Süleyman'ın Atsız'a bir mektup yazarak, ondan kardeşlerini serbest bırakmasını talep ettiği ancak, Atsız'ın bu hususta Sultan Melikşah'ın kararını beklediğini bildirmesi üzerine, Süleyman'ın da başka hiçbir şey yapmadan Antakya'ya yöneldiği görülmektedir³. İşte, Süleyman'ın Atsız'ın bu cevabının ardından kardeşlerinin kurtarılması adına başka hiç bir girişimde bulunmaması doğal olarak, tarihçilerin bir kısmında onun Sultan Melikşah'a tâbi olduğu yönünde bir izlenim uyandırmıştır⁴. Diğerk taraftan, Süleyman'ın kardeşlerinin akıbetinden duyduğu endişe nedeniyle Haleb'i kuşatmış olduğu düşünüldüğu vakit, onun Atsız'ın bu cevabı karşısındaki tutumunun daha çok, içinde bulunduğu o anki koşulların elverişsizliğinden kaynaklanmış olabileceği söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle, askeri ve siyasi şartların kendi lehinde olmayışı, Süleyman'ı Atsız ile bir mücadeleye girmek hususunda çaresiz bırakmış olabilir.

Emir Porsuk'un 1078 yılında düzenlemiş olduğu Anadolu seferi de, sultanlık mevzusunda tarihçilerin dikkatini fazlasıyla celb etmiş hadiselerden bir diğereğdir. Süleyman'ın Emir Porsuk'un İznik'i kuşattığı esnada abisi Mansur'un yanında bulunmayışı yahut Mansur'un ölümü sonrasında Süleyman'ın Anadolu'da kalmaya devam etmesi, hadisenin tartışılmasına neden olan hususlardır. Aslında, hadisenin bu kadar

İlk Giriş (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı), trc. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1988, s. 30. Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971, s. 48; Mehmet Altay Köymen, "Süleyman Şah Ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Belleten*, S. 218, Ankara 1993, s. 74; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944, s. 88.

³ Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, C. 19, s. 298; *Trk. trc.*, s. 202.

⁴Kafesođlu, gös. yer; Köymen, *a.g.m.*, s. 74-75.

tartışılmasına kaynakların mevzuyla ilgili birbirleriyle çelişen kayıtlar içermiş olmaları yol açmaktadır.

Bununla birlikte Bizanslı tarihçi Zonaras'ın son derece dikkat çeken kaydının bu hadiseyle ilgili tartışılan hususların açıklığa kavuşturulması açısından büyük önem taşıdığı söylenebilir. Tarihçi ilgili kaydında; Anadolu'da Sultan Melikşah'ın akrabası olan *Koutloumus* isimindeki kişinin kendi hakkı olduğu iddiasıyla Melikşah'tan erki istediğini belirtmiş ve tam da ikisinin bu sebepten dolayı savaşa hazırlandıkları esnada Halife'nin evinden çıkması yasak olduğu halde töreyi çiğneyerek Sultan Melikşah ile görüşüğünü ve onu *Koutloumus*'un Anadolu'nun bir bölümünü işgal ederek, orada egemenlik sürmesi hususunda razı ettiğini bildirmiştir. Zonaras ayrıca, Halife'nin Sultan Melikşah'ı razı ettiği bu esnada *Koutloumus*'un da İznik'i ele geçirmek için hazırlık yapan taht iddialısı *Botaneiates*'in yanında bulunduğunu ve ona askeri destek sağladığını belirtmektedir⁵.

Her ne kadar, Zonaras'ın Melikşah ile *Koutloumus* arasında bir savaş çıkacağı yönündeki ifadesi abartılı görünse de, onun Halife'nin durumu ve statüsüne ilişkin sözlerinin gerçeği yansıttığı görmezden gelinemez. Üstelik, *Koutloumus*'un *Botaneiates*'in İznik'i ele geçirmesine yardımcı bulunduğunu bildirmesi de hem tarihi gerçeklerle hem de kronoloji ile uygun düşmektedir.

Kaydın konumuz bağlamında dikkat çeken en önemli özelliği ise; *Koutloumus* ile Sultan Melikşah arasında bir gerginliğin yaşandığını ve bunun *Koutloumus*'un Anadolu'da kendi egemenliğini kurmak istemesinden kaynaklandığını belirtmesidir. Peki, Zonaras'ın *Koutloumus* ismiyle kastetmiş olduğu bu kişi gerçekte kimdir; Mansur mu yoksa, Süleyman mı? İşte, bu sorunun cevabı Emir Porsuk'un 1078 yılında düzenlemiş olduğu seferle ilgili kayıtlardadır. Nitekim Emir Porsuk'un bu seferinin, *Botaneiates*'in İznik'i ele geçirip, ardından Bizans tahtına çıkması sonrasında yani, Zonaras'ın bahsettiği üzere Halife'nin arabuluculuk teşebbüsünden sonra gerçekleştiği bilinmektedir. Gerek Ebu'l-Ferec, gerek Cennâbî'nin kayıtları bu kişinin Kutalmışoğlu Mansur'dan başkası olmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim Ebu'l-Ferec'in Sultan Melikşah'ın Emir Porsuk'u sırf Mansur'u yakalaması için Anadolu'ya gönderdiğini açıkça bildirmesi ve yine, Porsuk'un Katlamış'ı hile ile öldürdüğünü kaydetmiş olması da, Zonaras'ın kaydında Halife'nin Sultan Melikşah ile aralarında uzlaşa sağlamak istediği kişinin Mansur olduğunu bizlere

⁵ Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, trc. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 150-151.

göstermektedir⁶. Aynı şekilde Cenâbî'nin kayıtlarında da Sultan Melikşah'ın hedefindeki kişinin Mansur olduğu bariz bir şekilde görülebilmektedir. Buna göre Cennâbî, Anadolu'ya yönelen Mansur'un buradaki şehirleri fethetmesinin ardından, Sultan Melikşah'ın Mansur'dan hâkimiyeti altındaki yerler için vergi istediğini ve bu vergilerin tahsili içinde Emir Porsuk'u görevlendirdiğini belirtmektedir⁷.

Cenabi'nin Emir Porsuk'un Mansur'dan vergi tahsil etmek için İznik'e geldiği yönündeki kaydının gerçeği yansıtıp yansıtmadığı tartışılır olsa dahi, her iki kayıttan da Mansur'un Anadolu'da bağımsız bir şekilde hüküm sürmek istediği ve Sultan Melikşah'ın da bu durumdan rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Zonaras'ın Sultan Melikşah ile Halife arasında geçen görüşmeye ilişkin kaydında Halife'nin Melikşah'ı ikna etmiş olduğu hususun da kesinlikle, Mansur'a bir sultanlık tevcihi manasını içermediği ortadadır. Her üç kayıtta, Kutalmışoğlu Mansur'un başta Yabgulular olmak üzere Anadolu'daki Türkmenlerin büyük bir bölümüne liderlik yapmış olduğuna ve bu nedenle de Sultan Melikşah'ın asıl hedefindeki kişinin o olduğuna işaret etmektedir.

Şimdi, asıl üzerinde durduğumuz hususa gelecek olursak, Emir Porsuk'un Mansur için Anadolu'ya geldiği düşünüldüğü vakit, Süleyman'ın bu esnada abisinin yanında bulunmayışı bazı tarihçiler tarafından doğal olarak, bu ikisi arasında bir iktidar çekişmesinin yaşandığı, hatta Emir Porsuk'un Anadolu'ya gönderilmesinde Süleyman'ında rolünün bulunduğu yönünde yorumlanmış ve bu durum, Süleyman'ın Sultan Melikşah'a bağlı olduğunun delillerinden biri olarak gösterilmiştir. Üstelik, Mansur'un ölümü sonrasında Melikşah'ın Anadolu'daki yerleri Süleyman'a bıraktığını ve onu Anadolu'ya melik olarak tayin ettiğini bildiren kayıtlar da bu fikri destekler niteliktedir. Diğer taraftan, Ebu'l-Ferec'in Katlamış (Mansur)'ın ölümü sonrasında adamlarının Süleyman'a bağlandıklarını belirten kaydı, yine bu hususların yorumlanmasında da aceleci olunmaması gerektiğini ortaya koymaktadır⁸. Zira, Süleyman'ın abisinin ölümünde bir rolü bulunuyor idiyse, Mansur'un ölümü sonrasında adamlarının Süleyman'a karşı sempati beslemeleri ihtimalinin de düşük olduğu söylenebilir. Yine, Cennâbî'nin kayıtları da Mansur'un ölümü sonrasında adamlarının Süleyman'a iltihak ettiğine işaret etmektedir⁹. Bu durumda Süleyman'ın

⁶ Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, c. I, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1945, s. 328-329.

⁷ Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", *Tarih Dergisi*, S. 36 (2000), s. 229.

⁸ Abû'l Farac, *a.g.e.*, C. I, s. 329.

⁹ Kesik, *a.g.m.*, s. 229.

abisi Mansur'un yanında bulunmayışının, başka sebepleri olabileceği düşüncesi akla gelmektedir. Örneğin, iki kardeşin bir arada bulunmayışı, onların Anadolu'daki siyasi gayelerini devam ettirebilmek adına Emir Porsuk'un seferi öncesinde belirlemiş oldukları bir strateji olabilir. Üstelik, Süleyman'ın Taberiyye Savaşı sonrasında kardeşlerinin tutsak alınmasına tepki olarak Haleb'i kuşatması ve yine, bu doğrultuda Atsız'a bir mektup yazmış olması da, onun kardeşlik bağlarının ne derece kuvvetli olduğunun göstergesi olarak yorumlanabilir. Aynı şekilde, Mansur'un ölümü sonrasında Sultan Melikşah'ın Rum beldelerini Süleyman'a bıraktığı yönünde görülen kayıtların da yine Mansur tehdidini bertaraf eden Sultan Melikşah'ın Süleyman'ı kendisine yakınlaştırmak gayesini taşıyan bir strateji ile alakalı olduğu düşünülebilir.

Kaynakların birçoğunda Süleyman'dan melik yahut emir sıfatlarıyla bahsedildiğinin görülmesi de yine, bazı tarihçiler tarafından Süleyman'ın Sultan Melikşah'a tabi kaldığının ve hiçbir vakit sultan unvanını taşımadığının delili olarak kabul görmüştür¹⁰. Hatta, Drakon Anlaşması'yla ilgili kayıtların da Süleyman'dan sultan unvanıyla bahseden Anna Komnena'nın, Süleyman'ın ölümü sonrasında ondan Emir Süleyman tabiriyle bahsetmiş olması da, bu görüşü benimseyenler tarafından bir

¹⁰ Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsir İbn Ali el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lugal, 2. Baskı, TTK Yayınları., Ankara 1999, s. 49; *Urfalı Mateos Vekayî-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 4. Basım, Çeviren: Hrant D. Andreasyan, TTK Basımevi, Ankara 2019, s. 161, 169; Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer ve Cami'ül Gurer*, C. 6, Tahkik: Selahaddin el-Müneccid, Kahire 1380/1961, s. 410; Kesik, a.g.m., s. 230-232. Yinanç ile Köymen Abbasi halifesinin Süleyman'a sultanlık tevcihinde bulunduğunu kabul etmekle birlikte, bu hadisenin Mansur'un ölümü sonrasında gerçekleştiğini ancak, yine de bu unvanın Büyük Selçuklu yönetiminde bir meliklik rütbesi şeklinde kabul gördüğünü ifade etmişlerdir bkz. Yinanç, a.g.e., s.105-106; Köymen, a.g.m., s.77. Kafesoğlu ise; Halife'nin yetkilerinin Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunun ilk safhalarında dahi kısıtlanmış olduğunu belirterek, Sultan Melikşah'ın saltanatı döneminde Abbasi halifesinin bu şekilde bir tevcihte bulunmasının mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Kafesoğlu'na göre Abbasi halifesinin sultanlık tevcihinde yahut tasdikinde bulunduğu asıl kişi, Süleyman'ın oğlu I. Kılıç Arslan olup, Süryani Mihail şahısları ve hadiseleri birbiri ile karıştırmıştır bkz. Kafesoğlu, a.g.m., s. 25-26. Osman Turan ise Süryani Mihail'in Halife'nin Süleyman'a sultanlık tevcihinde bulunduğu yönündeki kaydının gerçeği yansıttığını ancak, bu unvanın Sultan Melikşah tarafından hiçbir surette tasdik edilmediğini belirterek, böyle bir tasdik en erken, Sultan Sencer'in "En büyük sultan" (Sultan'ül 'azam) unvanını kendisine tahsis eylediği zaman gerçekleşmiş olabileceğinin altını çizmiştir bkz. Turan, a.g.e., s. 63. Laurent ise Süleyman'ın Abbasi halifesinden izin almadan bu unvanı kullanmış olduğunu beyan etmiştir bkz. J. Laurent, "Rum (Anadolu) Sultanlığının Menşei ve Bizans", trc. Yaşar Yücel, *Belleten*, LII/202, (1988), s. 226. Ayrıca bkz. Abdülkerim Özyayın, "Melikşah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIX, İstanbul 2004, s. 55; Sevim, a.g.m., s. 104.

referans olarak kullanılmıştır¹¹. Bu hususla ilgili üzerinde en fazla tartışılan kaydın ise, Süryani Mihail'e ait olduğu görölmektedir. Buna göre Malazgirt Savaşı sonrasında bizzat, Sultan Alp Arslan tarafından fetihlerde bulunmak gayesiyle Anadolu'ya gönderilen Kutalmışoğlu Süleyman, İznik ile İzmit şehirlerini fethetmiş ve bunun ardından Abbasi halifesi de ona sultanlık tevcihinde bulunmuştur. Mihail bu kaydın sonunda sarf etmiş olduğu; "Böylelikle, Türklerin, biri Horasanda, diğeri de Roma ülkesinde olmak üzere, Margiane'in dışında iki hükümdarı mevcut bulunuyordu" şeklindeki sözlerle de adeta, Süleyman'ın sultanlığına vurgu yapmıştır¹².

Her ne kadar, Mihail'in Süleyman'ın Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu'ya gönderildiğine dair vermiş olduğu bilgi tarihi gerçekler ile bağdaşmasa da yukarıda Zonaras'ın Halife'nin kasten teamüllerin dışına çıkıp, Melikşah ile Mansur arasında bir uzlaşma sağlama girişiminde bulunduğuna yönelik kaydı, Halife'nin Süleyman ile ilgili bu hususta da bir rol üstlenmiş olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Ayrıca, Bizans kroniklerinden Süleyman'ın İznik'e ancak 1081 yılında hâkim olduğunun anlaşılması, Halife'nin bu tevcihinin 1081 yılı veya sonrasında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır¹³. Süleyman'ın 1082 yılında Tarsus'u

¹¹Anna Kommena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1996, s.124-126. Krş. A.g.e., s. 196-197. Ayrıca bk. Kafesoğlu, a.g.m., s. 20-21.

¹²*Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi*, çev. Hrant D. Andreasyan, İkinci Kısım (1042-1195), TTK Kütüphanesi T/0044-2 numaralı yayımlanmamış neşir, Ankara 1944, s. 29-30.

¹³Tarihçi Bryennios 1078 yılında taht iddiasında bulunan Botaneiates'in 300 kadar kişi ile Frigya'dan İznik'e doğru harekete geçtiğini ve İznik önlerine gelindiğinde, İmparator VII. Mikhail ile ittifak halinde bulunan Süleyman'ın adamları tarafından sıkıştırıldığını belirtmiş ancak, bu esnada yanında bulunan Erbasan (Sultan Alp Arslan'ın eniştesi)'in aracılığı sayesinde Botaneiates'in Türklerle anlaşma yaparak, İznik'e girebildiğini ve şehirdeki Rumlar tarafından da sevinçle karşılandığını ifade etmiştir bk. Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi)*, trc. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 133-136. Attaleiates ise, İmparator VII. Mikhail'in asi Botaneiates'e karşı şehir savunmaları için İznik'e yolladığı ücretli askerlerin kendilerine verilen görevi üç gün önce terk ederek o esnada, Kütahya'ya gelmiş olan Botaneiates'in saflarına katıldıklarını kaydetmiştir bk. Mikhael Attaleiates, *Tarih*, trc. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 261-262. Son olarak Zonaras, İznik kalesindeki koruyucu birliğin kendi isteğiyle, Botaneiates'e teslim olduğunu bildirmiştir bk. Zonaras, *a.g.e.*, s. 151. Tüm bu kayıtlar İznik'in bu yılda hala Bizans hakimiyetinde bulunduğunu ve kentte bir Bizans garnizonun mevcut olduğunu açıkça, ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, Botaneiates'in Bizans tahtına geçmesinin ardından, bir diğer taht iddialısı Bryennios'a karşı Kutalmış oğullarından yardım talep etmesi ve Mansur ile Süleyman'ında bu esnada İznik'te bulduklarının görülmesi açıkça, kentin bu yılda Kutalmışoğullarının hakimiyetine girmiş olduğu izlenimini uyandırmıştır bkz. Bryennios, *a.g.e.*, s. 147-148. Eğer, Botaneiates'in İznik'e hakim olması öncesinde ve sonrasında Kutalmışoğulları ile yapmış olduğu ittifak anlaşması, İznik'in yardımları karşılığında Kutalmış oğullarına bırakılması koşulunu içeriyor idiyse bu durumda, Botaneiates'in Bizans tahtına çıkmak

fethi sonrasında Şii dünya ile iletişim kurmuş olması da Mihail'in aktardığı üzere Halife'nin Süleyman'a bu yıl içerisinde bir sultanlık tevcihinde bulunmuş olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir¹⁴.

Süleyman'ın Büyük Selçuklu sultanına tâbi olduğuna dair gösterilen delillerden en açık ve kuvvetli olanı ise şüphesiz, Sıbt'ın Süleyman'ın 1085 yılında Antakya kentini fethetmesi hadisesiyle ilgili kayıttır. Bu kayıtta; Süleyman'ın Bizans hâkimiyetindeki Antakya'yı fethetmesinin ardından, Büyük Selçuklulara tâbi olan Musul Hâkimi Şerefüddeve Müslim'in Süleyman'a mektup yazarak, ondan her yıl Sultan adına Antakya'dan alınan haracın artık, kendisine verilmesini talep ettiği ve Süleyman'ında buna karşın;

*"Ben bilâkis sultana itaat ile buyruğunu dinlerim; ayrıca da Antakya'nın fethini ve Devlet Hazinesi'ne para göndermem hususunu sultana yazıp haber gönderdim. Ancak daha önceki Antakya hâkiminden cizye olarak para almıyordu; halbuki biz, Müslümanız ve sultanın ordusuna mensubuz"*¹⁵

üzere İznik'ten ayrılmasının ardından, kentin Kutalmış oğullarının hakimiyetine girdiğini söylemek yanlış sayılmaz. Aksi takdirde, yani; anlaşmada böyle bir hüküm bulunmamasına karşın, Mansur ile Süleyman'ın Botaneiates'in İznik'ten ayrılması sonrasında kenti ele geçirmiş olmaları ihtimali, Botaneiates'in imparator olması sonrasında da Kutalmışoğulları ile öncesinde kurduğu ittifakı devam ettirmiş olması nedeniyle zayıftır. Zaten, tarihçi Bryennios'un Melissenos İsyarı'yla ilgili kayıtlarında Süleyman ile ittifak halindeki Melissenos'un çok sayıda askerle İznik'e indiğini ve oradan Rumların hükümdarlık ülkesini yönettiğini bildirmesi de, Kutalmış oğullarının 1078 yılında İznik'i sahip oldukları yönünde bir ihtimali ortadan kaldırmaktadır bkz. Bryennios, *a.g.e.*, s. 173-174. Aksi düşünüldüğünde yani; Süleyman'ın 1078 yılında İznik'e hakim bulunduğu varsayıldığında, onun İznik gibi siyasi prestiji yüksek bir kenti 1080 yılında anlaşma gereği Melissenos'a bırakmasının, kendisi açısından çok ta, avantajlı bir durum olmayacağı söylenebilir.

¹⁴ Sıbt'ın kayıtlarında Süleyman'ın 1082 yılında Tarsus'u fethetmesinin ardından Şii Trablusşam Hakimi'ne haber göndererek, kendisinden bir kadı ile hatip istediği belirtilmiştir bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, C. 19, s. 368; *Trk. trc.*, s. 249. Kafesoğlu ise Süleyman'ın Tarsus'taki Şii tebaasının ihtiyaçlarının karşılanması adına böyle bir girişimde bulunduğunu ifade etmiştir bkz. Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 27. Buna karşın, olayın zamanlaması manidar olduğundan, Süleyman'ın siyasi bir gaye ile böyle bir teşebbüste bulunmuş olması ihtimalinin çok daha yüksek olduğu söylenebilir. Nitekim Yınanç, Süleyman'ın bu girişiminin onun artık, tamamıyla bağımsız olmak istediği ihtimalini ortaya koyduğunu belirtirken, M. Şeker de bu durumun Süleyman'ın Melikşah'a karşı yeni bir politika geliştirmek istediğine işaret ettiğinin altını çizmiştir bkz. Yınanç, *a.g.e.*, s. 116, not 2; Şeker, *a.g.m.*, s. 47.

¹⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, C. 19, s. 384; *Mir'âtü'z-Zamân (Trk. Trc.)*, s. 262. Ayrıca bkz. Kenâlüddin İbnü'l Adım, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, trc. Ali Sevim, TTK Basımevi, Ankara 2014, s. 54-55; İzzeddin Ali b. Muhammed b. el-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 8, Darü'l-Kütübi'l İlmîyye, Beyrut 1407/1987, s. 435-436; Kerimüddin Mahmüd-

şeklinde bir yanıt verdiği belirtilmiştir.

Bu kayıt Süleyman'ın bizzat, kendi ağzından Sultan Melikşah'a tâbi olduğunu ortaya koymakla birlikte, onun Sultan Melikşah'ı rahatsız edeceğini bile bile doğu yönünde genişlemeye dayalı bir siyaset izlemeye devam etmiş olması da açıkça, onun bu kayıta aktarılan sözlerinin politik bir tutum çerçevesinde mi sarf edilmiş olunduğu hususunda şüphe uyandırmaktadır. Nitekim Osman Turan, Süleyman'ın Antakya'nın fethini Sultan Melikşah'a bildirmiş olmasının aslında, ikisi arasındaki ilişkilerin iyi olduğu şeklinde yorumlanamayacağını zira, bunun o esnadaki dini duyguların ve siyasi şartların gereği olarak geliştini ifade etmiştir. Turan'a göre; Süleyman'ın Antakya'nın fethiyle uğraştığı sıralarda, Sultan Melikşah da kendisine bağlı Diyarbakır ile Musul emirliklerinin Büyük Selçuklular aleyhinde bir siyaset izlemeye başlamaları üzerine, bir yandan Diyarbakır üzerine ordu sevk etmiş, diğer taraftan bizzat kendisi Musul üzerine harekete geçmek üzere hazırlıklara başlamıştır. Bununla birlikte, kardeşi Tekiş'in bu esnada Horasan'da isyan etmesi nedeniyle, Musul ile Haleb'i Müslim'e bırakan Sultan Melikşah yine, Süleyman'a karşı da aynı derecede hassas ve yumuşak bir tavır sergilemek zorunda kalmıştır¹⁶.

Yine, bazı kaynaklarda Süleyman'ın 1086 yılında Tutuş ile yaptığı mücadele sonrasında hayatını kaybetmesinin ardından, Sultan Melikşah'ın Süleyman'ın ölümünden duyduğu üzüntü dolayısıyla kardeşi Tutuş'a öfkelenildiğini belirten kayıtların görülmesi de, Süleyman ile Melikşah arasındaki yakınlığın bir işareti olarak değerlendirilmiştir¹⁷. Bu durumda doğal olarak akla şu sorular gelmektedir. Peki, neden Sultan Melikşah bu savaşı'n ardından Süleyman'ın çocuklarını da yanında götürerek, yaşamını yitirdiği 1092 yılına dek tutsak etmiştir? Eğer, Süleyman kendisine tâbi idiyse, Sultan Melikşah Süleyman'ın çocuklarından birisini yine, kendisine tâbi bir melik olması koşuluyla Anadolu'ya gönderemez miydi? Üstelik, Süleyman'ın çocuklarını yanında götürmesinin yanı sıra, Melikşah'ın Emir Porsuk'u da büyük bir kuvvetle İznik'e sevk etmiş olması ve yine, Süleyman'ın İznik'te vekili olarak bıraktığı Ebu'l-Kasım'ın da Emir

i Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, trc. Mürsel Öztürk, TTK Basımevi, Ankara 2000, s. 14-15.

¹⁶ Turan, *a.g.e.*, s. 73. Krş. Kafeoğlu, *a.g.m.*, s. 24, not 1; Yinanç, *a.g.e.*, s. 116, not 2; Mehmet Ersan-Mustafa Alican, *Türkiye Selçukluları (Osmanlı'dan Önce Onlar Vardı)*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 42.

¹⁷ Aksarayî, *a.g.e.*, s. 15; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmud Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülük ve'l-Hulefâ*, Çeviren: Erkan Göksu, TTK Basımevi, Ankara 2018, s. 268. İbnü'l Adîm'in kayıtlarında Süleyman'ın ölümünden dolayı üzüntü duyan kişinin Tutuş olduğu görülmektedir bkz. İbnü'l Adîm, *a.g.e.*, s. 59. Ayrıca bkz. Abdülkerim Özeydin, "Tutuş", *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 447.

Porsuk'a karşı direnmesi açıkça, Sıbt'ın yukarıda Antakya'nın fethiyle ilgili kaydında görülen Süleyman ile Melikşah arasındaki yakınlığın, Turan'ın da yorumladığı üzere o anki politik denge hesaplarının icabı olarak geliştiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Kafesoğlu ise Süleyman'ın ölümü sonrasında oğullarının merkeze alınmalarını, Sultan Melikşah'ın bu aileye karşı olumsuz hisler taşımadığının bir göstergesi olarak yorumlamıştır¹⁸. Yine, Melikşah'ın Ebu'l-Kasım üzerine ordular sevk etmesi de Kafesoğlu'na göre; onun Bizans ile işbirliği içinde olmasından kaynaklanmıştır. Üstelik, Sultan Melikşah bunu Süleyman'ın İran'da gözetimde tutulan oğlu Kılıç Arslan'ın istikbali için yapmıştır¹⁹. Oysa ki, Sultan Melikşah bunu yapmak yerine, biraz evvelde değinildiği üzere Kılıç Arslan'ı tahta çıkması maksadıyla Anadolu'ya gönderebilirdi. Ayrıca, Bizans kaynaklarında Ebu'l-Kasım'ın Süleyman'ın ölümü sonrasında 1081 yılındaki Drakon Anlaşması'nı çiğneyerek Bizans'a yönelik saldırgan bir siyaset yürüttüğü, hatta bu doğrultuda bir donanma dahi kurduğu açıkça görülmektedir²⁰. Doğrusu, Kafesoğlu'nun bu sorular karşısında vermiş olduğu iyimser yanıtların dönemin siyasi gerçekliğine uygun düştüğünü söyleyebilmek güçtür. Nitekim iki aile arasında tâ ki, Arslan Yabgu döneminden beri süregelen husumet göz önünde bulundurulursa, Sultan Melikşah'ın Kutalmış oğullarının her geçen gün daha güçlü bir hale gelmelerinden memnun kalacağını düşünmek ihtimallerin ötesine geçmek şeklinde değerlendirilebilir.

Dönem kaynaklarında Süleyman'ın kendi adına hutbe okutup, sikke kestirdiğine dair herhangi bir kayda rastlanılmaması da yine, Süleyman'ın Sultan Melikşah'a tâbi olduğuuna dair ileri sürülen önemli gerekçelerden bir diğeri²¹. Şu ana dek, Anadolu Selçuklu hükümdarlarına ait bulunan ilk sikkenin Sultan I. Mesud dönemine ait olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan bu durum her ne kadar Süleyman'ın Sultan Melikşah'a tâbi olmasıyla ilişkilendirilebilse de, yine ilk Anadolu Selçuklu sultanları zamanında Bizans ve diğer İslâm devletlerine ait paraların tedavülde olması ile de ilişkilendirilebilir. Üstelik, Süleyman'ın sultan unvanını kullandığı düşünöldüğü vakit, o zaman bu durum hakkında yapılacak en geçerli izâh, Bizans ve İslâm devletlerine ait paraların tedavülde olması şeklindedir. Ayrıca gerek Kutalmışoğlu Süleyman'ın gerek oğlu I. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu ordularıyla yapılan savaşlar neticesinde hayatlarını

¹⁸ Kafesoğlu, a.g.m., s. 23, not. 42.

¹⁹ Göş. yer.

²⁰ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 197-199.

²¹ Sevim, a.g.m., s. 104; Yinanç, *a.g.e.*, s. 116, not 2.

kaybetmiş oldukları göz önünde bulundurulursa, onların bağımsızlıkları konusunda ne derece arzu ve hassasiyete sahip kişiler oldukları da açıkça ortadadır²².

Kutalmışoğlu Süleyman'ın Eskişehir'de Sultanlığını İlan Etmesi ve Kentin Bu Süreçteki Rolü

Konuyu temellendirmek maksadıyla buraya kadar yapılan irdelenmede, Kutalmışoğlu Süleyman'ın Sultan Melikşah'a tâbi olduğuna dair sunulan gerekçelerin ikna kabiliyeti açısından yeterli olmadıkları görüldüğünden, Süleyman'ın sultan unvanını kullanmış olduğu kanaati daha ağır basmaktadır. Nitekim Bizanslı tarihçi Bryennios'un Nikephoros Melissenos İsyanı'yla ilgili kayıtları da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Tarihçi; İmparator Botaneiates'in İznik'i kendisine merkez yapmış olan ve Kutalmış oğullarıyla da ittifak halinde bulunan asi Nikephoros Melissenos üzerine Hadım Ioannes komutasında bir ordu yolladığını ve bu ordunun Basileia ismiyle bilinen bir kalenin bulunduğu mevkiye geldiği vakit, Hadım Ioannes'in izlenecek stratejiyle ilgili diğer subaylarla istişarede bulunduğunu ve neticede iki seçenek üzerinde durulduğunu belirtmiştir. Buna göre seçeneklerden biri; Melissenos üzerine giderek İznik'i kuşatmak, diğeri ise; Dorylaion (Eskişehir)'a giderek, burada bulunan Sultan ile savaşmaktır²³.

Bu kaydın tarihi kıymeti ise; Bilge Umar'ın da altını çizdiği üzere Bizans kroniklerinde Kutalmışoğlu Süleyman'dan sultan unvanı ile bahsolunan en erken tarihi yansıtmadır. Bugüne dek, tarihçiler genellikle, Anna Komnena'nın 1081 yılındaki Drakon Anlaşması'yla ilgili kaydını Süleyman'dan sultan unvanı ile bahsolunan ilk kayıt olarak referans almışlardır²⁴. Hadım Ioannes'in düzenlemiş olduğu 1081 yılındaki bu sefer ise, Drakon Anlaşması'ndan daha önce yani, Bizans tahtında henüz, Botaneiates'in bulunduğu esnada gerçekleşmiştir. Bu durum Kutalmışoğlu Süleyman'ın henüz, İznik'in Selçuklu payitahtı olmasından da önce; Eskişehir'de iken sultan unvanıyla anılır olduğunu açık bir şekilde sergilemektedir. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere, Bizans

²² Oğuz Tekin, "Sikke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 182; Yaşar Bedirhan, "Türkiye Selçukluları'nda Para Ve Devletin Para Politikası", *Tarih Okulu Dergisi*, XIX, (2014), s. 308-309; Turan, *a.g.e.*, s. 217-218.

²³ Nicephorus Bryennius, *Commentari*, ed. August Meineke, Impensis ed. Weberi, Bonn 1836, p. 160; Bryennios, *Trk. Tre.*, s. 174-176.

²⁴ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 124, 126.

kroniklerinde Türklerin 1081 yılına dek İznik kentini ele geçirdiklerine dair herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır²⁵.

Peki, Süleyman'ın 1081 yılındaki bu olayın daha öncesinde sultanlığını ilan etmiş olması ihtimali var mıdır? Bu soruya yanıt olarak en erken, 1078 yılı gösterilebilir. Melik Mansur'un 1078 yılında Emir Porsuk tarafından öldürülmesinin ardından, Süleyman'ın da Sultan Melikşah'a tepki olarak sultanlığını ilan etmiş olduğu düşünülebilir. Bundan daha erken bir tarih ise çok da, ihtimal dahilinde gözüküyor. Dolayısıyla, Süleyman'ın abisi Mansur'un hayatını kaybettiği 1078 yılı ile Hadım İoannes'in sefere çıktığı 1081 yılına kadar olan zaman aralığında sultanlığını ilan etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Bizans kroniklerinde bu yıllar arasında Süleyman'dan daha çok, Anadolu'daki Türklerin başı ve yine, Büyük Selçuklularla ilişkilendirilerek, bir İran/Pers soylusu gibi sıfatlarla zikrolunduğu görüldüğünden, bu durumda onun sultanlığını ilan etmesi hadisesinin de en erken, 1081 yılında Eskişehir'de gerçekleştiğini söylemek daha isabetli olur²⁶. Üstelik, yukarıda da belirtildiği üzere; onun 1082 yılında Tarsus'u fethetmesi sonrasında Şii dünya ile temasa geçmesinin, sultanlığının tanınmasıyla ilişkili olması ihtimali de bu anlamda kronolojiye uygun düşmektedir²⁷.

Tarihçilerin Sultan Melikşah'ın hiçbir surette Süleyman'a sultanlık tevcihinde bulunmayacağı yahut onun bu unvanı taşıması durumunda bunu tasdik etmeyeceği hususunda hemfikir oldukları görülmektedir²⁸. Bu da açıkça, Süleyman'ın ya kendi iradesiyle sultanlığını ilan ettiğini yahut etrafındaki Yabgulu Türkmenlerince sultan unvanıyla anılmaya başlandığını ve kendisinin de bu unvanı kullanmakta bir sakınca duymadığı ihtimallerini ortaya koymaktadır. Süleyman'ın kendi iradesiyle sultanlığını ilan etmiş olması ihtimali hukuki bakımdan değerlendirilecek olunursa; her şeyden önce, onun kan bağı itibarıyla Büyük Selçuklu Devleti tahtında bile hak iddia edebileceği hatırlandığı vakit, sultanlığını ilan etmesinde siyasi meşruiyet anlamında bir sakınca olmadığı söylenebilir. Nitekim Turan ve hatta Süleyman'ın Sultan Melikşah'a tabi olduğu görüşünde olan Kafesoğlu dahi, Süleyman'ın sultanlık davasında bulunmasının meşru olabileceği yönünde kanaatlerini belirtmişlerdir. Bununla ilgili olarak Turan; "Süleyman'ın kazandığı kudret ve Selçuk

²⁵ bkz. not 13.

²⁶ Attaleiates, *a.g.e.*, s. 262-263; Bryennios, *Trk. Trc.*, s. 134, 147-148; Zonaras, *a.g.e.*, s. 150.

²⁷ Turan, *a.g.e.*, s. 63-64; Yinanç, *a.g.e.*, s. 116, not 2; Şeker, *a.g.m.*, s. 47. Krş. Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 27.

²⁸ Yinanç, *a.g.e.*, s. 105-106; Turan, *a.g.e.*, s. 63; Cahen, *a.g.e.*, s. 38.

soyundan gelmesi, tasdik veya tevcih edilsin veya edilmesin, kendisini sultan ilân etmesi için kâfi idi..."²⁹ sözlerini sarf ederken, Kafesoğlu da;

"sultanlığın başkasına tevcih edilecek veya bir başka kişinin tasvibi ile tâyin yapılacak bir makam veya rütbe olmadığı da âşikârdır. Siyasî, idarî, hukukî bakımlardan tamamen müstakil bir devletin temsilcisi olan şahıs, Sultan unvanını kendisi alır, ilân eder civar hükümetlere kabul ettirir"³⁰

şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

Kutalmışoğlu Süleyman'ın Eskişehir'de sultanlığını ilan etmesi aynı zamanda kentin, İznik'in Selçuklu payitahtı olmasına değin geçen sürede Süleyman'ın askeri ve siyasi merkezi olduğu gerçeğini de bizlere göstermektedir. Diğer taraftan onun sultanlığını ilan etmesiyle birlikte Eskişehir kentinin siyasi statüsünün ne olduğu sorusuna da bir cevap verilmelidir. 1075 yılından itibaren Kutalmış oğulları tarafından askeri merkez(karargâh) olarak kullanıldığı açıkça anlaşılan kentin, Süleyman'ın sultanlığını ilan etmesinin ardından, onun 1081 yılında İznik'e yerleşmesine kadar geçen sürede bir başkent statüsüne sahip olduğu söylenebilir mi? Eğer, Süleyman'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, Anadolu'da yeni bir Türk devletinin kurulmuş olduğu fikri kabul gördüğü takdirde, o zaman bu soruya olumlu bir yanıt vermek mümkündür. Bununla birlikte, Süleyman'ın sultanlığını ilan etmesinin, yeni bir devletin kurulduğu anlamına gelip gelmediği de doğal olarak oldukça tartışmalı bir mevzudur.

Genellikle, bir devletin oluşumunda üç temel unsurun bulunması gerektiği kabul görmüştür. Toprak (ülke), insan (millet) ve egemenlik (bağımsızlık). Konuyu toprak bakımından değerlendirmeye gerek olmadığı aşikârdır. Zira, Kutalmışoğullarının 1075 yılında Anadolu içlerine yöneliklerinde kendilerine karşı koyabilecek bir kuvvet bulunmadığından, çok kısa bir süre zarfında Marmara sahillerine kadar ilerlemiş olmaları ve ayrıca hem fetihler suretiyle hem de Botaneiates ile Melissenos gibi taht iddialarıyla yapmış oldukları ittifaklar neticesinde Anadolu'da pek çok şehre sahip oldukları bilinmektedir. Yine Süleyman'ın 1081 yılında İmparator I. Aleksios Komnenos ile yapmış olduğu anlaşmada iki taraf arasındaki sınırın Drakon Deresi olarak belirlenmiş olması da Süleyman'ın bir ülkeye sahip olduğunun en bariz delili niteliğindedir³¹.

²⁹ Turan, *a.g.e.*, s. 63-64.

³⁰ Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 21.

³¹ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 124, 126. Süleyman'ın hayatı boyunca bir melik olarak kaldığı fikrini savunan Kafesoğlu'na göre bu anlaşma; meliklerin geniş bir hareket imkanına sahip bulunmalarıyla alakalı olup, bu doğrultuda melikler komşu devletler ile de anlaşmalar yapabilmektedir bkz. Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 21-22. Öte yandan, Süleyman'ın bu anlaşma

İnsan unsuru açısından bir değerlendirme yapıldığında; Süleyman'ın henüz, tarih sahnesine çıkmasından evvel, ikamet ettiği Suriye ile Güneydoğu Anadolu arasındaki bölgede başta Yabgulular olmak üzere Büyük Selçuklu yönetimine muhalif çok sayıda Türkmenin bulunduğu gerçeğinden hareket edilirse, Kutalmış oğullarının 1075 yılında yönelmiş oldukları Anadolu içlerindeki tüm faaliyetlerinde bu Türkmen gruplarının önemli bir kısmının da onlarla birlikte hareket etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Yine Süleyman'ın 1081 yılına kadar olan sürede sergilemiş olduğu askeri başarıların da Anadolu'da Süleyman'ın hakimiyeti altındaki topraklara yeni göçlerin yaşanmasına dolayısıyla, nüfusun artmasına vesile olduğu söylenebilir. Ayrıca, günümüzde dahi bir başka ülkenin şehri kadar nüfusa sahip ülkelerin var olduğu bilindiğinden, millet tanımlamasında nüfusun yoğunluğundan ziyade, insanların belirli sınırlar üzerinde egemenliğe sahip olup olmadıkları önem arz etmektedir.

Egemenlik hususunda ise, gerek Süleyman'ın hakimiyetindeki topraklara göç edenlerin çoğunlukla Büyük Selçuklu yönetimine muhalif olan ve Süleyman'ın sancağı altında yeni bir yurt edinmek, yeni bir devlet kurmak isteyen kişiler oldukları düşünüldüğünde, gerek Süleyman'ın sultan unvanını kullanmış olduğu göz önüne getirildiğinde, bu hususta şüphe duymayı gerektirecek bir müşkül bulunmamaktadır. Zaten, 1081 yılındaki Drakon Anlaşması da bu egemenliğin hukuki bir göstergesidir.

Bu durumda, Süleyman'ın bu üç temel unsura da sahip gözükmesi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin Eskişehir'de kurulduğu ve dolayısıyla, Eskişehir kentinin bu devletin ilk başkenti olduğu anlamına gelir mi? 1081 yılının ilk yarısı içerisinde İznik'e yerleştiği anlaşılan Süleyman'ın sultanlığını ilan etmesinden, İznik'e taşınmasına kadar olan sürenin çok kısa olması ve yine, Anna Komnena'nın Drakon Anlaşması'yla ilgili kayıtlarında İznik'in onun sultanlık merkezi olduğunun açık bir şekilde belirtilmesine karşın, Eskişehir'le ilgili Bizans kroniklerinde buna benzer bir ifadeye rastlanılmaması açıkça, bu yönde bir iddiada bulunmaya çok da imkân tanımamaktadır. Bununla birlikte Süleyman'ın sultan unvanı ile kalmış olduğu süre içerisinde Eskişehir'in onun siyasi merkezi olduğu açık bir şekilde görülebilmektedir³². Neticede, Anadolu Selçuklu Devleti'nin

sonrasında Doğu'ya yönelerek Büyük Selçuklular aleyhinde bir genişleme siyaseti takip etmesi, Kafesoğlu'nun bu iyimser izahıyla bağdaşmamaktadır.

³²Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 124, 126. 1080 yılında Nikephoros Botaneiates'e karşı taht iddiasıyla harekete geçen Melissenos'un bu yılın sonlarında İznik'te kendisini imparator ilan etmiş olması, Hadım Ioannes'in Melissenos üzerine düzenlediği bu seferin 1081 yılı başlarında gerçekleşmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Süleyman'ın hangi yılda ve ne şekilde İznik'e hakim olduğu hususundaki görüşler için bkz. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, "Nicea", ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York-

büyük ölçüde İznik'in payitaht olmasından sonraki süreçte teşkilatlanmaya başlamış olduğu gerçeğinden hareket edilirse, bu durumda şimdilik, devletin temellerinin Eskişehir'de atılmış olunduğunu söylemek belki de, bu devletin Eskişehir'de kurulduğunu iddia etmekten daha doğru bir çıkarım olur.

Sonuç

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci dahilindeki diğer tartışmalı hususların cevabını da içerisinde taşıdığı görülen bu mevzuuyla alakalı olarak kesin bir hükme varmak elbette kolay bir iş değildir. Zirâ, konuya ilişkin başvurulacak kaynakların sayıca az oluşu ve yine, içerdikleri kayıtların yeterli olmayışı bu durumun başlıca sebepleridir. Bu noktada Kutalmışoğlu Süleyman'ın tüm askeri ve siyasi icraatlarının bir bütün halinde değerlendirilmesi, onun sultanlık mevzuunun açıklığa kavuşturulmasına dolaylı da olsa büyük bir katkı sağlayacaktır. Nitekim Süleyman'ın siyasi emellerinin bir yansıması olan bu faaliyetler aynı zamanda, onun Büyük Selçuklularla olan ilişkisine dair önemli ip uçlarını da içermektedirler. Bu bağlamda, Süleyman'ın Sultan Melikşah'a tâbi olduğu izlenimini uyandıran kayıtlarında mutlaka onun diğer siyasi faaliyetleriyle ilişkilendirilerek bir bütün halinde ele alınması icap eder.

Mevzu bu yönüyle değerlendirildiğinde, Süleyman'ın Sultan Melikşah'a tâbi olduğuna dair referans gösterilen bazı hadiseler karşısında sergilemiş olduğu tutumun, başka etkenler ile de ilişkili olabileceği düşüncesi akla yatkın gelmektedir. Nitekim yukarıda da izah edildiği gibi onun Emir Porsuk'un Mansur'u kuşatması esnasında abisinin yanında bulunmayışı, stratejik bir gereklilikten kaynaklanmış olabilir. Yahut Atsız'ın cevabı karşısında kardeşlerini kurtarmak adına başka hiçbir girişimde bulunmaması, o an için bunu gerçekleştirecek imkana sahip olamayışıyla da açıklanabilir.

Elbette ki, bu tür kayıtlar Süleyman'ın gerçekteki gayesini, duygu ve düşüncelerini doğrudan açık bir şekilde göstermezler. Yani, Süleyman'ın Atsız'ın cevabının ardından hiçbir şey yapmadan çekip gitmesi, onun

Oxford, 1991, vol. II, p. 1464; "Melissenos", vol. II, p. 1335; "Süleyman Ibn Kutulmuş", ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York-Oxford, 1991, vol. III, p. 1975-1976; Yinanç, *a.g.e.*, s. 109; Cahen, *a.g.e.*, s. 37; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları İstanbul 1970, s. 202; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, trc. Fikret İşiltan, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 323-324; Özaydın, Melikşah, s. 55; Demirkent, "Bizans", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1992, s. 237; Muharrem Kesik, "Türkiye Selçuklu Devleti-Bizans İmparatorluğu İlişkileri", *Sosyoloji Yılığı*, 15, (2006), s. 436-451; *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492*, ed. Jonathan Shepard, New York 2008, p. 708; M. Ersan-M. Alican, *a.g.e.*, s. 31-32.

Melikşah'a itaatıyla ne derece ilişkilendirilebilirse, bir o kadar başka bir etkenle de ilişkilendirilebilir. Diğer taraftan, Süleyman'ın siyasi eylemleri dolaylı yoldan da olsa onun düşünce ve hislerini yansıtmış olacağından, daha sağlam ve ikna edici argümanlar olarak görülebilir. Mevzuya bu perspektiften bakıldığında; Selçuk soyuna mensup olan Kutalmışoğlu Süleyman'ın tüm enerjisini bağımsız bir siyasi güç oluşturma yolunda kullanmış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Anadolu'daki Yabguluların 1080 yılı sonlarından itibaren Süleyman'ı bir sultan gibi telakki ettikleri göz önünde bulundurulursa, onun 1085 yılında Antakya'yı fethi sonrasındaki sözlerinin de gerçekte, Sultan Melikşah ile arasında bir tabiiyet ilişkisinden ziyade, o anki güç dengelerinin hassasiyetinden kaynaklanan diplomatik bir nezaket anlamında sarf edilmiş olduğu söylenebilir. Nihayetinde, Sultan Melikşah hiç bir zaman tasdik etmemiş olsa dahi, Süleyman'ın o an için bu unvanı kullanmakta olduğundan pek tabi haberdar idi. Bizanslı tarihçi Bryennios'un kaydı ise Süleyman'ın bu unvanı en erken 1080 yılı sonlarından itibaren Eskişehir'de kullanmaya başladığını ortaya koymaktadır. Sultan Melikşah'ın ona bu unvanı tevcih etmeyeceği bilindiğinden, bu durumda Süleyman'ın ya kendi iradesiyle sultanlığını ilan ettiği ya da başta Yabgulular olmak üzere etrafındaki kişilerin kendisini sultan olarak telakki etmeleri neticesinde, onun da bu unvanı benimseyerek kullanmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Her ne kadar teşkilatlanma süreci henüz tamamlanmamış olsa dahi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından kurulduğunu söylemekte bir mahsur bulunmadığı görülmektedir. Diğer taraftan, İznik'in 1081 yılında Selçuklu payitahtı olmasına değin geçen sürede Süleyman'ın askeri ve siyasi merkezi olduğu görülen Eskişehir kentinin bir başkent statüsünü taşıyıp taşımadığı hususu ise oldukça tartışmalıdır. Bununla birlikte, kentin Süleyman'ın İznik'e taşınmasına kadar geçen sürede sahip olduğu askeri ve siyasi vasıfları dolayısıyla, Anadolu Selçuklu Devleti'nin temellerinin atılmasında mühim bir role sahip olduğu gerçeği görmezden gelinemez.

Kaynakça

- ABÛL FARAC, Gregory (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, trc. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1945.
- AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmüd-i, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, trc. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- ATTALEİATES, Mikhael, *Tarih*, trc. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- BEDİRHAN, Yaşar, "Türkiye Selçukluları'nda Para Ve Devletin Para Politikası", *Tarih Okulu Dergisi*, 7/XIX, 2014, ss. 307-327.

- BRYENNİUS, Nicephorus, *Commentari*, ed. August Meineke, Impensis ed. Weberi, Bonn 1836; *Trk. trc. Tarihin Özü* (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi), Çeviren: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- CAHEN, Claude, *Türklerin Anadolu'ya İlk Giriş (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, trc. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- ED-DEVÂDÂRÎ, Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek, *Kenzü'd-Dürer ve Cami'ül Gurer*, C. 6, Tahkik: Selahaddin el-Müneccid, Kahire 1380/1961.
- DEMİRKENT, Işm, "Bizans", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 230-244.
- ERSAN, Mehmet-Mustafa Alican, *Türkiye Selçukluları (Osmanlı'dan Önce Onlar Vardı)*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.
- İBNÜ'L ADİM, Kemâlüddin, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, trc. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- İBNÜ'L ESİR, İzzeddin Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 8, Darü'l-Kütübî'l İlmiyye, Beyrut 1407/1987.
- KAFESOĞLU, İbrahim, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11 (1981), ss. 1-28.
- KESİK, Muharrem, "Türkiye Selçuklu Devleti-Bizans İmparatorluğu İlişkileri", *Sosyoloji Yıllığı*, 15, 2006, ss. 436-451.
- _____, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", *Tarih Dergisi*, S. 36 (2000), ss. 213-259.
- KOMMENA, Anna, *Alexiad*, Çeviren. Bilge Umar, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1996.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, "Süleyman Şah Ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Bellekten*, S. 218 (1993), ss. 71-79.
- LAURENT, J., "Rum (Anadolu) Sultanlığının Menşei ve Bizans", trc. Yaşar Yücel, *Bellekten*, LII/202 (1988), ss. 219-226.
- MİRHÂND, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmud, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Çeviren: Erkan Göksu, TTK Basımevi, Ankara 2018.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, trc. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2015.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Melikşah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIX, İstanbul 2004, ss. 54- 57.
- _____, "Tutuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLI, İstanbul 2012, ss. 446-449.
- Sadrüddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsir İbn Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, Çeviren: Necati Lugal, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- SEVİM, Ali, "Süleymanşah I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII (2010), ss. 103-105.
- SEVİM Ali-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1995.
- Sibt İbnü'l Cevzî, Şemsüddin Ebu'l Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullah, *Mir'âtü'z-Zamân fi Tevârihi'l-Âyân*, C. XIX, thk. Muhammed Enes-Kamil Muhammed, Risâletü'l-Âlamiyye, Dımaşk 1434/2013; trc. Ali Sevim, *Mir'âtü'z-Zamân Fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, TTK Yayınları, Ankara 2011.

- Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi*, Çeviren: Hrant D. Andreasyan, İkinci Kısım (1042-1195), TTK Kütüphanesi T/0044-2 numaralı yayınlanmamış neşir, Ankara 1944, s. 29-30.
- ŞEKER, Mehmet, "Süleyman Şah (I), Rukne'd-din Süleyman Şah b. Kutalmış (Ö.479/1086) -Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti'nin Kurucusu ve İlk Sultanı (1075-1086)-", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (2016), ss. 39-50.
- TEKİN, Oğuz, "Sikke", *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, ss. 179-184.
- The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492*, ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, New York 2008.
- The Oxford Dictionary of Byzantium*, "Nicea", Editor in Chief: Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, II, p. 1463-1464.
- _____, "Melissenos", II, p. 1335.
- _____, "Süleyman İbn Kutulmuş", Editor in Chief: Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, III, p. 1975-1976.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş I*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944.
- Urfañ Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 4. Basım, Çeviren: Hrant D. Andreasyan, TTK Basımevi, Ankara 2019.
- ZONARAS, Ioannes, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, Çeviren: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Araştırma Makalesi

**RUSÇUK'TA ÇAVUŞZÂDE MUHAMMED
AĞAZADELER PARA VAKFINA DAİR BİR
VAKFİYE***

Ayşe KAYAPINAR – Bilge KAYA YİĞİT*****

Öz: Osmanlı İmparatorluğunda vakıf müessesesi önemli sosyal ve ekonomik rol oynamıştır. İki grup vakıf ayırt edilmektedir. Birinci grupta kamu hizmeti sunmak üzere kendisinden yararlanan vakıflar yer almaktadır. İkinci grup vakıflar ise, kendisinden doğrudan değil, gelirlerinden yararlanan vakıflardır. İkinci grupta kuruluş sermayesi akâr ve nakit paradan oluşan vakıflar yer almaktadır. Akâr, bina, arazi, bağ, bahçe, tarla, dükkân ve ev gibi nakli mümkün olmayan mallar kabul edilmektedir. Aynı zamanda akâr ile kira ve gelir getiren gayrimenkul ifade edilmektedir. Cami, medrese, tekke, zaviye ve imarethane gibi vakıf eserlerinin tamir, genişletme, inşa, bakımının sağlanması ve vakıf görevlilerinin maaşlarının karşılanması vakf-ı akârlar sayesinde gerçekleştirilmektedir. Vakıfların tescil belgesi ise vâkıfın isteği üzerine şahitlerin huzurunda ve kadının onayıyla düzenlenen vakfiyedir. Rusçuk şehrinde bulunan cami, medrese, mektep vs. gibi pek çok müessesat-ı hayriye de para vakıfları sayesinde ayakta tutulmuştur. Buradaki çalışmada Paris'te Biblioth  que nationale de France'da bulunan Rusçuk'ta Çavuşzâde Mehmet Ağazadelere Ali Ağa ve Lütfullah Ağa'nın para vakfına ait vakfiyenin verdiği bilgileri incelemek, vakfiyenin transkripsiyonunu yapmak, Rusçuk şehrinin tarihine ilişkin verdiği bilgileri değerlendirmek ve yayımlamaktır.

* Vakfiye metninin transkripsiyonun kontrolünü yapan ve gerekli önerilerde bulunan Doç. Dr. Fatih K  SE'ye teşekkürlerimizi sunarız.

** Prof. Dr., Milli Savunma   niversitesi, akavapinar66@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4858-2148.

*** Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal   niversitesi, kava_b@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3177-5525

Anahtar kelimeler: Balkanlar, Rumeli, Bulgaristan, Rusçuk, Vakıf

A VAKFIYE ON THE ÇAVUSZADE MUHAMMED AĞAZADELER MONEY FOUNDATION IN RUSE

Abstract: The foundation institution played an important social and economic role in the Ottoman Empire. Two groups of foundations are distinguished. In the first group, there are foundations that are used to provide public services. The second group includes foundations that benefit from their income. In the second group, there are foundations whose capital is flowing and consisted of cash money. Goods that cannot be transported such as buildings, land, vineyards, gardens, fields, shops and houses are accepted as *akâr*. At the same time, *akâr* refers to real estate that generates rent and income. Foundations that work as mosques, madrasas, dervish lodges, zaviye and soup kitchens are repaired, expanded, built, maintained and the salaries of foundation officials are paid by these foundations. The certificate of registration of foundations is *vakfiye*, which is prepared with the request of the founder, in the presence of witnesses and with the approval of the kadi. Many establishments such as mosques, madrasahs and schools etc. in the city of Ruse were kept alive thanks to the money foundations. The aim of this study is to examine the information given by the *vakfiye* preserved in the Bibliothèque nationale de France in Paris concerning the money foundation of Çavuşzâde Mehmet Ağazade's Ali Ağa and Lütfullah Ağa in Ruse, to evaluate the contribution of the mentioned *vakfiye* about the history of Ruse, to transcribe it and to publish its full text.

Key Words: Balkans, Rumelia, Bulgaria, Ruse, Foundations

Extended Abstract: The Bulgarian city of Ruse, as called by the Turks, is located on the south bank of the Danube opposite to the Romanian city of Giurgiu, and the two cities are connected to each other by an iron bridge. It was established on the right bank of the Lom river, very close to the confluence of the Danube. When we look at the historical past of the city, we see that it is a settlement that has existed since the ancient times. The city, which is thought to have been founded during the reign of the Roman Emperor Trayanos (98-117), is known as Sexaginta Pristis (sixty ship ports). During the Ottoman period, it was first known as Yergöğü-i kebir, later as Rus and then as Ruse. This settlement was called Rusi/Rus by the Ottomans until the middle of the 16th century. Beginning from the second half of the century, it begins to appear in Ottoman sources as Rusçuk. According to the detailed sources concerning Niğbolu province, it belongs to the Selim II period and in the Akıncı source of the Murat III period, the name of the city, which was called Rus in the first half of the century, took the form of Rusçuk.

In the middle of the 16th century, during the reign of Suleiman the Magnificent, there were 6 Muslim quarters in Rusçuk. It is understood from the names of the quarters called Mahalle-i Cami-i Şerif and Mahalle-i Mescid-i Şaban that there is a mosque named Cami-i Şerif and a small mosque named Mescid-i Şaban in Rusçuk. The names of other Muslim quarters in Rusçuk at this date are Süleyman Çelebi, Mehmet Çelebi En-nazır, Messih Voyvoda, Kara Mustafa. According to the Ottoman detailed source kept in 1579/1580, there are 9 quarters in Rusçuk. At this date, apart from the name of Mosque-i şerif and Masjid-i Şaban, the name of Mosque-i Cedid also draws attention. Other well-known Muslim neighborhoods are Süleyman Çelebi (with Faik Bey), Mehmet Çelebi En-nazır, Messih Voyvoda (with the quarter of Hacı Musa) and Kara Mustafa. Memi Şah Kethüda quarter, which is separated from Cami-i Şerif quarter, is a new quarter. Süleyman Çelebi quarter is named after Faik Bey. There is probably a neighborhood that appeared around the mosque built by Faik Bey.

Mirza Said Pasha Mosque, the governor of Silistra, which was built in 1839 out of the many mosques whose existence were identified in the Ottoman period and especially in the 18th century, has survived to the present day by being repaired from time to time. The mosque also has a madrasah and a library. In the 18th century, the mosques in the city were connected to a number of foundations and were financed with the revenues of these foundations. One of these mosques is Çarşı Mosque. In order to cover the expenses of the Çarşı Mosque, the establishment of akar and money foundations and the activities of the Çarşı Mosque with the income they provided were ensured. The vakfiye that we will examine below belongs to an akar and money foundation that covers the expenses of the Çarşı Mosque in Ruse.

The foundation institution played an important social and economic role in the Ottoman Empire. Two groups of foundations are distinguished. In the first group, there are foundations that are used to provide public services. The second group of foundations are foundations that benefit from their income. In the second group, there are foundations whose capital is flowing and consisted of cash money. Goods that cannot be transported such as buildings, land, vineyards, gardens, fields, shops and houses are accepted as *akâr*. At the same time, *akâr* refers to real estate that generates rent and income. Foundation works such as mosques, madrasas, dervish lodges, zaviye and soup kitchens are repaired, expanded, built, maintained and the salaries of foundation officials are paid by these foundations. The certificate of registration of foundations is *vakfiye*, which is prepared with the request of the founder, in the presence of witnesses and with the

approval of the kadi. Many establishments such as mosques, madrasahs and schools etc. in the city of Ruse were kept alive thanks to money foundations.

The foundation charter of the Çarşı Mosque foundation in Ruse is kept in the collection of Supplements turcs in the Bibliothèque nationale de France with the number 1486. The date of preparation of the charter was H. 1109 (M. 1697/1698). The charter was arranged in the form of a book. There are 22 pages in the book, 3 of which are blank. The text on each page is written in naskh calligraphy using black ink and placed in a rectangular frame. It is noteworthy that there is no ornament on any of its leaves. The Ruse foundation charter is written in prose and there are occasional selections. The language of the foundation is Turkish. However, it occasionally includes Arabic verses, hadiths and prayers. Here, the terms and phrases that are frequently encountered in other foundations can also be observed. Imam References are made to A'zam and other scholars, and issues related to the authenticity and necessity of the foundation are mentioned.

Ali Ağa's father al-Hacc Mustafa Ağa and Lütfullah Ağa's father Yusuf Ağa have allocated some of the real estate and akarat they saved to the Ruse foundation in return for the duties of the officials of the Çarşı Mosque. After the death of Mustafa Ağa and Yusuf Ağa, the shares of the foundation they established were transferred to their sons Ali Ağa and Lütfullah Ağa.

The aim of this study is to examine the information given by the *vakfiye* preserved in the Bibliothèque nationale de France in Paris concerning the money foundation of Çavuşzade Mehmet Ağazade's Ali Ağa and Lütfullah Ağa in Ruse, to evaluate the contribution of the mentioned *vakfiye* about the history of Ruse, to transcribe it and to publish its full text.

Giriş

Türklerce Rusçuk olarak bilinen Bulgaristan'ın Ruse şehri, Tuna'nın güney kıyısında Romanya'nın Giurgiu şehrinin karşısında yer almakta ve iki şehir birbirine demir köprü ile bağlanmış bulunmaktadır. Lom nehrinin Tuna ile birleştiği yerin çok yakınında sağ yakasında kurulmuştur. Şehrin tarihi geçmişine baktığımızda çok eski dönemlerden var olan bir yerleşim birimi olduğu görülür. Roma İmparatoru Trayanos (98-117) döneminde kurulduğu düşünülen şehir, Sexaginta Pristis (altmış gemi limanı) adıyla bilinir. Osmanlı döneminde ilk önce Yergöğü-i kebir, daha sonra Rus ve ardından da Rusçuk olarak tanınmıştır. Mahiel Kiel, Rusçuk isminin Bulgarca Ruse ismine Golyamo (Büyük) Yergöğü'nün karşı yakasındaki Küçük Yergöğü'ye küçültme ekinin ilavesiyle ortaya çıktığını söylemekte

ise de bu açıklama pek inandırıcı gelmemektedir.¹ Şehrin ismi muhtemelen “Ru” kol, dere, nehir kenarlarında bulunan şehirlerin isimlerinde kullanılan bir Hint-Avrupa sözcüğünden geldiği veya X. yüzyılda bölgeye yerleşmiş bir Rus kolonisi ile alakalı olduğu yöndeki varsayımlar Rusçuk'un ismi konusunda daha akla yatkın gözükmemektedir. II. Bulgar Çarlığı döneminde Rusi-to/Rus-köyü olarak bilinmektedir. Osmanlı döneminde XV ve XVI. yüzyılın ortalarına kadar Rusi/Rus olarak adlandırılan bu yerleşim birimi², XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusçuk olarak Osmanlı kaynaklarında geçmeye başlar.³ Hem II. Selim dönemine ait Niğbolu Livası mufassal tahrir defterinde hem de III. Murat dönemine ait Akıncı defterinde XV. yüzyılda ve XVI. yüzyılın ilk yarısında Rus olarak geçen şehrin adı, Rusçuk şeklini almıştır.⁴

XVI. yüzyılın ortalarında Kanuni Sultan Süleyman döneminde Rusçuk'ta 6 Müslüman mahalle bulunmaktadır. Bunlardan Mahalle-i Cami-i şerif ile Mahalle-i Mescid-i Şaban adlı mahallelerin isimlerinden Rusçuk'ta Cami-i şerif adında bir cami ile Mescid-i Şaban adında bir mescidin olduğu anlaşılmaktadır.⁵ Rusçuk'ta bu tarihte diğer Müslüman mahallelerin isimleri, Süleyman Çelebi, Mehmet Çelebi En-nazır, Mesih Voyvoda, Kara Mustafa şeklindedir.⁶ 1579/1580 yılında tutulmuş bir Osmanlı mufassal defterine göre Rusçuk'ta 9 mahalle vardır. Bu tarihte Cami-i şerif ve Mescid-i Şaban'ın isminin dışında Cami-i Cedid'in ismi de dikkat çekmektedir. Bilinen diğer Müslüman mahalleleri olan Süleyman Çelebi (ma Faik Bey), Mehmet Çelebi En-nazır, Mesih Voyvoda (ma mahalle-i Hacı Musa) ve Kara Mustafa'dır. Cami-i Şerif mahallesinden ayrılan Memi Şah Kethüda Mahallesi yeni bir mahalledir. Süleyman Çelebi Mahallesi Faik Bey'in ismiyle anılmaktadır.⁷ Muhtemelen Faik Bey'in

¹ Machiel Kiel, “Rusçuk”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 35 (2008), s. 247.

² 1479 tarihli Niğbolu Sancağı icmal defterinde Rusçuk şehri, diğer adı “Yergöğü beri yaka” olan Rus şeklinde geçmektedir. Bk. Rumen Kovaçev, *Opis na nikopolskiya sandjak ot 80-te godini na XV vek*, Sofya 1997, s. 148. Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait bir mufassal tahrir defterinde ise Rusçuk, yine Rus şeklinde geçmekte ve şehir ve kasaba kelimeleri ile beraber kullanılmaktadır. BOA TT 382, s. 59, 69.

³ Mehmet Topal, “Rusçuk Şehrinin Yeri ve Adı Üzerine Düşünceler”, *History Studies*, vol. 2/2 (2010), s. 249-253.

⁴ TKGMA KK 42, vk. 11a; BOA TT 625, s. 40.

⁵ BOA TT 382, s. 54, 58.

⁶ BOA TT 382, s. 51-59.

⁷ TKGMA KK 42, vk. 11a-14a.

yaptırdığı mescit etrafında şekillenmeye başlayan bir mahalle söz konusudur.⁸

Mesih Vovyoda Mahallesi ise Hacı Musa Mahallesi ile beraber zikredilmektedir. Mahmud Vovyoda Mahallesi yeni kurulan diğer bir mahalledir.⁹ 1586 tarihli Akıncı defterinde Rusçuk'ta Cami-i Şerif-i Atik Mahallesi, Mescid-i Mehmed Çelebi Mahallesi, Mesih Voyvoda Mahallesi, Kara Mustafa Mahallesi, Hacı Musa Mahallesi, Şaban Sufi Mahallesi, Mescid-i Faik Bey Mahallesi, Arık Ramazan Mahallesi, Mahmud Voyvoda Mahallesi olmak üzere dokuz mahalle ismi geçmektedir. Bunlardan yeni olan Süleyman Çelebi mahallesinden ayrılmış olan Mescid-i Faik Bey, Mesih Voyvoda'dan ayrılan Hacı Musa Mahallesi ve Arık Ramazan Mahallesi, Rusçuk'ta yeni kurulmuş olan mahallelerdendir. Mescid-i Şaban Mahallesi ise Şaban Sufi Mahallesi olarak anılır olmuştur. Cami-i Şerif Mahallesi, Cami-i Cedid Mahallesinin varlığı sebebiyle Cami-i Şerif-i Atik şeklinde adlandırılmaya başlamıştır. Cami-i Cedid Mahallesi, Süleyman Çelebi Mahallesi, Mehmet Çelebi Ennazır Mahallesi ve Mesih Voyvoda Mahallesi muhtemelen bu mahallelerde sakin olan akıncıların bulunmaması sebebiyle Akıncı defterinde geçmemektedir.¹⁰

Osmanlı döneminde ve özellikle 18. yüzyılda varlığı tespit edilen çok sayıdaki camiden¹¹ ayakta sadece 1839 yılında inşa edilen Silistre valisi Mirza Said Paşa Cami günümüze kadar zaman zaman tamir ettirilerek ulaşmıştır. Caminin medresesi ve kütüphanesi de vardır.¹² XVIII. yüzyılda şehirde bulunan camiler bir takım vakıflara bağlanmış ve bu vakıfların gelirleri ile finanse edilmişlerdir. Bu camilerden birisi de Çarşı Cami'dir. Çarşı Cami'nin masraflarının karşılanması için de akâr ve para vakıflarının kurulduğunu ve bunların sağladığı gelir ile Çarşı Cami'nin faaliyetlerini yürütmesi sağlanmıştır. Aşağıda inceleyeceğimiz vakfiye Rusçuk'ta Çarşı Cami'nin masraflarını karşılayan bir para vakfına aittir.¹³

⁸ BOA TT 625, s. 41.

⁹ TKGMA KK 42, vk. 11a, 13a.

¹⁰ BOA TT 625, s. 40-41.

¹¹ M. (Ferlibaş) Bayrak – M. Kaçan Erdoğan, "Rusçuk'ta Osmanlı Vakıfları", *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri, Rusçuk*, ed. M. Bayrak (Ferlibaş), İstanbul 2011, ss. 169-224

¹² Kiel, a.g.m., s. 249.

¹³ Rusçuk vakfiyesi üzerine yapılan bir başka çalışma için bk. Ayşe Kayapınar, "Primeri za paritchni fondatsii v Ruse i Tarnovo (XVII-XIX v.) / Examples of Cash-Waqfs in Ruse and Turnovo (17th –19th Centuries)", *İzvestiya na Tsantara za stopansko-istoričeski izsledvaniya/PROCEEDINGS of the Centre for Economic History Research*, c. 6 (2021), ss. 203-224.

Vakıflar Hakkında Genel Bilgiler

Vakıf kelimesinin vakıf akdinin konusu olan menkul ve gayr-i menkul malları ifade etmek için kullanıldığı söylenebilir. Buradan hareketle vakıflar, iki grupta tasnif edilebilir. Birinci grupta doğrudan kendisinden yararlanan vakıflar yer almaktadır. Bu vakıflar, “müessesât-ı hayriye” olarak adlandırılmaktadır. Camiler, medreseler, imaretler, zaviyeler, kütüphaneler, çeşmeler, sebiller ve makberler gibi kurumlar bu grup içerisinde görülmektedir. İkinci grupta yer alan vakıflar ise, kendisinden doğrudan doğruya değil de, gelirlerinden yararlanan vakıflardır. Bu gruptaki vakıflar, hastane, cami, mektep gibi hayır kurumlarının masraflarını karşılamak amacıyla teşekkül etmiştir. Bunlar sayesinde ilk grupta yer alan hayır kurumlarının gelir kaynağını oluşturacak menkul ve gayr-i menkul mallar tahsis edilerek ayakta kalmaları ve umuma açık hizmetlerin sürdürülmesi sağlanmaktadır. Bunlar “müstegillat-ı vakfiye” yani gelir getiren vakıf işletmeleri olarak tarif olunmaktadır. Müstegillat grubundaki işletmelerden malın kendisinin aynıyla değil kiralama ve buna benzer suretle elde edilen gelirin başka bir kurumun idame edilmesi için kullanılmasıdır. Mektep gibi umumi hizmet sunan bir kurumun giderlerinin karşılanması için bir dükkânın ya da bir miktar nakit paranın vakfedilmesi söz konusu olabilir. Bu durumda dükkân icara verilerek ya da nukûd istirbah olunarak elde edilen gelir veya ribh (faiz), belirtilen mektebin ihtiyaçlarından doğan masrafları karşılamak için vakfedilmiş anlamı taşımaktadır. Bu gibi vakıflar, müstegalle ya da çoğul olarak müstegillat olarak adlandırılır. Para vakıfları da müstegillat olarak adlandırılan vakıflar içerisinde yer almaktadır.¹⁴ Para vakıflarından elde edilen gelir ve ribh ile vakfin devamı veya ebediyeti sağlanmaktaydı. Bundan dolayı da para vakıfları Osmanlı dönemi ekonomik hayatının başta gelen finansal kaynaklardan biridir.¹⁵

İncelediğimiz Rusçuk Vakfiyesi, gelirleri Çarşı Camiinin ihtiyaçlarına tahsis edilen akâr ve para vakfına dair bilgiler sunmaktadır.¹⁶ Para vakıflarının kuruluş sermayesinin bir kısmı ya da tamamı paradan oluşmaktadır. Osmanlı Devletindeki para vakıflarının ne zamandan beri var olduğu bilinmemektedir. Para vakfına dair bilinen ilk kayıt 1423

¹⁴ Hamza Keleş, “Osmanlılarda 19. Yüzyılda Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma. Karacabey (Mihaliç Kazası Örneği)”, *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 21/sayı 1 (2001), s. 189-190.

¹⁵ C. Kayahan – İ. Görkaş, “Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 44 (2009), s. 213.

¹⁶ M. Bulut – C. Korkut, “Financial Stability and Cash Waqfs: Samples of Rumelia Cash Waqfs”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 2/1 (2016), s. 56.

tarihinde Yağcı Hacı Muslihiddin'in Edirne'de kurmuş olduğu 1000 akçelik para vakfidir.¹⁷ Fatih Sultan Mehmet, 2400 altını Yeniçeri Ocağının mutfağının ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakfetmiştir.¹⁸ Ebusuud Efendi'nin risalesinin (Risâle fî Vakfî'l-Menkul ve'n-Nukud) kaleme alınmasından sonra para vakıflarının sayısı hızla artmıştır. 16. yüzyılda para vakıfları Osmanlı uleması arasında tartışma konusu olmuştur. Geleneksel vakfın temelinde gayr-i menkul mallar yatarken para vakıflarının sermayesini akâr ve nakit para oluşturmaktadır. Çivizade ve İmam Birgivi, tefeciliğin gelişmesinin temeli olarak gördükleri para vakıflarına karşı tavır sergilemişlerdir. Ancak İbn Kemal, Ebussud ve Sofyalı Bali Bey ise, para vakıflarının lehine görüş bildirmişlerdir.¹⁹ Bu anlamda Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe'nin öğrencisi İmam Züfer'in görüşü doğrultusunda hareket edilmektedir. İmam Züfer, para vakıflarının gerekli olduğunu ve İslam hukukunun uygulamalarına aykırı olmadığını savunmaktadır.²⁰ Osmanlı Devleti'nde para vakıfları daha çok Rumeli ve Anadolu vilayetlerinde yaygınlık kazanmakla beraber Araplarla meskûn olan bölgelerde görülmektedir.²¹

1553-1914 yılları arasındaki döneme ilişkin yapılan bir çalışmada Rumeli'de toplam 360 para vakfının varlığı tespit edilmiştir.²² 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun pek çok şehrinde para vakıfları kredi kurumları haline gelmiştir. Bu dönemde vakıf nazırları yüksek faiz karşılığında borç para vermekte ve gelirlerini arttırmaktaydılar.²³ 18. yüzyılda Bursa'nın 60000 sakini yani nüfusunun %10'u vakıflardan borç para almaktadır. Para vakıfları büyük miktarda kredi verme kapasitesine sahip değildir. Bu durumda onların banka işletmesine dönüşmesi mümkün olmamıştır. Yine

¹⁷ J. E. Mandaville, "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies*, c. 10/sayı 3 (1979), s. 290.

¹⁸ İ. U. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara 1988, s. 284.

¹⁹ H. Karataş, "The Cash Waqfs Debate of 1545-1548: Anatomy of a Legal Debate at the Age of Süleyman the Lawgiver", *İnsan ve Toplum*, c. 1/sayı 1 (2011), ss. 45-66.

²⁰ Keleş, a.g.m., s. 191-194; M. Şimşek, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 27, sayı 1 (1986) s.:216; Bulut - Korkut, a.g.m., s. 59-63.

²¹ Ş. Pamuk, 2012, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul 2012, s. 90.

²² Bulut-Korkut, a.g.m., s. 66.

²³ H. Veli Aydın, "Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXIX/sayı 1 (2014), s. 88.

de para vakıflarının, henüz bankaların faaliyette olmadığı bir dönemde kredi kurumu gibi çalıştığı görülmektedir.²⁴

Osmanlı Devletinde para vakıfları da dahil hayır amaçlı kurulmuşlardır. Para vakfının çalışma prensibi şu şekildedir: Vakfın kuruluş sermayesi şahıslara borç olarak verilmektedir. Borç olarak bu parayı alan kişiler belli bir süre, genellikle 1 yıl zarfında bu parayı ve paranın faizini iade etmek zorundadırlar. Borç olarak verilen paranın faizi %10 ila %15 oranlarında değişiklik göstermektedir. Para vakfının alacağı faiz oranı vakfiyede tespit edilmiş bulunmaktadır. Faiz olarak gelen miktar, cami, mescid, medrese, mektep, tekke, imaret vs. gibi yapıların ihtiyaçlarına tahsis edilmektedir. Bu tür kamu kurumlarında çalışan görevlilerin maaşları da para vakıflarının gelirlerinden ödenmektedir.²⁵

Bir para vakfının kurulması nasıl gerçekleştirilmektedir? Para vakfi kurmak niyetinde olan kişi, kadı ve şahitler huzurunda vakfedeceği miktarı beyan ederek vakfiyenin hazırlanmasını ve kadı tarafından tescil edilmesini talep etmektedir. Vakfiyede vakfedilen para miktarı, bunun hangi amaçlarla kullanılacağı, vâkıfın ölümünden sonra vakıf ve gelirlerinin idaresinin kime bırakılacağı belirtilmektedir. Mütevelli, vakfın idaresini ve gelirlerinin tahsisini vakfiyedeki şartlara göre gerçekleştirmek zorundadır.²⁶

Para vakıflarının fonksiyonlarından birisi zanaatçıların, tüccarların ve esnafın para ihtiyacına cevap vermektir. Devletin iktisadi faaliyetler açısından aktif olan nüfusun bu kesimini tefecilerden koruduğu düşünülmektedir. Banka sektörünün henüz gelişmediği bir dönemde para vakıfları özel sektörü finanse eden kurumlar olarak görülmektedir.²⁷ Para vakıflarının temel amacı kazanç olmasa dahi, bir tür kredi verme kurumu oldukları söylenebilir.²⁸

Rusçuk Çarşı Cami Vakfına Ait Vakfiyenin Tanıtımı

²⁴ M. Cizakca, "Cash Waqf of Bursa, 1555-1823", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, c. 38/3 (1995), s. 314; C. Toraman – B. Tuñçsiper, S. Yılmaz, "Cash Waqf in the Ottomans as Philanthropic Foundations and Their Accounting Practices", <http://journal.mufad.org/attachments/article/452/7.pdf>. (Erişim Tarihi: 15.11.2021).

²⁵ A. Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s. 64; Aydın, a.g.m., s. 88.

²⁶ Bulut-Korkut, a.g.m., s. 63.

²⁷ Bulut-Korkut, a.g.m., s. 65, 75.

²⁸ Aydın, a.g.m., s. 88; Atanasov, Hr. , "Kreditni institutsii po bilgarskite zemi prez XVIII-XIX v.", *İzvestiya na Tentra za stopansko-istoričeski izsledvaniya*, c. III (2018), s. 63.

Vakfiye ya da vakıfname²⁹, vakfın tescil belgesi niteliğinde olup vakfedilen malın, nasıl ve kimler tarafından idare edileceğini, nerelere harcama yapılacağı, bu harcamaların hangi gelirle karşılanacağını ve hangi hayır işlerinde kullanılacağını gösteren, kimlere maaş ödeneceğini ve kimlerin vakıftan yararlanacağı yönündeki şartları tespit eden bir tür senet niteliği taşımaktadır.³⁰ Vakıf kurmak isteyen kimse resmi bir yazı ile müracaatta bulunur, hakim yüzleştirmek suretiyle hükmünü verir ve bunu yazıya döker. Böylece vakıf tescil edilmiş olur. Şahitler önünde düzenlenen vakfiyeler, kadı siciline kaydedildikten sonra kesinlik kazanmaktadır. Vakfiyelerde vakfi kuranın adı, vakfedilen malların veya paraların miktarı, türü ve cinsi, vakıftan elde edilen gelirin nerelere harcanacağı gibi hususlar yer almaktadır.³¹

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere para vakıfları da kurulurken diğer vakıflar gibi bir vakfiye ile tescil olunmaktaydılar. İşte burada yaptığımız çalışmada Rusçuk'ta kurulan bir para vakfına dair hazırlanan bir vakfiye ele alınmaktadır. Bu vakfiye, Rusçuk kadısı Mustafa tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmamızın amacı, Rusçuk Çavuşzâde Mehmet Ağazadeler para vakfının vakfiyesinin verdiği bilgileri incelemek, vakfiyenin transkripsiyonunu yapmak ve yayımlamaktır. Bu para vakfının kuruluş sermayesi nakit paradan olduğu gibi bir miktar akardan da oluşmaktadır. Vakfın kuruluş amacı, bir dini kurum olan Çarşı Cami'nin ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.³² Vakfiyelerin şehir tarihi bakımından önemli vesikalar olduğu göz önünde bulundurulursa söz konusu vakfiyenin Rusçuk tarihine katkısı olacağı muhakkaktır.³³

İncelediğimiz Rusçuk Çavuşzâde para vakfının vakfiyesi henüz yayımlanmamıştır. Bu vakfiye Paris'te Biblioth que nationale de France'da "Supplements turcs" koleksiyonunda 1486 numara ile muhafaza olunmaktadır. Vakfiyenin hazırlanma tarihi H. 1109 (M. 1697/1698) olup Rusçuk'ta Çarşı Cami para vakfına aittir. Vakfiye defter şeklinde düzenlemiştir. Defterde 22 sayfa yer almaktadır ki bunlardan 3'ü boştur.

²⁹ Vakfiye ya da vakıfname türü belgelerin kısa tarihçesi için bk. M. Şeker, "Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 8/say1 1 (1993), s. 2-3.

³⁰ Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserler Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara 1966, s. 57; Osman Gazi Özgüdenli, "Vakfiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 42, İstanbul 2012, s. 465; Şeker, a.g.m., s. 1.

³¹ Şeker, a.g.m., s. 1.

³² Değer Alper – Canan Erdoğan, "16 ve 18 YY Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. XXVIII/say1 1 (2009), ss. 89.

³³ Şeker, a.g.m., s. 7.

Yazılı her sayfada metin, siyah mürekkep kullanılarak harekesiz nesih hatla yazılmış olup bir dikedörge çerçeve içine yerleştirilmiştir. Defterin hiçbir varağında herhangi bir süslemenin olmadığı dikkat çekmektedir. Bütün varaklar standart şekilde yazılmıştır, sadece 1b, 18b ve 19a varakları diğer numaralandırılmış sayfalara göre biraz daha farklı yapıdadır. Vakfiyenin kelimeleri arasında gül denilen büyük siyah noktalar yer almaktadır. Bunların konulma amacı metin içinde durakları göstermektir. Varak 1b ve 19a'da mühür bulunmakta, 18b ve 19a'da ayrıca şuhudü'l-hal yani şahitlik edenlerin listesi yer almaktadır. Şahitlerin yer aldığı son 2 sayfa hariç³⁴, geri kalan 34 sayfanın her birinde yer alan metin 9 satır olarak yazılmıştır. Otuz dört sayfada toplam satır sayısı üç yüz altıdır.³⁵ İlk varağın arka yani "b" sayfasının her birinin altında bir sonraki sayfada yer alan ilk kelimeyi gösteren vasaleye yer verilmektedir.

Rusçuk'taki para vakfının kurucuları İsmail Ağa'nın kardeşi Ali Ağa ibn Mustafa Ağa ve Ali Ağa'nın kardeşi Lütfullar Ağa ibn Yusuf Ağa olduğu vakfiyede belirtilmektedir. Ali Ağa ve Lütfullah Ağa, Çavuşzâde Mehmet Ağazadeler ailesinden gelmektedirler. Aslında Çavuşzâdelere Rusçuk'ta meşhur bir ailedir. Bu ailenin ilk tespit edilebilen temsilcisi Faik Çavuşzâde'dir. Faik Bey'in inşa ettirdiği mescit, 1586 tarihli akıncı defterinde geçmektedir.³⁶ Muhtemelen bu mescit, daha sonraki tarihlerde Çavuşzâde Camine dönüşmüştür.³⁷ Ayrıca Rusçuk'ta bu cami etrafında da Faik Bey Mahallesi şekillenmiştir. Mahallenin su ihtiyacını karşılayan Çavuşzâde Çeşmesi 19. yüzyılın başında harap durumdadır.³⁸ Faik Bey Camisinin ilk banisi Ali Ağa'dır. Cami ile beraber medrese ve çeşme de yaptırılmış ve kurduğu vakıfla bu kurumların ayakta kalmasını ve devamını sağlamıştır. Faik Paşa daha sonra yeniden camiyi inşa ve ihya etmiştir. Bunun üzerine cami Faik Cami olarak anılmaya başlamıştır.³⁹ 1897 yılına ait bir raporda Çavuşzâde Mescidinin "mezarlığının tesviye ve akaratının" kalmadığına dair bilgi yer almaktadır.⁴⁰

³⁴ "Supplements turcs" koleksiyonunda 1486, vk. 18b, 19a.

³⁵ "Supplements turcs" koleksiyonunda 1486, vk. 1b-18a.

³⁶ A. Kayapınar – E. Erdoğan Özünlü, *Mihaloğulları'na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri*, Ankara 2015, s. 63, 180.

³⁷ M. (Ferlibaş) Bayrak – M. Kaçan Erdoğan, "Rusçuk'ta Osmanlı Vakıfları", *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri*, Rusçuk, ed. M. Bayrak (Ferlibaş), İstanbul 2011, s. 186 ; Kayapınar, a.g.m., s. 208.

³⁸ Meral Bayrak Ferlibaş, "Rusçuk'ta Kaybolmuş Osmanlı Mirası: Vakıflar", *Belleten*, c. LXXXIX/sayı 286 (2015), s. 966.

³⁹ Bayrak Ferlibaş, a.g.m., s. 966/n. 221.

⁴⁰ Bayrak Ferlibaş, a.g.m., s. 978.

Rusçuk Çarşı Cami Vakfına Ait Vakfiyenin Dili

Vakfiyelerin bir takım genel özellikleri vardır. Uzun veya kısa bir başlangıç kısmı ile başlar, daha sonra dua ve senâ kısmına yer verilir. Sonra vakfi kuranın veya vakfiyeyi yazanın niyet, düşünce ve görüşlerinin yer aldığı kısım takip eder. Vakfiyelerin vâkıfın anladığı veya bildiği dille yazılması gerekir. Vakfiyeler belli bir usulle yazılmış olup kendine has dile sahiptirler. Osmanlı geleneğinde vakfiyelerin Arapça, Türkçe ve Farsça yazıldığı görülmektedir. Türkçe ve Faşça olarak yazılan vakfiyelerde Arapça ibarelere de yer verildiği görülmektedir. Vakfiyeler, dil bakımından devrin konuşulan dili ve kullanılan sözler, mahalli lehçeler hakkında da fikir verebilir niteliktedirler.⁴¹

İncelediğimiz Rusçuk vakfiyesi mensur şeklinde yazılmıştır. Metin içerisinde yer yer secilere rastlanmaktadır. Vakfiyenin dili Türkçedir. Bununla beraber zaman zaman Arapça ayet, hadis ve dualar da dikkat çekmektedir. Burada diğer vakfiyelerde de sık sık rastlanılan ıstılah ve tabirler görülmektedir. İmâm-ı Â'zam ve diğer âlimlere atıflar yapılmakta, vakfın sahipliği ve lüzumuna ilişkin meselelerden söz edilmektedir.⁴²

Rusçuk vakfiyesinde Hanefî mezhebinin kurucusu ve İslam ilim ve düşünce tarihinin en önemli temsilcilerinden İmâm-ı Â'zam Ebû Hanîfe'ye iki kez atıf yapılmaktadır.⁴³ Vakfiyede Ebû Hanîfe, bir kez İmâm-ı Â'zâm ve bir kez de hümâm-ı akdem İmâm-ı Â'zâm Ebû Hanîfe Numan bin Sabit el-Kufî olarak geçmektedir.⁴⁴ İmâm-ı Â'zam dahil vakfiyede âlimler için E'imme-i selâse ve E'imme-i eşrâf tabirleri kullanılmaktadır. E'imme-i selâse ile Hanefî mezhebinin üç büyük imamı yani İmâm-ı Âzam Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed kastedilmektedir. E'imme-i eşrâf ile de yine İmâm-ı Â'zam ve âlimler, şerefli/değerli imamlar olarak nitelendirilmişlerdir.⁴⁵ Vakfiyede vakıf kelimesinin İmâm Â'zam'ın görüşlerine uygun olarak *habs* manasında kullanıldığı söylenebilir. Vakfiyede bu durum "*hasbeten lillahi te'âlâ ve hasene li-rûhi resûlihi 'l-mu'allâ vakf-ı sahîh-i şer'î ve habs-i sarîh-i meri'yyi ile vakf ve habs idüp*" cümlesiyle ifade edilmiştir. "*Habs-i sarîh-i meri'yyi*" terkihi ile

⁴¹ Şeker, a.g.m., s. 8.

⁴² Hasan Telli, "Osmanlı Vakıf Belgelerinde İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Görüşleri: Makedonya Vakfiyeleri Örneği", *Amasya İlahiyat Dergisi*, 15 (Aralık 2020), ss. 453-492.

⁴³ Vakfiyelerde Ebû Hanîfe'ye ve onun görüşlerine yer verilmesi hakkında bk. Telli, a.g.m., ss. 453-492.

⁴⁴ "Supplements turcs" koleksiyonunda 1486, vk. 14b, 15b.

⁴⁵ Telli, a.g.m., s. 465-466.

“*mevkûfunu hükmü geçen makbul ve açık bir alıkoymayla vakfettiği*” ifade edilmiştir.⁴⁶

Vakfin sahihliğine ilişkin de Rusçuk vakfiyesinde diğer vakfiyelerde rastlanılan tabirlere benzer ıstılah ve tabirler görülmektedir. Vakfin sahihliği meselesi, vakfeden kişinin kendi şahsi malından vakıfta bulunması anlamına gelmektedir. Bu durumda vakfedilen malın mülkiyeti vâkıfın mülkiyeti olmaktan çıkar ve vakıf devredilerek vakfın sıhhati sağlanmış olur. Vakfın lüzumu meselesi ise vakfın hukuki anlamda bağlayıcı hale gelmesi anlamı taşımaktadır. “Lazım” olarak nitelendirilen vakfın feshi mümkün değildir. İmâm-ı Â'zam'ın görüşleri çerçevesinde vakfın sıhhati ve lüzumu daha farklı değerlendirilmektedir. Ona göre hakim karar vermediği sürece vakıf henüz lâzım konumunda değildir, başka bir ifadeyle hukuken geçerlilik kazanmamıştır. Bir vakıf lazım olarak nitelendirilmediği sürece de vakıftan dönmek meşru ve caiz gözükmektedir.⁴⁷ Rusçuk vakfiyesinin sahihliği ve lüzumu konusunda “*Ebû Hanîfe Nu'man bin Sâbit El-Kûfi re'y-i münîrleri katında sahîh lâkin gayr-ı lâzım olmağla*”, “*İmâm-ı Â'zam muhtâr Hazretleri katında sahîh ve lüzûmu gayr-ı lâzımdır*”, “*e'imme-i selâse katlarında sahîh olmayup*” ifadelerine yer verilmektedir. Bu ifadelerden aslında İmâm-ı Â'zam fetvasına göre vakıf sahîh olmakla beraber bu husus onun “lazım” olmasını gerekli kılmamaktadır. Bu durumda vâkıf, vakıftan rücu' etme hakkına sahiptir.⁴⁸

Rusçuk vakfiyesinde vakıftan rücu' ile ilgili “*vakf-ı mezkûrdan rücu' ve akârât-ı mezkûre-i mersûmeyi kemâ kân Mülkümüze idhâl iderüz*”, “*vakf-ı akâr ve nukûddan rücu' ve zikr olunan 'akârât ve nukûdu istirdâd ve mülklerimizimize idhâl ideriz*”, “*nukûdun vakfiyetinden rücu' ve girii mülkümüze idhâl iderüz*” şeklinde ifadeler geçmektedir.⁴⁹ Kadı, “*imâmeyn-i mezbûreyn katlarında sıhhatinde lüzûm-ı lâzımdır*” ifadesi ile vakfın geçerliliğine hükmeder⁵⁰

⁴⁶ Telli, a.g.m., s. 469.

⁴⁷ Telli, a.g.m., s. 470-471.

⁴⁸ “Supplements turcs” koleksiyonunda 1486, vk. 14b, 15b, 16a, 17a.

⁴⁹ “Supplements turcs” koleksiyonunda 1486, vk. 14b, 15a, 17a.

⁵⁰ “Supplements turcs” koleksiyonunda 1486, vk. 17a.

Akâr, bina, arazi, bağ, bahçe, tarla, dükkân ve ev gibi nakli mümkün olmayan mal olarak kabul edilir.⁵¹ Akâr aynı zamanda kira ve gelir getiren gayrimenkul niteliğindedir. Cami, medrese, tekke, zaviye ve imarethane gibi müessesat-ı hayriye türünden vakıf eserlerinin tamiri, genişletilmesi, inşası, bakımının sağlanması ve vakıf görevlilerinin maaşlarının karşılanması vakf-ı akârlarla mümkün olmaktadır.⁵² İmam-ı Â'zam'a göre vakf-ı akâr ödünç konumdadır. Bundan dolayı da bağlayıcı olmayıp vakıftan rücu etmek caizdir. Ancak Hazreti Muhammed ve Ebû Yusuf'un içtihatlarına göre vâkıf, "vakfettim" dedikten ve mefkufu mütevelliyeye teslim ettikten sonra vakıf sahih ve lazım sayılmaktadır.⁵³

Rusçuk vakfiyesinde Hazreti Muhammed ve Ebû Yusuf "*imâmeyn*" veya "*imâmeyn-i mezbûreyn*" şeklinde geçmektedir.⁵⁴ İslam'ın Hanefi mezhebine göre nukûd ya da para vakfı caiz değildir. İmam-ı Â'zam'a göre menkulün vakfı caiz kabul edilmez. İmam Züfer, para vakfını caiz kabul eder ve Osmanlı ulemasından Ebusuud Efendi ile Kemalpaşazade de para vakfının caiz olduğuna dair fetvalar vermişlerdir. Rusçuk vakfiyesinde de vakıf, İmam Züfer'e göre sahih sayılmıştır.⁵⁵

Rusçuk Çarşı Cami Vakfına Ait Vakfiyenin Değerlendirilmesi

Vakfiyenin konusu Çavuşzade Muhammed Ağazadeler olarak bilinen İsmail Ağa'nın kardeşi Ali Ağa ibn el-Hacc Mustafa Ağa ve Ali Ağa kardeşi Lütfullah Ağa ibni Yusuf Ağa meclis-i şeriyyeye gelerek el-Hacc Halil huzurunda beyanatta bulunmuşlardır. Buna göre Ali Ağa'nın babası el-Hacc Mustafa Ağa ile Lütfullah Ağa'nın babası Yusuf Ağa tasarruf ettikleri emlak ve akârattan bazılarını vakfa niyet ederek Çarşı Caminin görevlilerinin vazifelerine karşılık tahsis etmişlerdir. Mustafa Ağa ile Yusuf Ağa'nın vefatı üzerine kurdukları vakfın hisseleri oğulları Ali Ağa ile Lütfullah Ağa'ya intikal etmiştir.

Tuna sahilinde bulunan Tuz pazarında bulunan beş adet tuzcu dükkanı ve ona bitişik hamamın arsası ve Rusçuk'ta Çarşı Camine bitişik ve bir tarafı cami ve üç tarafı yol ile sınırlı dört adet sarraç dükkânı, aynı hizada aşçı dükkanı ve bozahane ve Bacanak mahallesinde bulunan bir tarafı Çukadar Ali Ağa mülkü ve üç tarafı yol ile sınırlı iki buçuk dönüm arsa ile Çavuşzade Muhammed Ağa binasına bağlı hamam yeri ve bu hamamın

⁵¹ Ali Şafak, "Akar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, c. 2, s. 221.

⁵² Telli, a.g.m., s. 474.

⁵³ Telli, a.g.m., s. 476.

⁵⁴ "Supplements turcs" koleksiyonunda 1486, vk. 15b, 17b. Telli, a.g.m., s. 483.

⁵⁵ "Supplements turcs" koleksiyonunda 1486, vk. 16a; Telli, a.g.m., s. 482.

kazgan-ı kebirinin satıldığı bedelden gelen beş yüz kuruşu vakfetmişlerdir. Bahsedilen akârâtın geliri ve nukûd mütevellîye teslim olunmuştur. Ve akabinde söz konusu akârât ve nakit miktarın teslimi üzerine vakfın şartı gereği Çarşı Caminde Hatib es-Seyyid Ahmed Efendi'ye yevmî altı akçe tahsis edilmiştir. İmam-i evvel Abdullah Efendi'ye yevmî 10 akçe ve imam-ı sani Ali Efendi'ye de yevmî on akçe, müezzin-i evvel Anelîb-i Hoş-elhan Ali Çelebi ibn Timurhan değişik vazifeler için yevmî 2 akçe ve müezzin-i sani Muhammed Çelebi'ye değişik vazifeler için toplam yevmî sekiz akçe, yine müezzin olan Monla Muhammed'e değişik vazifeler karşılığında yevmî 4 akçe, Anelîb Çelebi oğlu Mustafa Halife'ye müezzinlik vazifesi ve diğer görevler karşılığında yevmî 4 akçe ve kayyımlik görevi karşılığında el-Hacc Hüseyin'e yevmî 8 akçe ve nihayet mütevellî Halil'e yevmî 6 akçe tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁶ Aşağıdaki tablo detaylı bir şekilde hangi vazifeler karşılığında Çarşı Cami'nde görevli olan kimselere maaş ödendiğini göstermektedir.

Harcama kalemleri	Maaş alan görevlinin ismi	Günlük olarak akçe ödenen para
Çarşı Cami hatibi	Es-seyyid Ahmed Afendi	6 akçe
Çarşı Caminin imam-ı evveli	Abdullah Efendi	10 akçe
Çarşı Caminin imam-ı sani	Eş-Şeyh Ali Efendi	10 akçe
Çarşı Caminin imam-ı evvel	Ali Çelebi ibn Timurhan	2 akçe
Çarşı Cami müezzin-i sani	Muhammed Çelebi	4 akçe
Salatu'z-zikr Muhammediye	Muhammed Çelebi	3 akçe
Salatü'l-Cumadan önce mahfil-i şerifde devirhan	Muhammed Çelebi	1 akçe
Çarşı Cami müezzini	Monla Muhammed	3 akçe

⁵⁶ “Supplements turcs” koleksiyonunda 1486, vk. 8a-11b.

Salatü'l-Cumadan önce mahfil-i şerifde devirhan	Monla Muhammed	1 akçe
Çarşı Cami müezzini	Mustafa Halife ibn Anelib Çelebi	3 akçe
Salatü'l-Cumadan önce mahfil-i şerifde devirhan	Mustafa Halife ibn Anelib Çelebi	1 akçe
Çarşı Caminde kayyımlik hizmeti	El-hacc Hüseyin	6 akçe
Çarşı Caminde kayyımlik hizmeti	Mütevelli Halil	2 akçe
Ezan okunması için	Mütevelli Halil	4 akçe
Toplam		56

Ayrıca icârât ve irbâhtan hâsıl olan nemadan her biri on beşer vukıyye balmumundan ikişer mum dökülüp her yıl Şaban ayının onbeşinci gecesine denk gelen Berat gecesinde Çarşı Caminin mihrabının iki tarafına konulması şart koşulmuştur. Yine her yıl olmak üzere Ramazan ayında Çarşı Caminin minaresinde, içerisinde ve çevresinde yakılacak kandiller için 35 vukıyye revgan zeytin verilmesi ve yine her ay mihrap tarafında kandillerin yakılması için üçer vukıyye yağ mumunun verilmesi kararlaştırılmıştır. Zaman içerisinde akârât ve nukûdtan hasıl olan galle ve nemanın Cami çalışanlarının maaşının ödenmesi tehir edilerek tamir için tahsis edilmiştir. Bunun dışında Çavuşzadeler vakfının bütün geliri Medine-i münevvere fukarasına sarf edilmesi için şarta bağlanmıştır.⁵⁷

Hicrî bir yılda 355 gün vardır. Dolayısıyla Çarşı Cami'nin görevlileri için harcanan yıllık miktar 19.800 akçedir. 1703 yılında 160 akçenin 1 kuruşa tekabül ettiğini düşünürsek yıllık vakfın görevli maaşları için 120 esedi kuruş sarfettiğini söyleyebiliriz.⁵⁸ Tablodan görüldüğü üzere Mustafa Ağa ve Ali Ağa'nın babalarının kurmuş olduğu akârât ve nukûd vakfının geliri büyük ölçüde Çarşı Cami'nin görevlileri ile kandil ve mum giderlerine sarf olunduğu görülmektedir.

Çarşı Cami, Bacdarlık Mahallesinde bulunan Büyük Çarşı'nın ortasında Hacı Ahmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Çarşı Cami, Hünkâr Cami ve

⁵⁷ "Supplements tures" koleksiyonunda 1486, vk. 11a-14a.

⁵⁸ Ş. Pamuk, "Kuruş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26, İstanbul 2002, ss. 458-459.

Bayraklı Cami olarak da anılmaktadır.⁵⁹ 1897 tarihli bir belgeye göre Çarşı Cami gelirlerinden yoksun bırakılmış, bütün mülkleri iki dükkân dışında tahrip edilmiştir. Ayakta kalan iki dükkân daha sonra Bulgaristan devleti tarafından ödenmemiş vergiler sebebiyle müsadere edilmiştir.⁶⁰ 1804/1805 Rusçuk Şeriyeye Siciline göre Çarşı Cami'nde iki imam, iki müezzin, iki kayyum, bir hatib, Muhammediyehan, devirhan ve müteveli hizmet etmektedir.⁶¹ Aynı sicile göre, Çarşı Cami'nin altında 15 dükkân, ayrıca Çarşı içinde de 19 dükkânın yer aldığı belirtilmektedir. Bu dükkânların gelirleri Çarşı Cami vakfına aittir. Bunun dışında Çarşı Caminin çeşmesinin yakınında bulunan 5 dükkânın kirasından gelen 14 kuruş da vakfın gelirlerine dâhil edilmiştir.⁶² Tuna iskelesinde bulunan hamamın kirasından ve gümrük gelirlerinden gelen aylık bir kuruş da yine Çarşı Cami Vakfına aittir. Ayrıca üç dükkânın arsasından da elde edilen gelir, Çarşı Cami Vakfının gelirleri arasında yer almaktadır.⁶³

1804/1805 tarihli Rusçuk Şeriyeye Siciline göre Çarşı Cami Vakfına başka hayırseverler de katkı sağlamışlardır. Örneğin Konbezade Hacı İbrahim vakfın ihtiyaçları için 400 kuruş, Belgradlı Hacı Ahmed Ağa 120 kuruş vakfetmiştir.⁶⁴ Bizim incelediğimiz vakfiye 1697/1698 tarihlidir. Bütün bu bilgiler ışığında Çarşı Cami'nin bakımı için belli miktarda para vakfedildiğini ve bu anlamda bir gelenek oluşmuştur. Bu geleneğin 19. yüzyılın başında da devam ettiği görülmektedir.⁶⁵ Anlaşıyor ki Çarşı Cami vakfi büyük ölçüde para vakfi niteliği taşımaktadır. Vakfedilen paraların sağladığı kazanç, Çarşı Cami'nin bakımı, personeli vs. giderleri için harcanmaktadır. Vakfın kurucularının Çarşı Cami vakfından, belli bir kazancı yoktur.

Sonuç

Yapılan çalışmalar Osmanlı döneminde Rusçuk'ta çok sayıda caminin bulunduğunu ve bunlardan sadece Mirza Sait Paşa Caminin günümüze ulaştığını ortaya koymaktadır. Çarşı Cami de Rusçuk'ta Osmanlı döneminde var olan kurumlardan birisidir. Paris Bilbiothèque nationale'de muhafaza edilen Çarşı Cami para vakfına ait vakfiye, para vakıflarının camilerin hizmetlerini sürdürülmeleri için kurulan para vakıflarına dair

⁵⁹ (Ferlibaş) Bayrak-Kaçan Erdoğan, a.g.m., s. 184.

⁶⁰ (Ferlibaş) Bayrak-Kaçan Erdoğan, a.g.m., s. 184.

⁶¹ NBKM, RS 11, s. 47, 49.

⁶² NBKM, RS 11, s. 44-46, 48.

⁶³ NBKM, RS 11, s. 44-46.

⁶⁴ NBKM, RS 11, s. 47.

⁶⁵ (Ferlibaş) Bayrak-Kaçan Erdoğan, a.g.m., s. 183-186.

güzel bir örnektir. Bu vakfiyeye göre Rusçuk'taki Çavuşzade Muhammed Ağazadeler ailesinden gelen Ali Ağa ve Lütfullah Ağa'nın babalarının kurduğu ve onların tevarüs ettiği para vakfının sağladığı gelirle Çarşı Cami'nin görevlilerinin maaşları ile caminin başka ihtiyaçlarına yönelik yapılan masrafların karşılanması amaçlanmıştır. Görüldüğü üzere söz konusu para vakfı ile bir dini kurumun devamlılığı ve faaliyetlerinin sürdürülmesi amaçlanmıştır. Rusçuk'ta cami, mescit, sebil gibi pek çok hayır kurumunun bakımı ve devamı para vakıfları sayesinde gerçekleştirilmiştir. Çarşı Cami'nin de giderleri yine para vakıfları sayesinde karşılandığı anlaşılmaktadır. Hatta burada bahsettiğimiz para vakfının dışında da başka hayırseverlerin kurduğu para vakıfları da bu caminin masraflarının karşılanması için kurulmuştur.

Rusçuk Vakfiyesinin Transkripsiyonu

1b

Mâ fihi min ikrâri'l-vakf ve'l-itarâf sahha 'indi alâ de'bi'l-eslâf hakemtü
bi-sihhatihi ve lüzûmihi 'âlimen bi'l-hilâf beyne-e'immeti'l-eşrâf
nemekahu-el-fakîru ileyhi Teâlâ Mustafa el-kâdî bi-medîne-i Ruscuk
'affallahu te'âlâ ve gufire leh

(Mühür)

Hamd-i mevfûr şükr-i nâ-mahsûr
ol vâkıf-ı umûr ve kâşif-i eşrâr-ı
cumhûr sâni'-i bî-çûn u kâdir kün
fe yekûn hazretlerinin dergâh-ı akdes
ü bârgâh-ı mukaddeslerine ref' olunur ki

2a

Kâffe-i kâ'inâtı nizâm-ı bedî' üzere
nakş ve tasvîr ve hedâyâ-yı hidâyet
ve atâyâ-yı inâyet birle kalplerin nûr-ı
îmân ile tenvîr ve kitâb-ı kerîm-i vâcibü't-
tevkîr ve resûl-i beşîr ve nezîr inzâl
ve irsâl eyleyip bisât-ı basîti
çirk-i şirkten tathîr eyledi
ve erbâb-ı hayrât ve ashâb-ı müberrâtın
himmet-i 'âlîleri ve 'azîmet-i müte'âlîleriyle

2b

Kulûb-ı ehl-i kerrûbı tamîr eyledi celle

celâlüh ve amme nevâlüh ve lâ ilâhe gayruh
ve salevât-ı bî-gâyât ve teslîmât-ı
Zâkiyât-ı bî-nihâyât nebîyy-i muhtâr
resûl-i perverdigâr serdâr-ı cümle-i enbiyâ
ve serdâr-ı subhanellezi isrâ
safâ-bahş şâh-nişîn-i istifâ
a'nî Hazret-i Muhammedü'l-Mustafâ aleyhi mine's-
salevât mâ-hüve'l-evfâ hazretlerinin

3a

Rûh-ı mutahhar ve merkad-i münevverlerine olsun ki
ümmetini sebîl-i reşâda irşâd idüp
ashâb-ı hayrâtı envâ'-ı sevâbla tebşîr eyledi
ve âl-i ashâb ve evlâd ve etbâ' ve eşbâ'
üzerlerine olsun ki 'ahd-i 'adllerinde
hısn-ı hasîn dîn-i metîn ve beyza-i şer'-i
mübîn-i müstebîn zahîr-i nasîr oldular
rıdvânullahi aleyhim ecmaîn
ammâ ba'd bu kitâb-ı sıhhat-nisâb-ı 'anberîn-

3b

Nikâb kazıyye-i şer'iyetü'l-mînâdan mebnî'dir
çün hazret-i 'izzet-me'âb celle 'azametuhu
ve kudretuhu 'ale'l-mütemâdî insâna ihsân
eylediği mevâhib-i celiyye ve 'atâyâ-yı behiyye-i
'aliyye ve *in te'uddû ni 'metallahi lâ tuhsûhâ*
fehvâ-yı kerîmince bir 'adet ile ma'dud ve bir hadd
ile mahdûd olmağa kâbiliyet mertebesinden
dûr ve daire-i imkândan mehcûrdur
pes imdi her 'âkıl-ı lebîbe ve her dâna-yı

4a

Edîbe lâıyk ve sezâdır ki kendüye olan
lutf-ı ihsân in'âma her nefesde ezkâr
şükri tekrâr ve envâ'-ı ni'met-i bî-intihâ
fikrin munis-i dil-i bî-karâr ide ki nefis-i
nefis-i insânî ve rûh-ı fütûh-ı câvidânî

bu mesken-i fenâ ve mevtın-ı derd ü 'inâyâ vedâ'
itdükte sebeb-i zıkr-i müstetâb ve bâis-i
hayr du'â-i müstecâb olacak nesne ibdâ'
itmek savbına 'inân-ı 'azîmetini bezle

4b

Mübâderet ve hayrât u hasenâta mübaşeret
İden ashâbü'l-hayrât ve râgıbü'l-müberrat
medîne-i Rusçuk'da sâkin Çavuşzâde
Muhammed Ağazâdeler dimekle marûf
bâisü tenmîk hâzihi'l-hurûf İsmail Ağa
ve Ali Ağa birâderzâdeleri Ali Ağa İbn el-Hâcc
Mustafa Ağa ve Lütfullah Ağa ibni Yûsuf Ağa
her biri meclis-i şeri'at-ı şerîfe-i garra ve mahfil-i
tarikâtü'z-zehrâ sânihâllah ani'l-bâisâ

5a

Ve'd-darrâye hâzırlar olup şurû' eylediler mi
vakf-ı câ'î'l-beyâna li-ecli't-tescîl Ve'l-itmâmu'l-emru ve
ve't-tekmîl mütevellî nasb ve tayîn
eyledikleri el-hâcc Halil mahzarında her biri
ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve itirâf-ı sarîh-i meri'yyi idüp
bundan akdem vedâ`-ı âlem-i fânî iden
merhûmeyn-i ebeveyn-i mağfureynimiz hâl-i huyûtlarında
taht-ı tasarruflarında olan câ'î'l-beyân emlâk
ve 'akârâtların vakfa niyyet ve Çarşu câmii

5b

Dimekle meşhûr câmi-i şerîf ve ma'bed-i
latîfin imâm ve hatîb ve sâir mürtezika-
larının vezâifine zamme şurû' ve mübâderet
itmişler idi lâkin bazı mevâni' ile
tescîl-i şer'î ve tebyîn-i şurût u kuyûdu
olmamağla irsle bizlere ve karındaşlarımız
olan mezbûrân Ali Ağa ve Lütfullah Ağa'nın
babaları el-hâcc Mustafa Ağa ve Yûsuf Ağa'ya
ale's-seviyye bi'l-farîzati'ş-şer'iyye intikâl

6a

idüp mezbûrân el-hâcc Mustafa Ağa
ve Yûsuf Ağa te'âkuben vefât etmeleriyle hisse-
leri oğulları mezbûrân Ali Ağa ve Lütfullah Ağa'ya
isâbet itmekle ile'l-ân hâlî üzerine bâkî
kalmış idi el-hâletü hâzihi cümlemiz bi'l-ittifâk
ve'l-ittihâd rûh-ı valideynimizi şâd ve hayrât
ve hasenât-ı ahsen 'âmâl-i sâlihât
olduğunu müş'ir kavî-i Nebî aleyhi's-salâtu ve's-selâma
münkâd olup ebeveynimizden bizlere vech-i meşrûh

6b

Üzere isâbet ve intikâl iden Medîne-i Rusçuk
esvâkından nehr-i Tuna sahilinde vâkî'
Tuz pazarında mebni tahdîd ve tavsîfden
müstağni beş bâb tuzcu dekâkînini
ve ona muttasıl hamamın odun vaz' oluna-
cak ma'lûmü'z-zirâ' ve'l-mesâha arsa-i
hâliyyeyi ve yine medîne-i mezbûrede
vâkî' Çarşu câmi'ine muttasıl olup
bir tarafı câmi'-i şerîf ve üç tarafı tarîk-i

7a

Âmm ile mahdûd yirmi dört bâb
serraçlar dekâkînini ve hizasında aşçı
dükkâmı ve tatlu bozahaneyi ve yine Bacanak
Mahallesinde vâkî' bir tarafı Çukadâr
Ali Ağa mülkü ve üç tarafı tarîk-i 'âmm ile
mahdûd tahmînen iki buçuk dönüm mikdârı
mevzi'de babamız merhûm müşarün-ileyh
Çavuşzade Muhammed Ağa binasına şurû' eylediği
hamâm yerini bi-cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhık ve kâffetü'l-

7b

Hukûk ve'l-mürâfık ve zikr olunan hamâma
Vaz' itmek için iştirâ eylediği kazgan-ı
kebîri semen-i misline bey' idüp semeninden

hâsıl olan beş yüz kuruştan
her birimizin hissesine ale's-seviye isâbet
iden cemi'-i mâlımızdan ve cümle-i menâlimizden
ihrâc ve ifrâz ve imtiyâz idüp niyyet-i hâlise ile hasbeten lillahi te'âlâ
ve hasene li-rûhi resûlihi'l-mu'allâ vakf-ı

8a

sahîh-i şer'î ve habs-i sarîh-i meri'yyi ile vakf
ve habs idüp 'akârât-ı mezkûreyi
bi-cümleti tevâbi'hâ ve nukûd-ı ma'dudevi
bi-temâmihâ mütevellî-i mezbure teslim idüp
ol dahi tevliyet mahkiyesi hasebiyle ahz u
kabz ve tesellüm eyledikten sonra her birimiz
şöyle şart eyledik ki câmi-i mezbûrda
hâtib olan zühd-i takvâ ile ma'rûf
edîb ve necîb es-Seyyid Ahmed Efendi

8b

Hatîb olup yevmî altı akçe vazîfeye
mutasarrıf ola ve imâm-ı evvel olan 'âbidun lillah
mazhar-ı eltâf-ı ilah Abdullah Efendi
yevmî on akçe vazîfeye mutasarrıf ola
ve âlim-i takî ve fâzıl-ı nakî zühd ve takva ile
mütehallî imâm-ı sâni olan eş-şeyh Ali Efendi
dahi yevmî on akçe vazîfeye mutasarrıf
ola ve mûmâ ileyhimâ Abdullah Efendi
ile eş-Şeyh Ali Efendi bir hafta biri

9a

Ve hafta-yı uhrada yine öbürü alâ tariki'l-
münâvebe evkât-ı hamsede her biri
sayf u şitâda müdâvim olalar ba'de
vefâtihümâ yine nâzır-ı merkûm Ali Ağa muhtâr-ı
cemâat-ı müslimîn olan erkân-ı salâta
ârif tecvîd-i Kur'ân-ı 'Azîme vâkıf bir merd-i
kâmil-i salâh-irtisâm yerlerine imâm
olup anlar dahi alâ tariki'l-münâvebe hizmet-i

imâmetde kezâlik müdâvim olup

9b

Vazîfe-i merkûmeye mutasarrıf olalar ve yine
câmi`-i mezkûrda müezzin-i evvel olan Andelib -i
Hoş-elhân Ali Çelebi ibni Timurhân yevmî
iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola
terennümât-ı Dil-sitân ile nevbetinde evkât-ı
hamsede ezân hizmetine kâim ola
ve yine câmi`-i mezkûrda mü`ezzin-i sâni olan
Muhammed Çelebi mü`ezzinlik hizmeti mukâbelesinde
yevmî dört akçe vazîfeye ve her ba`de

10a

Salatu`z-zuhr Muhammediye kırâ`at idüp
mukâbelesinde yevmî üç akçe vazîfeye
dahi mutasarrıf ola ve yevm-i cum`ada mahfil-i
şerîfte kable salâtü`l-cum`a mezbûr Muhammed Çelebi
devr-hân olup mukabelesinde
yevmî bir akçe vazîfeye mutasarrıf ola
ve Monla Muhammed nâm kimesne dahi câmi`-i merkûmda
müezzin olup mukâbelesinde yevmî
üç akçe ve yevm-i cum`ada kable salâtü`l-

10b

Cum`a devr-hân olup mukâbelesinde
yevmî bir akçe vazîfeye mutasarrıf ola
ve müezzin-i evvel mezbûr Andelib Çelebi oğlu
Mustafa Halîfe dahi câmi`-i mezkûrda
müezzin olup hizmet-i te`zîn için
yevmî üç akçe ve kable salâtü`l-cum`a devr-
hân olup mukâbelesinde yevmî bir akçe
vazîfeye mutasarrıf ola ve kayyım el-hâcc
Hüseyn câmi-i merkûmda kayyımlık

11a

Hizmetinde olup yevmî altı akçe
vazîfeye mutasarrıf ola ve yine mütevellî-i

mezbûr el-hâcc Halil dahi câmi'-i mezkûr-
da kayyımlık hizmetinde olup
şerîki mezbûr el-hâcc Hüseyin ile
ikisi câmi'-i mezbûru silüp ve süpürüp
ve açup kapayup hıfz u hirâsetde
lâzımu kelâl-i leyâlîde îkâd-ı sirâc
ve kanâdîl hizmetlerinde her biri

11b

Mukim ve mustakîm olup mukâbele-
sinde ol dahi yevmî iki akçe vazîfe ve kable
ezânu's-subh ümmet-i Muhammed vakt-i salâtı
i'lân ve tulû'-ı fecri ifhâm içün
müezzine su'ûd idüp es-salât
ve's-selâm aleyke yâ resûlallah nidâsı
hizmetinde olup yevmî dört akçe
vazîfeye mutasarrıf ola yine zikr
olunan erbâb-ı cihâtın biri bi-emrillahi'l-

12a

Bârî vefatlarından sonra yine nâzır-ı
mezbûr Ali Ağa re'yi ile muhtâr-ı cemâat-ı
müslimîn olan ma'kûl ve münasib
kimesneleri yerlerine re'y-i hâkimi'ş-şer'
ile nasb u tayîn oluna ve dahi
şöyle şart eyledik ki sâlifü'l-beyân
icârât ve irbâhdan hâsıl olan
nemâdan iştirâ olunmak üzere câmi'-i
mezkûrda mihrâbın iki cânibinde vaz'

12b

Olunmak üzere her danesi on beşer vukıyye
şem'-i 'aselden masnû' ikişer mum
dökülüp beher sene Şabân-ı
şerîfîn on beşinci gecesi leyle-i berâtda
vaz' oluna ve beher sene Ramazân-ı
şerîfde minare ve câmi'-i şerîf içinde

ve taşrasında kânadil îkâdı için
otuz beşer vukkıye revgan-ı zeyt virile
ve yine câmi'-i mezkûre vakt-ı subhda bu

13a

mağrib ve işâda mihrâb tarafında îkâd
içün beher mâh üçer vukkıye şem'-i revgan
virile ve dahi şöyle şart eyledik
ki murûr-ı eyyâm ile akârât-ı mezkûre
ve nukûd-ı ma'dûdeye vehn-i târî
olursa hâsıl olan galle ve nemâ ile
tamîr-i akârât takdîm olunup
vezâyif-i mürtezika tehîr oluna
ve dahi şöyle şart eyledik ki iş bu

13b

Vakf-ı mezkûr şurût ve kuyûdunun
tebdîl ve tagyîri merreten ba'de uhrâ yedimizde
olup biemrillahi te'âlâ birimiz dâr-ı ahirete
intikâl eyledikte dahi iş bu
emr-i tebdîl-i şurûtu âharın yedinde olup
ile'l-inkırâz şart-ı mezkûr meri'yyi kılındıkda
gerek mürtezika-i vakfdan ve gerek
hâricden bir ferd mâni' ve mezâhim olmaya
el-'iyâzu billâhi te'âlâ zikr olunan

14a

Şurûtun ri'âyet ve terbîbi müteazzir
olur ise vakf-ı mezkûrun cümle irâdı
Medîne-i münevvere sallahu te'âlâ alâ
münevverihâ fukârasına sarf oluna diyü
her biri hatm-ı kelâm ve şurût-ı ma'hûdeyi
itmâm ittikte mütevellî dahi vâkıfîn-i
müşârün-ileyhîmi kelimât-ı meşrûhalarında
bi'l-müvâcehe tasdîk ve bi'l-müşâfehe tahkîk
idüp emr-i vakf temâm ve mâl habs-ı

14b

Encâm bulduktan sonra vâkıf-ı ‘âlim-i
ârif dâme mahfûfen bi-sunûfi’l-‘avâtıf
‘inân-ı vifâkı taraf-ı şikâka sârif
olup vakf-ı akâr muhtâr-ı e’imme-i ahyâr
İmâm-ı Â’zam ve hümâm-ı akdem Ebû Hanîfe-i
Nu’mân bin Sâbit El-Kûfi re’y-i münîrleri
katında sahîh lâkin gayr-ı lâzım olmağla
vakf-ı mezkûrdan rücû’ ve akârât-ı
mezkûre-i mersûmeyi kemâ kân

15a

Mülkümüze idhâl iderüz ve vakf-ı
nukûd-ı hod e’imme-i selâse re’y-i münîrleri
üzere bâtil ve ona müteferri’ olan
şurût ve kuyûd-ı gayr-ı sahîha ve âtil olmağla
vakf-ı akâr ve nukûddan rücû’
ve zikr olunan ‘akârât ve nukûdu
istirdâd ve mülklerimize idhâl ideriz diyü
mâ fi’z-zamîri takrîr ittiklerinde mütevellî
makbûlü’l-makâl cevâba tasaddî idüp

15b

Egerçi hâl bast olunan minvâl üzere
Olup fi’l-hakîka vakf-ı akâr İmâm-ı
Â’zam muhtâr Hazretleri katında sahîh
ve lüzûmu gayr-ı lâzımdır lâkin
fâzıl-ı samedânî imâm-ı sâni Ebû Yusûf
Hazretleri katında mütevellîye teslîm ve zikr-i
te’bîd ile lüzûmdan mufâraka değıldür
diyü vakf-ı ‘akârât-ı mezkûreyi
redde imtinâ ve imâmeyn-i müşârun

16a

İleyhimâ Hazretlerinin re’y-i sedîdleri
üzere akârın sıhhat ve lüzûmuna
ve vakf-ı nukûd gerçi e’imme-i selâse
katlarında sahîh olmayup lâkin imâm-ı muvakkar

ve hümâm-ı muzaffer Hazreti Züfer katında sıhhat
üzeredür ve ana müteferri' olan şurût
dahi sahîhadır diyü hâkim-i mevki'
sadr-ı kitâp tuba leh ve hüsn-i me'âb
hazretleri huzûrunda müterâfiân olup

16b

Vakf-ı akârın sıhhat ve lüzumuna ve vakf-ı
nukûdun kezâlik sıhhatine hükm taleb
eyledikte hâkim-i mûmâ ileyh esbagullah ni'mehû
aleyh cânib-i vakfi evlâ ve mütevellî-i mezbûrun
cevâbını ahrâ görüp zikr olunan
akârın sıhhat ve lüzumuna ve nukûdun
sıhhatine hükmü lâhık oldukda vâkıfeyn-i
müşârün ileyhın semt-i âhara sâlik olup
gerçi vakf-ı nukûd İmâm Züfer katında

17a

Sahîh lâkin gayr-ı lâzım olmağla nukûdun
vakfiyetinden rücû' ve girü mülkümüze
idhâl iderüz diyü tekrâr murâfa'aya
şürû' eylediklerinde mütevellî-i mezbûr
dahi cevâb idüp hükm-i hâkim
ârif mahall-i ictihâda müsâdif ola
ol hükm-i nâfiz mübrem ve bi'l-icmâ'
makbûl ve müsellemdür sâ'ir hükkâma kabulü
lâzım ve 'âmme-i vülât-ı âlî-makâma tenfiz

17b

Ve imzâsı emr-i mütehattim ve imâmeyn-i mezbûreyn
katlarında sıhhatinde lüzûm-ı lâzımdır diyücek
hâkim-i mûmâ ileyh tarafeynin delilinde
te'emmül-i melî ve cânib-i mütevellîde rüchân-ı celî
müşâhede ve cânib-i vakfa nazar idüp
ol iki imâm-ı celîlü'ş-şân ve celiyyü'l-
bürhân mezheb-i şerîfleri üzere
alâ vechi'l-mütehâsimîn hükm idüp

hâyli-i hısâmları infisâm bulup

18a

vakf-ı mezbûr alâ cemî'ü'l-mezâhib
vakf-ı sahîh lâzım olup min ba'd
nakzu nakîzine mecâl-i muhâl ve ihlâl
ve ibtâli mümteni'ü'l-ihtimâl oldu
el-âyetü "femen beddelehu ba'de mâ semi'ahu
fe-innemâ ismuhu 'alellezine yubeddulünehu innallahe
semî'un alîmûn"⁶⁶ ve icrâ li-vâkıf
ale'l hayyü'l-cevâdi'l-kerîm hurrire fi'l-yevmi'l-hâdî
ve'l-ışrîn min Şa'bâni'l-mu'azzam sene tis'a

18b

Ve mi'ete ve elf	şuhûdü'l-hâl
İbrahim Çelebi Bin Abdullah	Hüseyin Halife Bin Yûsuf
Fahrü'l-akrân Serdâr Ali Çavuş	El-hâcc Ömer bin El-hâcc Osman
Fahrü'l-e'imme Muhammed Efendi bin Mustafa	Fahrü'l-e'imme Ramazan Efendi bin Muhammed
Fahrü's-şüyûh Ali Efendi el-vâ'iz	Abdülkerim bin Yahya ser-muhzırân
Yûsuf bin Abdullah tâbi'-i İsmail Ağa ve'l-gayrîhu	

19a
Hüve? el-
Hâfız? Hayrât-ı
ibâdihi
Sebti
mazmûnuhu
indî bi-şehadeti
tâlib-i kurb-i

Hüdâ

Ve sâlik-i râh-ı hindî eş-şeyh Ali Efendi el-vâiz
Ve'l-hâc Mustafa Çelebi ibn-i Andelib el-hâc
Mustafa bi-muhzır ulü'l-bâb hikmet
Bi-sihhatihi kevnü'l-vakf vakafâ sahihâ lâzîmen

⁶⁶ Bakara suresi 181. Ayet: her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.

Alâ şeraiti'l-mu'tebere bi'l-kabuli'l-mezkûr
Ve ene'l-fakîr eftarû'l-ibâd Muhammed el-vasî
Bi medine-i Ruscuk ma'a Prespe
Ufiye anhu

(Mühür)

Eş-şeyh Mehmet Efendi
El-müfti
Eş-şeyhü'l-kurâ Muhammed Efendi
Eş-şeyh Hasan Efendi
Fahrü'l-akran Abdullah Efendi
Muhammed Ağa
Fahrü'l-eşyâh? El-hâc Mazhar Ağa
Fahrü'l-a'yân Halil Ağa
Eş-şeyh Hasan Efendi
Fahrü'l-e'imme Osman Efendi
El-hâc Muhammed İmâm-ı Ruscuk
Muhammed Ağa Bostanlızade
Es-seyyid Abdullah Efendi
Hasan Ağa Hekimzâde
Çukadar Mehmet Çelebi Hazreti sadr-ı Rum
Lütfullah Efendi el-imâm

Kaynakça

A1. Arşiv Malzemesi

Bibliothèque nationale de France "Supplements turcs" 1486

BOA TT 382

BOA TT 625

NBKM, RS 11

TKGMA KK 42

A2. Tetkik Eserler

AKGÜNDÜZ, A., *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996.

- ALPER, Değer – Canan Erdoğan, “16 ve 18 YY Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c. XXVIII/sayı 1 (2009), ss. 85-99.
- ATANASOV, Hr., “Kreditni institutsii po bilgarskite zemi prez XVIII-XIX v.”, İzvestiya na Tentra za stopansko-istoričeski izsledvaniya, c. III (2018), ss. 62-75.
- AYDIN, H. Veli, “Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXIX/sayı 1 (2014), ss. 87-106.
- BAYRAK, M. (Ferlibaş) – M. Kaçan Erdoğan, “Rusçuk'ta Osmanlı Vakıfları”, *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri, Rusçuk*, ed. M. Bayrak (Ferlibaş), İstanbul 2011, ss. 169-224.
- BAYRAK Ferlibaş, Meral, “Rusçuk'ta Kaybolmuş Osmanlı Mirası: Vakıflar”, *Belleten*, c. LXXXIX/sayı 286 (2015), ss. 931-978.
- BERKİ, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserler Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara 1966.
- BULUT, M. – C. Korkut, “Financial Stability and Cash Waqfs: Samples of Rumelia Cash Waqfs”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 2/1 (2016), ss. 55-76.
- CİZAKCA, M., “Cash Waqf of Bursa, 1555-1823”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, c. 38/3 (1995), ss. 313-355.
- KARATAŞ, H., “The Cash Waqfs Debate of 1545-1548: Anatomy of a Legal Debate at the Age of Süleyman the Lawgiver”, *İnsan ve Toplum*, c. 1/sayı 1 (2011), ss. 45-66.
- KAYAHAN C. - Görkaş İ., “Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 44 (2009), ss. 212-227.
- KAYAPINAR, A. – ÖZÜNLÜ, E. Erdoğan, *Mihaloğulları'na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri*, Ankara 2015.
- KAYAPINAR, Ayşe, “Primeri za paritchni fondatsii v Ruse i Turnovo (XVII-XIX v.)/ Examples of Cash-Waqfs in Ruse and Turnovo (17th –19th Centuries)”, *İzvestiya na Tsantara za stopansko-istoričeski izsledvaniya/PROCEEDINGS of the Centre for Economic History Research*, c. 6 (2021), ss. 203-224.
- KELEŞ, Hamza, “Osmanlılarda 19. Yüzyılda Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma. Karacabey (Mihaliç Kazası Örneği)”, *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 21/sayı 1 (2001), ss. 189-207.
- KİEL, Machiel, “Rusçuk”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 35 (2008), ss. 246-250.
- KOVAÇEV, Rumen, *Opis na nikopolskiya sandjak ot 80-te godini na XV vek*, Sofya 1997.
- MANDAVİLLE, J. E. “Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire”, *International Journal of Middle East Studies*, c. 10/sayı 3 (1979), ss. 289-308.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Vakfiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 42, İstanbul 2012, ss. 465-467.
- PAMUK, Ş., “Kuruş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26, İstanbul 2002, ss. 458-459.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul 2012.
- ŞAFAK, Ali, “Akar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, c. 2, ss. .

Kayapınar, A., Kaya Yiğit, B., (2021). Rusçuk'ta Çavuşzâde Muhammed Ağzadeler Para Vakfına Dair Bir Vakfiye. ANKARAD, 2(4). s. 339-385.

ŞEKER, M., "Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 8/sayı 1 (1993), ss. 1-18.

ŞİMŞEK, M., "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 27, sayı 1 (1986) ss. 207- 220.

TELLİ, Hasan, "Osmanlı Vakıf Belgelerinde İmâm-ı Âzam Ebû Hanife ve Görüşleri: Makedonya Vakfiyeleri Örneği", *Amasya İlahiyat Dergisi*, 15 (Aralık 2020), ss. 453-492.

TOPAL, Mehmet, "Rusçuk Şehrinin Yeri ve Adı Üzerine Düşünceler", *History Studies*, vol. 2/2 (2010), ss. 249-253.

TORAMAN, C.– B. Tunçsiper, S. Yılmaz, 'Cash Waqf in the Ottomans as Philanthropic Foundations and Their Accounting Practices', <http://journal.mufad.org/attachments/article/452/7.pdf>. (Erişim Tarihi: 15.11.2021).

UZUNÇARŞILI, İ.H., *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara 1988.

**BIBLIOTHEQUE NATIONALE
DE FRANCE**

**DEPARTEMENT
DES MANUSCRITS**

FILMOTHEQUE DE SECURITE

Suppl Turc 1486

Entier

370

R 172751

Cde :4001

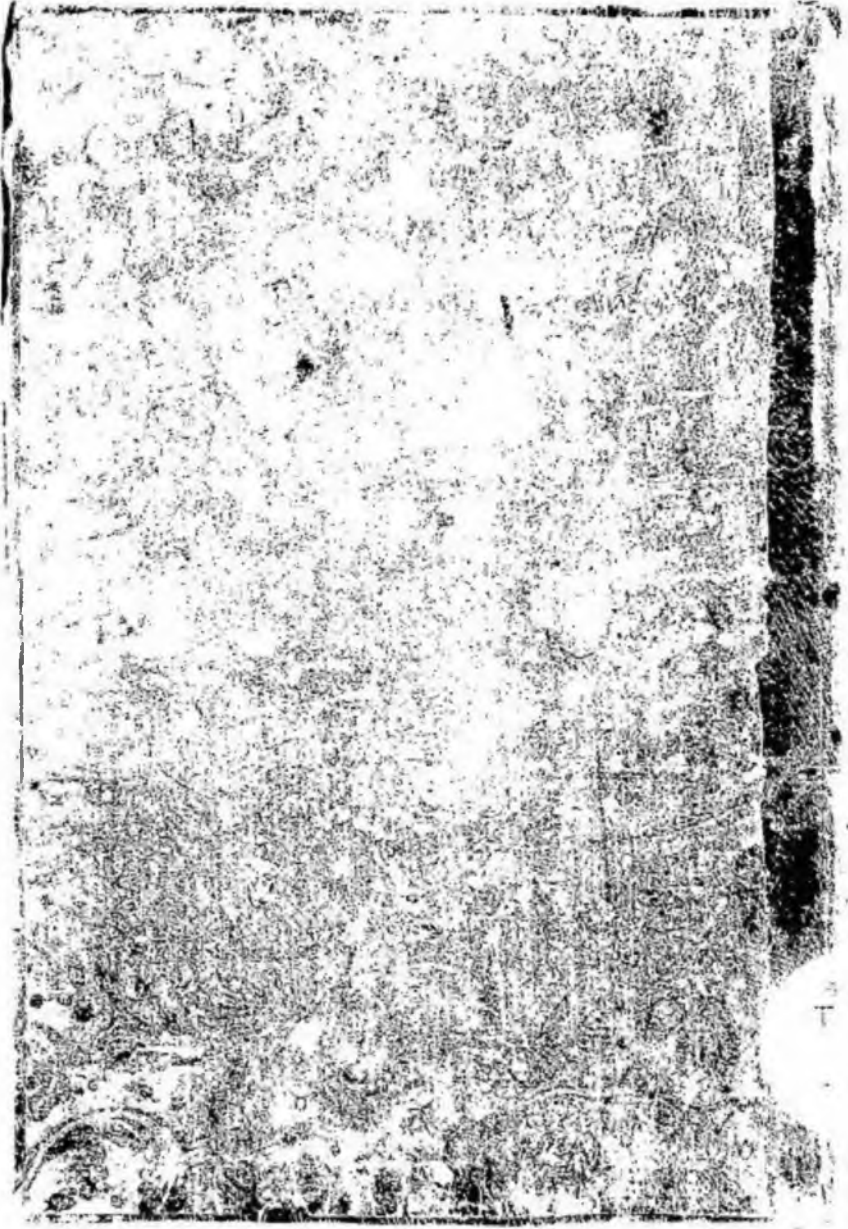
Volts : auto

: 8,5

Date :10/04/03

07

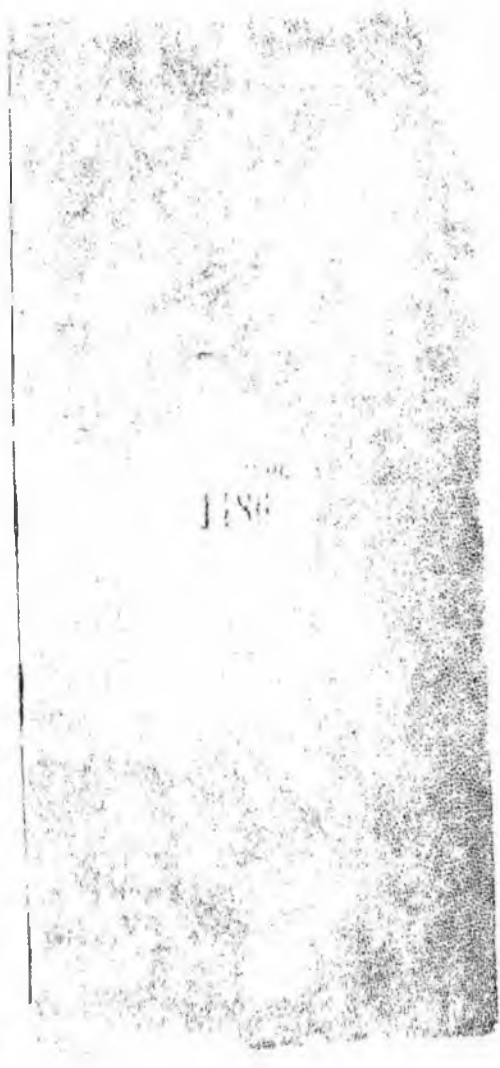
**Service de la Reproduction
PARIS-RICHELIEU**

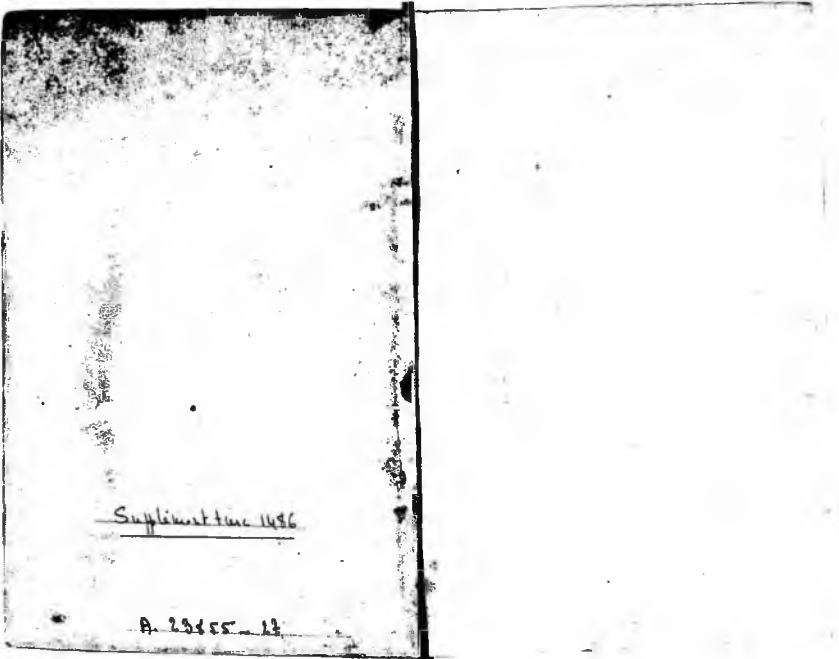
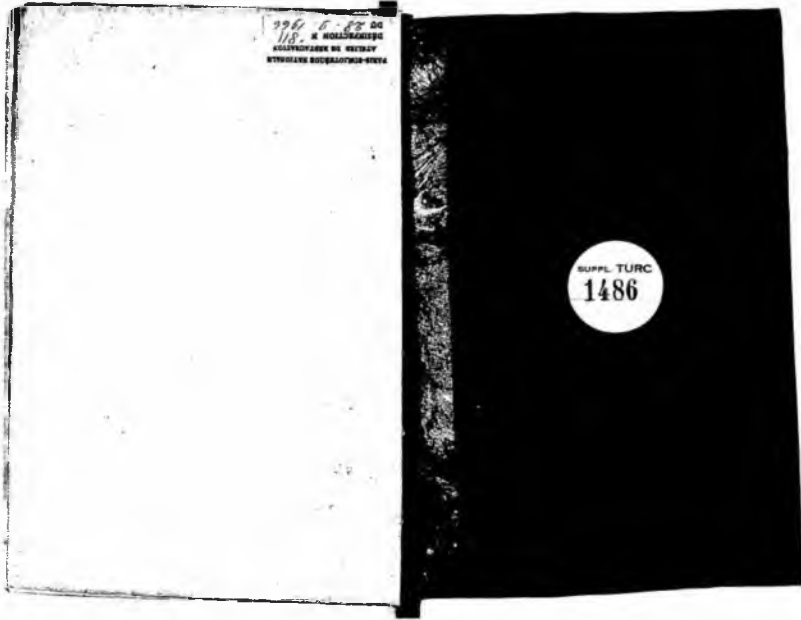

PARIS-MUSEUMS NATIONALS
ATLANTA DE RESEARCH
DIRECTION N
DE

1 1 0

1 1 0

باین بر این اثر از انوار الایضاح معجمی علی بابا کاتب
نکته بصیرت و از سر سالها بخوبی بر این اثر
تعمیر یافته معطلی کتاب در دست
عفا شد و عجل

محمد و یونس • و شکرنا محمود •
اول و اقصا نمود • و کاشف الشیراز
جهنم • صاحب قیوم و قادیان
و کون • حضرت بزرگ و کلاه اندر
و بارگاه و مقصد ساریه و غیر اینها که

کشف کاینات نظام بدیع اوزده
نقش و تصویر و هدایای هدایت
و عطایای عنایت بر له قلب این نور
ایمان ایله تنبیه • و کتاب کبری واجب
التوفیر • و رسول پیشرو فیض از آل
و ارباب اللیلوب • بساط طیب سیلو
چرا که شکر کن تجلی بر ایلدی •
و ارباب بیخیرات و اصحاب تبرکات
تمت حال لیری و عزیزی معالیه

قلوب • اهل کرب و قهر ایلدی جبل
چالاه و تم نواله و لا اله غیره •
وصولات بنی غایات و تسلیمات
زاکیات بنی نهایت • بنی خلیل
رسول پروردگار سرزاده جمله انبیا
و سر دار سجنانا الذی استوی
صفا بختش شاهنشین اصفغانا •
اعنی حضرت محمد المصطفی علیه من
الصعوات تا هو الاوفی حضرت بزرگ

ذبح مطهر و مرقه تنوارینه اولونکه
انتی سبیل رشاده ارشاد ایلدیوب
اصحاب خیراتی انواع ثوابله تمشیر
• و آل اصحاب و اولاد و تابع و اشبا
اوز در لینه اولسونکه عهد عدل لاندان
حصن حصین دوزیمین و بیضه شری
مبین مستبین ظلمت بر نصیر اولدیوب
• رضوان الله علیه جمیع
اتما صد و کتاب صحت نصاب صغیرین

مقاب • فضیلة شرعیة المیناد فی توفیق
چون حضرت فخریت ما بشیلة عظمتہ
وقدرتہ علی المتأدی انسانہ احسان
ایله وکما اب جلینہ ویطایای تمیئة
علینہ وان قدره وانه الله لا تخسرها
خوای کریمه بر عدد ایله معدود ویرت
ایله محدود اولغه قابلیت مرتبه مستند
دوره ودایزه امکانده تجرود •
پس امدی هر حال ایلیه وهر دانای

الویه

ادبیه لایق وسزاد که بکذویه اولاد
لطف احسانا ناممه مرتفسه انکار
شکری تکرار • وانواع فست لطف
فکیزه ونس دل وقرار این که نفس
نفیس انسانی وروح فتوح جا وانی
بوسه کننا ووطن درد وعبایه وواع
اندکده شیب ذکر مستطاب وبلش
خیر دعبه منسجایا اولایق انسه ایلع
ایتمک صوبینه عنایه یزینی بدلیه

مبادرت وخیرات وحسنات مباحث
ایذا اصحابا الخیرات ورافیا المیزات
مدینه وویجهن ساکن چاوش زاده
محمد افا زاده لردیکله معروف •
باعثوا تمیق هذه الحروف اسمعیل انا
وعلی انا ویراد زاده لری علی انا ابن علی
مصطفی انا وطفاه انا ابن یوسف انا
هری بیلر شریعت شریفه عزرا و محمد
طریقه انصر احسانها الله عز الیاس

الویه

والقرایه حاضر لرا اولوب • شرح توفیق
وقف جانی لیسانه لاجل التسمیل ولاف
الامر و التکییل وتولی نصب وقیین
ایله کلری الحاج خلیل بصرین هریری
افزار صیح شری واعران صیح هر عماد
• بوندن اقدردواع عالم نانی ایدن
مرچوبن اوزن سفورینزجا لحو تارین
نعت قصه نازن اولان جانی ایلیا زاملای
وصقار انارین وقفه نیت وچاوش جاسو

ویمکله مشهورجامع شریف وعبید
طریقک امام وخطیب وسایزترقه
لرینک وظایفنه ضمه شروع وبادت
اقبلشرایدی ● لکن بعضی موافق ایله
تسجیل شرعی و تیبیز شرط و قیودی
اولمانمله ارنله زرره وقرنداشلویز
اولانیزه یوزان ایل افا وطفنا لله افانک
بابا لرعلی حاج مصطفی افا و یوسف افایر
علی السویه بالقریضه الشریعه انتقاد

ایدوب ● مزبوراللساح مصطفی افا
ویوسف افا خاقا و فائزته لر یله حصه
لرعا و غلاری مزبوران افا وطفنا لله افا
ایسابت کیمکله الالان حال اوزدینه باق
فالمسئله ● اما لمدن جمله زیا لافان
والانتقاد روح والذین شاد و خیرات
وحسنات احسان اصدا الصایحات
اولد وحق مشرق قول بی لیمه العزیزه والیک
منقاد اولوب اویوزدن زرره ووجه مشرح

اوزره اصابت و انتقاد لاید مدینه زنجیر
اسواق ذن ترطونه ساحلندن واقع
طوز بازارندن مین قهدید و قوصیفند
مستحق بشرباب طوزی د کاکیننی
واکامتصل تمامک اودون وضع اولد
بق وعلویرا لذراع والمساحه عرصه
خالیدی ● وینه مدینه مزبوره ده
واقع چار شوجامعینه متصل اولوب
برطریق جامع شریف وایچ طرف طریق

عالم ایله محدود یکری درت باب
سراجلر دکاکیننی وحر اسندن آشچی
دکافی بوزنه خاننی وینه بجنات
محل مسندن واقع برطریق چوقه دار ●
علی افاملکی وایچ طرف طرین عام ایله
محدود تخمینا ایکرین دورومقداری
موضعه بابامز موجود مشش را لیه
چاوش زاده عهده افا بنام سنه شروع اولد
خامریزینجه لمة التواع والواقف وکافه

المعوق والمراتق • وذكر اولنا فقامه
وضع اثنا عشر اشترى ابله وكونه فغان
كبيرى ثم وثقته بيع ايدوب • فثقت
حاصل اولان بشير وضر وشدف
ميريزك حصته سنة على التوبه اصابت
ايدوب جميع المزدون وجملة من المزدون
اخراج واذا زوامتيا ز ايدوب نيت
خالصه ايله حسبته لله تعالى
وحسنة لروح رسوله المولى • وقف

صحيح شرعى وحسب صريح مرمى ايله وقف
وحسب ايدوب عقارات مذكوره
بجملة فواجبها ونقود معدود
بتمامها متولى مزبوره تسليم ايدوب
اولدنى توليت تحكيه سى حسبيله لينة
قبض وتسلم ايلدك دى كره • ميريزين
شويله شرط ايلدك كد جامع مزبوره
خطيب اولان زهد تنوى ايله معروف
ايدوب وغيره التوبه اهل ايدوب

خطيب اولوب يوى التوبه وظيفه به
متصرف اوله و امام اولان ما بدقه
مظهر الطاف آله عبدا لله افندى
يوى وناقبه وظيفه به متصرف اوله
وعالوق وفاضل نى زهد وتنوى ايله
ممثل امام نانا اولان الشيخ على افندى
دخى يوى وناقبه وظيفه به متصرف
اوله • وموى اليه ساجدا لله افندى
ايله الشيخ على افندى برهفته برى

وهفته اخرا ده يينه اوبرى على طريق
المنابيه اوقات خمسة ده هر برى
صيف وشتاد ده مدا و يواوله لر بعد
وغايمه يينه ناظر هر فرد على انا مختار
جماعت مسلمين اولان ارکان ز صلوات
عارف تجويد قرآن عظيمه واقنه هر برى
كامل صا ارشام بر لر يينه امام
اولوب اندر دخى على طريق المنابيه حذبه
امامته كذا لك مداويم اولوب

وظیفه مرقومه به متصرفان اوله لروینه
جامع مذکوره مؤذن اولان منلییه
حوش الحسان علی پیلو این تیمورخان بوی
ایکی ایقچه وظیفه به متصرفان اوله ●
تیمات دایستانا زیله نوینتن اوقات
خسه ده اذانه منته قائم اوله ●
وینه جامع مذکوره مؤذن تا اذالای
محمد پیلو مؤذنه نالک خدمتی مقابله سنه
بوی درنا ایقچه وظیفه به وهریبد

صن

صلوة الظهر مجنون به قرأه الیادب
مقابله سنه بوی اوج ایقچه وظیفه
دخی متصرفان اوله ● و بوجمه دخی
شریفین قبل صلوة الجمعة مزبور وظیفه
دورخوان اولوب مقابله سنه
بوی بر ایقچه وظیفه به متصرفان اوله ●
ومنلا تمنا کرکسنه دخی جامع مؤذن
مؤذن اولوب مقابله سنه بوی
اوج ایقچه و بوجمه ده قبل صلوة

الجمعه دورخوان اولوب مقابله سنه
بوی بر ایقچه وظیفه به متصرفان اوله ●
و مؤذنه اولمز بوروند لی پیلو اوغلا
مصطفی وظیفه دخی جامع مذکوره
مؤذن اولوب خدمت تا دین ایچون
بوی اوج ایقچه و قبل صلوة الجمعة دور
خوان اولوب مقابله سنه بوی بر ایقچه
وظیفه به متصرفان اوله ● و قتم المساج
حسین جامع مرقومه قتم المساج

صن

خدمتین اولوب بوی الی ایقچه ●
وظیفه به متصرفان اوله وینه متول
مزبور الحاج خلیل دخی جامع مذکور
ده قتم المساج خدمتین اولوب ●
شریکین مزبور الحاج حسین ایله
ایکی جامع مزبور سیلوب و سبوت
و آجوب قبا یوب حفظ و مرابسته
لازم کلان لیا لید ایقاده سالیح
وقت اول خدمتین مزبور

۱۷

الباری وقاتلرندن صکره بینه ناظر
مزبور • علی اغانا را فی ایله مختار جماعت
مسلمینا اولان منقول و مناسب
کسته لر ی بر لر بینه را فی ماکرا الشریع
ایله نصب و تعیین اولنه • و دخی
شویله شرط ایلدک که سالفنا بیان
اجارات وار باعدن حاصل اولان
نمادن اشتر اولنق اوزره جاسم
مذکورده محر ایلنا کن چابندن وضع

مقیمه و مستقیم اولوب • مقابله
سندن یومی اکی لجه وظیفه و قبل
افان الصبح امت محمد وقت صلاح
اعلان و طایع غریبها را ایچوت
ما ذنه صعود ایروبا الصلوات
و التلاوة علیک یا رسول الله نامی
حذمتن اولوب یومی دوت لجه
وظیفه به متصرف اوله بینه ذکر
اولنا زار بجهها تک بری ابراهه

الک

۱۵

سرب و عشاده محراب عرقان ابقاد
ایچون بهر ما ما وجر و قیه شمع روض
وبریله • و دخی شویله شرط ایلدک
که سرور ایام ایله عفتارات مذکور
و نفود معنلوده به و هن طاری
اولور سه حاصل اولان خله و نما ایله
تعبیر عفتارات تقدیر اولوب •
وظایف مرتزقه ناخبر اولنه •
و دخی شویله شرط ایلدک که اشیر

اولنق اوزره هر دانه سواون بشروقیه
شمع صلده منوع اکیشر مور
دوکیاوب بهر سینه شعبان
شریفک اولن بشی کجه سالیله بران
وضع اولنه و بهر سینه رمضان
شریفک مناره و جامع شریف ایچندن
و طشره سندن قنادی ابقاد ایچود
او توز بشروقیه روضن زیت و بریله •
و بینه جامع مذکورده وقت مسجد و

عزیز

وقت مذکور شروط و قیود بنسب
تبدیل و تغییر مرتبه حدیثی بدین
اولوب بامر الله تعالی بریزد ارتزبه
انتقال بلد کس دخی اشجوب
امر تبدیل شرط اولی ترک بدین اولوب
دالی الاقران شرط مذکور در غیظت
کسک مرزقه و قفدن و کسک
شمار چسکن برقر مانع و نولم اولیه
العیاذ بالله تعالی تک اولیان

تصلان

شروطک رعایت و تربیبی منع شد
اولو رایسه وقت مذکور کس جمله برادری
مدینه منوره صلی الله تعالی علی
سنورها فقراته صرف اولنه دیو
هر ری خیز کس لاه و شرطه هم
انصار اندکن متولی دخی و قفدن
مشاور الیهی کلمات مشروحه ارشد
بالمواجه تصدیق و بالمشافه تختیب
ابدویا امر وقت تمام و مال حبس

انجام بولد قدن صکم واقف عالم
عارف دام خفون فاجنونق المولف
عنان وفاق طروف شفاقه صارف
اولوب وقت عقار مختار ائمه شهاد
امام اعظم و مسام اقدار ابو حنیفه
نمازین ثابت الکوفی رای منیر
قتن صحیح لکن غیر لانه اولغله
وقت مذکور دن رجوع عقارات
مذکور فرموده بی کس مکان

ملکن

ملکن اذتال ابدن دز • و وقت
نفوذ خود ائمه ثلثه رای منیر لیب
اوزن باطل و اکا منفرج اولات
شروط و قیود غیر صحیح و عاطل اولغله
وقت عقار و نفوذ دن رجوع •
وزکس اولیان عقارات و نفوذ
استرداد و ملکن بر اذتال ابدن دز
ما فی الصبری نفس بر ائمه کبیرین متولی
متولی المسائل اجوابه تصحیح کایدغ

الیهما حضرت زینب کبری سیدہ زینب
اوزن عفت ازلہ صحت و لزومته
ووقف نفوذ کرسیہ ائمہ ثلاثہ
تقلید صحیحہ اولیوب لکن امام موافق
وہام و نطق حضرت زفریہ صحت
اوزن درو کا مستفوع اولان شریح
دخی صحیحہ در دیوہا کرم موقع
صدر کتاب طویاہ و حسنہ
حضرت زینب جنون من مترافان اولیوب

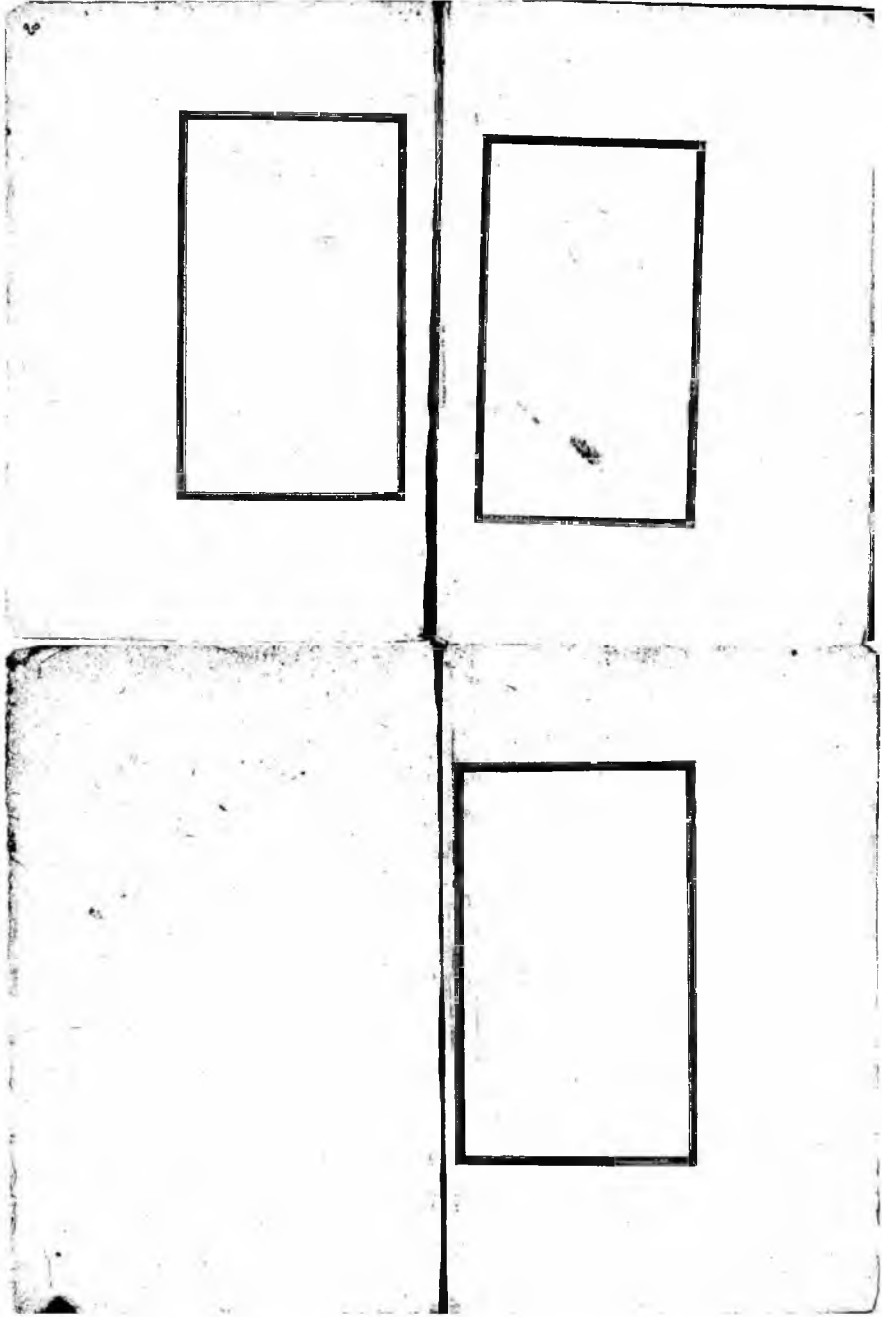
اگر یہ حال ہیضہ اولان ان نوال و وزن
اولیوب الحقیقہ وقف عقار امام
اعظم عتار حضرت زینب قتل صحیح
وزوم غیر لاند مد رکن •
فاضل سیدان امام ثانی ابو سفت
حضرت زینب قتل منول بہ تسلیم و ذکر
تأیید ایلمہ لر ومدن مفار قہ دکلد
دیووقف عقارات منہ کورج
رددن امتناع و امامین مشار

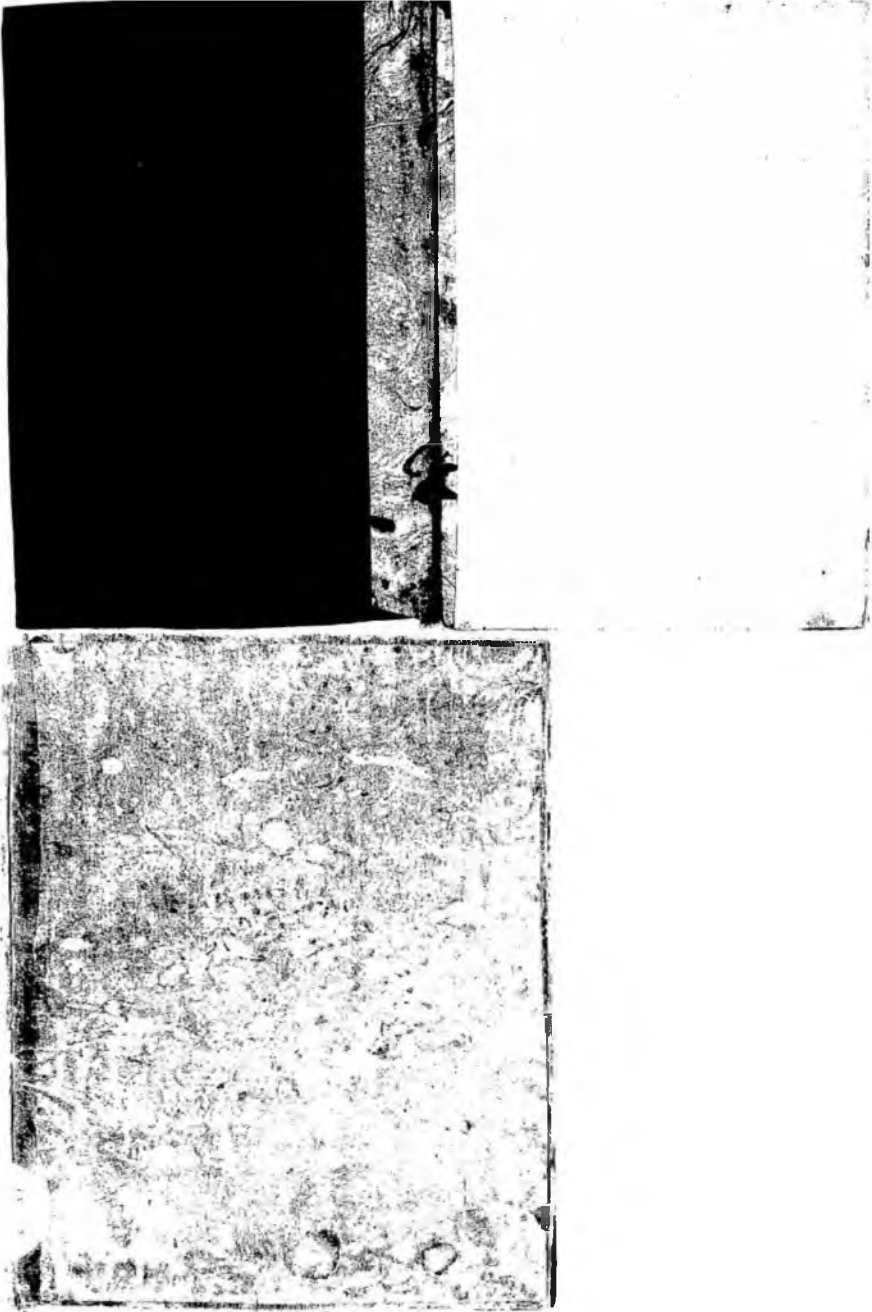
الیهما

صحیح لکن غیر لازماً و لغتہ نفوذک
و قیقتندن رجوع و کبر و ملکین
ادخال این در دیوہا کرم راقبہ
شروع ایلمہ کلین • منول بزبور
دخی جواب ایوب حکم حاکم
عارف محل اجتهاد مصادف اولہ
اول شکر تافند بر و بالاجتماع
مقبول و مسلد سائز کا مہ قبول
لازم و طامہ ولانہ عالہقامہ نیند

وقف عقار صحت و لزومته ووقف
نفوذک کذلک متنہ حکم طلب
ایلمہ کن حاکم و موالیہ اسبغ اللہ علیہ
علیہ بنایب و قفا اولی و منول بزبور
جوابی امری کورب دن کے اولان
عقار صحت و لزومته و نفوذک
متنہ حکم لاجتی اولد قن و اقصین
مشار الیہم شت آئن سالنا اولیوب
کرشہ وقف نفوذ امام زفر قتل

صحیح

**BIBLIOTHEQUE NATIONALE
DE FRANCE**

FIN

Suppl Turc 1486

Entier

R 172751

385

Cde :4001

Volts : *Auto*

: *8,5*

Date :10/04/03

07

**Service de la reproduction
PARIS-RICHELIEU**

Araştırma Makalesi

**SOVYET DÖNEMİ “TOPYEKÛN EĞİTİM
(YALPİSİGA EĞİTİM)” POLİTİKASI'NIN
KAZAKİSTAN SSC'DEKİ GÖRÜNÜMÜ**

Tülay KÖSEOĞLU*

Öz: Sovyet hükümeti, Türkistan'ı boyunduruğu altına aldıktan sonra okullar meselesini ortaya çıkarmıştı. Russkaya Tuzemnaya Şkola (Rus yerli okulu) adı altındaki bu okulların amaçları Rus dilini ve medeniyetini benimsetmekti. Bu düşünceden hareketle dilin Ruslaştırılmasını sağlayarak, Rus kültürünü yaymaya ve yerleştirmeye çalıştı. Bu çerçevede Türkistan halkının din ve dil ile Ruslaştırılmasının yolunun, eğitim olduğu düşünülerek, bazı medreseler ve mektepler Rus devletinin çıkarlarına uygun bir biçimde dizayn edildi. Sovyet hükümetinin Türkistan'da yürüttüğü eğitim siyaseti, Sovyet rejiminden kaynaklanıyordu. Her ülkenin eğitim sistemi, o ülkenin iktisadi gelişimi, sosyal yapısı, politik kültürü, tarihi ve kültürel özelliğini gösterir. Oysaki bu okullar, görünüş itibarı ile millî olsa da içerik olarak hizmet ettiği amaç çok farklıydı. Sovyet hükümeti sosyalizmin kurulması yolundaki en önemli engelin eğitimsizlik olduğuna inanıyordu. Bu amaçla özellikle II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1932-1937) döneminde, “Topyekûn Eğitim” politikasını yürürlüğe koydu. Bu çalışmada, söz konusu politikanın Sovyet Kazakistanı'ndaki uygulamaları, Sovyet resmi kaynaklarında belirtilen rakamlara dayanarak gerek Türkistan Sovyet basınında gerek Türkistan muhaceret basınında çıkan haberler ve beyanatlar kıyaslanarak tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik Devrimi, Sovyet Kazakistanı Kazakistan'da Eğitim, Türkistan.

**THE REFLECTION OF “UNIVERSAL EDUCATION”
POLICY OF THE SOVIET ERA IN KAZAKHSTAN SSC**

Abstract: Under the Soviet system nations were allowed to maintain and live their national cultures only on the condition that such would have a socialist content. With 1917 October Revolution,

*Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
tulaykoseoglu@hotmail.com ORCID: 0000000203740405

national identities emerged with the ethnic and administrative separation were based on a weak content instead of supporting and reviving a real culture. The real content was the Soviet culture. National cultures were at a lower level on the ladder of priority. National cultures were not supposed to meet cultural demands. Therefore centralization was adopted as the main policy in the education system. After the Soviet government took control over Turkistan, schools became a priority. The purpose of these schools called Russkaya Tuzemnaya Şkola (Russian Local school) was to promote and enforce Russian language and civilization. Based on this ideology, they try to make the language Russian, and spread and enforce Russian culture. With the belief that making Turkestan people Russian in religion and language was possible through education, some madrasas and schools were reorganized for the benefit of Russian interests. The education policy of the Soviet government in Turkestan was based on the Soviet government system. Each country's education system shows economic development, social structure, political culture, history and culture of that country. However, although these schools were a good match for the local people's life style at first glance, their intended purpose was very different from this. This study will discuss Russian Bolsheviks' politics on history education in Turkestan following 1917 October Revolution.

Key Words: Bolshevik revolution, Soviet Turkestan, Education in Kazakistan, Turkestan.

Extended Abstract: Under the Soviet system nations were allowed to maintain and live their national cultures only on the condition that such would have a socialist content. With 1917 October Revolution, national identities emerged with the ethnic and administrative separation were based on a weak content instead of supporting and reviving a real culture. The real content was the Soviet culture. National cultures were at a lower level on the ladder of priority. National cultures were not supposed to meet cultural demands. Therefore centralization was adopted as the main policy in the education system. After the Soviet government took control over Turkistan, schools became a priority. The purpose of these schools called Russkaya Tuzemnaya Şkola (Russian Local school) was to promote and enforce Russian language and civilization. Based on this ideology, they try to make the language Russian, and spread and enforce Russian culture. With the belief that making Turkestan people Russian in religion and language was possible through education, some madrasas and schools were reorganized for the benefit of Russian interests. The education policy of the Soviet government in Turkestan was based on the Soviet government system. Each country's education system shows economic development, social structure, political culture, history and culture of that country.

However, although these schools were a good match for the local people's life style at first glance, their intended purpose was very different from this. In the Soviet system, the peoples were given the opportunity to preserve and live their national culture only on condition that it had a socialist content. The national identity that emerged with the divisions in the ethnic and administrative fields with the October Revolution was not built on the revival or support of a real culture, but on a weak content. The real content was Soviet culture. The national culture had to be unable to meet the cultural demands. For this, centralism is taken as basis in the education system. Because society had to be homogenized and the main axis was compulsory education everywhere. By emphasizing the practical needs of the industry in education, a policy towards technical and vocational schools has been adopted.

Education level was low in Turkestan Republics. This situation was due to many reasons such as the inadequacy of the scientific level of the teachers, the subjects included in the courses, the dire condition of the school buildings and the inability to prepare the textbooks for the school year. There was no 4-class primary school in Turkestan. The 4-class school in the region was located only in Suzak. The remaining schools were all one-year schools. Although the number of second-year students in the region is shown as 350, the knowledge level of second-year students in many collective farms was at the level of first-year students. The Soviet government decided that illiteracy was the biggest obstacle in building socialism. For this purpose, especially II. During the five-year Development Plan (1932-1937), he initiated the "Total Education" policy. This policy, which started to be implemented in Soviet Turkestan, brought along various discussions both in the Turkestan Soviet press and in the immigration press. This study will discuss Russian Bolsheviks' politics on history education in Turkestan following 1917 October Revolution.

Giriş

Türkistan, bir yandan Çarlık idaresinin sömürgeci politikası diğer yandan kendisinin Ortaçağ zihniyetinden kalma önyargılar yüzünden çağdaş eğitime ve çağdaş fikirlere son derece kapalıydı. Bu sebeple Türkistan, Çarlık Rusyası’nın Japonya ile yaptığı savaştan (1904-1905) yenilgi ile çıkmasından en az yararlanabilen bir sömürgesi olmuştur. Türkistan’ın bu durumu çarlık yönetiminin her türlü emelini gerçekleştirmesinde etkili olmuştur.¹ Moskova’ya bağlı tüm Rus olmayan ülkeler Çarlık Rusyası’nın

¹ Tadeusz Swietoçowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe RusAzerbaycanı1905-1920*, çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988, s. 81-82.

o zamanki buhranından hazırlığı nispetinde faydalanmışken, Türkistan birçok haklardan mahrum bırakılarak, askerî yönetime tabi tutulmuştur. Bu hal o zamanki sayıca çok az, fakat ideolojik olarak çok güçlü olan Ceditçi zümrenin bütün gayretlerini eğitim sahasında toplamasına sevk etmiştir.² Ceditçilerin eğitim alanında ileri sürdükleri ana prensip şu idi: İlkokullarda bütün derslerin ana dilde, yani Türkçe okutulması, tutucu olan kadimcilerin eski usul mekteplerine karşı mücadele edilmesi, Rus idaresi ve Rus misyonerleri tarafından desteklenen Rus-mahallî mekteplere karşı da açıkça cephe alınması. Ceditçiler her bir prensibi şiddetle savundular ve uygulamaya çalıştılar.³ Ancak bu durum birçok açıdan olumsuz neticeleri de beraberinde getirdi. Rus yönetimi bütün gayretiyle, Ortodoks misyonerleri ve Türkistan’da ulema geçinen kesimi her fırsatta kışkırtıp Ceditçiler üzerine saldırtıyordu.⁴ Bununla beraber Ceditçiler toplumun gelişmesini, çabalarının olumlu neticelerini gördükçe faaliyetlerini hızlandırdılar.⁵ Mektepler, hayır kurumları kuruldu. Gazete, dergi ve kitap neşriyatı faaliyetleri artırıldı.⁶ Bu suretle genç nesli kazanma ve toplumu etkileme imkanları yaratıldı.

Sovyet hükümeti, Türkistan’ı boyunduruğu altına aldıktan sonra okullar meselesini ortaya çıkarmıştı. Russkaya Tuzemnaya Şkola (Rus yerli okulu) adı altındaki okulların amacı Rus dilini ve medeniyetini benimsetmektir. Bu düşünceden hareketle dilin Ruslaştırılmasını sağlayarak, Rus kültürünü yaymaya ve yerleştirmeye çalışmış, bu çerçevede Türkistan halkının Ruslaştırılmasının yolunun, eğitim olduğu düşünülerek, bazı medreseler ve mektepler Sovyet devletinin çıkarlarına uygun bir biçimde düzenlenmiştir. 1917 Ekim Devrimine kadar Rusya’da üç tip okul mevcuttu. Eski usul mektep ve medreseler, yeni usul Cedit mektepleri ile yerliler ve Ruslar için hükümet tarafından kurulmuş Rus okulları. Bunların gerek tarih itibari ile gerekse tuttuğu yer itibari ile en eskisi, mescit mektepleri ile medreselerdi. Bu ilim ve bilgi yurtlarının geçmişte faydaları olmuştu ancak mevcut

² A. Oktay, “Türkistan’daki Maarif ve İrfan İşlerine Uzaktan Bir Bakış”, *Dergi*, c. II/sy. 17, (1959), s. 86.

³ P. A. Pojigaylo, P. A. “P.A. Stolipin. Grani Talanta Politika”, *Rossiyskaya Politiceskaya Ensiklopediya*, ROSSPΦN 2006, s. 345-346.

⁴ Nilüfer Agnés Kefeli, “Nikolay İlminkiy: Orta Volga Müslüman ve Türk Halkları Üzerindeki Siyaseti”, *Türkler*, c. 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 453-455.

⁵ T. V. Kotyukova, “Podgotovka i Vıborı v Gosudarstvenuyu Dumu v Turkestanı”, *Rossiya i Sovremennyy Mir: Problemi Politiceskayo Rozvitiya*, sy. 205, (2016), s. 28-30.

⁶ Çağatay Koçar, “Türkistan’da Ceditcilik Devrindeki Bazı Neşriyat”, *Doğu Türkistanın Sesi*, c.I/sy. 2, (1984), s. 102-104.

şartlarda halkın ihtiyaçlarını karşılayamıyorlardı. Bu durumu Timuroğlu⁷: “bu iki okulun medeni ihtiyaçlara hizmet edemeyecek durumda oldukları gündün güne artarak kendini göstermekte iken halkın ihtiyacına yönelik bir okul tipini gerekli kılmıştı ve bu Cedit okullarıydı⁸ şeklinde izah eder.⁹ Bu okullar ne birinci tip mektep ve medreseler gibi vakıf sermayelerine ne de ikinci tip gibi hükümetin güçlü bütçesine dayanıyordu. Cedit okulları gücünü o zamanlar çok az sayıda olan ilerici gençlerin yardımlarından ve halkın her türlü sorununun çaresini burada gören fedakâr öğretmenlerin inanç ve kararlılığından alıyordu.¹⁰ Bu okullar ne hükümetten ne de mahallî kuruluşlardan yardım alıyorlardı. Her iki tip okula karşı da cephe alındı. Rus hükümeti Cedit okullarının ilerlemesine engel olmak için her türlü tedbiri alıyordu.

⁷ Tahir Şakir Çağatay (1902-1984): Sosyolog. İlköğrenimini Özbekistan’ın Taşkent şehrindeki yerel okullarda gördü. Ardından Münevver Kârî’nin kurduğu Usûl-ı Cedîd Mektebi ile Türkistanlılar için açılan Rus Mektebine devam etti. İdil-Ural’ın Ufa kentindeki Âliye Medresesi’nde bir yıl kadar eğitim aldıktan sonra öğrenimini Azerbaycan’ın başkenti Bakü’deki Muallim Mektebi’nde devam ettirdi. 1921 yılına kadar kaldığı Azerbaycan’da, Azerî Millî Hareketine ve Türkistan’daki milliyetçilerin toplandığı Türkistan Millî Birliği’nin çalışmalarına katıldı. 1929-1939 yıllarında faaliyet gösteren *Yaş Türkistan* dergisinin kurucuları arasında yer aldı. II. Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine 1939’da Türkiye’ye göç etti. Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nün 1972 yılına kadar başkanlığını yaptı. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Tülay Köseoğlu, “Sovyetlerin Türkistan’ı Dönüştürme Politikasına Muhalefet”, *Yaş Türkistan Dergisi (1929-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

⁸ Ceditçilik, XIX. yüzyılın başında Rusya’da yaşayan Türk kökenli halkların fikir hareketidir. Kelimenin ilk defa ortaya çıkışı, Kırım mirzalarından, İsmail Gaspıralı’nın 1884’te açtığı usul-i cedit mektebi ile olmuştur. Cedit Hareketi’nin öncüleri Kazan ve Kırım Tatarları idi. Hareketin amacı; Rusya Müslümanlarının hepsini eğitmeyi, imparatorluk içerisinde kendi kimliklerinin ve güçlerinin bilincine varmalarını sağlamaya yönelikti. Hareketin öne çıkan ismi İsmail Gaspıralı (1851-1914) idi. 1883’te kurduğu *Tercüman* gazetesi ile tüm imparatorluğa ulaşmayı başarmıştı. Kurduğu Cedit okulları ile hareketin ne kadar başarılı olduğunu gösterdi.

⁹ Ahmet Kanlıdere, “Türk Basınında Türkistanlı Ceditçilerin Kültürel Faaliyetleri (1910-1914)”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. I/sy. 2, (2014), s. 149-150. Ayrıca bkz. Alexandre Bennigsen ve Lemercier Quelquejay, *Les mouvements nationaux chez les Musulmans de Russie*, Mouton, Paris 1960, s. 40-41.

¹⁰ 1916 yılında İmparatorlukta 5.000 Cedit Okulu vardı. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Roy, Oliver. *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Morali), Metis Yayınları, İstanbul 2000, s. 70.

Türkistan Ceditçilerine göre, kurtuluşun tek yolu ilim ve irfana sarılmaktı. Bilginin eğitim ve öğretimin kurtuluşa erişmek için temel olduğuna inanmışlardı. Şiirler, nutuklar hep bu hedefe ayarlanmıştı. Rus misyonerleriyle Türkistanın yeniliğe kapalı olan tutucularının ceditçilere çıkış ve saldırıları bu yüzdendi. Çarlık idaresi her vesile ile bu iki zümreyi ceditçilere karşı kullanmakta ve bunları açıkça desteklemekteydi. Cedit okullarının sayısının artması gerekiyordu ancak hükümet okullarının yarım asırlık faaliyetleri sonucu 8-10 yıl içinde bu millî okullara, mescit okullarına, medreselere karşı sert tedbirler almaya başladılar.¹¹

1917 Ekim Devrimi’nin ardından, Sovyet hükümetinin ilk icraatlarından biri tek tip Sovyet okulu kurmak oldu.¹² Bu nedenle halkın Rus mektebi dediği hükümet okulları, Cedit okulları ve vakıfların hükümetin eline geçmesiyle mescit yanında yer alan mekteplerin de sürekli kapatılması gündemdedi ancak Sovyet hükümeti bu mektepleri zarar ve korku hissi yaratmadığından, kendi politikasına yardımcı bir araç olarak görüyordu. Eğitimde sanayinin pratik ihtiyaçları öne çıkarılarak teknik ve mesleki okullara dönük bir politika benimsendi.¹³

Sovyet hükümetinin Türkistan’da yürüttüğü eğitim siyaseti, Sovyet rejiminden kaynaklanıyordu. Her ülkenin eğitim sistemi, o ülkenin iktisadi gelişimi, sosyal yapısı, politik kültürü, tarihî ve kültürel özelliğini gösterir. Oysaki bu okullar, görünüş itibari ile yerli halkın yaşam tarzına uygun olsa da manevi olarak hizmet ettiği amaç görüldüğünden çok farklıydı. Söz konusu okullar, Türkistanlı milliyetçilerin nazarında, yerli halkın kültürel benliğine göz diken, çocuklarını ellerinden almak için kurulan bir “tuzak” idi. Çünkü çocuğunu bu okullara göndermek istemeyen zenginlerin, yetim veya fakir kişilerin çocuklarını para ile bu okullara göndermeleri sık rastlanan bir durumdu.¹⁴

¹¹ A. Oktay, a.g.m., s. 85-86.

¹² Aleksandr, Serebrennikov ve Gennady Sidorovnin, *Stolpin, Jizn i Smert (Stolpin, Hayatı ve Ölümü)*, Privoljskoe Knijnoe İzdatelstvo, Saratov 1991, s. 83-85.

¹³ Sovyet basını bu konuya paralel olarak, Türkistan’ın İhtilal’de kazanılan en büyük başarısının Hokand şehrindeki Talim Terbiye Teknikumu (Teknik Eğitim Öğretim Okulu) olduğunu yazılmıştır. Ancak, söz konusu Teknikum’da Eğitim Komiserliği tarafından belirlenen; sosyoloji, pedagoji, edebiyat, pedaloji (çocuk bakımı), kimya ve fizik gibi bilimler, öğretmen yetersizliğinden okutulamamıştır. Bu sorunu çözmek için Eğitim Komiserliği’ne yapılan başvurular da neticesiz kalmıştır.

¹⁴ Timuroğlu, “Türkistan’da Mekteb Meselesi”, *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 2, (1930), s. 22-23.

1932 yılına gelindiğinde mescitler hâlâ ayakta idi. Zamanında Çarlık Rusyası’nı hiç rahatsız etmeyen mescitler şimdi de Sovyet hükümetini rahatsız etmiyordu, çünkü Ruslar için korku ve tehdit oluşturmuyordu. Rus Mektepleri Sovyet hükümeti tarafından devam ettiriliyordu. Ancak, Cedit okulları kapatılmıştı. İş bu kadarla kalmayıp, eski mollalar mescitlere yeniden devam ediyordu. Türkistan’daki medreselerde Ruslar müderrislik yapıyorlardı ve halkın geri kalmış durumunu görüp onun çağdaşlaşmasına engel teşkil ediyorlardı.

Türkistan’da uygulanan eğitim siyaseti konusunda daha somut bir bilgi edinebilmek için Türkistan’ın maddi ihtiyacını karşılayacağı iddiasıyla açılan Taşkent Üniversitesi’nin faaliyetlerini gözden geçirmek yeterli olacaktır. Taşkent’te iki üniversiteden biri Orta Asya Devlet Üniversitesi, diğeri ise Orta Asya Komünistik Üniversitesi idi.¹⁵ Sovyet basınında yer alan bilgilere göre, 1928 yılında Taşkent Üniversitesi’ndeki 3.121 öğrenciden ancak 131 (%3’ü)’i Türkistanlı idi, Türkistanlıların şikâyetleri karşısında yerli öğrencilerin sayısı artırıldıysa da tedbirden öteye gidilemedi.¹⁶

Sovyet hükümetinin Türkistanlılara kendi okullarını açtırmaması,¹⁷ Türkistanlıları yabancı ülkelere, örneğin Türkiye ve Batı Avrupa ülkelerine tahsil için gitmeye itmişti. Ancak Sovyet hükümeti, yurt dışına eğitim almak amacıyla gitmek isteyenlerin önüne engeller çıkararak Sovyet okullarına gitmelerini mecbur kılıyordu. Hükümet, Rus mekteplerini kapatıp yerine Sovyet okullarını açınca, genellikle okullarda verilen eğitim, Türkistan’daki medenileşme siyasetine yönelik oldu. Bu okullarda ya Rusluk ya da dinsiz olmaya yönelik eğitim verilmesinden Türkistanlılar şikâyet ediyorlardı. “Şekil itibari ile millî, içerik itibari ile proleter” ifadesi, bu politikanın özünü yansıtıyordu. Moskova’daki yetkililer Türkistan’da

¹⁵ Abdüley Tâci, *Medeni Kuruluş Meseleleri*, Semerkant 1928, s. 41. ; Toktamışoğlu, “Bolşevikçe Akartı”, *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 23, (1931), s. 17-22. ; [İsimsiz], “Taşkent Mektepleri’niñ Tazelik ve Sihhi Vaziyetleri”, *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 22, (1931), s. 43-44.

¹⁶ Türkistan’lı medeniyete kavuşturacağı söylenen Taşkent Üniversitesi’nin on yıllık ömrü olmuş ve bu süre içinde sadece yedi Türkistanlı mezun vermiştir. Abdulvahab Oktay’ın, *Kızıl Özbekistan* adlı gazeteden yaptığı alıntıda bu durumun nedeni, hükümet idarelerinin ve üniversitedeki ilgililerin, Türkistanlılardan öğrenci kabulü konusunda çeşitli entrikalar çevirmeleri gösterilmektedir. Bkz. A. Oktay, “Türkistan’daki Maarif ve İrfan İşlerine Uzaktan Bir Bakış”, *Dergi*, c. II/sy. 17, (1959), s. 84-93.

¹⁷ Birçok Türkistanlı öğrenci milliyetçilik yaptıkları gerekçesi ile suçlanarak okuldan atılmışlardı. Bkz. [İsimsiz], “Yüksek Ziraat Mektebini Bitirgenler”, *Yaş Türkistan*, c. IV/sy. 46, (1933), s. 39.

proleter olmadığını dile getiriyorlardı.¹⁸ Zira proletersiz bir halkın içinde o mefhumda her şeyin onun için yabancı olacağı aşikârdır. Zaten proleter eğitimi demek, Sovyet eğitimi anlamına geliyordu.

Türkistan Cumhuriyetleri’nde eğitim seviyesi düşüktü. Bu durum gerek öğretmenlerin ilmî düzeylerinin yetersizliği, gerek derslerin içerdiği konular, gerek okul binalarının vahim durumu ve gerekse okutulacak ders kitaplarının eğitim yılına hazırlanamaması gibi birçok sebepten kaynaklanmaktaydı. Türkistan’da 4 sınıflı ilkokul mevcut değildi. Bölgede 4 sınıflı okul sadece Suzak’ta yer alıyordu.¹⁹ Kalan okulların ise tamamı bir yıllık okullardan ibaretti. Bölgede ikinci sınıf öğrencilerinin sayısı 350 olarak gösterilmesine rağmen, birçok kolhoz²⁰’da ikinci sınıf öğrencilerinin bilgi düzeyi birinci sınıf öğrencisi düzeyindeydi. Sovyet hükümeti sosyalizmin inşa edilmesi aşamasında eğitimsizliğin en büyük engel olduğuna karar verdi. Bu amaçla özellikle II. Beş yıllık Kalınma Planı (1932-1937) döneminde, “Topyekûn Eğitim” politikasını başlattı. Sovyet Türkistanı’nda uygulanmaya başlanan bu politika gerek Türkistan Sovyet basınında gerekse muhaceret basınında çeşitli tartışmaları beraberinde getirdi.

Sovyet Kazakistanı’nda Eğitim

Orta Asya Bürosu’nun resmî rakamlarına göre 1928 yılında avul²¹’da; 4-7 yaş arasındaki çocukların sayısı 389.029, 8-12 yaş arasındaki çocukların sayısı 325.910, 13-18 yaş arasındaki çocukların sayısı 429.307 idi.²² Halkının %70-80’i hatta %95’i avulda (veya kışlak²³’ta) yaşayan bir ülkede, 2. sınıf üzerinde başka sınıf olmaz iken nasıl olur da Kazak çocukların %80-90’ı okula başlamış olabilir? Orta Asya Bürosu’nun düzenlediği toplantıda, Eğitim Komiserlikleri tarafından gösterilen rakamların abartılı olduğu anlaşılıyor. Çünkü kışlakta sadece 1. ve 2. sınıf mevcuttu. 12 yaşına

¹⁸ Alman yazar tarafından, Özbek piyонерlerin ana dillerinde Rus İhtilali marşları söyledikleri aktarılıyor. Bkz. Yaş Türkistanlı, “Sovyet Mektepleri ve Türkistan Yaşları”, *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 25, (1931), s. 15-16.

¹⁹Kazakistan’daki okullarda ise öğrencilerin %5-6’sı 4. sınıf öğrencisi idi. Bkz. Taşbalta, “Maarif Cebhesinde”, *Yaş Türkistan*, c. VI/sy. 71, (1935), s. 38-42.

²⁰Kolhoz (Kolektif Tarımcılık): SSCB’de, köylülerin birlikte çalıştıkları tarım işletmesi. 99 yıllık süre için köylülere kiraya verilen, idaresi köylülere ait olan topraklarda, denetimi devlet tarafından yapılan, ücretin, emeğin niteliğine ve çalışma süresine göre belirlendiği, belli sayıda köylü ailenin oluşturduğu ortak tarım işletmesi.

²¹Göçebe yerleşkesi.

²²Tahir, “Türkistan’da Birinci Beş Yıllık Yekûn: Maarif”, *Yaş Türkistan*, c. V/sy. 61, (1934), s. 11.

²³Yerleşik köy.

gelen çocuklar okula gidemiyorlardı. Özellikle kız çocukların okula gönderilmemesi meselesi başlı başına bir sorun teşkil ediyordu.²⁴

Kazakistan Eğitim Komiserliği’nden verilen bilgiye göre, 1932 eğitim yılında okul çağına gelen çocukların %72,7’si okula başlamıştı. Bu bilginin doğruluğunu teyit etmek adına yine aynı Komiserlik tarafından 7 yıllık okullarda okuyan çocuklar ile ilgili verilen rakamları gözden geçirmek yeterli olacaktır. Kazakistan Eğitim Komiserliği, Kazakistan’da 1931 yılında 7 yıllık ilkokulun farklı sınıflarında okuyan öğrencilerin sayısını şu şekilde göstermektedir:

1. sınıfta okuyan Kazak çocukların sayısı 142. 711,
2. sınıfta okuyan Kazak çocukların sayısı 48. 110,
3. sınıfta okuyan Kazak çocukların sayısı 16. 606,
4. sınıfta okuyan Kazak çocukların sayısı 5064,
5. sınıfta okuyan Kazak çocukların sayısı 1815,
6. sınıfta okuyan Kazak çocukların sayısı 838 ve
7. sınıfta okuyan Kazak çocukların sayısı 482 kişi idi.²⁵

Yukarıdaki tabloda açık bir şekilde görüldüğü üzere, en fazla öğrenci 1. sınıfta bulunmaktadır. Daha sonra öğrenci sayısı her sınıfta hızlı bir şekilde düşmektedir. 1. sınıfa başlayan öğrencilerin yaklaşık üçte ikisinin okula devam etmediği görülmektedir. 7. sınıfa gelindiğinde öğrenci sayısının 482’ye düştüğü görülmektedir. Kazakistan’da 1931 yılında 400 Kazak çocuk 7 yıllık okulu bitirmişti. 1932 yılında ise iki katı, 7 yıllık sınıflı bitirenlerin sayısı 800 idi. Bu sonuca göre yukarıdaki genel oranı bu okulların farklı sınıflarındaki öğrenciler ile kıyasladığımızda, birinci sınıfta okuyan çocukların sayısı 196 bin 300 olsa, 7. sınıfta okuyan çocukların sayısı yaklaşık 660 çıkmaktadır ki bu pratikte mümkün değil. Bu durum Kazakistan Eğitim Komiserliği tarafından belirtilen oranların havada kaldığını açıkça ispat etmektedir.

Kazakistan’da bulunan 12 yüksek dereceli okulda okuyan 3.900 öğrenciden 2000’i Kazak öğrencilerden oluşuyordu. 106 Teknik okul²⁶ ve orta dereceli okulun da bulunduğu Kazakistan’daki bu okullarda eğitim alan 58.822 öğrencinin sadece 15 bini Kazak idi.²⁷ Oysa ki hükümetin

²⁴Birçok yerde halk, kız çocuklarını okula göndermemek için gizli tutuyordu. Bkz. Tahir, a.g.m., s. 11.

²⁵Türkistan Haberleri, “Maarif İşleri,” *Yaş Türkistan*, c. IV/sy. 37, (1932), s. 38. Toplamda 215.626 çocuğun eğitim aldığı anlaşılıyor.

²⁶Bu okulların 12’si, Öğretmen Okulu idi.

²⁷ Türkistan Haberleri, “Maarif Cebhesinde I- Kazakistan’da Derslik Yok”, “III Türkistan’da”, *Yaş Türkistan*, c. V/sy. 57, (1934), s. 41.

onayladığı plana göre 721 bin genç çocuk okula başlamalıydı. *Sotsiyalistiçeskiy Kazakhstan*’ın vilayetlerden alarak yayınladığı verilere göre eğitim çağına gelen çocukların sayısı 721 bin değil, 401 bin 891 olarak gösteriliyordu.²⁸ Aynı gazetenin, bir gün sonra çıkan sayısında, bu sayının 628 bin olduğu, ayrıca okula başlayan Kazak çocukların sayısının 317 bin 75 olduğu yazıyor ve bir ertesi gün gerçekleşen Kazakistan V. Parti Toplantısı’nda ise okula başlayan çocukların sayısının 525 bin olduğu belirtiliyor.²⁹ Bu çelişki, Sovyet hükümeti tarafından onaylanan “Topyekûn Eğitim” politikasının kâğıt üzerinde kalmaktan öteye gidemediğini ispat eder niteliktedir.

Hükümet planına göre, 1933 yılında Kazakistan’daki ilkokullara 8-11 yaşında 721 bin çocuk, 11-15 yaşında 170 bin çocuk, geriye kalan 90 bin çocuk ise fabrika-zavod ve kolhoz gençlerine mahsus okullara alınmalı idi.³⁰ Ancak görünürde, hükümet planının uygulanması bir yana, söz konusu planda belirlenen rakamlar bile farklı gösteriliyordu. *Sotsiyalistiçeskiy Kazakhstan* gazetesinin 5 Aralık (1933) sayısında, Kazakistan’ın altı vilayetinden elde edilen istatistiki verilerine göre; okul çağına gelen 8-11 yaş aralığında 401 bin 891, 11-15 yaş aralığında 170 bin 212 çocuğun okula başlaması gerekiyordu. Geriye kalan 90 bin çocuğun ise fabrika ve kolhozcu gençlere mahsus okullara alınması gerekiyordu. Ancak bunların sadece 317 bin 75’i okula alınabilmişti.³¹ Dolayısıyla, gazetede belirtilen rakamlar doğrultusunda, vilayetlerde okul çağına gelen çocukların 84 bin 816’sı okula başlayamamıştı bile. Bu rakam, hükümet tarafından hazırlanan planda belirtilen 721 bin rakamı göz önünde tutulduğunda, sadece 403 bin 925 Kazak çocuğun okula başlayabildiği anlamını taşıyordu.

Yine resmî Sovyet rakamlarına göre 1933 yılında Kazakistan’da okul çağına gelen çocukların sayısı 628 bin idi (Yani, hükümet planında belirtilenden 93 bin az). Bunlardan 525 bini okullara alınmıştı. Vilayetlerin gösterdiği resmî rakama (628 bin) göre 103 bin, hükümet planında belirtilen rakama (721 bin) göre 196 bin genç Kazak, okula girememişti.³²

1934 yılı Sovyet resmî rakamlarında ise Kazak çocukların %82-87’sinin (200 bin) okula başladıkları belirtiliyordu.³³ Buna karşın Kazakistan Halk

²⁸Türkistan Haberleri, “Maarif İşleri”, s. 39.

²⁹Türkistan Haberleri, “Maarif İşleri”, s. 39.

³⁰Türkistan Haberleri, “Maarif İşleri”, s. 39.

³¹Türkistan Haberleri, “Maarif İşleri”, s. 38-39.

³² Türkistan Haberleri, “Maarif İşleri”, s. 39.

³³ Tahir, “Türkistan’da Birinci Beş Yıllık Yekûn: Maarif”, *Yaş Türkistan*, c. V/sy. 61, (1934), s.11-14.

Komisierleri Şurası Başkanı İsaoglu Uraz (1924-1938) bu oranın %50-60’ı geçmediğini öne sürmekteydi. Hatta Orta Asya Bürosu yetkilileri, Orta Asya’da kışlak ve avulda 2 sınıftan fazla sınıf bulunmadığını belirtirken, İsaoglu Uraz, Kazak avulunda ilkokul bile olmadığından şikâyet ediyordu.³⁴ Rusya SFSC Halk Komisierleri Konseyi Başkanı Sulimov³⁵’un Bütün Sovyetler Birliği İcra Komitesi’nin 1 Şubat 1935 tarihli toplantısında yaptığı konuşmasında; 1935 yılında Kazakistan’daki ilkokulların sayısının 6.593, ortaokulların sayısının ise 573 olduğunu, tüm öğrencilerin sayısının ise 765 bin olup, bunların 294.800’ünün, yani %38,5’ini (üçte birinden biraz fazlası) Kazakların oluşturduğunu ifade etmişti.³⁶

Kazakistan’ın başkenti Almatı’daki 7 yüksekokulda 1936/1937 eğitim yılında toplamda 3.371 öğrenci eğitim alıyordu. Bu öğrencilerin 84’ü parti üyesi, 1.255’i komsomol üyesi idi. Okula yeni başlayan 1.101 öğrenciden sadece 426’sı Kazak Türk’ü idi. Söz konusu yüksekokullardaki öğrencilerin eğitim seviyeleri oldukça düşüktü. Örneğin; Tıp Enstitüsü öğrencilerinden %99,42’si (neredeyse tamamı); Kışlak Hocalığı Enstitüsü’nde %90,4’ü; Devlet Üniversitesi’nde %75’i; Pedagoji Enstitüsü’nde %71,2’si; aynı enstitü yanında yer alan Öğretmenler Enstitüsü öğrencilerinin ise %60,2’si Rusça dersinden başarısız olmuşlardı. Yılsonunda eğitimlerini tamamlayan 500 kişilik uzman kadro içerisinde sadece 169 Kazak Türk’ü bulunuyordu.³⁷

Öğretmenlerin Tahsil Durumları

Eğitimin geri kalmışlığı konusunda öğretmenlerin eğitim seviyelerinin yetersizliği yanında öğretmen sayısında görülen eksiklik önemli bir sorun oluşturuyordu. Örneğin; Kazakistan’da 1932 yılında ilkokullarda 9 bin 238 öğretmen eksiki bulunuyordu.³⁸ Kazakistan Eğitim Komisierliği müfettişi N. Davulbay, *Sotsiyalistik Kazakistan*’ın 11.2.39 tarihli sayısında basılan bir makalesinde, Kazakistan öğretmenlerinin bilgi düzeyi, hakkında şu bilgiyi aktarmaktadır: “Birçok öğretmenimizin ortaokul düzeyinde bile bilgisi yoktur. Çünkü öğretmenlerimiz hem çalışıp hem de günün 8-9 saati eğitim vermektedirler. Dolayısıyla öğretmenlerimizin bilgi seviyelerini arttırmak için dışarıdan eğitim almaya vakitleri kalmamaktadır”.

³⁴ Tahir, a.g.m., s. 11.

³⁵ Daniil Yegoroviç Sulimov (1890-1937).

³⁶ T. “Koşunça”, *Yaş Türkistan*, c. VII/sy. 75, (1936), s. 28.

³⁷ [İsimsiz], “Maarif Mecmuası (Kadro Meselesi)”, *Yaş Türkistan*, c. VIII/sy. 91, (1937), s. 40.

³⁸ “Türkistan Haberleri: Kazakistan Mekteblerinde”, *Yaş Türkistan*, c. III/sy. 31, (1932), s. 35-36.

Davulbay, öğretmen ihtiyacı ve sayısı hakkında ise; “Önümüzdeki eğitim yılı için 3.468 öğretmen eksikimiz var. Bunların 1.273’ünü Pedagoji Okulları’ndan almamız. 1.900 kadarı kısa süreli kurslar aracılığıyla hazırlanmaktadır. Ortaokul ve liselerin 5.-10. sınıflarına öğretmen yetiştirme meselesi zor: Bunlara yeniden 4.728 öğretmen gerek. Pedagoji Enstitüleri’ni ve Öğretmenler Enstitüleri’ni bu yıl 820 kişi bitirdi. Altı aylık kurslardan 840 kişi, Pedagoji Okulları’ndan 300 kişi, iki yıllık Pedagoji Kursları’ndan 178 kişi mezun olduğunu ifade etmektedir.³⁹ Sovyet döneminde, gündüz öğretim yapan okullara gençlerin bir kısmı devam edebiliyordu. Çoğunluk, akşam kurslarında eğitim alabiliyorlardı.⁴⁰ Dolayısıyla bu durum hem gençlerin okuma seviyesini düşürmekte hem de uzmanlık alanlarına yönelik onlara iş verilirken birtakım güçlükler yaşamalarına neden oluyordu.

Eğitimsizliği ortadan kaldırma çalışmaları Türkistan’ın her tarafında olduğu gibi Kazakistan’da da iyi gitmiyordu. Kazakistan Eğitim Komiseri Abdulhalukoğlu Muhammedcan’ın ifadesine göre, 1938 yılında Kazakistan’da 310 bin tahsilsiz kişinin, 290 bin yarı tahsilli kişinin eğitim alması gerekiyordu. Bunlardan eğitimi olmayan 213 bin, yarı eğitilmiş 137 bin kişinin eğitim alması görevi Eğitim İdareleri’ne, kalanı ise Sendikalar Birliği’ne verilmişti. Ancak bu plan gereği gibi yürütülemedi. 1938 yılında okuma yazma bilmeyenlerin %38,8’i, yarı eğitilmişlerin %50,1’i eğitim alabilmişlerdi. Kazakistan’ın çeşitli vilayetlerindeki eğitim bölümlerinin faaliyetlerine göz gezdirdiğimizde bu planı; Aktöbe vilayeti %38,5, Kuzey Kazakistan %27,3, Karaganday %24,6, Kostanlı %21,5, Batı Kazakistan %20,5, Guryef %12,6 oranında yerine getirebilmişlerdi.⁴¹

Öğretmenlerin bilgi düzeylerini arttırmak amacıyla Eğitim Komiserlikleri (Bakanlıkları) veya Eğitim İdareleri tarafından alınan önlemler son derece yetersiz kalıyordu.⁴² Öğretmenlerin %10’u orta bilgili, geri kalanlar ise ilkökul düzeyinde bilgi sahibi olan kişilerden ibaretti.⁴³ Birçoğu ilkökulün 3. veya 4. sınıfını bitirmişti. Az bir kısmı 7 yıllık okul bitirmişti.⁴⁴ Avul

³⁹ Abdulvahab, “Maarif Cebhesinde”, *Yaş Türkistan*, c. X/sy 114, (1939), s. 22-24.

⁴⁰ Varonitsin, S. “Sovyet Türkistan’ında Okul ve Bilim”, *Dergi*, sy. 57, (1969), s. 70.

⁴¹ Abdulvahab, “Maarif Cebhesinde”, s. 24.

⁴² [İsimsiz], “Türkistan İkinci Beş Yıllık Plan Aldında”, *Yaş Türkistan*, c. IV/sy. 43, (1933), s. 2-9.

⁴³ [İsimsiz], “Kırgızistan’da”, *Yaş Türkistan*, c. I/sy. 2, (1930), s. 40.

⁴⁴ Kazakistan Almata vilayetinde 2. sınıf öğrencilerine "Sovyetler Birliği’nde hangi Cumhuriyetler giriyor?" şeklinde soru sorulduğunda, öğrencilerin "Almata Cumhuriyeti", "Türkistan-Sibirya" diyorlardı. Eğitim İdaresi tarafından uygulanan bu araştırmada öğrenciler arasında Sovyetler Birliği’ne giren Cumhuriyetlerden birinin dahi adından bahsedemiyorlardı, hatta 4. sınıf öğrencileri haritadan anlamıyorlardı. Çin’i ve Moğolistan’ı

okullarındaki öğretmenlerin yarısından çoğu ise sadece kısa süreli kurslarda eğitim alabilmişlerdi.⁴⁵ Konuyu değerlendiren Gülizar “tahmini bir hesaba göre bütün başlangıç öğretmenlerinin %80’i kadarı ilkokul tahsillidir”⁴⁶ derken, Türkistan şartlarında ilkokul tahsilli olmak, ilkokul 1. sınıfı, nadiren 2. sınıfı bitirmek anlamına geliyordu. Kazakistan’daki öğretmenlerin büyük kısmı, “iyi” dendiğinde ilkokul 2. sınıf tahsili görmüş kişilerden oluşuyordu. İlkokul tahsili görmüş öğretmenlerin ortaokullarda veya liselerde ders verdikleri düşünülduğünde durum iç açıcı görünmüyordu. Türkistan Sovyet gazetelerinde çıkan yazılarda, öğretmenlerin bilgi düzeylerini ölçmek amacıyla yapılan denetlemede, öğretmenlerden bazılarının Londra’nın Amerika’da, Yakutistan’ın Ukrayna’da, Kiev’in Rusya’da olduğunu söyledikleri aktarılmaktaydı. Yıllardan beri “Ziyalı-Zıyanlı [aydın-aydın olmayan]” meselesini ortaya çıkarıp, devrimden önce ve devrimin başlarında Ceditçi aydınlardan eğitim alarak öğretmenlik yapan Türkistanlıların binlercesi “ziyanlı” denilip suçlanarak okullardan kovulup, hapse atılmışlardı. Bolşevikler, Londra’nın Amerika’da, Yakutistan’ın Ukrayna’da, Kiev’in Rusya’da olduğunu söyleyen cahilleri öğretmen olarak atayıp, bu şekilde öğretmenlerin sayısını arttırarak, bu durumu devrimin Türkistan Cumhuriyetleri’ndeki “üstün başarısı” olarak gösteriyorlardı.

Türkistan’da gerçek ilim veren yüksekokullarda Türkistanlıların sayıca çok olmadığı bilinmektedir. Bunun üzerine gerçek Rusluk, Rusçuluk ocağı hâline getirilmiş bu okullara bin bir zorlukla girebilen Türkistanlıların büyük çoğunluğu “komünist üniversiteleri”ne gitmeye mecbur kalmışlardı. Muhaceret basınında, Moskova’ya, Leningrad’a, Türkistan cumhuriyetlerinden gelen öğrencilere ilişkin gösterilen rakamların gerçeği yansıtmadığı öne sürülüyordu. Bu durum: “Müspet ilim ocaklarında

Sovyetler Birliği içinde gösterip, bazı şehirlerin haritada nerede bile olduklarını bilmiyorlardı. Bu haber, Sovyet ortaokullarının nasıl eğitim verdiklerini çok net göstermektedir. *Kazakhstanskaya Pravda* gazetesi bu durumu 21.3.1925 tarihli sayısında çıkan yazıda; köy öğretmenlerinin ders için hazırlanma imkânlarının bulunmadığı, kimin ne öğretmeni olduğunun belli olmadığı, bir öğretmenin sosyal, tarih, resim, coğrafya ve hayat bilgisi gibi kısmen birbiri ile bağlantılı olmayan beş farklı ders verdiği, bir diğer öğretmenin ders ile ilgisinin olmadığı, okul ve idare bozukluğu, derslerin gerekli araçlar ile temin edilmediği şeklinde aktarmaktadır. Bkz. [İsimsiz] “Avul Mektepleri”, *Yaş Türkistan*, c. VI/sy. 66, (1935), s. 38. ; [İsimsiz], “Muallimlerin Bilimin Küterü Mühim Bir Vazife”, *Yaş Türkistan*, c. VI/sy. 65, (1935), s. 38-39.

⁴⁵Örneğin Türkmenistan’da 1931 yılında köy okullarındaki 1.540 öğretmenden %63’ü kısa süreli kurslarda eğitim alabilmişlerdi (*Türkmenskaya Iskra*, 25 Aralık 1931). Bkz. [İsimsiz], “Maarif Cebhesinde”, *Yaş Türkistan*, c. III/sy. 26, (1932), s. 35.

⁴⁶Tahir, “Türkistan’da Birinci Beş Yıllık Yekûn: Maarif”, s. 13-14.

Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve diğer Türkistan cumhuriyetlerinin adını taşıyan, Türkistan halkının parasını yiyenlerin çoğunun Rus, Yahudi ve diğer unsurlardan olduğunu unutmamak gerek. Bu Sovyet merkezlerinde Türkistanlılar payına düşen en çok yer komünist üniversiteleri” şeklinde yorumlanıyordu.⁴⁷

Okul Binalarının ve Ders Kitaplarının Durumu

Okul binalarının durumu incelendiğinde ortaya çıkan manzara diğer alanlardaki eksikliklerden çok da farklı değildi. 1934 yılında Kazakistan'ın tamamında 6.547 okul binasından 3.853'ü Kazak bölgelerinde bulunuyordu. Binaların %44'ünün okul için kurulması, kalanlarının ise (yarısından çoğunun) her türlü farklı binaların okullara dönüştürülmüş olması, okul için hiç uygun olmayan binaların eğitim için kullanıldığını gösteriyordu. Binaların %38'inin baştan sona tamire ihtiyacı vardı. Ayrıca Beş yıllık Kalkınma Planı'nda okul binalarının mevcut durumları göz ardı edilerek, okul inşa edilmesine yer verilmemesi, sorunu daha da arttırıyordu.⁴⁸

Türkistan'ın her tarafında, özellikle vilayetlerde, eğitim yılına belirlenen tarihten çok geç başlanılmasında ders kitapları meselesi başlı başına bir rol oynuyordu. Vilayet okullarında ders kitapları yeterli değildi. Özellikle Kazakistan'ın bu konudaki durumu kaygılandırıcı derecedeydi. 1933-1934 eğitim yılında basılması düşünülen 59 kitaptan sadece 32'si basılabiliyordu.⁴⁹ Bazı okullarda, örneğin Teknik Eğitim Öğretim Okulu'nda, "hükümet tarafından yararlanılması kesin olarak yasaklanan eserler" olarak belirlenen kitaplar,⁵⁰ öğretmenler tarafından okutuluyordu.

⁴⁷Tahir, “Türkistan'da Birinci Beş Yıllık Yekûn: Maarif”, s. 16-17.

⁴⁸Okul inşa etme planı 1931 yılında %41,6, 1932 yılında %20,4, 1933 yılında %24'ü uygulanabiliyordu. 1934 yılında kurulmakta olan okul binalarının çoğu 1930, 1929 hatta 1928 yıllarında inşa edilmeye başlanmıştı. Son 14 yıl içinde Kazakistan'daki şehirlerde hiç okul binası yapılmamıştı; sadece Çimkent'te 7 yıllık okul binası onarılabiliyordu. Bkz. “Türkistan Haberleri: “Kazakistan'da Mekteb Binaları”, *Yaş Türkistan*, c. VI/sy. 68, (1935), s. 40.

⁴⁹Bunun da sadece 6'sı eğitim yılı başında hazır. Belirlenen 241.990 ciltten ise sadece 59.600 cilt çıkarılabiliyordu. Kazakistan Neşriyat İdaresi'nin, eğitim yılına hazırlanması gereken kitaplardan ancak dördte birini dağıtması sorunun büyümesine neden oluyordu. Eğitim bakımından köy öğretmenleri ile çiftçiler arasında fark çok azdı. Öğretmenler, bir iki yıl eğitim aldıktan sonra öğretmenlik yapabiliyorlardı. Öğretmenler maaşlarını doğru düzgün alamıyorlardı. Bkz. [İsimsiz], “1933/34 nci Oku Yılı Kalay Ötkezildi?”, *Yaş Türkistan*, c. V/sy. 58, (1934), s. 39-40.

⁵⁰ Münnevver Kârî (Münnevver Kârî Abdürreşithanov 1878-1931), Çolpan (Abdülhamid Süleyman Çolpan 1898-1938) gibi Türkistanlı aydınların *Dil Dersleri*, *Dil Kaideleri*, *Edebiyat ve Sosyalizm Yolunda* adlı eserleri. Bkz. Henze, Poul. “İç Asya'da Siyaset ve Yazı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy. 9-10,

Bu durum karşısında bazı yerel gazeteler Batu, Mennan Ramiz ve Altay gibi milliyetçi Türkistanlıların devrim karşıtı eserlerinin dağıtılarak öğrencilerin zehirlenmekte olduklarına yönelik haberlere yer verirken, milliyetçi öğretmenlerin şirk içinde oldukları veya gerici bilgiler verdikleri ileri sürülerek cezalandırılmalarına sebep oluyordu.

Stalin ve Molotov⁵¹ imzasıyla eğitim alanına Ağustos 1935’te yeni bir düzenleme getirildi. Bu düzenleme ile her şeyden önce Sovyet okullarında nizam, talim ve terbiye (disiplin) temin edilmeye çalışıldı. Bu düzenlemedeki kararda; okullarda anlatılacak dersler ve bu derslerde verilecek bilgiler genel ve kat’i bir şekilde plana göre uygulanacaktı. Tüm Sovyet okullarında aynı derslerin okutulacağı, ders saatinin 45 dakika olacağı, tatil zamanlarının da aynı sürelerde olacağı belirtiliyordu.⁵² Mezkûr düzenlemede öğrencilerin disiplini, öğretmenlere ve büyüklerine karşı uyması gereken nezaket kuralları da yer alıyordu.

1935-1936 eğitim yılında Kazak okulunda Rus dili derslerine yönelik olarak; Rus dili dersinin 3. sınıftan başlayarak 10. sınıfa kadar, şehirlerdeki okullarda haftada 24 saat, köy okullarında haftada 34 saat okutulacağı kararlaştırılmıştı. Kazakistan’da azınlık milletler (Özbek, Kırgız gibi farklı Türk boyları) okullarındaki programlarda Rus dili dersi Kazak okullarındaki gibi olacaktı. Buna karşılık Rus çocukların gittiği okullarda ise Kazak dili dersine 5. sınıftan itibaren başlanarak haftada 6 saat okutulacaktı.⁵³ Yani; Türkistanlı çocuk 3. sınıftan başlayarak 10. sınıfa kadar haftada 24-34 saat Rus dili dersi okumaya mecbur bırakılırken, yabancı olan Rus köylü çocukları 5. sınıfta, yani ilkokul bittiğinde haftada 6 saat Kazak dili okuyacaktı. Rus okullarında, ilkokul bittiğinde sadece haftada 6 saat okutulan ana dil meselesi, Sovyet hükümetinin yerli halk okullarını Ruslaştırma yolunda kullandığı bir perde idi. Bu bağlamda, Sovyet okullarının Çarlık Rusyası döneminde misyonerler tarafından kurulan Tuzemnaya Şkola’nın bir benzeri olduğunu söylemek mümkündür. Türkistan’daki eğitim politikasına yönelik yabancı basında yer alan haberler de Sovyet hükümetinin Türkistan’da tatbik ettiği eğitim politikası

(1985), s. 84. ; Yaş Türkistanlı, “Türkistan Mekteblerinde”, *Yaş Türkistan*, c. VI/sy. 62, (1935), s. 20-21.

⁵¹ Vyacheslav Mikhailovich Molotov (1890-1986): Sovyet diplomatı.

⁵² Taşbalta, “Maarif Cebhesinde”, *Yaş Türkistan*, c. VI/sy. 71, (1935), s. 38-42. ; Taşbalta, “Oku Yılı Kalay Başlandı?”, *Yaş Türkistan*, c. IX/sy. 109, (1938), s. 23-27. ; [İsimsiz], “Maarif Cephesinde”, *Yaş Türkistan*, c. IX/sy. 108, (1938), s. 19-25.

⁵³ Kazakistan’da, Kırgız, Özbek, Türkmen Karakalpak gibi tüm Türk boylarının hepsi “azınlık millet” olarak tanımlanıyordu. Diğer cumhuriyetlerde de durum aynıydı. Ancak Rus okulları her yerde yerli okullarla aynı muameleye tabi oluyordu. Bkz. [İsimsiz], “Ruslaştırma Siyaseti Küçeymekte”, *Yaş Türkistan*, c. VII/sy. 74, (1936), s. 10.

hakkında bilgi vermektedir.⁵⁴ Alman bir muhabir, Buhara’da XV. yüzyıldan kalma haşmetli bir medresenin duvarlarında “İlim Yolunda Herşey Vacibdir” yazdığını, Bolşeviklerin bu köyleri cehaletten kurtaranların kendilerinin oldukları yönündeki iddialarının yanlış olduğunu, ayrıca şehirlerdeki okulların %50’sini Sovyet okullarının oluşturduğunu, okul çağına gelen çocukların ortalama %35’inin bu okullarda okuduğunu, mescitlerin kulüp ve çayhanelere dönüştürülerek, mihraplarında Lenin’in resimlerinin asıldığını, Taşkent’in Eski şehir kısmında tarihî bir mescidin avlusuna Lenin’in heykelinin dikildiğini yazıyordu.⁵⁵

1936 yılının başında getirilen yeni bir düzenleme ile Sovyet Birliği’nin tamamındaki okullarda aynı üniformanın giyilmesine karar verildi.⁵⁶ Bu yeni düzenleme ile bir taraftan Sovyet okullarında, bir okul için en gerekli olan unsurların yokluğu, diğer yandan Moskova hükümetinin eğitim çalışmalarını belli bir yöne sürüklemekte olduğu çok net anlaşılıyordu. Türkistan okullarında “tek tip ders”, “tek tip program” “tek tip üniforma” gibi uygulamalar ile bir yandan maneviyat bitirilmek istenirken diğer

⁵⁴ Bir süre Taşkent’te bulunmuş Güney Almanya’nın önemli gazetelerinden biri olan *Köhnische Zeitung*’de bu konu ile ilgili makaleleri olan muhabirin 30.VII.1930 tarihli makalesinden aktarılıyor. Bkz. M. “Bir İnturistniñ Türkistan Tesirati”, *Yaş Türkistan*, c. IV/sy. 44, (1933), s. 27-30.

⁵⁵ Muhabir, Türkistan’da bazı okulları gözlemliyor. Türkistan’daki okullarda yeterli sayıda öğretmen olmadığını, Bolşeviklerin öğretmen yetiştirmede çok zayıf olduklarını, çünkü gerçek pedagoğlardan çok komünizm propagandası yapan propagandacılar yetiştirmeye önem verdiklerini bildiriyor. Ayrıca muhabir, bir eğitim çalışanı ile arasında geçen diyalog oldukça dikkat çekici. Kendisinin, eğitim çalışanına: “Bugünkü Türkiye, Sovyet Hükümeti’nin dostu ve Mustafa Kemal ise kendi halkını hem yabancılardan hem içerideki gericilerden kurtaran gerçek inkılapçıdır, niçin siz pedagoğlar yetiştirmek için gençlerinizi Türkiye’ye göndermiyorsunuz?” şeklinde soru soruyor. Karşılığında ise; Mustafa Kemal’in, komünistler tarafından gerçek bir devrimci olarak görülmediğini, Mustafa Kemal’in nasyonal bir millî ıslahatçı olduğunu, mevcut dönem Türkiye’inde burjuva ideolojisinin hâkim olduğunu, Türkiye’ye gençlerini gönderirlerse millî meselede burjuvalık temelinde aşılacaklarını, kendilerinin milliyetçi veya millî zihniyete sahip olmadıklarını, inkılapçılar ve dünya proleter inkılabı için mücadele etmeye hazırlandıklarını, Mustafa Kemal Türkiye’si dış siyasette Sovyetler Birliği’nin dostu ise de Kemalizm’in, millî inkılabının esası olarak kendilerine karşı inkılapçılardan daha çok düşman olduğunu, çünkü Kemalizm’in inkılapçılığının, sadece dış görünüşte inkılapçı olup gerçekte karşı inkılapçı olduğunu, kendilerinin ise şekilce millî, manaca sosyalist bir rejim yaratacaklarını, bu açıdan Kemalizm’in kendileri için sadece makbul olmayan değil, düşman olduğunu, cevabını aldığını anlatıyor. Bkz. Yaş Türkistanlı, “Alman Muharirleri’niñ Türkistan Tesirati”, *Yaş Türkistan*, c. I/sy. 9-10, (1930), s. 15-21. ; M., a.g.m., s. 29.

⁵⁶ Her öğrencinin kolunda, öğrenci olduğuna dair bir sembol bulunacaktı. Ayrıca, tüm okul vesikaları; orak - çekiç gibi sembollerin de bulunması kararı alınmıştı. Bkz. Taşbalta, “Maarif Cebhesinde”, *Yaş Türkistan*, c. VI/sy. 71, (1935), s. 39.

yandan “şekil olarak millî, içerik olarak proleter” ülküsü ile dış görünüşteki gayri Rusluk da bitirilmiş oluyordu.

Sonuç

Sovyet sistemi, Ruslaştırmanın, ancak kültürel mirasın ortadan kaldırılması ile gerçekleştirilebileceğine inandı ve bunu da ancak eğitimle gerçekleştirebilirdi. Unutmamak gerekir ki Sovyet okullarında genellikle “şekil itibarı ile millî, içerik olarak proleter” bir eğitim politikası yürütülmekteydi. Sovyet Rusya’da “proleterce” denen ifadenin altında “Rus kültürü” “Ruşçuluk” ideolojisi yatıyordu. Bir halkın ruhundan kaynaklanmayan, yaşam ihtiyaçlarını karşılayamayan bir kurum, o halkın sosyal gelişiminde hiçbir şekilde müspet iş göremezdi.

Sovyet sisteminde halklara, millî kültürlerini, ancak sosyalist bir içerik taşımak şartıyla koruma ve yaşama imkânı tanınmıştır. Ekim İhtilali ile birlikte etnik ve idari alandaki bölünmelerle ortaya çıkarılan ulusal kimlik, gerçek bir kültürün canlandırılması ya da desteklenmesi üzerine değil, zayıf bir içeriğin üzerine kurulmuştur. Gerçek içerik, Sovyet kültürü idi. Ulusal kültürün, kültürel talepleri karşılayamaması gerekiyordu. Bunun için eğitim sisteminde merkezîyetçilik esas alınmıştır. Zira toplumun homojenleştirilmesi gerekiyordu ve ana eksen, her yerde zorunlu eğitim olmuştur. Eğitimde sanayinin pratik ihtiyaçları öne çıkarılarak teknik ve mesleki okullara dönük bir politika benimsenmiştir.

Öğretmenlerinin eğitim seviyesi yetersiz, birçok yerde ilkokulu bile bulunmayan, var olan pek çok okulda da öğretmen eksikliğinden dolayı eğitim verilemeyen Kazakistan’da, 1917 Ekim İhtilali sonrası 15 yıl içinde, Sovyet resmî rakamlarına göre halkın eğitim oranının %0,7’den %43,3’e nasıl yükseldiği önemli ama şüpheyle yaklaşılması gereken bir konudur.

Rusya’nın hangi yönetimle olursa olsun Türkistan’ın maddi ve manevi tekâmülünü hiçbir şekilde istememesi, Kazakistan özelinde tüm Türkistan halkını Sovyet idaresine güvenemeyecek duruma getirmiştir. En büyük sınavını kendi kuruluşlarını oluşturarak vereceğine inanan Türkistanlılar, şekil ve mana itibarı ile millî bir eğitim sistemi ve millî bir siyaset için mücadele etmeleri gerektiğine inandılar. Zira ülkesinde millî proleterleri olmayan Türkistanlılara Moskova’nın proleter eğitimi yabancı kaldı. Türkistan’daki eğitimin millî bir kimlik kazanabilmesi için birliğin dağılmasına kadar mücadelelerini sürdürdüler. Gerek Çarlık Rusyası gerek Sovyet Rusya döneminde uygulanan baskıcı politikalar ile her ne kadar millî eğitim itibarsızlaştırılmak istenmişse de bugün Kazakistan Cumhuriyeti’nde başlayan manevi uyanış hareketi ile eskinin onarılması çabaları sadece Kazakistan Cumhuriyeti için değil tüm Türk Dünyası açısından umut verici niteliktedir.

Kaynakça

Araştırma Eserler

- BENNIGSEN, Alexandre ve LEMERCIER Quelquejay, *Les mouvements nationaux chez les Musulmans de Russie*, Mouton, Paris 1960.
- HENZE, Poul. "İç Asya'da Siyaset ve Yazı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy. 9-10, (1985), s. 80-89.
- KOTYUKOVA, T. V. "Podgotovka i Vibori v Gosudarstvenuyu Dumu v Turkestane", *Rossiya i Sovremennyy Mir: Problemy Politiceskayo Rozvitiya*, sy. 205, s. 27-32.
- KÖSEOĞLU, Tülay. "Sovyetlerin Türkistan'ı Dönüştürme Politikasına Muhalefet", *Yaş Türkistan Dergisi (1929-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- POJIGAYLO, P. A. "P.A. Stolpin. Grani Talanta Politika", *Rossiyskaya Politiceskaya Ensiklopediya*, ROSSPÖN 2006.
- ROY, Oliver. *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Morali, Metis Yayınları, İstanbul 2000.
- SEREBRENNIKOV, Aleksandr, ve SIDOROVNIN, Gennady. *Stolpin, Jizn i Smert (Stolpin, Hayatı ve Ölümü)*, Privojskoe Knijnoe İzdatelstvo, Saratov 1991.
- SWIETOCHOWSKI, Tadeusz. *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988.
- TÂCİ, Abdüley. *Medeni Kuruluş Meseleleri*, Semerkant 1928.
- VARONITSIN, S. "Sovyet Türkistan'ında Okul ve Bilim", *Dergi*, sy. 57, (1969), s. 64-73.

Makaleler ve Bildiriler

- ABDULVAHAB, "Maarif Mektebi", *Yaş Türkistan*, c. VIII/sy. 90, (1937), s. 5-9.
- _____. "Türkistan'da 1937-38 Oku Yılı Kandı Ötkezile Yatır?", *Yaş Türkistan*, c. IX/sy. 103, (1938), s. 17-24.
- _____. "Maarif Cebhesinde", *Yaş Türkistan*, c. X/sy. 114, (1939), s. 22-26.
- İŞİMSİZ, "Kırgızistan'da", *Yaş Türkistan*, c. I/sy. 2, (1930), s. 40.
- _____. "Kazakistan'da Mekteb İşleri", *Yaş Türkistan*, c. I/sy. 7-8, (1930), s. 56.
- _____. "Taşkend Mektepleri'niñ Tazelik ve Sihhi Vaziyetleri", *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 22, (1931), s. 43-44.
- _____. "Maarif Cebhesinde", *Yaş Türkistan*, c. III/sy. 26, (1932), s. 35.
- _____. "Türkistan İkinci Beş Yıllık Plan Aldında", *Yaş Türkistan*, c. IV/sy. 43, (1933), s. 2-9.
- _____. "Yüksek Ziraat Mektebni Bitirgenler", *Yaş Türkistan*, c. IV/sy. 46, (1933), s. 39.
- _____. "1933/34 nçi Oku Yılı Kalay Ötkezildi?", *Yaş Türkistan*, c. V/sy. 58, (1934), s. 39-40.
- _____. "Özbekistan'ını Moskva'da Kaça Talebesi Bar?", *Yaş Türkistan*, c. V/sy. 59, (1934), s. 40.
- _____. "Muallimlerniñ Bilimin Küterü Mühim Bir Vazife", *Yaş Türkistan*, c. VI/sy. 65, (1935), s. 38-39.
- _____. "Avul Mektepleri", *Yaş Türkistan*, c. VI/sy. 66, (1935), s. 38.
- _____. "Avul Mektebler Vaziyeti", *Yaş Türkistan*, c. V/sy. no. 70, (1935), s. 36-37.
- _____. "Ruslaştırma Siyaseti Küçeymekde", *Yaş Türkistan*, c. VII/sy. 74, (1936), s. 10.

- _____. “Âli Mekteplerde Yerli Kadrolar”, *Yaş Türkistan*, c. VII/sy. 83, (1936), s. 1.
- _____. “Maarif Mecmuası (Kadro Meselesi)”, *Yaş Türkistan*, c. VIII/sy. 91, (1937), s. 40-42.
- _____. “Maarif Cephesinde”, *Yaş Türkistan*, c. IX/sy. 108, (1938), s. 19-25.
- _____. “Kazak Pedagoji Enstitüniñ On Yıllığı”, *Yaş Türkistan*, c. X/sy. 111, (1939), s. 42.
- _____. “Sovyet Mekteplerinden Çıkıp Kitüçüler”, *Yaş Türkistan*, c. X/sy. 113, (1939), s. Dış Kapak.
- KANLIDERE, Ahmet. “Cedidcilik ve Dinî İslahçılık”, *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları: Bildiriler*, (2003), s. 92-96.
- KANLIDERE, Ahmet. “Sovyet ve Türk Tarih Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 2/sy. 1, (2004), s. 149-150.
- KANLIDERE, Ahmet. “Türk Basınında Türkistanlı Ceditçilerin Kültürel Faaliyetleri (1910-1914)”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. I/sy. 2, (2014), s. 149-181.
- KEFELİ, Agnès Nilüfer. “Nikolay İlminskiy: Orta Volga Müslüman ve Türk Halkları Üzerindeki Siyaseti”, *Türkler*, c. 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 451-459.
- KOÇAR, Çağatay. “Türkistan’da Cedidcilik Devrindeki Bazı Neşriyat”, *Doğu Türkistanın Sesi*, c. 1/sy. 2, (1984), s. 101-105.
- M. “Bir İnturistniñ Türkistan Tesiratu”, *Yaş Türkistan*, c. IV/sy. 44, (1933), s. 27-30.
- OKTAY, “Türkistan’da Sevadsızlığı Bitirü İşleri Kandı Bar Yatır?”, *Yaş Türkistan*, c. IX/sy. 102, (1938), s. 22-28.
- OKTAY, A. “Türkistan’daki Maarif ve İrfan İşlerine Uzaktan Bir Bakış”, *Dergi*, c. II/sy. 17, (1959), s. 84-93.
- T. “Koşumça”, *Yaş Türkistan*, c. VII/sy. 75, (1936), s. 28.
- TAHİR, “Türkistan’da Birinci Beş Yıllık Yekûn: Maarif”, *Yaş Türkistan*, c. V/sy. 61, (1934), s. 9-17.
- TAŞBALTA, “Maarif Cebhesinde”, *Yaş Türkistan*, c. VI/sy. 71, (1935), s. 38-42.
- _____. “Maarif Cebhesinde”, *Yaş Türkistan*, c. IX/sy. 103, (1938), s. 12-17.
- _____. “Oku Yılı Kalay Başlandı?”, *Yaş Türkistan*, c. IX/sy. 109, (1938), s. 23-27.
- TİMUROĞLU, “Türkistan’da Mekteb Meselesi”, *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 2, (1930), s. 22-23.
- TOKTAMIŞOĞLU, “Bolşevikçe Akartu”, *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 23, (1931), s. 17-22.
- “Türkistan Haberleri: Kazakistan Mekteplerinde”, *Yaş Türkistan*, c. III/sy. 31, (1932), s. 35-36.
- “Türkistan Haberleri: “Maarif İşleri,” *Yaş Türkistan*, c. IV/sy. 37, (1932), s. 37-40.
- “Türkistan Haberleri: “3- Maarif”, *Yaş Türkistan*, c. IV/sy. 40, (1933), s. 38-41.
- “Türkistan Haberleri: “Maarif Cebhesinde I- Kazakistan’da Derslik Yok”, “III- Türkistan’da”, *Yaş Türkistan*, c. V/sy. 57, (1934), s. 41.
- “Türkistan Haberleri: “Kazakistan’da Mekteb Binaları”, *Yaş Türkistan*, c. VI/sy. 68, (1935), s. 40.
- “Türkistan Haberleri: “Özbekistan’da 10 Yıllık Mekteb ve Orta Mektebden Çıkan Talebe”, *Yaş Türkistan*, c. VII/sy. 83, (1936), s. 1.

YAŞ TÜRKİSTANLI, “Alman Muharirleri’niñ Türkistan Tesirâtı II”, *Yaş Türkistan*, c. I/sy. 2, (1930), s. 18-24.

_____. “Alman Muharirleri’niñ Türkistan Tesirâtı”, *Yaş Türkistan*, c. I/sy. 9-10, (1930), s. 15-21.

_____. “Sovyet Mektepleri ve Türkistan Yaşları”, *Yaş Türkistan*, c. I/sy. 25, (1931), s. 12-16.

_____. “Türkistan Mekteplerinde”, *Yaş Türkistan*, c. VI/sy. 62, (1935), s. 17-21.

Araştırma Makalesi

**YAZITLAR IŞIĞINDA ANADOLULU KADIN
HEKİMLER VE EBELER**

Ayşen SİNA*

Öz: Hastalıkların sağaltılmasına yönelik uygulamaların tarihsel geçmişi, hiç şüphesiz insanlık tarihi kadar eskidir. Eskiçağlardan günümüze gelen mitoslar, yaşam ile ölümün gizemlerini yalnızca kadınların bildiğini, bu doğrultuda da büyülu şifa sanatının inceliklerine vakıf olduklarına işaret etmektedir. Oysa tüm dünyada, 19. ve 20. yüzyıl kadınlarının tıp fakültelerine kabul edilme mücadelesinin aksine, antik Yunanistan'da kadınlar MÖ 4. ve Roma'da MÖ 1. yüzyıldan itibaren hekimlik sanatını uygulama özgürlüğüne kavuşmuşlardı. Başlangıçta yetenek gerektiren mesleklere pek uygun görülmeyen kadınların, kadim zamandan bu yana geleneksel yöntemlerle hastalıkları iyileştirdikleri ve aynı şekilde doğumlara yardımcı oldukları bilinmektedir. İyileştirme rollerindeki şifacı kadınlar için kullanılan ve onların bireysel rollerini ifade eden terimler dikkate alındığında, Yunanistan'da "maia" ile "iatrikê", Roma'da "obstetrix" ve "medica" veya "iatrix" meslekleri arasında bir ayrım olduğunu görmekteyiz. Bu çalışma, şifacı kadının kendi bağlamı içinde, iki mesleğin uygulayıcılarının eğitimi, nitelikleri, görevleri ve toplumsal statülerini araştırmaktadır. Ortaya konan kanıtlar, tüm şifacı kadınların toplumlarının sınırlarını zorlamadıklarını, hatta mesleklerinin uzmanı olarak saygı gördüklerini ve yetkin olduklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hastalıkların Sağaltımı, Hekimlik Sanatı, Eli Hekimliğe Yatkın Kadınlar, Hayat Veren Ebeler, Mezar Taşlarında Ölümsüzleşen Kadınlar.

**ANATOLIAN FEMALE PHYSICIANS AND
MIDWIVES IN THE LIGHT OF INSCRIPTIONS**

Abstract: The historical background of practices for curing diseases is without a doubt as old as history. The myths from ancient times to the present point out that only women knew the mysteries

* Prof. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Eskiçağ Tarihi asina@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5301-5973.

of life and death, and in this direction, they were aware of the subtleties of the art of magical healing. However, all around the world, contrary to the struggles of 19th and 20th century women to be admitted to medical schools, women in ancient Greece had the freedom to practice the art of medicine since the 4th century BC and in Rome from the 1st century BC. In the beginning, it was known that women, who were not very suitable for professions that required talent, had been healing diseases with traditional methods since ancient times and also assisted in childbirth. We see a distinction between the professions of “maia” and “iatrikê” in Greece, “obstetrix” and “medica” or “iatrina” in Rome, the terms used for healer women in healing roles and expressing their individual roles. This study researches the education, qualifications, duties, and social status of practitioners of the two professions within the context of the healer women. Evidences show that not all healer women pushed the boundaries of their society, but are even respected and competent as professionals in their profession.

Key Words: Treatment of Diseases, The Art of Medicine, Women who are prone to be Physicians, Life-Giving Midwives, Women Immortalized on Gravestones.

Extended Abstract: General references and representations of female medical practitioners in the Hellenistic, and Roman imperial periods are also associated with literary culture. Although it gives a limited view of social structures, epigraphic materials about female physicians and midwives from Anatolia, especially tomb inscriptions, show that husbands and wives, fathers and daughters participated in the same professions. Moreover, families also pointed out that the profession of medicine, which was thought to be specific to men, can be passed on to their daughters or spouses. Every female physician treated not only pregnancy and obstetrics or women and young children. In the beginning, although female physicians treated women, they treated men as well. This shows that especially the inscriptions found in Anatolia in the 1st and 2nd centuries AD, a woman with a certain background was an expert in her profession as we see in the tomb inscriptions of Antiochis and Domnina, and gained a great reputation in their society for protecting their homeland (from diseases). It is stated that the deaths of these valuable female physicians are a loss not only for their husbands/family but also for their hometowns. Panthia’s epitaph, on the other hand, gaining her reputation as a healer as a “saviour” in her community proves that she was a physician equivalent to her husband and her own father, who were both physicians. Furthermore, the inscriptions also demonstrate familial occupational interactions, showing that educating parents in their own profession is the best proven form of knowledge and skill transfer. Alongside the evidence

for their healing responsibilities at home, female physicians, in addition to being students of their fathers or mothers, actually testify to an ongoing tradition. The Late Classical and Hellenistic periods showed that healer women received an education that developed concurrently with that of male healers. Moreover, the terminology used in the inscriptions also indicates that healer women did not suffer gender discrimination in their professional roles. These periods showed that attitudes towards women, in particular, women physicians and midwives, changed and they were generally accepted as respected members of the society. Even if it was presumed that female physicians performed a male profession, there were certainly varying levels of acceptance from society to society, but no record of opposition to them was found, possibly due to their low number and the quality of the evidence. On the contrary, from the inscriptions found in Anatolia, we can say that healer women are welcomed in their societies with a high level of prestige, but it is also a fact that this attitude has changed depending on the geographical area and time. In line with what the tomb inscriptions about female physicians and midwives have presented to us, it would not be wrong to think that many more healer women were honored in these periods.

Giriş

Kadın şifacıların yaşamöyküleri ve günlük yaşantılarına dair iz bulunmamasına rağmen, mevcut belgeler eski dönemlerden başlayarak şifacı kadınların toplumlarına katkılarının kamuoyu tarafından da tanındığını göstermektedir. Olasılıkla bilginin, örnekler görek ya da dilden dile aktararak öğrenildiği hekimlik mesleğindeki kadınlar hakkında veya kadınlara tıbbi bir bakış açısı sunan bilgiler, tıp yazarları Soranus, Galenos ve diğerlerinin eserlerinden oluşan anlatılardan ve mezar yazıtları gibi epigrafik materyallerle desteklenmiş diğer Yunan ve Latin yazarlarının eserlerinden gelmektedir. Anadolu kadını hekimlerin mezar yazıtları, bu sıra dışı hizmetlerde, erkeklerle aynı şekilde onurlandırıldıklarını ve tıbbi çalışmalarda meslektaş olarak kabul gördüklerini; edebi ve tıp konusundaki eserlerde adlarının anılması ve hatta eserlerinde onlara atıfta bulunmalarından anlaşılmaktadır. Bu nedenle, hiçbir zaman çok fazla kadın hekim olmamasına rağmen, Helenistik ve Roma dönemlerinde, kadın hekimlerin mesleklerini uygulamaları yönünde pek de aşılabilir bir engel görünmüyor. Ayrıca kısıtlı bilgiye rağmen tüm yazılı kaynaklar, hekimlik mesleğinde kadınların varlığının özel olarak bahsedilmeyi gerektiren istisnai bir olgu olmadığını gösterdikleri için de son derece önemlidirler.

Tüm dünya toplumlarında hastalıkların sağaltılması, gündelik yaşayış ve devlet yönetim biçimleriyle yakından ilişkilidir. Dinin egemen olduğu

toplumlarda dualar ve büyülerle, savaşçı toplumlarda cerrahi uygulamalarla ve tarım toplumlarında ise bitkilerle tedavi yönetmeleri kadim zamanlardan bugüne uygulanmıştır. Batı Anadolu, Yunanistan ve Ege adalarında MÖ 7. yüzyıldan başlayarak Doğu uygarlıklarının etkisiyle büyük bir gelişme gösteren Yunan Uygarlığı, tıp alanında üç dönem geçirmiştir. Mitolojik dönem, filozof hekimler dönemi ve Hipokrates ile başlayan Hipokratik dönem. Mitolojik anlatılar içinde yer alan şifacı kadınlar, hastalıkların sağaltılmasında bitkileri kullanmaları ve bunlara yükledikleri büyüsel anlamlar konusunda derin bilgiye sahiptiler. Bu dönem insanları hastalık etkenlerinin doğadan kaynaklandığını, dolayısıyla tedavisinin de doğada bulunduğu hareketle bitkisel yöntemleri kullanmışlardır. Toplumsal rollerin belirlediği görev dağılımında toprakla uğraşmak kadının sorumluluğundaydı, bu nedenle toprakla doğrudan ilişki kadınların bitkiler konusundaki bilgi hazinesini geliştirmiş ve hastalıkların sağaltılmasında bitkilerin şifa verme gücünü kullanmışlardır.

Mitoslardaki şifa dağıtıcı kadınların başında, çocukları ve kadınları koruyup gözetken Demeter, hasta dişleri ve gözleri sağaltan Persephone, kısırılık sorunlara çare olan Genetyllis, çocuk hastalıkları uzmanı Hekate, körlüğü iyileştiren Athena, uzmanlık alanları zehirler ve onların panzehirleri olan Medeia ile Kirke, cerrah Leto ve tanrısal âlemin ebesi Eiliethya sayılabilir.

Hekimliğin bilimsel temellerini atmasıyla ve hekimlik uygulamalarına ilişkin anlatımlarıyla tanınan Koslu Hippokrates (MÖ ca. 460-370) ile birlikte, neredeyse tamamı erkek olan edebi kaynakların yazarlarının, kadın hekimler konusundaki görüşleri son derece çarpıcıdır. Hippokrates'in yemin metninde kadın hekimlerin adları da sayılır:

“Hekim Apollon’u, Asklepios’u, Hygieia, Panakeia ve bütün tanrı ve tanrıçalar adına yemin ederim. Onları tanık ve şahit tutarım ki, bu andımı ve verdiğim sözü gücüm kuvvetim yettiği kadar yerine getireceğim”.¹

Yazarın, *Corpus Hippocraticum* (Hippokrates Külliyyatı) olarak bilinen hekimlik konularını içeren koleksiyonu 60 kadar incelemeden oluşur. Bu koleksiyon, Kos Adası’nda tanrı Asklepios’un şifa dağıtan tapınağıyla bağlantılı Hippokratesçi tıp okulu kütüphanesinde bulunan yapıtlardır. Söz konusu eser anatomi, farmakoloji, embriyoloji, epidemiyoloji ve genel sağlık konularında incelemeler içerir. Hippokrates’e göre bir hekim şöyle olmalıdır:

1 Hippokr., The Hippocratic Oath: Loeb 298-299= 4.39 Littre. F. Rosenthal, “An ancient commentary on the Hippocratic oath”, Bulletin of the History of Medicine, 30, 1956, s. 52-87.

“Sağlıklı görünmeli, doğanın izin verdiği gibi gürbüz olmalı; çünkü genel kanı odur ki, kendi vücuduna bakmayan, başkalarına da bakamaz. Temiz olmalı, iyi görünmeli, hoş kokulu merhemler sürünmelidir. Görünüşü ciddi olmalı ama sert olmamalıdır; sertlik kibir ve kabalık olarak algılanır. Kontrolsüz gülen ve aşırı neşeli olan kişi ise bayağı bulunur, bayağılıktan kaçınmalıdır.”²

Platon’un (MÖ 429-347) *Theaitetos* başlıklı eserinde ebelik mesleği konusunda şunları yazar:

“Ebelik sanatının bütün gelenek ve göreneklerini hatırlayıver; sana anlatmak istediklerimi kolayca kavrayacaksın. Daha gebe kalabilecek ve doğuracak hiçbir kadın başkalarını doğurtmak için bu mesleğe giremez; bunu ancak artık doğuramayacaklar yapar. Ebelik sanatına önyak olan, söylendiğine göre, Artemis imiş; kendisi hiç doğurmadiği için doğum esnasında görülecek işlere nezaret etmeyi himayesine almış; görgü olmadan bir sanatı öğrenmek mümkün değildir; işte, insan doğasının bu zaafını göz önünde tutarak tamamıyla kısır olanlara ebeliği yasak ediyordu. Sonra gebelik var mı yok mu bunu başkalarıyla kıyaslanırsa, ebelerin daha iyi bileceği de gerçek ve zorunludur. Ebeler ilaçlarıyla, sihirleriyle ağrıları uyarmaya veya arzuya göre yatıştırma ve güç doğumlarda doğumu sağlamaya, gerek görülüyorsa çocuk düşürmeye yetkilirdiler. Ayrıca en iyi çocukları meydana getirmek için hangi kadının hangi erkekle birleşmesi gerektiğini çok iyi bilirler”.³ Devlet başlıklı eserinde ise “Bir devletin temelini atarken, yaradılışı ayrılık ve aynılıklarını kesin bu ayrılık ve aynılıkların işlerde tam bir karşılığı olacağını düşünmemiştik. Nitekim biz, eli hekimliğe yatkın bir adamla kafası hekimliğe yatkın bir adamı aynı yaradılıştan saymıştık”⁴

Aristoteles (İÖ 384) zamanına gelindiğinde Delphoi rahibelerinin şifacılık sanatları çoktan erkeklere geçmişti. Bununla birlikte Aristoteles’in “yardımcım” dediği karısı Pythias bitki ve hayvan yaşamını incelemiş ve hatta gözlemlerini bir kitapta toplamıştı. Ama Pythias özellikle doku araştırmaları ve üremeye ilgilenmişti.⁵

Mısır İskenderiye’de tıbbın önde gelen kurucularından biri olan Khalkedonlu (Kadıköy) hekim Herophilos (MÖ 320-260), 19. yüzyıldan önce insan kadvralarını inceleyen çok az hekimden biri olup üreme organları, göz, beyin üzerine incelemelerinin yanı sıra kadın anatomisi bilgisine önemli katkılarda bulunmuştur. Overleri ve fallop tüplerini tanımlayan ilk hekim olan Herophilos’un günümüze fragmanları kalan *Maieutikon* başlıklı eseri, doğum ve jinekoloji üzerine bilinen en eski çalışmadır. Antik Yunan ve Roma dünyasının olasılıkla en önemli

²Ralph Jackson, *Roma İmparatorluğu’nda Doktorlar ve Hastalıklar* (Çev.: Ş. Mumcu) İstanbul, Homer Kitabevi 1999, s.54.

³ Plat. *Theait.* 149b-d.

⁴ Plat. *Rep.* 454 d2.

⁵ Diog. Laert. V. 1.

jinekoloğu Ephesoslu Soranus (MÖ 98-138) idi. Dört kitaptan oluşan *Gynaeciorum Commentarii* başlıklı eserinde kadın anatomisini konu almıştır. Ebelere yönelik ayrıntılı açıklamaları, yakın zamana kadar ders kitabı olarak görev yapmıştır.⁶ Martialis'in (MS 38-104) epigramları⁷ ve Iuvenalis'in (MS 55-140) yergileri⁸ (satir), "yüksek sosyete" hizmet eden kadın hekim, ebe ve bu konularda yazan kadınlara ilişkin göndermelerle doludur.

Yaşlı Plinius (MS 23-79) *Doğa Tarihi* başlıklı eserinde, çoğunlukla görünüşte ebelerin eğitimi için obsetrik ve jinekoloji konularıyla ilgili incelemeler yazan birkaç kadına atıfta bulunur. Bunlardan ilki *post partum* sonrası üçüncü ve dördüncü günlerde meydana gelebilecek ateş ve sorunlu adet dönemleri için bir tedavi öneren ebe Sotira'dır. Plinius'a göre, jinekolojinin dışında diğer alanlarda gösterdiği tıbbi yetkinliği için övülen Sotira, kadınların iyileşme eylemleri gerçekleştirebilecekleri fikrini desteklemektedir.⁹ Plinius'un söz ettiği bir diğer kadın hekim, Lemnos Adası'ndan gelen bir ebe ve aynı zamanda şair olan Salpe'dir. Adı geçen kadın hekimin, gündelik hayatta sıklıkla kullanılan malzemelerle afrodisyaklar hazırladığı, zayıf gözleri tedavi ettiği, fazla kılları giderdiği ve hatta köpek havlamasını durdurabildiği ve ayrıca kadın hastalıkları hakkında yazdığı belirtilmektedir.¹⁰ Plinius'un yazdıkları doğrultusunda, istisnalar olsa da uzman olsun olmasın, kadın hekimlerin çoğunun daha ziyade kadın hastalıklarını tedavi ettiklerini söyleyebiliriz. Ayrıca, yazarın andığı diğer iki kadın MS 2. yüzyılda yaşayan Lais ve Elephantis'tir. Roma'da menstrüel sorunlar üzerine yazılar yazmışlar, ancak kürtaj yapma, doğurganlığa veya kısırlığa neden olan etmenler konusunda bakış açılarıyla birbirlerinden farklılık göstermişlerdir.¹¹ Plinius, Lais ve Elephantis'i kürtaj ve ateş konusunda en yetkin uzmanlar olarak tanımlasa da söylediklerine inanmamanın daha iyi olacağını söyler.¹² Ayrıca Plinius'un söz ettiği kadın hekimlerden bir diğeri de kürtaj, menstrüel sorunlar, kısırlık, düşük yapma ve genel olarak kadın hastalıklarının önlenmesi üzerine yazan Thebaili Olympias'tır (MS yaklaşık 25).¹³

⁶ Soran. *Gynec.* I.1-6.

⁷ Mart. *Epigr.* I.47, V.9, X.35.

⁸ Iven., III.62, 77, V.103, VI. 581, XI. 51.

⁹ Plin. *NH* XXIII.83, XXVIII.77.

¹⁰ Age, XXVIII.80; XXVIII.18; XXXII.47;51.

¹¹ Age, XXVIII.23.

¹² Age, XXVIII.81.

¹³ Age, XX.84.

Modern çağ tıbbını derinden etkileyen Bergamalı hekim Galenos (AD 129-c.200), imparator Marcus Aurelius ile oğlu Commodus'un ve ardından da Septimius Severus'un hekimiydi. Bu üretken hekimin sağlık ve hastalıkla ilgili her dalı kapsayan yapıtları arasında jinekolojiye verdiği özel önem ve ebelerin doğumlardaki rolleri de anlamlı bir yer tutmaktadır. Antikçağın en ünlü jinekoloji ve obstetrik yazarı olan Soranus'a göre, ebe olmak isteyenlerin olmazsa olmazı okuryazar olmalarıydı. Kadın şifacıların varlığını onaylayan ve eğitimlerine destek veren hekim yazar, "halkın, kadınlarda erkeklerdekine benzemeyen garip hastalıklar olduğunda genellikle ebelere başvurduğunu" söyler.¹⁴

Eşsiz kadın hekim Metrodora (MS 1. yüzyıl), tıp literatüründe bir kadın tarafından yazılmış en eski metin kabul edilen "*Kadın Hastalıkları ve Tedavileri*" (*Peri ton gynaikeion pathon tes metras*) başlıklı eserin yazarıdır. İki cilt 63 bölümden oluşan ve mide, böbrekler, rahim konularının ön plana çıktığı kitabı, eski Yunan ve Roma dönemlerinde ve hatta Ortaçağ Avrupası'nda da diğer tıp yazarları tarafından sıkça referans alınmıştır.¹⁵ Metrodora'nın eserinde Hipokrates'in (MÖ 460-370) çalışmalarından doğrudan alıntılar yapması dikkat çekicidir. Diğer yandan Metrodora, eserinde etiyolojik ve semptomatik açıdan, yani hastalıkların sebebine ve sonuçlarına dair ileri görüşlü saptamalarıyla ve kendine özgü fikirleriyle alanında çığır açmıştır. Yaşadığı dönemde diğer alanların aksine, ebelik alanının kapsamında olduğu düşünülen kadın hastalıkları ve doğumla ilgili uzmanlaşmasına göz yumulan Metrodora'nınengin bir pratik bilgiye sahip olduğu söz konusu eserinin tam anlamıyla ilk alfabetik tıp ansiklopedisi olmasından anlaşılmaktadır. Adını anmadan geçmeyeceğimiz bir diğer kadın tıp yazarı Kleopatra'dır. *Kosmetika* başlıklı eseri Galenos tarafından anılmaktadır.¹⁶

Kadın Hekimler

Epigrafik kaynaklar, kadim tıpta kadınların meslekleri ve kariyerleri hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. Toplumun daha alt sınıflarında çalışan kadın hekimler, erkek meslektaşları gibi, mezar yazıtlarında ölümsüzleştirilmişlerdir. Bu kadın hekimlerin çoğu Yunan kökenli olup adları Yunan-Latin kaynaklıydı.¹⁷ Kadınların deneysel dünyasının

¹⁴ Soran. age, I.3.

¹⁵ Holt Parker, "Women Doctors in Greece, Rome, and the Byzantine Empire", in Lilian R. Furst (ed.), *Women Healers and Physicians*. Climbing a Long Hill (Lexington: University Press of Kentucky), 1997, s.138.

¹⁶Gal. *Nat. Fac.* XII.403. XV.405.17.

¹⁷Sarah B. Pomeroy, "Plato and the Female Physician (Republic 454d2)", *The American Journal of Philology*, 99 (4), 1978, s.496-500. 499.

genellikle erkeklerin gözünden temsil edildiği tarihsel olarak doğrulanamayan edebi kaynakların aksine, mezar yazıtları, ilgili kişi hakkında doğrudan ve nesnel kanıtlar sunar. Bununla birlikte birçok Yunan ve Roma mezar yazıtı, bu kadınları belirli bir zaman ve bağlamda konumlandırmayı olanaksız kılan bir addan yalnızca biraz daha fazlasını ortaya koymaktadır.

Kadın hekim anlamına gelen Yunanca *ιατρική*, *ιατρός*, teriminin dişil formudur ve “iyileştiren kişi” veya “hekim / cerrah” anlamına gelir. İlk kez Homeros’un *İlyada* destanında ve tarihçi Herodotos’ta karşımıza çıkar.¹⁸ Eril biçimi *ιατρός* Herodotos ve Platon’da da belirtildiği gibi “hekimlik sanatında yetenekli” anlamına da gelebilir.¹⁹ Dişil formu *ιατρική* terimi ise yazıtlarda edebi kaynaklardan daha yaygın kullanılmaktadır. Dolayısıyla Yunan dilinin kendisinin kadın hekimlerin varlığına işaret ettiği söylenebilir. *ιατρός*’un dişil formu çeşitli yazıtlar, papirüslerde ve edebiyat eserlerinde, nominal bir sonek ile ortaya çıkmaktadır.²⁰ Nitekim dişil formun en erken kullanımı Geç Helenistik dönemde Iosephus’ta karşımıza çıkmaktadır.²¹

Kadın hekimlerin eğitimi hakkındaki bilgiler yetersiz, var olanlar ise güvenilmezdir. Kos, Knidos, İskenderiye ve daha sonra Roma ve Pergamon’nun da dâhil olduğu bazı merkezler tıp çalışmaları açısından oldukça aktif olsalar da kadınların burada eğitim görmüş olmaları oldukça düşük bir ihtimaldir.²² Her insanın veya toplumun şifacı kadınlara ve iyileşmeye karşı tutumlarını ayrı ayrı ele almak mümkün olmadığından bir takım ortak davranışları değerlendirebilir. Bu konuyla ilgili olarak Augustus’un İspanyol asıllı azatlısı Hyginus (MÖ 64-MS 17), Atina’da kadınların ve kölelerin tıp sanatını öğrenmesinin yasak olduğu bir dönemden ya da kadınların bazı durumlarda erkek hekimlerden eğitim alabildiğinden söz eder. Adı geçen yazar, doğruluğuna şüpheyle bakılsa da kadın hekimlerin şifa sanatlarındaki rollerini açıklamak için etioloji sağlayan olağandışı bir anlatıda Agnodike’nin öyküsüne yer verir.²³ Buna göre, Yunan tarihinin erken dönemlerinde, Atina’da ebelerin varlığından çok önce kadınlar, erkek hekimlere sorunlarını anlatamayacak kadar iffetli olduklarından doğum sırasında ölümler oldukça yaygınmış. Agnodike adlı

¹⁸ Hom. *Il.* 16.28.; Hdt. 3.130.

¹⁹ Plat. *Rep.* 455e; Hdt. 2.84, 3.129.

²⁰ Parker, *age*, s.133.

²¹ Ioseph. *Ant. Iud.* II. 206-297.

²² François P Retief-Louise Cilliers, “The Healing Hand: The Role of Women in Ancient Medicine”, *Acta Theologica Supplementum*, 7, 2005, s. 178.

²³ Hyg. *Fab.* 274, “Agnodike”.

genç bir kadın, erkek kılığına girerek Herophilos'un yanında ebelik yapmaya başlamış. Derken, doğum yapan kadınlar arasında adı öylesine yayılmış ve ünlenmiş ki, erkek ebeler onu kadınları ayartmakla suçlamaya başlamışlar. "Areopagos Meclisi yargıçları oturumunda, Agnodike'yi kınamaya başlayınca giysisini onların önünde çıkardı ve bir kadın olduğunu gösterdi. Sonra doktorlar onu daha şiddetle suçlamaya başladılar ve sonuç olarak önde gelen kadınlar Mahkemeye geldiler ve dediler ki: Siz koca değilsiniz, düşmansınız, çünkü bizim can güvenliğimizi keşfeden onu kınıyorsunuz. Sonra Atinalılar yasayı değiştirdiler, böylece özgür doğmuş kadınlar tıp sanatını öğrenebildiler." Bu öykü, özellikle 17. yüzyıldan itibaren kadın hekimlerin kendilerini erkek egemen tıp alanında savunmak zorunda kalmaları üzerine kadın hakları savunucuları tarafından sıkça anlatılmıştır.²⁴

Kadın hekimlerin hekimlik sanatını uygulamalarına ilişkin bilgiler içeren mezar yazıtlarında, ölenlerin genellikle meslek hayatlarından ziyade, Bithynia Kios'ta bulunan Empeira'ya ait yazıtta olduğu gibi, aile ilişkilerine ve adına stel dikilmesine yol açan erdemlere daha fazla önem verilir. Bu iki örnek, tıbbi gelenek ve bunun erkek uygulayıcılardan ayrı kadın hekimlerin seslerini duymamıza yardım eden uygulamalarına ilişkin bir görüntü sağlamaktadır. Ebelerle ilgili tüm epigrafik örnekler meslek terimlerine atıfta bulunurken, kadın hekimlerin bazılarının, örneğin İstanbul'da bulunan yazıtın sahibi kadın hekim Mousa örneğindeki gibi, deneyimlerini ve mesleki başarılarını da vurguladığı görülmektedir.²⁵ Başka bir örnekte yine Bergamalı hekim Pantheia'nın kadın hekim olarak, hekimlik sanatını uygulamadaki başarıları övülmektedir.

Bu doğrultuda, kadın şifacılar konusundaki epigrafik belgeler Hellenistik ile Geç Cumhuriyet Dönemi / Erken İmparatorluk dönemlerine aittir. Kadınlara ve iyileşmeye ışık tutan politik ve ekonomik değişimleri kapsamayan yedi yüz yıllık (MÖ 350- MS 350 CE) zaman dilimini ve geniş bir coğrafya kapsadığından yalnızca Anadolu'da bulunan yazıtlar örneklenecektir. Anadolu'da kadın hekimlere ilişkin sınırlı sayıdaki epigrafik örneklerden en eskisi, MÖ 2/1. yüzyıla tarihlenen ve İstanbul'da bulunan bir mezar yazıtıdır.

Μοῦσα Ἀγαθοκλέους ἰατρείνη.²⁶

²⁴ Helen King, "Agnodike and the Profession of Medicine", *PCPS NS*, 32, 1986, s. 58, 69.

²⁵ Rebecca Fleming, "Women, Writing and Medicine in the Classical World", *Classical Quarterly*, 57 (1), 2007, s.263.

²⁶ Nezih Firatli-Louis Robert, *Les Steles Funeraires de Byzance Greco Romaine* (Paris: A. Maisonneuve), 1964, 175 (ιατρείνη).

[Agathokles'in kızı hekim Mousa] şeklinde geçmektedir. Bir satırdan oluşan ve baba adıyla anılmaya örnek oluşturan yazıt, mezar taşının üst kısmında yer almakta olup alt kısımda elinde kitap tutan bir kadın betimlemesi yer almaktadır.

Bithynia Kios'ta (Gemlik) bulunan ve MS 1/2. yy'a, Anadolu'da Erken Roma Dönemine tarihlenen bir yazıtta;

Γάιος Ἰούλιος Βεττιανὸς ζῶν ἑαυτῷ καὶ Ἐμπεiriά εἰατρεινῆ ἑαυτοῦ γυναικὶ ζησάση ἔτη μθ' κατεσκεύασεν.²⁷

“Gaius Iulius Vettianus, sağlığında, kendisi ve 49 yıl yaşayan karısı hekim Empeiria için bu steli dikti” ifadesi yer almaktadır.

Empeiria'nın kaç yaşında öldüğü ve hekim olduğu bilgisini içeren bu yazıtta ilginç olan adının “deneyim” anlamına gelmesidir. Bu adın ileriki bir yaşta yetenekli ve başarılı bir kadın hekim olarak, yeteneklerini tanıtmak için seçilmiş olması olasıdır. Empeiria'nın uzmanlık alanına ve adının anlamına ek olarak onun erkek karakter Gaius Iulius Vettianus ile olan akrabalık ilişkisinin verilmesi de ayrıca dikkat çekicidir, zira adından yola çıkılarak bir Romalıyla evli Yunan kökenli bir kadındır Empeiria. Bu durum olanaksız olmasa da bu tarihte Kios gibi bir yerde, aristokratik sınıf mensubu olan Vettianus'un Roma vatandaşlığı kazanmış bir Yunanlı olması da olasıdır.

Galatia kenti Ankyra'da bulunan ve MS 2. yüzyıla tarihlenen yazıt şöyledir:

Τρε. Ἰουλία ἰατρὴν ζῶσα φρονούσα κατεσκεύασα τὸ περίφραγμα ἑαυτῆ καὶ Αἰλ(ία) Ἀγάθη μάρμη καὶ Αἰλ(ία) Πωσφόριδι μητρὶ καὶ Στατωρίῳ Γαίου πάππῳ καὶ Αἰλ(ία) Λεωνίδα ἀνδρὶ καὶ μετὰ τὸ ἐμὲ κατατεθῆνα παροριζῶ μηδένα ἔχειν ἐξουσίαν ἐπισενέγκα ἕτερον σῶμα· ἐὰν δὲ τις τολμήσει, τῷ ταμείῳ δώσει (δην.) μύρια πεντακισχίλια.²⁸

“Bir hekim olan Trebia Iulia, hayatta ve aklı başındayken bu mezar alanını kendisi ve büyükannesi Ailia Agathe ve annesi Ailia Posphoris, büyükbabası Gaius'un oğlu Statorios ve kocası Ailios Leonidas için yaptırdı. Benden sonra başka birinin gömülmesine izin verilmeyecektir, aksi takdirde bunu yapmaya cesaret edecek kişi hazineye 15.000 denarii verecektir.

Kilikia kenti Selukia Kalykadnos olarak da bilinen Selekeia Kalyk'de (Silifke) bulunan ve MS 4. yüzyıla tarihlenen yazıt şöyledir:

θήκη Θεέκλης εἰατρίνης.²⁹

²⁷ Age, 177 (εἰατρεινῆ).

²⁸ Age, 178 (εἰατρίνης).

²⁹ Age, 178 (ιατρίνης).

“Hekim Thekla’nın mezarı” ifadesinden anlaşılacağı üzere Thekla’nın mesleği dışında hiçbir bilgi içermez.

MS 2/3. yüzyıla tarihlenen ve Kilikia Korykos’ta bulunan bir yazıt $\sigma\omega\mu\alpha\tau\omicron\theta\eta\kappa\eta$ Βασίλο<ϋ>τος [ι]ατρίνης. “Hekim Basilous (Basile)’nin lahdı” ifadesi geçmektedir.³⁰ Yazıtın başında ve sonunda yer alan haç işaretleri, kadın hekim Basilous’un (Basile) Hristiyan olduğuna işaret etmektedir.

MS 3/4. yüzyıla tarihlenen ve Psidia Adana’da (Karabaolu) bulunan yazıt şöyledir:

Αὐρ. [Α]λ[εξ]άνδριαν

Z[ωσ]ίμην ἀπὸ ἐπι-

σ[τή]μης ἰατρ[ικ]ῆς Αὐρ.

[Πομπω]ν[ι]α[ν]ὸς Ἀ[σ]κ[λη]-

τι[άδ]ης, ὁ ἀν[ήρ] ἀ[ν]τ[ι]ῆς,

καὶ

Αὐρ. [Μ]οντ[ά]νην, τὴν

γλυκυτάτην θυγατέ-

ρα, ὁ αὐτὸς Ἀσκληπιάδης.³¹

“Aurelius Pomponianus Asclepiades, hekimlik bilgisiyle tanınan karısı Aurelia Alexandra Zosime ve aynı zamanda son derece tatlı kızları Aurelia Montane onuruna bu steli dikmiştir”.

Adana’da, 19. yüzyılın sonlarında agorada bulunan Zosime’nin kocası tarafından kamusal alan dikilen heykelde –heykel bulunmamıştır- yer almaktadır.

Doğu Phrygia Çeşmeli Zebir’de bulunan ve MS 4/6. yüzyıllara tarihlenen yazıt şöyledir:

† Αὐρ. Γάιος ἀρχιίατρος ἀνέστησα εἰστήλην θῆ συμβίου μου Αὐγούστης, ἀρχιίατρηνα ἥτις πολλῶν σώμα[σι]ν ἀ[ρ]ρώσθων [ἴ]ασ[τι]ν δέδω[κε], ἥ[ς] δῶσι αὐτῆς [σ(ωτή)ρ] Ἰ(ησοῦ)ς Χρ(ιστὸ)ς ἀμ[οιβ]ήν — — —³²

“Ben, başhekim Aurelius Gaius, birçok hasta bedene şifa veren ve karşılığında kurtarıcı İsa Mesih’in ona vereceği (...) karım başhekim Augusta için bu steli diktim.

Bu yazıt bize aynı mesleği icra eden bir karı-koca örneği sunmaktadır.

Anadolulu kadın hekimlerden biri de Antiokhis’tir. Likya kenti Tlos agorasının güneydoğusundaki dörtgen bir kalker kaidesinde bulunan ve

³⁰ Age, 177 (ιατρίνης).

³¹ Age, 175 (ιατρικῆς).

³² Age, 177 (ἀρχιίατρηνα).

MÖ 1. yüzyılın başlarına tarihlenen bu yazıt, kadın şifacılarla ilgili en çok tartışılan yazıtlardan biridir.

Ἀντιοχίς Διοδότου Τλωίς μαρτυρηθεῖσα ὑπὸ τῆς Τλωέων βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἐπὶ τῇ περὶ τὴν ἰατρικὴν τέχνην ἐμπειρία ἔστησεν τὸν ἀνδριάντα ἑαυτῆς.³³

“Tloslu Diodotos’un kızı Antiokhis’e, Tlos kenti Meclisi ve halkı, hekimlik sanatındaki başarısını tanıtmayı amacıyla kendi heykelini dikmesine karar vermiştir.”

Diğer yandan Antiokhis’in heykelinin kentin agorasına yerleştirilmesi durumu, aile ilişkileri bağlamında kadın hekimin babasının adıyla anılması ve yetenekli şifacı kadınların toplumsal statülerinin araştırılıp incelenmesinde son derece güzel bir örnek sunmaktadır. Antiokhis, doğrudan ἰατρίνη (kadın hekim) unvanıyla adlandırmak yerine, yalnızca tıbbi yeteneğinden dolayı övgüler topladığının ifade edilmesi dikkat çekmektedir. Zira “Τὴν ἰατρικὴν τέχνην” ibaresi, hekimlerin ve konseydeki kişiler tarafından atanan tıbbi görevler yapan kişilerin niteliklerini tanımlamak için kullanılır.³⁴ Yazıtta dikkati çeken bir diğer nokta da Antiokhis’in babası Tloslu Diodotos’a atıfta bulunarak baba-kız hekim örneği oluşturmasıdır. Kentinden resmi onur alan Antiokhis’e verilen böylesine büyük bir ödül, bu kadın hekimin şifa sanatına genel atıf olup, olasılıkla yalnızca kadın hastalarla sınırlı olmayan, aksine kent çapında tıbbi hizmet verdiğine işaret etmektedir. Baba ve kızın hekimlik mesleğindeki başarılarının kanıtı, MS 1. yüzyılda yaşamış ve Roma ordusunda görev Anazarboslu (Adana Anazarva) yapan hekim Dioskurides’in, *De Materia Medica* (Sağaltıcı Maddeler Üzerine) başlıklı eserinde Tloslu Diodotos’tan söz etmesinde de görülebilir.³⁵

Ayrıca Tloslu Antiokhis, olasılıkla Galenos’un romatizma ve siyatik ağrılarına karşı bir ilaç bulmuş olduğu için övgüyle söz ettiği kişidir.³⁶

MS 2. ikinci yüzyıla tarihlenen ve Bergama’da bulunan diğer bir yazıt ise kocasından hekim Pantheia/Panthia’ya övgü dolu ve samimi bir vedayı konu almaktadır.

χαῖρε, γύναι Πάνθεια, παρ’ ἀνέρος, ὃς μετὰ μοῖραν
σὴν ὀλοοῦ θανάτου πένθος ἄλαστον ἔχω.
οὐ γάρ πω τοίην ἄλοχον ζυγίη{v} ἴδεν Ἥρη

³³ Age, 175, 178 (ἰατρικὴν τέχνην).

³⁴ Holt Parker, “Galen and the Girls: Sources for Women Medical Writers Revisited”, *The Classical Quarterly*, 62(1), 2012, s. 359-386. 374.

³⁵ Irving, age, s. 104.

³⁶ Galen. XIII 250, 341 K.

εἶδος καὶ πινυτὴν ἠδὲ σαοφροσύνην.
αὐτὴ μοι καὶ παῖδας ἐγγείναι πάντας ὁμοίους,
αὐτὴ καὶ γαμέτου κήδεο καὶ τεκέων
καὶ βιοτῆς οἴακα καθευθύνεσκες ἐν οἴκῳ
καὶ κλέος ὕψωσας ξυνὸν ἱητορῆς,
οὐδὲ γυν<ή> περ ἐοῦσα ἐμῆς ἀπολείπεο τέχνης.
τοῦνεκά σοι τύμβον τεῦξε Γλύκων γαμέτης,
ὅς γε καὶ ἀθ[ανά]τοιο δέμας κεύθει Φιλαδέλ[φου],
[ἔ]νθ[α] καὶ αὐτὸς ἐγὼ κείσομ[αι], αἶ κε θά[νω],
ὡς [ἀ]γλα[ῖ]σμον [ζῶν] σοι ἐκοινώνησα κατ' ἀ[ῖ]σαν,
ὄδε δὲ κα<ί> ξ>υνην {ην} γαῖαν ἐφε[σ]σάμενος.³⁷

“Elveda sana, karım Pantheia’ya kocandan. Sen gittiğinden bu yana, acımasız ölümünden dolayı hala keder içindeyim. Evlilik tanrıçası Hera, senin kadar güzel, bilge, iffetli bir eş görmemişti. Hepsi bana benzeyen çocuklar verdin bana; damat ve çocuklarına değer veriyordun, evimizdeki yaşamın dümenini sen yönettin ve şifa konusunda ortak şöhretimizi yükselttin- sen bir kadın olmaya rağmen yeteneklerinle benden geri kalmadın. Bunun farkında olan damadın Glykon senin için bu mezarı inşa etti. Ayrıca buraya babam ölümsüz Philadelphos’u da gömdüm ve öldüğümde ben de burada yatacağım; yaşarken seninle şöhretimi ve kaderimi paylaştım, bu yüzden paylaştığımız toprağa yatayım ben de.”

Yazıtta ἰατρὶνή olarak adlandırılmayan, ancak bir kadın olmasına rağmen şifa sanatında kocasından geri kalmadığı yönüyle övülen ise gerçekte hekim Pantheia değil, kocadır.

Neoclaudiopolis’te (Vezirköprü) bulunan ve MS 2/3. yüzyıla tarihlenen bir diğer yazıt şöyledir:

σπεῦ[σας] ἐς ἀθ[ανά]τους, Δομνεῖν', ἀνδρὸς δ' ἀμέλησας
ἀστράσιν οὐρανίοις σῶμα καθηραμένη.
οὐ τις ἐρί μερόπων, ὅτι δὴ θάνες, ἀλλ' ὅτι Πάτρην
ῥυομένην νούσων ἄρπασαν ἀθάνατοι.
χαῖρε καὶ Ἥλυσις ἐπιτέρπεο, σοῖς δ' ἄρ' ἑταίροις
λύπας καὶ θρήνους κάλλιπες αἰδ<ί>ους.³⁸

“Ölümsüzlerle olmak için aceleyle ayrıldın unutup kocanı Domnina. Kutsal yıldızlara yükseldi bedenim. Ölümlülerin hiçbiri öldüğünü söylemeyecek, fakat ölümsüzler seni benden aldı, sen vatanımı hastalıktan kurtardığın için. Elveda, mutlu ol Elysium Çayırlarında. Fakat arkadaşların için geride acı ve ebedi ağıtlar bıraktım”.

³⁷ Pleket, age, s.32.

³⁸ Firatli and Robert 1964, 175vd.; Pleket 1969, s.38.

Çalışma konumuz yalnızca Anadolu ile sınırlandırılmakla birlikte hekimlik sanatıyla uğraşan kadınlara ait mezar yazıtlarının bütünü göz önüne alındığında, pek çok tanıdık adla karşılaşırız. Vivian Irving, Kleopatra, Thekla, Sotira, Empeiria, Maia ve Mousa örneğindeki kadın hekimlerin yaptıkları meslekle yakından ilgisi olan bu adları sonradan almış olabileceklerini ileri sürer.³⁹ Bu adlardan Kleopatra “baba” ve “ün” sözcüklerinin birleşmesinden, Thekla, “tanrı” ve “zafer” sözcüklerinin birleşmesinden, Sotira “kadın kurtarıcı”, Maia ise Yunanca “anne anlamına gelen *mētēr* sözcüğünün bebek diliyle söylenmesinden, Empeira “deneyim” ve Mousa ise “bellek, zekâ” anlamlarına gelmektedir. Hekim ya da ebe kadınların adlarının taşıdığı anlamlar, onların şifacı olduklarını kanıtlar ve şifa sanatında uzmanlaşan kadınların ilham verici çağrışımlar olarak bu adları seçmiş olmaları ise toplumda saygınlık kazanmaya yönelik olabilir.

Ebeler

Ebeler (**maia**, **μαῖα**), doğumlara yardımcı olan kadın olup ilk başlarda yalnızca diğer ebelerden basit ve temel bir eğitim alıyorlardı. Annelerin kızlarına öğreterek bunu bir aile geleneği haline getirdiği ve kölelerin tecrübeli ebelerden görerek işi öğrendiği durumlara sıkça rastlanır. Erken yaşta başlayan bu “ev içi eğitim”, Helenistik dönemden (MÖ 4-3. yüzyıl) itibaren obstetrik ve jinekolojik çalışmalarla da desteklenmiştir. Bu çalışmalara örnek olarak Herophilos’un ebeler için yazdığı el kitabı *Maieutikon*, Soranus’un ebeler için yazdığı bir diğer el kitabı ve Galenos’un rahmin anatomisi üzerine yazdığı eser gösterilebilir. Bununla birlikte hem Soranus hem de Galenos, diğer erkek yazarlar gibi, ebelerin mutlaka bir erkek hekim gözetiminde çalışmalarını gerektiğini ileri sürmüşlerdi.⁴⁰

Maia terimi ebeler için epigrafik kanıtları tespit etmeyi zorlaştıran çeşitli anlam ve çağrışımlarla da ilişkilidir. Sözcüğün “ebe” anlamı dışında “yaşlı kadın”, “sütanne”, “koruyucu anne” veya “hemşire” ya da bazen “büyükanne” anlamları bulunmaktadır. Örneğin, *Odysseia* destanında 19.482, Odysseus’un Eurykleia için kullanılan *maia* terimi “sütanne” anlamındadır.

³⁹ Irving, age, s.159.

⁴⁰ Vivian Nutton, *Ancient Medicine*, Second Edition, ed. L. Taub (Series of Antiquity; London: Routledge), 2013, s.201.

Ebeler hakkında Roma İmparatorluk Dönemi Anadolu'sunda Korykos'ta (Mersin) bulunan bir mezar yazıtı şöyledir:

εὐψόχῃ Μυρίνῃ ἡ μεα

ἰς ἱρήνην σου ἡ καλὴ

ψυχὴ καὶ τὰ μέλλοντά σοι.⁴¹

“Müsterih ol ebe Myrine! Güzel ruhun huzura ve senin kaderinde olan şeylere gidiyor.”

Son olarak Kilikia Korykos'tan hem ebe hem de hekim olan Stephanis ile ilgili yazıt şöyledir:

† σωματοθήκη Γεωργίου υἱοῦ Στεφάνου μάγκιπος καὶ Στεφανίδος ἰατρομέας.⁴²

“Stephanos'un oğlu (magkipos) müteahhit Georgios'un ve ebe-hekim Stephanis'in lahitleri.”

Ebelerle ilgili bu iki mezar taşı yazıtı, onları meslekleri dışında bir bilgi sunmazlar.

Tıp eğitimi dönemden döneme, bölgeden bölgeye ve kişiden kişiye büyük farklılıklar göstermekle birlikte, erkeklerinkine benzer olarak teoriden ziyade pratik odaklı bir eğitim aldıklarını ve bunun yanı sıra tecrübeli erkek hekimlerin yanında yardımcılık yaptıklarını çıkarım sayabiliriz. Kadınların tıp mesleğine katılımına ilişkin kanıtların iki türe ayrılabileceği ileri sürülür: mevcut erkek hekimlerin metinlerinde referans gösterilen kadın yazarlar ve tıp konusunda hem metinleri hem de hekimlik sanatındaki uygulamaları günümüze ulaşan yazarlar.⁴³ Yazar olarak değil de doğrudan hastaları tedavi eden kadın hekimlerin eğitiminin ise bazı durumlarda özellikle en nesnel kanıtlar sunan mezar yazıtlarından anlaşılacağı üzere, tıbbi mesleklerin bir aile geleneği haline gelmesiyle ev içi eğitim de önemli yer tutmaktadır. Bunun bir örneği, kendisi de meşhur bir hekim olan babasından eğitim ve destek gören Tloslu Antiokhis'tir.⁴⁴ Diğer bir örnek ise kendisi de bir hekimin kızı olan Bergamalı Pantheia ve onun mezar taşı için emsalsiz bir yazıt oluşturan kocası örneğinde karşımıza çıkan tıp alanında hizmet veren çiftlerin varlığıdır.⁴⁵ Bu kadınlar, eşlerinden ya da

⁴¹ Firatli and Robert 1964, 176 (μεα).

⁴² Age, 177 (no.89).

⁴³ Flemming, Rebecca (2007), “Women, Writing and Medicine in the Classical World”, *Classical Quarterly*, 57 (1), 257-79. 263.

⁴⁴ Firatli, Nezih- Robert, age, 175, 178

⁴⁵ Pleket, Henri Willy (1969), *Epigraphica Vol. II: Texts on the Social History of the Greek World* (Leiden: Brill), 1969, s. 32; Irving, Jennifer C. (2015) *The Greek Epigraphic Evidence For Healer Women In The Greek World*. Basılmamış Doktora Tezi. s.80-81.

babalarından eğitim almanın yanı sıra o dönemde ebeler için yazılan el kitaplarından da faydalanabiliyorlardı. Bu bağlamda, MÖ 2-1. yüzyılda yaşamış bir *iatrike* olan Mousa adlı bir kadın hekimin mezar taşındaki kabartmalarda, öğrenimini simgeleyecek bir biçimde elinde kâğıt rulolarıyla betimlendiğine rastlarız. Genel itibarıyla, kadın hekimlerin aldığı eğitimin tıpkı erkek meslektaşlarınıninki gibi pratik odaklı olduğunu ve tıbbi becerilerin bir okul veya kült yoluyla değil de ebeveyninden, eşten ya da yanında çalışılan bir uzmandan edinildiğini söyleyebiliriz.

Sonuç

Helenistik ve Roma imparatorluk dönemlerinde kadın tıp uygulayıcılarına genel referanslar ve temsiller, edebi kültürle de ilişkidir. Toplumsal yapıların sınırlı bir görüntüsünü verse de kadın hekim ve ebeler hakkında Anadolu'dan günümüze ulaşan epigrafik materyallerden özellikle mezar yazıtları, karı-kocaların, babaların ve kızların aynı mesleklere katıldığını göstermiştir. Ayrıca aileler, erkeklere özgü olduğu düşünülen hekimlik mesleğinin kızlarına ya da eşlerine geçebildiğine de işaret etmiştir. Her kadın hekim ne yalnızca gebelik ve doğumla ilgili konularda ne de yalnızca kadınları ve küçük çocukları tedavi ederdi. Başlangıçta kadın hekimler kadınları tedavi etmiş olsa erkekleri de tedavi etmişlerdir. Bu durum özellikle MS 1 ve 2. yüzyıllarda Anadolu'dan bulunan yazıtlar, belirli bir geçmişi olan bir kadının, hekimlik mesleğinde Antiokhis ve Domnina'nın mezar yazıtlarında gördüğümüz gibi, mesleklerinde uzman olduklarını ve toplumlarında anayurtlarını (hastalıklardan) korudukları için büyük ün kazandıklarını, göstermektedir.⁴⁶ Bu değerli kadın hekimlerin ölümlerinin yalnızca kocaları/aileleri için değil, memleketleri için de kayıp olduğunu ifade edilir. Panthia'nın mezar yazıtı ise toplumu içinde bir şifacı olarak "kurtarıcı" ününü kazanması, her ikisi de hekim olan kocası ve kendi babasına denk bir hekim olduğunu kanıtlar. Ayrıca yazıtlar, ailesel meslek etkileşimlerini sergileyerek, ebeveynlerinin çocuklarını kendi mesleklerinde eğitmenin en iyi kanıtlanmış bilgi ve beceri aktarma biçimi olduğunu da göstermiştir. Evdeki şifa sorumluluklarına ilişkin kanıtların yanında kadın hekimler, babalarının veya annelerinin öğrencileri olmalarının yanı sıra aslında süregelen bir geleneğe de tanıklık ederler. Geç Klasik ve Helenistik dönemler şifacı kadınlarla ilgili olarak erkek şifacıların eğitimiyle aynı anda gelişen bir eğitim aldıklarını göstermiştir. Ayrıca da yazıtlarda kullanılan terminoloji şifacı kadınların, mesleki rollerinde cinsiyet ayrımcılığına uğramadığını da işaret etmektedir. Söz konusu dönemler, toplumda kadın hekim ve ebe özelinde, kadınlara yönelik tutumların değiştiğini ve genel olarak toplumun saygı duyulan

⁴⁶ Retief-Cilliers, age, 2005, s.176; Irving age, s.214.

üyeleri olarak kabul gördüklerini göstermiştir. Kadın hekimlerin, erkek mesleği yaptıkları düşünülse bile, toplumdaki topluma değişen genel kabul seviyeleri mutlaka vardı, ama gerek kanıtların niteliği gerekse sayılarının az olmasından dolayı, onlara karşı yapılan muhalefeti gösteren hiçbir kayıt yoktur. Anadolu'da bulunan yazıtlardan, saygınlık açısından, şifacı kadınların toplumlarında olumlu karşılandığını söyleyebiliriz, ancak şüphesiz coğrafi alan ve zamana bağlı olarak bu tutumun değiştiği de bir gerçektir. Kadın hekim ve ebelere ilişkin mezar yazıtlarının bize sundukları doğrultusunda, söz konusu dönemlerde çok daha fazla şifacı kadının onurlandırıldığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

- Diog.Laert. *V Aristoteles* =Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (Çev. C. Şentuna). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2015.
- Gal. *Nat. Fac.* =Galenos, *Galen, On the Natural Faculties*. trans. A.J. Brock, Loeb Classical Library (London, Harvard University Press, 1963).
- Hdt.=Herodotos, *Herodot Tarihi* (Çev. M. Ökmen) İstanbul: Remzi Kitabevi 2004.
- Hom. *Il.* =Homeros, *İlyada* (Çev. A. Erhat- A. Kadir) İstanbul: Can yayımları 1998.
- Hyg.*Fab.* =Hyginus, *Fabulae*: M.A. Grant (ed.), *The Myths of Hyginus* (Lawrence, University of Kansas Publications, 1960).
- Joseph. *Ant.Iud.* =Josephus, *Antiquitates Iudaicae*. Şurada: Mason, Steve (2001), *Life of Josephus*, Col. 9 of Flavius Josephus: Translation and Commentary (Leiden: Brill).
- Iven.* =Iuvenalis, *Yergiler-Saturae* (Çev. Ç. Dürüşken- Alova) İstanbul: Kültür Yayınları 2003.
- Mart.=Martialis. *Epigramlar* (Çev. G. Varinlioğlu) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005.
- Plat. *Rep.* =Platon, *Devlet* (Çev. S. Eyüboğlu- M. A. Cimcoz) İstanbul: Remzi Kitabevi 1995.
- Plat. *Theait.* =Platon, *Theaitetos* Şurada: *Diyaloglar* (Çev. T. Aktürel) İstanbul: Remzi Kitabevi 1998.
- Plin. *NH* =Plinius Caecilius Secundus, *Pliny, Natural History* with an English Translation by W. H. S. Jones. Cambridge: Harvard University 2005.
- Soran. *Gynec* =Soranus, *Gynecology*. Owsei Temkin (ed.), *Soranus' Gynecology*, Baltimore, Johns Hopkins Press, 1956.

Modern Kaynaklar

- FİRATLİ, Nezih-ROBERT, Louis (1964), *Les Steles Funeraires de Byzance Greco-Romaine* (Paris: A. Maisonneuve).
- FLEMMING, Rebecca (2007), 'Women, Writing and Medicine in the Classical World', *Classical Quarterly*, 57 (1), 2007, s. 257-279.
- IRVING, Jennifer C. (2015) *The Greek Epigraphic Evidence For Healer Women In The Greek World*. Basılmamış Doktora Tezi.
- JACKSON, Ralph (1999) *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar* (Çev. Ş. Mumcu) İstanbul, Homer Kitabevi.

- KING, Helen (1986), "Agnodike and the Profession of Medicine", *PCPS NS*, 32, 53-77.
- NUTTON, Vivian (2013), *Ancient Medicine*, Second Edition, ed. L. Taub (Series of Antiquity; London: Routledge)
- PARKER, Holt (1997), "Women Doctors in Greece, Rome, and the Byzantine Empire", in Lilian R. Furst (ed.), *Women Healers and Physicians: Climbing a Long Hill* (Lexington: University Press of Kentucky), 131-50.
- PARKER, Holt (2012), "Galen and the Girls: Sources for Women Medical Writers Revisited", *Classical Quarterly*, 62(1), 359-386.
- PLEKET, Henri Willy (1969), *Epigraphica Vol. II: Texts on the Social History of the Greek World* (Leiden: Brill).
- POMEROY, Sarah B. (1978), "Plato and the Female Physician (Republic 454d2)", *The American Journal of Philology*, 99 (4), 496-500.
- RETIEF, François P.-CILLIERS, Louise (2005), "The Healing Hand: The Role of Women in Ancient Medicine", *Acta Theologica Supplementum*, 7, 165-188.
- ROSENTHAL, F. (1956) "An ancient commentary on the Hippocratic oath", *Bulletin of the History of Medicine*, 30: 52-87.

Araştırma Makalesi

**BOSNA-HERSEK’TE MİLLİYETÇİ SÖYLEMLERİN
TEHLİKELİ YÜKSELİŞİ: TARİH TEKERRÜR MÜ
EDİYOR?**

Erhan TÜRBEDAR*

Öz: Bosna-Hersek 2021’in ikinci yarısında savaş sonrası dönemin en ciddi siyasi kriziyle karşı karşıya kaldı. Bölücü siyaset izleyen Bosnalı Sırp liderlerinden Milorad Dodik, devlet kurumlarına karşı bir darbeyi anımsatan yıkıcı adımlar atarken Bosnalı Hırvatlar da Bosna-Hersek içinde özerklik elde etmek için yürüttükleri mücadeleyi iyice yoğunlaştırdı. Bosna-Hersek’in içine düştüğü bu ikili kriz, ülkedeki barış ortamını tehdit ediyor. Uzun süre Bosna-Hersek’i ihmal eden Batılı devletler, başlattıkları diplomatik girişimlerle ülkenin üç kurucu halkını diyaloga zorluyor. Batılı ülkelerle Balkanlarda jeopolitik rekabet içine giren Rusya Federasyonu ise Bosna-Hersek’i istikrarsızlaştıran ve devlet kurumlarını bloke eden aktörlere destek veriyor. Neticede etnik ilişkiler bakımından Bosna-Hersek yeniden bir yol ayrımına girmiş bulunuyor. Bu ülkenin üç kurucu halkı önümüzdeki dönemde ya kendi aralarında uzlaşacaklar ya da ülke bölünmüş ve çalışmayan bir sistemin doğuracağı risklerle karşı karşıya kalacaklardır.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Dayton Barış Antlaşması, Sırbistan, Hırvatistan, Rusya Federasyonu

**DANGEROUS RISE OF NATIONALIST DISCOURSE
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: IS HISTORY
REPEATING?**

Abstract: In the second half of 2021, Bosnia and Herzegovina began to shake with the most severe political crisis of the post-war era. While Milorad Dodik, one of the Bosnian Serbs leaders who follow a separatist policy, took devastating steps reminiscent of a coup against state institutions, the Bosnian Croats have intensified their struggle for autonomy within Bosnia and Herzegovina. This “double crisis” in Bosnia and Herzegovina threatens the country’s

* Dr. Mis. Öğr. Elemanı, Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Uluslararası İlişkiler Bölümü, eturbedar@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3981-6405.

peaceful environment. Western countries, which have long neglected Bosnia and Herzegovina, have initiated diplomatic efforts to force the country's three constitutional peoples into dialogue. However, the Russian Federation, which has entered into geopolitical competition with Western countries in the Balkans, supports actors that destabilize and block the state institutions of Bosnia and Herzegovina. As a result, ethnic relations in Bosnia and Herzegovina are again at a crossroads. The three constitutional nations of this country will either reconcile with each other in the coming period or face the risks of a divided and dysfunctional system.

Keywords: Bosnia & Herzegovina, Dayton Peace Agreement, Serbia, Croatia, Russian Federation.

Extended Abstract: Immediately after gaining their independence in the 19th or early 20th century, the Balkan countries began to pursue a policy aimed at national unification, i.e., the expansion of state borders. The development of hostilities against neighbours and conflicts were inevitable due to selfish and expansionist approaches towards the same piece of land. Bosnia and Herzegovina was one of the countries that found itself at the crossroads of expansionist tendencies of neighbouring countries. Cvetković and Maček, Milošević and Tudman, Karadžić and Boban have worked on the division of Bosnia and Herzegovina, whose legacy left severe consequences on the society of this country. Today, with refusing to recognize the thousand-year-old state of Bosnia and Herzegovina, its statehood day, and the unique national identity of Bosniaks, Serbian and Croatian nationalists demonstrate that they view the country as an unfinished job, awaiting the right historic moment to finalize old projects. After the war and the tremendous human suffering in the first half of the 1990s, peace in Bosnia and Herzegovina came through signing two international agreements, the Washington Agreement and the Dayton Peace Agreement (DPA). The fact that these documents were signed by the presidents of Bosnia and Herzegovina and the presidents of neighbouring countries (Milošević and Tudman) testifies how deeply Serbia and Croatia were involved in the war in Bosnia. Today, in their national strategies, Serbia and Croatia respect the territorial integrity and sovereignty of Bosnia and Herzegovina. However, Belgrade and Zagreb continue to interfere massively in the internal affairs of this country by providing full support to their compatriots, which are blocking the work and functioning of state institutions of Bosnia and Herzegovina. Moreover, in the last two years, the nationalistic discourse in Serbia developed around the notion of the "Serbian World," as well as the nationalist outbursts of Croatian President Zoran Milanović, who is trying to win the hearts of right-wing

voters and establish himself as the leader of all Croats (as Tudman was), does not leave too much hope for the maintenance of good neighbourly relations.

The DBA ensured the survival of Bosnia and Herzegovina as an independent state with its internationally recognized borders. This agreement also laid the ground for the reintegration of the state and its society, but this did not happen due to a lack of political will. Three constitutional peoples of Bosnia and Herzegovina can achieve a consensus on very few issues because Bosniaks follow a unitary, the Serbs separatist, and the Croats an autonomist policy. The picture becomes more complicated with an inefficient political and administrative structure brought by DBA and ethnically homogenized territories created by the imposition of political will through the massive use of force, which DBA has legalized.

Bosniaks would like Bosnia and Herzegovina to be transformed into a democratic and further integrated state, based on European standards, where every vote has equal weight. Serbs only care about their entity and dream of leaving Bosnia and Herzegovina one day. On the other hand, Croats claim that Bosniaks politically overshadow them within the FBiH – a larger entity of Bosnia and Herzegovina, aiming to decentralize the state further and govern themselves in this way. Although it is possible to understand the concern of the Croats in the case of Komšić, in essence, they would like to formally mark a territory within Bosnia and Herzegovina, which they think that belongs to them, just as Serbs have delineated their territory through the Republic of Srpska - a smaller entity of this country.

The de facto coup d'état initiated in the second half of 2021 by the Serbian member of the Presidency of Bosnia and Herzegovina, Milorad Dodik, is not accidental. After 15 years of threatening to secede Republic of Srpska from Bosnia and Herzegovina, with the strong support of Russia – a country which is in the serious geopolitical struggle against the West, and in strong solidarity with Dragan Čović, the leader of Bosnian Croats, Dodik has begun his showdown aimed at finalizing a project outlined by Radovan Karadžić - a convicted war criminal. Why is this happening right now? Currently, the world order has been shaken in a way whose long-term effects we do not yet fully understand. Further, the EU enlargement process has unofficially stopped, contributing to the slowing down in Western Balkan countries' reform processes and their more arrogant behavior towards each other. On the other hand, by weakening the prospect of EU membership, other international actors such as Russia and China have strengthened their presence in the region and encouraged undemocratic

trends and even instability, mainly due to Russia's destructive policies. Because of all this, Dodik began his dangerous game, thinking that this was the best time while hiding behind Inzko's decision of July 23, 2021, which imposed the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina provisions that ban denial of genocide in Srebrenica and glorification of war criminals.

It is worrying that the USA and the EU representatives, who are mediating among the constitutive peoples of Bosnia and Herzegovina, are increasingly providing more understanding to the parties which are blocking this country's institutions. It seems that history repeats itself, both in terms of increased nationalism of Serbs and Croats, and with Western countries that repeat the mistakes they made in the 1990s.

Turkey can potentially contribute to stabilizing the current situation in Bosnia and Herzegovina, thanks to Ankara's good relations with Sarajevo, Belgrade, Zagreb, Moscow, and even with Dodik himself. However, if Turkey one day decide to mediate in Bosnia and Herzegovina, according to the model recommended by Croatian President Zoran Milanović, in that case, Ankara should take into consideration the geopolitical games and the real intentions of the disputed parties, thus follow wise steps which not allow Bosnia and Herzegovina to be further divided along the ethnic lines.

The necessity for revision of the DBA is obvious. However, this cannot be achieved in the short term. For now, Western mediators should reconcile the peoples of Bosnia and Herzegovina on technical issues and ensure that the country's elections, scheduled for October 2022, run smoothly. The preparation of a more democratic constitution and more inclusive electoral law in Bosnia and Herzegovina should be left to a longer period when nationalistic passions cool down a bit.

In any case, based on the DBA, NATO should immediately send its troops to Bosnia and Herzegovina. Otherwise, one mortar can destroy all the gains achieved in Bosnia and Herzegovina in the last 26 years, and it can destabilize the Balkans again. The last thing the Balkans need is new ethnic conflicts.

Giriş

Bosna-Hersek'teki barış ortamı 2021'in ikinci yarısında tehlikeli bir hal aldı. Bir devlet olarak Bosna-Hersek ise, savaş sonrası dönemin en ciddi siyasi ve varoluşsal kriziyle karşı karşıya kaldı. Bunun en büyük sorumlusu, Bosnalı Sırpların liderlerinden Milorad Dodik'in tehlikeli boyutlara varan ve Moskova tarafından desteklenen bölücü siyasetidir. Kendi kendilerini yönetmeyi amaçlayan Bosnalı Hırvatların milliyetçileri de Dodik'in yanında durarak eski güvensizliklerin canlanmasına katkıda bulunuyor.

15 yıldır Bosna-Hersek'i parçalama, Bosna-Hersek'in entitelerinden Sırp Cumhuriyeti için bağımsızlık referandumunu düzenleme ve barışçıl yoldan ayrılma söylemlerinde bulunan Dodik, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı üyesi olduktan sonra devletin kurumlarına karşı kademeli bir darbeyi anımsatan yıkıcı adımlar atmaya başladı. Bu çerçevede Dodik, Bosna-Hersek devletine ait yetkilerin Sırp Cumhuriyeti'ne aktarılmasını talep ediyor ve bu entitede paralel kurumların oluşturulmasını öngören yasal düzenlemeler hazırlatıyor. Bosna-Hersek Silahlı Kuvvetleri'nin Sırp Cumhuriyeti'ndeki kışlarına el koyacağını ifade eden Dodik, Batılı ülkelerin olası müdahalesine karşılık “dostlarını” yardıma çağırarak tehdit ediyor. Dodik'in bu yöndeki hamleleri, Bosna Savaşı'nı sona erdiren Dayton Barış Antlaşması'nın da yıkılması, böylece Bosna-Hersek'te 26 yıldır süren barışın ve kaydedilen bütün ilerlemelerin ortadan kaldırılması anlamına geliyor. Bosna-Hersek Yüksek Temsilcisi Christian Schmidt'e göre Dodik'in durdurulmaması durumunda Sırp Cumhuriyeti, Bosna-Hersek'ten fiilen ayrılmış olacaktır.¹

Bosna-Hersek'teki durumu daha fazla belirsiz hale getiren Rusya Federasyonu'nun tutumudur. Son yıllarda Batılı devletler ile Moskova arasında bir etki ve hesaplama alanına dönüşen Balkanlar, Avrupa'da güvenilebileceği ülke ve müttefik sayısı gittikçe azalan Rusya açısından daha önemli hale geldi. Bu nedenle Rusya etkisini kaybetmemek için, Bosna-Hersek'teki barış ortamına zarar vermeyi göze alarak, Dodik'in arkasında duruyor.

Bosna-Hersek'in içinde bulunduğu bu krizden istifade etmek amacıyla, Bosnalı Hırvatlar da kendilerine ait ayrı bir yönetim bölgesi oluşturmayı amaçlayan etkinliklerini yoğunlaştırdı. Böylece Bosna-Hersek “çifte kriz” sarmalı içine sürüklendi. Krizi çözmek üzere Saraybosna-Belgrad-Zagreb hattında bir diplomatik atağa geçen Batılı diplomatlar, farklı yaklaşımlar sergileyerek adeta Bosna-Hersek'le ne yapacaklarını bilmediklerini belli ediyor. Yine de Balkanlar ve Bosna-Hersek konusunda ABD ve AB arasında artan bir koordinasyonu tespit etmek mümkündür.

Bu çalışmada önce Bosna-Hersek'i sarsan son krizin tarihsel arka planına bakılacak, ülkede yıllardan beri yaşanan yapısal, siyasi ve etnik sorunlar analiz edilecek, ardından da Bosna-Hersek'i 2021'de yeniden dünya gündemine taşıyan son gelişmeler üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda, Balkanlarda yaşanan jeopolitik çekişmeler ve bunun Bosna-Hersek üzerindeki yansımaları ile dış aktörlerin tutumu değerlendirilecektir.

Milliyetçi Projelerin Kısacasında Bosna-Hersek

¹ Samir Huseinović, “Rusija Ušutkala Christiana Schmidta”, *Deutsche Welle*, 3 Kasım 2021.

Balkanlardaki milliyetçilerin iki ortak özelliğinden söz etmek mümkündür. Birincisi, küçük olarak gördükleri devlet sınırlarını genişletmeyi ve mümkün olduğunca etnik açıdan saf hale getirmeyi hedefliyorlar. İkincisi, çelişkili gibi gözükse de, Balkanlardaki milliyetçilerin geleceğe ilişkin hedeflerinin, geçmişe ulaşmak olduğu söylenebilir. Bu çerçevede Balkan milliyetçileri ulusal bilinç ve kimliklerin şekillendirilmesi için tarihi çarpıtmakta, kendi uluslarını en cesur, en dürüst ve özgürlüğüne en düşkün, komşularını ise ulusal ilerleyişlerinin engelli olarak resmetmektedirler. Geçmişte kaldığına inanılan konular ise zaman zaman ısıtılıp yeniden gündeme getirilmektedir.

Bosna-Hersek tarih boyunca bu özellikleri taşıyan Sırp ve Hırvat milliyetçi projelerinin etkisi altında kalmıştır. Bosna Devletinin Orta Çağ'da tarih sahnesine çıkmasına ve hatta Hırvat tarihçi Nada Klaić'e göre, Sırp ve Hırvat devletlerinden bile daha eski olmasına rağmen,² Sırp ve Hırvat milliyetçiler hem Bosna-Hersek'in yaklaşık bin yıllık tarihini hem de Boşnakların kimliğini sürekli inkâr etmişlerdir. 19. yüzyılın ilk yarısında Balkanlarda milliyetçi hareketler yükselişe geçtiğinde Boşnaklar komşu Sırp ve Hırvatlar tarafından bir dinî topluluk ve Balkanlardan çekilmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi olarak görülmüştür. Bu yöndeki propaganda aslında her iki komşu halkın Bosna topraklarına gözlerini dikmelerinden kaynaklanmaktaydı.³ Özellikle Sırlar, Osmanlı Devleti'nden özgürleştikçe Bosna-Hersek topraklarını hep kendi yayılma alanı olarak görmüştür. Sırların Bosna'yı ele geçirme çabaları, 28 Haziran 1914'te Gavrilo Princip adlı bir Sırp milliyetçisinin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tahtının veliahdı Arşidük Franz Ferdinand'ı Saraybosna'da öldürmesine ve büyük bir savaş için koşulların zaten var olduğu Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı'nın fitilini ateşlemesine yol açmıştır.⁴

Tarihte Bosna-Hersek toprakları defalarca Sırlar ve Hırvatlar arasında paylaştırılmaya çalışılmıştır. Örneğin 26 Ağustos 1939 tarihli Cvetković-Maçek Antlaşmasıyla, Yugoslavya Krallığı içindeki Hırvat sorunun çözülmesi ve Sırp çıkarlarının tatmin edilmesi uğruna Bosna-Hersek toprakları Sırbistan ile Hırvatistan arasında paylaştırılmıştır. Ancak bu anlaşma, aynı yıl başlayan İkinci Dünya Savaşı yüzünden uygulamaya

² Nada Klaić, "Srednjovekovna Bosna: Politički Položaj Bosanskih Vladara do Tvrtkove Krunidbe (1377. g.)", Jusuf Žiga (der.), *Savremeno Bosansko Društvo-Hrestomatija*, Bosanski Kulturni Centar, Saraybosna, 2000, s. 51.

³ Erhan Türbedar, *Balkanlarda Siyaset*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2020, ss. 28-29.

⁴ Erhan Türbedar, a.g.e., ss. 113-118.

geçememiştir.⁵ Cvetković-Maçek Antlaşması'yla Bosna-Hersek topraklarının yaklaşık 1/3'ünün Hırvatistan'a verilmesi, geri kalanının ise Sırbistan'a bırakılması öngörülmüştü. Hırvatistan Anayasası'nın önsözü, Cvetković-Maçek anlaşmasını ve buna istinaden Hırvatistan Banlığının kurulmasını, Hırvat devletinin kaynaklarından biri olarak görüyor.⁶

25-26 Kasım 1943'te toplanan Bosna-Hersek Ulusal Kurtuluş Devlet Anti-Faşist Konseyi'nde (ZAVNOBiH) Bosna-Hersek devlet olarak varlığını restore edince, Sırp ve Hırvat milliyetçilerinin Bosna-Hersek aleyhine topraklarını genişletme çabaları suya düşmüştür.⁷ ZAVNOBiH, Bosna-Hersek'i Yugoslavya'nın federal birimi olarak Boşnaklar, Bosnalı Sırp ve Bosnalı Hırvatların ortak devleti olarak tanımlamış ise de, 25 Kasım tarihini Boşnaklar günümüzde Bosna-Hersek Ulusal Günü olarak kutlarken Bosnalı Sırp ve Bosnalı Hırvatların ret ediyor olması başlı başına manidardır.

Bosna-Hersek, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde hiçbir rol oynamamasına rağmen 1990'lı yılların ilk yarısında Büyük Sırbistan projesi yüzünden bu sürecin en büyük kurbanı olmuştur. Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlık ilanının ardından Bosna-Hersek, 29 Şubat-1 Mart 1992 tarihinde referanduma gitmiş ve bunun sonucunda bağımsızlığını ilan etmiştir. Bosna-Hersek'in bağımsızlığı Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi tarafından 6 Nisan 1992'de, Birleşmiş Milletler tarafından ise 22 Mayıs 1992'de tanınmıştır. Ne var ki Sırbistan'daki Slobodan Milošević yönetimi sadece Bosna-Hersek'e saldırı düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda Bosna-Hersek topraklarını aralarında paylaşmak üzere Hırvatistan'la gizlice görüşmüştür. Bu konuda Milošević ve dönemin Hırvatistan Cumhurbaşkanı Franjo Tuđman'ın ilk temaslarını daha 26 Mart 1991'de gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Sırbistan ile Hırvatistan arasında en yoğun çatışmaların yaşandığı sıralarda bile, Bosna-Hersek'in bölüşülmesi meselesi komisyonlar düzeyinde Belgrad ile Zagreb arasında müzakere edilmiştir.⁸ Zagreb'in bu yöndeki siyaseti sebebiyle ilk başlarda Sırlara karşı birlikte mücadele eden

⁵ Budislav Vukas, "Prijedlozi i Nacrti Konfederalizacije Jugoslavije 1990./91: Posljednji Pokušaji Spašavanja Zajedničke Države," *Zbornik Pravnog Fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 27/2 (2006), ss. 765-766.

⁶ "Ustav Republike Hrvatske", *Narodne Novine, Sluzbeni List Republike Hrvatske*, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html.

⁷ Amir Zukić, "Pravni Položaj Bosne i Hercegovine u Stvaranju Jugoslovenske Države", *Analiz Pravnog Fakulteta Univerziteta u Zenici*, sayı 14 (2014), s. 614.

⁸ "Mesić: Tuđman je bio Oduševljen Miloševićem Prijedlogom o Podjeli BiH", *Aljazeera Balkans*, 24 Aralık 2017.

Boşnaklarla Bosnalı Hırvatlar, Ocak 1993'ten itibaren birbirine karşı savaşılmaya başlamıştır.

Bosnalı Sırp'ların ve Bosnalı Hırvatların savaş dönemi liderlerinden Radovan Karadžić ve Mate Boban da Bosna-Hersek'in paylaşılmasını görüşmüş ve 6 Mayıs 1992'de Avusturya'nın Graz kentinde imzaladıkları anlaşmayla Boşnaklara Bosna-Hersek topraklarının sadece %3'ünü bırakmayı uygun bulmuşlardı.⁹ Bu tür milliyetçi projelere rağmen, Bosna-Hersek yıkılmamış ve bir devlet olarak varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Ne var ki Bosna'da 1992-1995 yılları arasında yaşanan savaş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'daki en büyük vahşete sahne olmuş, bunun en büyük kurbanı ise Boşnak siviller olmuştur. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesinde görülen değişik davalarda ve Bosna-Hersek'in Uluslararası Adalet Divanı nezdinde açtığı davada tespit edilen Srebrenica Soykırımı ise, Boşnakların katledilişinin trajik finali olmuştur.¹⁰

Bosna Savaşı iki ayrı uluslararası antlaşma ile sona ermiştir. Bunlardan birincisi, 18 Mart 1994'te Hırvatistan ile Bosna-Hersek arasında imzalanan Washington Antlaşması'dır. Bu Antlaşmayla Boşnaklar ile Hırvatlar arasındaki çatışmalar bitirilmiş ve Bosna-Hersek'te iki halkın çoğunlukta olduğu bölgelerde Bosna ve Hersek Federasyonunun (FBiH) oluşturulmasına karar verilmiştir. ABD'nin inisiyatifiyle bir araya gelen Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Alija İzetbegović, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Slobodan Milošević ve Hırvatistan Cumhurbaşkanı Franjo Tuđman'ın 21 Kasım 1995'te parafı edip 14 Aralık 1995'te imzaladığı Dayton Barış Antlaşması'yla¹¹ (DBA) ise Bosna Savaşı tamamen sona ermiştir. Bu iki antlaşmayı komşu devletlerin cumhurbaşkanlarının imzalamış olması, Sırbistan ve Hırvatistan'ın Bosna Savaşı'na derinden karıştığının başlı başına bir kanıtıdır.

Bosna-Hersek'in Siyasal Sistemi ve Sorunları

DBA'nin biri kısa, diğeri de uzun vadeli olmak üzere iki temel amacı vardı. Kısa vadede savaşın durdurulması, ölümlerin ve yıkımların önüne geçilmesi amaçlanırken daha uzun vadede kalıcı barış ve istikrar için gerekli ortamın yaratılması hedeflendi. Yaşanan korkunç savaştan sonra barış ortamının tesis edilmesinin bile ne kadar zor olduğu dikkate

⁹ Zlatan Begić, "One More Attempt by the US Administration in Bosnia and Herzegovina: Constitutional Reform of the Federation of Bosnia and Herzegovina: Mission Impossible or Back to the Future?" *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19/4 (2017), s. 424.

¹⁰ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz., Türbedar, a.g.e., 177-182.

¹¹ Bu Antlaşmanın resmi adı Bosna-Hersek'te Barış İçin Genel Çerçeve Anlaşması'dır ve 11 eki bulunmaktadır. Antlaşmaya <https://www.osce.org/files/f/documents/e/0/126173.pdf> adresinden ulaşılabilir.

alındığında, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Bosna-Hersek'te önemli ilerlemelerin kaydedildiği ortadadır. Her şeyden evvel Bosna-Hersek 26 yıldır barış içinde yaşıyor. Savaş sonrası yıllar ise ülkeyi yeniden inşa etmekle, mültecilerin savaş öncesi evlerine geri dönüşünü sağlamakla, ayrıca DBA'nın belirlediği devlet yapısında yaşamayı öğrenmekle geçti. Bosna-Hersek vatandaşları için en önemlisi, ülke içi barışma sürecinin de başlamış olmasıdır. Ne var ki bu süreç henüz tamamlanmadı. Yine de hareket özgürlüğü eskisi gibi sağlandı ve Boşnaklar, Bosnalı Sırlar ve Bosnalı Hırvatlar ülke çapında kurucu halklar olarak kabul edildi. Savaş yıllarında yıkılan Saraybosna, tekrar bir Avrupa başkentine yakışan görüntüye kavuşturuldu. Bir zamanlar tamamen yabancı yardımlara bağımlı olan Bosna-Hersek ekonomisi ise kendi ayakları üzerinde durabildiğini ispatladı.¹² En önemlisi, DBA sayesinde Bosna-Hersek, uluslararası alanda tanınmış sınırları ve toprak bütünlüğü ile bağımsız bir devlet olarak ayakta kalmayı başardı. Günümüzde Bosna-Hersek devletinin üçlü cumhurbaşkanlığı, dokuz bakanlığı¹³ ve 57 diğer devlet kurumu, ajansı, müdürlüğü ve enstitüsü bulunmaktadır.¹⁴ Ne var ki her devletin sahip olması gereken yetkileri eksik bırakan anayasal kusurlar devam etmektedir. Örneğin sosyal politikaların, eğitimin ve makroekonomik politikaların devlet çapında yürütülmesine müsaade eden bir yapı geliştirilememiştir.

DBA, Bosna-Hersek devletine çözülmesi güç diğer birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Her şeyden önce bu antlaşmanın kurduğu Bosna-Hersek'i normal bir devlet olarak değerlendirmek zordur. Savaş sırasında Bosna-Hersek topraklarındaki nüfus dağılımı katliam ve göçler sebebiyle değişmiş, Boşnakların, Bosnalı Sırların ve Bosnalı Hırvatların ayrı ayrı kontrol ettiği bölgelerin nüfusu etnik bakımdan homojenleştirilmişti. DBA

¹² 1997-2010 döneminde Bosna-Hersek ekonomisi reel anlamda yıllık ortalama %6,5 oranında büyüdü. 2011-2019 döneminde büyüme oranı yavaşladı ve yıllık ortalama %2,2 seviyesinde gerçekleşti. Covid-19 salgınının olumsuz etkileri nedeniyle ise Bosna-Hersek ekonomisi 2020 yılında %4,3 oranında daraldı. Uluslararası Para Fonu (IMF) 2021-2025 döneminde ülke ekonomisininin yıllık ortalama %3 oranında büyüyeceğini tahmin ediyor (IMF Dünya Ekonomik Görünüm raporunun Ekim 2021 güncellemesine istinaden yazar tarafından yapılan hesaplama, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October>).

¹³ Bosna-Hersek hükümeti Bosna-Hersek Bakanlar Konseyi olarak adlandırılmakta ve şu bakanlıklardan oluşmaktadır: Dışişleri Bakanlığı, Güvenlik Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Maliye ve Hazine Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Dış Ticaret ve Ekonomik İlişkiler Bakanlığı, İletişim ve Ulaştırma Bakanlığı, İnsan Hakları ve Mülteciler Bakanlığı ve Sivil İşler Bakanlığı.

¹⁴ Alen Jazić, "Polovina Gradana BiH na Državnom Budžetu", *Aljazeera Balkans*, 13 Ağustos 2017.

böyle bir etnik bölünmüşlüğü yasallaştırdığı için, ülkenin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına yönelik ciddi ve sürekli bir tehdidi beraberinde getirmiştir.

Harita 1: Bosna-Hersek'teki Entitetler ve Kantonlar

Kaynak: Mehmet Uğur İkinci, *Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, Ankara, 2014, s. 16.

Savaş sonrası dönemde Bosna-Hersek sahip olduğu karmaşık siyasi sistemi nedeniyle krizden krize sürüklenmiştir. DBA, devletin kurucu halkları arasında barışçıl işbirliğini sağlamak, ayrıca bu halkların devlette güçlü bir paya sahip olma isteklerini karşılamak amacıyla, Bosna-Hersek'e güç paylaşım mekanizmalarına dayalı bir sistem getirmiştir. DBA 4. eki olan Bosna-Hersek Anayasası uyarınca Bosna-Hersek, Bosna ve Hersek Federasyonu (FBiH, ülke topraklarının %51'i) ile Sırp Cumhuriyeti (RS, ülke topraklarının %48'i) adı altında iki entiteye bölünmüştür. Kendilerine özgü anayasaları, yasama, yürütme ve yargı sistemleri, kolluk teşkilatları, eğitim müfredatları, basın kuruluşları ve bağımsız devletlere özgü diğer kurumları olan bu entiteler, adeta aynı devlet içindeki iki devletçik durumundadır. Entitelerden büyük oranda Sırpların yaşadığı Sırp Cumhuriyeti üniter bir yapıya sahipken, çoğunlukla Boşnak ve Hırvatların yaşadığı FBiH her birinin ayrı yasama, yürütme ve yargı makamları olan on kantona bölünmüştür (Bkz. Harita-1). FBiH'deki kantonlar içinden Una-Sana, Tuzla, Zenica-Doboy, Bosna Podriyeyesi ve Saraybosna kantonları (FBiH topraklarının %46'sı) Boşnakların kontrolünde, Posavina, Batı Hersek ve 10. Kanton (FBiH topraklarının %25'i) Hırvatların kontrolünde, Merkez Bosna ve Hersek-Neretva kantonlarında (FBiH topraklarının %29'u) ise kontrol aşağı yukarı Boşnak ve Hırvatlar arasında paylaştırılmıştır (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: FBiH'deki Kantonların Etnik Yapısı

		Yüzölçümü (km ²)	Boşnaklar	Hırvatlar	Sırlar	Diğerleri
1)	Una-Sana Kantonu	4201,2	246.012 (%90,0)	5.073 (%1,9)	8.452 (%3,1)	13.724 (%5,0)
2)	Posavina Kantonu	330,9	8.252 (%19,0)	33.600 (%77,3)	831 (%1,9)	770 (%1,8)
3)	Tuzla Kantonu	2648,6	392.356 (%88,2)	23.592 (%5,3)	7.058 (%1,6)	22.022 (%4,9)
4)	Zenica-Doboy Kantonu	3328,8	299.452 (%82,2)	43.819 (%12,0)	5.543 (%1,5)	15.619 (%4,3)
5)	Bosna Podrinyesi Kantonu	501,8	22.313 (%94,0)	24 (%0,1)	885 (%3,7)	512 (%2,2)
6)	Merkez Bosna Kantonu	3188,4	146.652 (%57,6)	97.629 (%38,3)	3.043 (%1,2)	7.362 (%2,9)
7)	Hersek-Neretva Kantonu	4372,5	92.005 (%41,4)	118.297 (%53,3)	6.432 (%2,9)	5.273 (%2,4)
8)	Batı Hersek Kantonu	1347,2	718 (%0,8)	93.725 (%98,8)	101 (%0,1)	354 (%0,4)
9)	Saraybosna Kantonu	1269,1	346.575 (%83,8)	17.520 (%4,2)	13.300 (%3,2)	36.198 (%8,8)
10)	10. Kanton	4899,1	8.037 (%9,6)	64.604 (%76,8)	10.905 (%13,0)	581 (%0,7)

Kaynak: 2013 yılına Bosna-Hersek'te yapılan son nüfus sayımının resmi verileri, <http://www.statistika.ba>.

Açıklama: Kantonların nüfusunda belirli bir etnik grubun ağırlığı parantez içinde gösterilmiştir.

Bosna-Hersek'te ayrıca 83.516 nüfuslu Brčko özerk bölgesi (ülke topraklarının %1'i) bulunmaktadır. Karma nüfusa sahip Brčko (Boşnaklar %42,4, Sırlar %34,6, Hırvatlar %20,7 ve diğerleri %2,4), herhangi bir entiteye bağlı değil ve Mart 2000'den beri özerk hükümete, özerk yürütme ve yargı gibi organlara, ayrıca özerk polis teşkilatına sahiptir.¹⁵ Brčko bölgesinin varlığı Sırp Cumhuriyeti entitesini Doğu ve Batı yaralarına bölmektedir (Harita-1).

¹⁵ Brčko hakkında daha çok bilgi için bkz. Allan Rosenbaum, "Building One Local Government from Three: A Progress Report from Brcko", Nenad Dimitrijevic ve Petra Kovacs (der.), *Managing Hatred and Distrust: The Prognosis for Post-Conflict Settlement in Multiethnic Communities in the Former Yugoslavia*, Open Society Institute Yayınları, Budapeşte, 2004, ss. 41-59.

Bosna-Hersek'in bu şekildeki karmaşık idari yapılanması sebebiyle ülkede aynı anda 5 cumhurbaşkanı, 14 başbakan, 180 bakan, 1.200 yargıç ve savcı görev yapmaktadır. Böylece ülkenin toplam kamu harcamalarının %40'ından fazlası devlet mekanizmasının finansmanına gitmektedir.¹⁶

2013 yılında gerçekleştirilen en son nüfus sayımında Bosna-Hersek'in toplam nüfusu 3.531.159 olarak tespit edilmiştir. Bunların içinden %50,1'i Boşnak, %30,8'i Sırp, %15,4'ü Hırvat ve %3,7'si Diğerler kategorisinde kaydedilmiştir. Söz konusu nüfus sayımı, Sırp'ların %92,1'in Sırp Cumhuriyeti'nde, Boşnakların %88,3'ünün ve Hırvatların %91,4'ünün ise FBiH'te yaşadığını ortaya koymakla, Bosna-Hersek halklarının belirli bölgelerde homojenleştiğini doğrulamıştır. Öte yandan, 2013 nüfus sayımına göre, günümüzde Sırp belediyeler düzeyinde Bosna-Hersek topraklarının %53'ünde, Boşnaklar %30'unda, Hırvatlar ise ülke topraklarının %16'sında çoğunluğu oluşturmaktadır.¹⁷

2002 yılına kadar Sırp Cumhuriyeti'nde sadece Sırp'lar, FBiH'de ise sadece Boşnaklar ve Hırvatlar kurucu halklar olarak kabul edilmekteydi. Entite parlamentolarındaki etnik güç dengesi buna göre paylaştırılmıştı. Ancak Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesi¹⁸ 2000 yılında entitelerin kurucu halklardan sadece birini veya ikisini temsil edemeyeceğini, her üç kurucu halkın ve diğerlerinin ülke çapında kurucu halklar olması gerektiğini hükmetti.¹⁹ Buna istinaden 2002 yılında, uluslararası toplumun büyük baskısı altında FBiH ve Sırp Cumhuriyeti, kendi anayasalarında değişiklik yapmak suretiyle Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesi'nin kararına uymak zorunda kalmıştır.

Günümüzde Bosna-Hersek Bakanlar Konseyi, 2/3'ü FBiH'den, 1/3'ü ise Sırp Cumhuriyeti'nden gelen bakanlardan oluşmaktadır. Ülke parlamentosu ise iki kamaradan oluşmaktadır. Bunlardan biri olan Temsilciler Meclisine milletvekillerin 2/3'ü FBiH'den, 1/3'ü ise Sırp Cumhuriyeti'nden seçilmektedir. 15 kişiden oluşan Halklar Meclisinde ise FBiH parlamentosundan seçilen 5 Boşnak ve 5 Hırvat, ayrıca Sırp Cumhuriyeti parlamentosundan seçilen 5 Sırp milletvekili bulunmaktadır. Böyle bir düzenleme ile, nüfus oranlarına bakılmaksızın, her üç kurucu

¹⁶ “BiH Najvise u Regionu Trosi na Administraciju”, *Dnevni Avaz*, 22-23 Ekim 2006.

¹⁷ 2013 yılına Bosna-Hersek'te yapılan son nüfus sayımlarının resmi verilerine dayalı hesaplama, <http://www.statistika.ba>.

¹⁸ Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesi dokuz yargıçtan oluşmaktadır. Dördü FBiH ve ikisi Sırp Cumhuriyeti entitelerinden gelirken, üç yabancı yargıç Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Başkanı tarafından atanmaktadır.

¹⁹ Ustavni Sud Bosne i Hercegovine, Odluka o Meritumu, U-5/98, 29 Ocak 2000, https://www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/_bs/U-5-98-12200.pdf.

halkın devlet meclisinde orantılı bir şekilde temsil edilmesi sağlanmıştır. Benzer karmaşık yetki paylaşımı entitelerde, kantonlarda, hatta belediyelere de uygulanmaktadır. Buna rağmen Bosnalı Hırvatlar, öz yönetim haklarını daha etkin bir şekilde kullanmak amacıyla, FBiH içinde kendilerine ayrı bir idari-bölgesel özerkliğin tanınmasını talep etmektedir.²⁰

Genel olarak Bosna-Hersek'teki entite düzeyindeki kurumların devlet düzeyindekilere nazaran daha güçlü oldukları söylenebilir. Örneğin parlamentoların yapıları karşılaştırılacak olursa, iki kamaralı Bosna-Hersek Meclisi'nde toplam 57 milletvekili görev yaparken FBiH'nin iki kamaralı meclisinde toplam 155, Sırp Cumhuriyeti'nin iki kamaralı meclisinde ise toplam 111 milletvekili bulunmaktadır. Öte yandan Bosna-Hersek Bakanlar Konseyi dokuz bakanlıktan oluşurken, entitelerin 16'şar bakanlığı vardır. DBA'nın imzalanmasından bu yana Sırp Cumhuriyeti yetkilileri devlet düzeyindeki kurumların güçlenmesine sıcak bakmamış ve engeller çıkarmıştır.²¹

Boşnak anayasa hukukçusu Omer Ibrahimagić'in dikkat çektiği gibi Bosna-Hersek Anayasası, ülkede yaşayanlara "Bosna-Hersek vatandaşından" çok, "entite vatandaşı" muamelesi yapmaktadır.²² Örneğin, Bosna-Hersek Meclisi'nin (devlet düzeyindeki meclisin) çalışmasının düzenlediği maddelerde, halklar arası eşitliğe aykırı hususlar bulunmaktadır. Şöyle ki, Bosna-Hersek Anayasası'nın 4. maddesinde Halklar Meclisi'ndeki beş Boşnak ve beş Hırvat üyenin FBiH içinden, beş Sırp üyenin ise Sırp Cumhuriyeti'nden seçileceği belirtilmektedir. Bu maddedeki düzenlemeye göre, Sırp Cumhuriyeti'nde yaşayan Hırvat ve Boşnaklar veya FBiH'de yaşayan Sırlar, Halklar Meclisi'ne temsilci gönderememektedir.

Cumhurbaşkanlık ile ilgili hükümlerin yer aldığı Bosna-Hersek Anayasası'nın 5. maddesinde de benzer bir sorun mevcuttur. Bu maddede Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın biri Boşnak, biri Sırp ve biri Hırvat olmak üzere üç kişiden oluştuğu, Boşnak ve Hırvat üyelerin FBiH'de, Sırp üyenin ise Sırp Cumhuriyeti'nde yapılacak seçimlerle seçileceği

²⁰ Bu yöndeki Hırvat tezlerini savunan bir örnek için bkz. Dejan Vanjek, "Federal Equality in Multinational Bosnia and Herzegovina", Eva Maria Belser ve diğerleri (der.), *The Principle of Equality in Diverse States: Reconciling Autonomy with Equal Rights and Opportunities*, Brill, Leiden, 2021, ss. 361-393.

²¹ Boris Divjak ve diğerleri, *Studija Sistema Nacionalnog Integriteta: Bosna i Hercegovina 2007*, Transparency International, Banja Luka, 2006, s. 49.

²² Omer Ibrahimagić, *Dejton-Bosna u Evropi: Pravna Sustina*, Vijeće Kongresa Bošnjackih Intelktualaca, Saraybosna, 2001, s. 40.

belirtilmektedir.²³ Buna göre Sırp Cumhuriyeti'nde yaşayan Hırvat ve Boşnaklar ve FBiH'de yaşayan Sırlar cumhurbaşkanlığına aday olamamaktadır.

Bosna-Hersek'in bu üç kurucu halkının dışında kalan ve ülke nüfusunun %3,7'sini oluşturan azınlıklar ise devlet düzeyinde ne meclis ne de cumhurbaşkanlığı üyeliğine seçilebilmektedir. Bu nedenle, Bosna-Hersek'te yaşayan Roman asıllı Dervo Sejdić ve Musevi azınlığın temsilcisi Jakob Finci, ülke anayasası ve seçim yasasının azınlıkları devlet düzeyinde cumhurbaşkanı ve meclis üyesi seçilmekten men ettiği gerekçesiyle 2006 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) başvurdu. Mahkeme, Sejdić ve Finci'yi 2010 yılında verdiği kararla haklı bulmuş ve bu sorunun giderilmesi doğrultusunda Bosna-Hersek Anayasası ve seçim yasasında ilgili değişikliğin yapılmasını istemişti. Bazı akademisyenler, AİHM'in bu kararının kurucu halkların katı güç paylaşımına dayalı kuralların yumuşatılması ve ülkenin demokratik kimliğinin geliştirilmesi bakımından bir şans olabileceğini savunmuştu.²⁴ Ne var ki Boşnaklar üniterci, Sırlar ayrılıkçı, Hırvatlar ise özerkçi siyaset izlediği için anayasa ve seçim yasasında yapılması gereken değişiklik konusunda günümüze kadar bir ilerleme sağlanamamıştır.

Bosna-Hersek Anayasası'nda, kurucu halkların birbirini bloke edebileceği mekanizmalar da tanımlanmıştır. Şöyle ki Bosna-Hersek Meclisi'nde bir kararın alınabilmesi için, üç kurucu halktan gelen milletvekillerinin belirli yüzdesinin o karara onay vermesi gerekmektedir. Örneğin Sırp milletvekillerinin tamamı ret oyu kullanırsa, Boşnak ve Hırvat milletvekilleri birlikte karar alamazlar. Oysa kurucu halkların çok az konuda uzlaşabiliyor olmaları nedeniyle meclis çalışmaları sık sık tıkanmakta ve köklü reform kararları alınamamaktadır. Bu nedenle Bosna-Hersek günümüze kadar Avrupa Birliği'nin (AB) sadece potansiyel aday ülkesi olarak kalmış, AB'ye bütünleşme sürecinde neredeyse yerinde saymıştır.

Bu arada, DBA hükümlerinin uygulanmasının takibi için uluslararası bir çalışma organı olarak Barışı Uygulama Konseyi'nin (*Peace Implementation Council - PIC*) kurulduğu, bu kurumun Bosna-Hersek'teki yetkili mercii olarak ise Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin (*Office of the High*

²³ Bir Boşnak, bir Sırp ve bir Hırvat'tan oluşan Cumhurbaşkanlığı üyeleri, dört yıllık süre içinde sekiz ayda bir dönüşümlü olarak Cumhurbaşkanı görevini yaparlar.

²⁴ Soeren Keil, "Equality and Inequality in Bosnia and Herzegovina", Eva Maria Belser ve diğerleri (der.), *The Principle of Equality in Diverse States: Reconciling Autonomy with Equal Rights and Opportunities*, Brill, Leiden, 2021, s. 348.

Representative - OHR) oluşturulduğu hatırlatılmalıdır.²⁵ 55 ülke temsilcisinden oluşan PIC'in Aralık 1997 tarihli toplantısında Yüksek Temsilciye "Bonn Yetkileri" olarak bilinen geniş yetkiler tanınmış, buna göre yüksek temsilci, DBA'ya ve yasal yükümlülüklere uymayan resmi görevlileri görevlerinden alma ve yasaları dayatma gibi yetkilere sahip olmuştur. 2006 yılının sonlarına kadar Bosna-Hersek'te görev yapmış yüksek temsilciler Bonn yetkilerine yaklaşık 150 kez başvurmuştur.²⁶ Örneğin, 7 Mart 2001'de dönemin yüksek temsilcisi Wolfgang Petritsch, ülke içinde bir Hırvat entitesi oluşturmaya çalıştığı gerekçesiyle Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın Hırvat üyesi Ante Jelavić'in görevine son vermiştir.

OHR, Bosna-Hersek'teki birçok tıkanıklığın aşılmasında önemli rol oynamış, bu kurumun arabuluculuk ve müdahaleleri sonucunda ülkede barışın korunması, etnik gerginliğin hafifletilmesi, ülke çapında hareket özgürlüğünün sağlanması, mültecilerin bir kısmının geri dönmesi, gayrimenkullerin sahiplerine geri verilmesi gibi konularda önemli adımlar atılmıştır. Bosna-Hersek'in ortak ordusunun, istihbarat kurumlarının, yargısının ve devlet düzeyindeki diğer kurumların güçlendirilmesi de yine OHR sayesinde olmuştur. Son 15 yıl ise OHR artık Bosna-Hersek siyasetine eskisi kadar karışmadığı gibi, özellikle Rusya bu kurumun kapatılmasını talepler etmektedir.

Etnik İlişkilerin Normalleşmesini Engelleyen Faktörler

DBA, Bosna-Hersek devletinin ve toplumunun yeniden bütünleşmesi için gerekli temelleri attı. Bunun için de Bosna-Hersek siyasi liderlerinin yeni bir anayasa üzerinde uzlaşıp devleti güçlendirecekleri düşünüldü, ancak bu beklenti asla gerçekleşmedi.²⁷ Çok ulusluluk, Bosna-Hersek'in özünde yattığı için normalde bütün siyasi partilerin "çok uluslu" partilere dönüştürülmesi gerekirdi. Ancak bunun aksine, Bosna-Hersek'teki siyasal sistem etnik bölünmüşlükleri körüklemeye devam etmektedir. Savaş sonrası dönemde Bosna-Hersek siyasi liderlerinin çoğu barışmak için neredeyse hiçbir şey yapmadı. Bunun yerine ülke siyasetinde milliyetçi ve popülist retorik hâkim olmuş ve etnik bölünmüşlük sürdürülmüştür. Sosyal

²⁵ Günümüze kadar tüm Yüksek Temsilciler AB üyesi ülkelerden atanmıştır. Carl Bildt, İsveç (1995-1997), Carlos Westendorp, İspanya (1997-1999), Wolfgang Petritsch, Avusturya (1999-2002), Paddy Ashdown, İngiltere (2002-2006), Christian Schwarz-Schilling, Almanya (2006-2007), Miroslav Lajčák, Slovakya (2007-2009), Valentin Inzko, Avusturya (2009-2021) ve Christan Schmidt, Almanya (2021-devam).

²⁶ Boris Divjak ve diğerleri, a.g.e., s. 21.

²⁷ Eric Gordy, "Dayton's Annex 4 Constitution at 20: Political Stalemate, Public Dissatisfaction and the Rebirth of Self-Organisation", *Southeast European and Black Sea Studies*, 15/4 (2015), s. 611.

medyada yer alan tartışmalar, Bosna-Hersek kurucu halkları arasındaki güvensizliği açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Bosna-Hersek'te yapılan tüm seçimler, siyasi liderlerin etnik bölünmüşlüklerden istifade ettiklerini ve bu yoldan oylarını yükseltmeyi başardıklarını göstermiştir. Önde gelen siyasi partiler kontrolü altına tutukları medya kaynakları sayesinde hem etnik bölünmüşlük ortamının sürmesine katkıda bulunuyor, hem de kendi çıkarlarının propagandasını başarılı bir şekilde yapabiliyor. Bu yüzden Bosna-Hersek'te objektif ve profesyonel medyanın varlığından bahsetmek zordur.²⁸

Bosna-Hersek'te milliyetçilik ve siyasal bölünmeler, devlete ait varlıkların yağmalanması için de kullanılıyor. Günümüzde önde gelen siyasetçilerin büyük çoğunluğu, maaşlarıyla edinemeyecekleri bir servete ulaşmış bulunuyor.²⁹ 2020 yılında Bosna-Hersek'te yapılan bir kamuoyu yoklamasında, “Sizce ülkenizin karşı karşıya olduğu en önemli iki sorun nedir?” sorusuna halk %45 oranında işsizlik, %39 oranında ekonomik durum, %27 oranında yolsuzluklar ve %21 oranında suçlar cevabını vermiştir.³⁰ Bu tür anketler, siyasilerin dayattığı milliyetçi söylemlerin aksine, halkın ülkenin yolsuzluk ve organize suçlardan arındırılmasını, ayrıca onurlu bir yaşamı mümkün kılan bir ekonominin geliştirilmesini önemseydiğini göstermektedir. Ancak Bosna-Hersek'in önde gelen siyasi partileri halka en temel ekonomik altyapıyı bile sunamadıkları gibi rüşvet ve organize suçlara karşı mücadele etme konusunda da yeterince istekli değildir. Bunun sebebi, yolsuzluk ve organize suç bağlantılarının neredeyse devletin tepesine kadar uzanıyor olmasıdır.³¹ Böyle bir ortamda ise, umutlarını yitiren aileler ve gençler Bosna-Hersek'ten göç etmek zorunda kalıyor.

Mevcut verilere göre, 2015-2021 döneminde çoğunluğu genç ve vasıflı kişilerden oluşan 370 bin kişi Bosna-Hersek'i terk etmiştir.³² Bosna-Hersek'te doğup yurtdışında yaşayanların toplam sayısının 2019 itibariyle

²⁸ Dragan Maksimović, “Mediji u BiH u Službi Političkih Stranaka”, *Deutsche Welle*, 25 Eylül 2014.

²⁹ Bosna-Hersek'teki siyasi temsilcilerin açıkladıkları malvarlıklarını incelemek için bkz. “Izjave o Imovinskom Stanju: Opći Izbori 2018. Godine”, *Središnje Izorno Povjerenstvo Bosne i Hercegovine*, <https://www.izbori.ba/Default.aspx?CategoryID=955&Lang=4>.

³⁰ RCC, *Balkan Barometer 2021: Public Opinion*, Regional Cooperation Council, Saraybosna, 2021, s. 31.

³¹ “TI: BiH Medu Zemljama u Kojima se Korupcija Najviše Pogoršava, Gradani Životno Ugroženi”, *Slobodnaevropa.org*, 28 Ocak 2021.

³² “Egzodus: U Posljednjih Sedam Godina BiH Napustilo 370.000 Stanovnika”, *Radiosarajevo.ba*, 19 Haziran 2021.

1.653.056 kişiye ulaştığı tahmin ediliyor.³³ Bu tür gerçekleri örtbas etmek ve yapay gündemlerle halkı oyalamak için Bosnalı siyasetçiler zaman zaman milliyetçiliğin dozunu artırarak bilinçli krizler yaratmaktadır.

Günümüzde Demokratik Eylem Partisi (SDA) lideri Bakir Izetbegović (Boşnaklar), Bağımsız Sosyal Demokratlar İttifakı (SNSD) lideri Milorad Dodik (Sırlar) ve Hırvat Demokratik Birliği (HDZ BiH) lideri Dragan Čović (Hırvatlar) Bosna-Hersek siyasetinin en güçlü isimleri arasında yer almaktadır. Bu üçlünün ortak özelliği, kendi kendilerini etnik gruplarının nihai temsilcileri olarak görüyor olmalarıdır. Bu bağlamda her üç lider, kendi halkları için en iyi ne olduğuna şahsen karar verebileceklerine inanmaktadır. Örneğin Čović açısından Bosna-Hersek devletinin bütünleşmesini destekleyen bir Hırvat asıllı iyi bir Hırvat değildir ve Hırvat ulusal çıkarlarının hainidir. Öte yandan Saraybosna'da yaşayan ve Boşnaklarla iyi geçinen bir Sırp asıllı Dodik açısından Sırp olarak doğup ama Sırp gibi davranmayan insandır. Oysa hem Čović hem de Dodik iyi, dürüst ve adil bir insan olmanın bireylerin etnik kimliğinden daha önemli olduğunu unutmaktadır.

Kurucu Halkların Siyasal Beklentileri

Savaş sonrası dönemde Boşnakların üstlendiği temel misyon, savaşın yaralarını sarmak ve Bosna-Hersek'i Avrupa standartları temelinde, her oyun eşit ağırlığı olan demokratik ve mümkün olduğunca bütünleşmiş bir devlete dönüştürmek olmuştur. Bu çerçevede, Bosnalı Sırların ve Bosnalı Hırvatların daha yapıcı davranmasını sağlamak için Boşnakların uluslararası toplumdan büyük beklentileri olmuştur. Ne var ki Bosna-Hersek'teki siyasal sistem, vatandaşların devlet işleyişiyle ilgili daha iyi bir modeli benimsemeye olanak sağlamamıştır.

Sırp politikacılar, Sırp Cumhuriyeti ve genel olarak Bosna-Hersek'teki Sırların haklarının korunması için mücadele etmektedir. Sırlar arasında, yüksek temsilcilerin eliyle Bosna-Hersek'in bütünleştirilmesine yönelik atılan adımların, bu ülkede Sırlara başlangıçta garanti edilen özerkliği baltaladığına yönelik inanç yaygındır.³⁴ Bu bağlamda Sırlar genel olarak Yüksek Temsilcilik kurumunun kapatılmasını ve Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesi'nin yabancı yargıçlardan temizlenmesini talep etmektedir.

DBA'nın mimarı olarak kabul edilen Amerikalı diplomat Richard Holbrooke, bir seferinde Bosnalı Sırların kontrolündeki entitenin (Sırp

³³ WFD, "Cost of Youth Emigration from Bosnia and Herzegovina," *Westminster Foundation for Democracy*, s. 12, https://www.wfd.org/wp-content/uploads/2021/08/Cost-of-Youth-Emigration-from-BH_.pdf.

³⁴ Soeren Keil, a.g.e., s. 349.

Cumhuriyeti) isminde “Cumhuriyet” kelimesinin yer almasına izin vermekle büyük hata yaptıklarını itiraf etmiştir. Holbrooke, Balkanlarda böyle bir kelimenin nelere yol açabileceğini ihmal ettiklerini söyledi.³⁵ Nitekim son 15 yıl boyunca Milorad Dodik, Sırp Cumhuriyeti'ne bağımsızlık için halk oylaması hakkının tanınmasını defalarca talep etti. Sırpların Bosna-Hersek içinde isteksiz yaşadığını ve bir devlet olarak Bosna-Hersek'in onlara dayatılmış olduğunu açıkça ifade eden Dodik, son yıllarda Bosna-Hersek'te yapılmaya çalışılan neredeyse bütün reformlara engel oldu. Prensipite Bosna-Hersek'in AB üyeliğine karşı çıkmasa da, Brüksel'den Bosna-Hersek'i “bağımsız devletlerden oluşan bir birlik” olarak görmesini bekledi. Konuşmalarında “Sırp Cumhuriyeti her zaman var olacak, fakat Bosna-Hersek devletinin var olup olmayacağı uluslararası toplumun tutumuna bağlı kalacaktır” mesajını veren Dodik, Sırp Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına izin verilecek bir uluslararası konjonktürün oluşmasını beklediğini defalarca belli etti.³⁶

Dodik Boşnaklar, Sırplar ve Hırvatlar arasında asırlar süren ortak yaşamı yokmuş gibi göstermeye, ayrıca Bosna-Hersek'teki etnik bölünmüşlüğü olabilecek en yüksek seviyeye çıkartmaya çabalamaktadır. Bu maksatla bazı sivil toplum kuruluşlarını ve aydınları kullanarak, Sırp gençlerde Bosna-Hersek devletine karşı milliyetçi ve nefrete varan tavırların geliştirilmesine yatırım yapmaktadır. Son yıllarda Dodik daha da ileriye gidip popülizmin son evresinde olan ve faşizme doğru giden bir aşırı milliyetçiliği Bosnalı Sırplara dayatmaktadır. Bunun neticesi olarak günümüzde 15 yaşındaki Sırp gençler bile Radovan Karadžić ve Ratko Mladić gibi savaş suçlularına sahip çıkıyor, onları kutsallaştırıyor.

İşin ilginç tarafı, Dodik yalanlarla güç kazanmayı öğrenmiş bir siyasetçidir. Bosna Savaşı'nın hemen sonrasında Dodik, Batı tarafından desteklenen, Dayton Bosnası'na olumlu bakan ve Srebrenica Soykırımı'nı tanıyıp kınayan siyasetçilerden biriydi.³⁷ Zamanında ABD'nin eski Dışişleri Bakanı Madeleine K. Albright, Dodik'i Bosna-Hersek'in “taze bir nefesi” olarak tanımlamıştı.³⁸ Ardından Dodik oylarını yükseltmek ve Bosnalı Sırpların lideri haline gelebilmek için milliyetçi söylemlere

³⁵ “Holbruk Priznao Gresku”, *Dnevni Avaz*, 20 Kasım 2006, s. 4.

³⁶ Bu konuda bkz. Erhan Türbedar, Kosova'nın Bağımsızlık İlanının Sırbistan, Bosna-Hersek ve Makedonya'ya Etkileri, *Avrasya Dosyası*, 14(1), 2008, ss. 23-55.

³⁷ “Dodik Priznao Genocid, Pa Promijenio Mišljenje”, *Aljazeera Balkans*, [Video], 11 Temmuz 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=L7RidB2puQU>.

³⁸ “Albright Pledges \$5 Million in Aid to Bosnian Serbs”, *Washington Post*, 21 Şubat 1998.

bürünmüş, hatta en radikal Sırp milliyetçilerin bile siyasi sloganlarını kullanmıştır.³⁹

Bu noktada, Kosova'nın 2008'deki bağımsızlık ilanının etkilerinin Balkanlarda en çok hissedildiği ülkelerden birisinin Bosna-Hersek olduğunun altı çizilmelidir. Sırp Cumhuriyeti baştan beri Kosova'yı kendi sınırları içinde tutmaya çalışan Sırbistan tarafından uluslararası topluma karşı bir koz olarak kullanılmıştır. Bundan cesaret alan Dodik'in ayrılıkçı açıklamaları ve Boşnak yetkililerin verdikleri sert cevaplar, Saraybosna-Banya Luka hattındaki milliyetçiliğin yüksek seviyelerde kalmasına katkıda bulunmuştur.

Hırvatlara gelince, ülkede savaş öncesinde 761.000 civarında olan Hırvat nüfusu 2013 nüfus sayımlarına göre 545.000 dolaylarına düşmüş, hatta Sırp Cumhuriyeti içinde yalnızca 30.000'e yakın Hırvat kalmıştır. FBiH'in çeşitli kantonlarında yaşayan Hırvatların bir kısmı, Bosna-Hersek devleti içinde kendilerini yeterince ifade edemediklerine ve Boşnakların gölgesinde kaldıklarına inanmaktadır. Özellikle Hırvatistan'ın AB üyeliğinin de bulunmasından dolayı birçok Hırvat, ana ülkeleri olarak gördükleri Hırvatistan'a veya Hırvatistan pasaportu sayesinde AB'ye göç etmeye çalışmaktadır. Bosna-Hersek'ten ayrılmayı düşünmeyen Hırvatların büyük bir çoğunluğu ise Bosnalı Hırvatlara özgü üçüncü bir entitenin kurulmasını talep etmektedir. Nitekim son yıllarda, Dodik'in de teşvikleriyle⁴⁰ Bosna'daki Hırvat siyasetçiler, Bosna-Hersek'in daha fazla ademi merkezileştirilmesini ve kantonlara daha fazla yetkinin tanınmasını, hatta Hırvatların çoğunlukta olduğu kantonların ayrı bir entiteye dönüştürülmesini açıkça talep etmektedir.⁴¹ Hırvatların bu önerisine karşı çıkan Boşnaklar ise Bosna-Hersek'in etnik yapıya göre değil, tarihsel, kültürel, coğrafi veya ekonomik kriterlere göre bölgelere ayrılması gerektiğini savunmaktadır. Zira 1991 yılında Hırvatların Zagreb'in desteğiyle Bosna topraklarında ilan ettiği sözde "Herceg Bosna" devletine ilişkin olumsuz hatıralar Boşnaklar arasında canlılığını korumaktadır.⁴²

Esasen günümüzde Bosna-Hersek devletinin varlığına karşı olmayan Hırvatlar, yıllar içinde Boşnakların FBiH'te baskın hale geldiğine, bu nedenle siyasal haklarından mahrum bırakıldıklarına inanmaktadır. Bunun giderilmesi için de Hırvatlar kendi kolektif haklarını güçlendirecek idari

³⁹ Senad Pečanin, kişisel görüşme, Saraybosna, 12 Mayıs 2017.

⁴⁰ "Dodik za Hrvatski Entitet u BiH", *Hina*, 16 Ocak 2007.

⁴¹ Soeren Keil, a.g.e., s. 349.

⁴² Herceg Bosna meselesi ve Hırvatistan'ın Bosna-Hersek'teki rolünü Boşnakların nasıl algıladığı hakkında bir örnek olarak bkz. Emir Suljagić, "The Role of Croatia in Bosnia and Herzegovina", *Insight Turkey*, 21/2, 2019, ss. 23-36.

bir çözüm için mücadele etmektedirler. Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nda iki dönem Hırvat üyesi olarak görev yapan Željko Komšić olayını Hırvatlar, Saraybosna'nın kötü niyeti olarak yorumlamaktadır. HDZ BiH ve lideri Čović'i Komšić konusunda rahatsız eden husus, sadece Hırvat oylarıyla değil, Boşnak oylarıyla da seçilmiş olmasıdır. Bosna-Hersek'teki Hırvatların esas temsilcisi olarak kendini gören HDZ, sadece bu partiden aday gösterilenlerin Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesini talep etmektedir.⁴³ İşte bu nedenle HDZ günümüzde Hırvatların çoğunluk oldukları kantonların ayrı bir seçim bölgesine (dolaylı yoldan üçüncü entiteye) dönüştürülmesine, böylece HDZ adayının her daim seçilebilmesini sağlamaya çalışmaktadır.

Bu arada Bosna-Hersek'in Mostar kenti, Boşnaklarla Hırvatlar arasındaki ilişkilerin küçük bir aynası olarak kabul edilebilir. Doğusunda Boşnaklar, batısında ise ağırlıkta Hırvatların yaşadığı Mostar kentinde hayatın tüm alanlarında etnik çizgilere göre belirlenmiş paralel yapılanmalar varlığını sürdürmektedir. Her şeyden önce, Mostar'ın etnik prensibe göre belirlenmiş iki ayrı kent yönetimi ve polisi bulunmaktadır. Diğer taraftan, şirketlerde, okullarda, üniversitelerde, sağlık kurumlarında, tiyatrodan, toplu ulaşımda ve toplumsal hayatın diğer alanlarında etnik bölünmüşlük devam etmektedir. Bazı şirketler etnik mensubiyete göre eleman almaktadır. Okullarda Hırvat ve Boşnak öğrenciler farklı bina ve sınıflarda, birbirinden ayrı müfredatlarla eğitim görmektedir. Ayrıca, Mostarlı Hırvatların ayrı medyası, üniversiteleri, kültür ve sağlık kurumları da bulunmaktadır.⁴⁴

Gelinen nokta itibariyle Dodik ile Čović arasında son yıllarda bir ittifak kurulmuş olup Boşnaklar adeta yalnızlaştırılmıştır. Özellikle son iki yıldır Dodik ile Čović'in el ele vererek Zagreb, Belgrad ve Moskova'daki çeşitli toplantılarda Bosna-Hersek'in geleceğini görüştikleri biliniyor. Čović'in Dodik'in Bosna-Hersek'te istikrarı bozan bir unsur olmadığını vurgulayan sözleri⁴⁵ de Dodik'in faaliyetlerinin Hırvatlar tarafından sessizce desteklendiğini gösteriyor. İşin ilginç tarafı, Sırp Cumhuriyeti içindeki muhalefet partileri Dodik'in son dönemdeki yıkıcı hamlelerine karşı çıkarken Hırvatlar arasında üçüncü entite beklentisine muhalefet eden hiçbir parti yoktur.

Bosna-Hersek'i Sarsan Yeni Kriz ve Nedenleri

⁴³ Eric Gordy, a.g.e., 615.

⁴⁴ Florian Bieber, "Local Institutional Engineering: A Tale of Two Cities, Mostar and Brčko". *International Peacekeeping*, 12(3), 2005, ss. 420-433.

⁴⁵ "Čović: Dodik Niže Destabilizirajući Faktor u BiH", *NI*, 27 Ekim 2021.

Bosna-Hersek'te yaşanan son olumsuz gelişmeleri anlayabilmek için hem küresel düzeyde hem de AB ve Balkanlar bölgesinde yaşanan kırılmaları anlamakta fayda vardır. Son yıllarda dünya düzeni, uzun vadeli etkilerini henüz tam olarak anlayamadığımız bir şekilde sarsıldı. Birçok ülke, insanlar ve kültürler arasında yeniden duvarlar örmeye, “şüpheli” yabancılara karşı ise sınırlarını kapatmaya başladı. Dahası, liberal demokrasi fikri, Batılı ülkelerin kendisinde popülizmin ve liberal olmayan siyasetin yükselişinin tehdidi altına girdi. Covid-19 salgınıyla ise hem dünyanın kendisinin hem de küresel güç ilişkilerindeki dengenin kararlı bir şekilde değiştiği bir sürece girildi. ABD'nin en etkili jeopolitik uzmanlarından Henry Kissinger, Covid-19 salgınından sonra dünyanın bir daha asla eskisi gibi olmayacağını yazdı.⁴⁶ Uluslararası Kriz Grubu (ICG) ise, vicdansız liderlerin Covid-19 salgınından istifade ederek, hedeflerine ulaşmak için kriz ve çatışmaları alevlendirebilecekleri yönünde uyarıda bulundu.⁴⁷ Bu yöndeki küresel gelişmeler, Bosna-Hersek üzerinde ince hesapları olan aktörleri “şimdi tam zamanı” diyerek harekete geçirmiş olabilir.

Dikkate alınması gereken ikinci faktör, son yıllarda sallantıda olan AB'nin Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Kosova ve Sırbistan'a karşı sorumsuzca davranmış olmasıdır. AB, henüz üyeliğe alınmamış olan bu Balkan ülkelerine Covid-19 aşılarını paylaşmakta yavaş davrandı. Öte yandan AB, bu ülkelere üyelik kapılarını açık tutmaya devam ettiğini söylese de genişleme sürecini 2021'de adeta durdurmuştur. Yıllardır AB'yi sarsmakta olan ekonomik sorunlar, mülteci krizi, İngiltere'nin ayrılma kararı, aşırı sağın yükselmesi ve Birliğin eski ile yeni üyeleri (eski Doğu Bloku ülkeleri) arasındaki siyasi bölünmeler, AB ülkelerinin Balkanlara olan ilgisini azaltmasına yol açmıştır. Üye ülkelerin yöneticilerinde AB'nin genişlemesine yönelik genel bir isteksizlik gözlemlenirken, AB vatandaşlarının da genişlemeye desteği neredeyse kalmamıştır. Böyle bir ortamda, söz konusu Balkan ülkeleri de reform süreçlerini ağırdan almaya ve birbirine karşı ilişkilerde daha az anlayışlı olmaya başlamıştır.⁴⁸ Bunun dışında, AB'ye üyelik perspektifinin zayıflamasıyla, Balkanlarda Rusya ve Çin gibi diğer uluslararası aktörler varlığını güçlendirmiş ve bölge ülkeleri ve halkları arasındaki rekabetin yeniden su yüzüne çıkmasını tetiklemiştir.

⁴⁶ Henry A. Kissinger, “The Coronavirus Pandemic Will Forever Alter the World Order”, *The Wall Street Journal*, 3 Nisan 2020.

⁴⁷ ICG, “COVID-19 and Conflict: Seven Trends to Watch,” *International Crisis Group*, Special Briefing 4, 24 Mart 2020.

⁴⁸ “İza Vesti: Gost Goran Svilanović”, *NI*, [Video], 6 Ekim 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=D59e9Rs6Tkg>.

Nisan 2021'de medyaya sızan ve Bosna-Hersek'in bölüştürülmesini öneren gizli belge (*non-paper*), hem Dodik'i hem de Čović'i siyasi hedeflerine ulaşmak doğrultusunda ümitlendirmiş olsa gerekir. Belgede Sırp Cumhuriyeti'nin Sırbistan ile birleştirilmesi, Hırvatların kontrolündeki Bosna-Hersek topraklarının ya Hırvatistan ile birleştirilmesi ya da özel statüye kavuşturulması, Boşnaklara ise Bosna-Hersek'in küçük bir kısmının bırakılması önerilmiştir.⁴⁹ Slovenya Başbakanı Janez Janša'nın aracılığıyla AB kurumlarına ve çeşitli ülkelere gönderildiği iddia edilen bu belgenin kimler tarafından, ne zaman ve nerede yazıldığı bilinmiyor. Deşifre edilince inkâr edilip rafa kaldırılan bu belgenin özellikle Dodik'in ayrılıkçı iştahını daha fazla kabarttığı söylenebilir.

Dodik'in Bosna-Hersek devletine karşı adeta bir darbe başlatmasına sebebiyet veren görünürdeki gelişme ise dönemin Yüksek Temsilcisi Valentin Inzko'nun, 23 Temmuz 2021 tarihinde Bosna-Hersek Ceza Kanunu'na Srebrenitsa Soykırımı'nın inkârını ve savaş suçlularının övülmesini yasaklayan hükümler ekletmesi oldu.⁵⁰ Inzko'nun bu kararı Boşnakları sevindirirken soykırımı inkâr eden ve geçmişte Sırpılık adına işlenen diğer suçlarla yüzleşmemiş olan Sırları öfkeliendirdi. Kararın ardından Dodik Bosna-Hersek devlet kurumlarının çalışmalarını bloke etmeye başladı ve Bosna-Hersek Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerin uygulanmasını yasaklayan bir kararı Sırp Cumhuriyeti meclisinden geçirdi. Dodik bunlarla da kalmayarak Dayton sonrası dönemde savunma, vergilendirme ve yargı gibi alanlarda üç kurucu halkın (ve kendisinin) rızasıyla gerçekleştirilen kilit kazanımların Sırp Cumhuriyeti'nde geçersiz kılınması için somut adımlar atmaya ve bunlarla ilgili devlet düzeyindeki kurumları yok saymaya başladı. Bütün bu gelişmeler sırasında yapılan açıklamalar ve medyada yürütülen tartışmalar, Bosna-Hersek vatandaşları arasında milliyetçi duyguların kabarmasına ve farklı etnik gruplar arasındaki ilişkilerin daha da hassaslaşmasına sebebiyet verdi. Geline nokta itibariyle Batılı yetkililer Bosna-Hersek'te yeni bir savaşın olmayacağına dair mesajlar verirken Dodik, Bosna-Hersek içinde bağımsız bir Sırp Cumhuriyeti oluşturmaktan vazgeçmeyeceğini vurguluyor.

⁴⁹ Diğer ayrıntılar ve belgenin sureti için bkz. Primož Cirman ve Vesna Vuković, "Objavljam o Razdelitvi BiH, Ki Ga Išće Ves Balkan", 15 Nisan 2021, <https://necenzurirano.si/clanek/aktualno/objavljam-o-slovenski-dokument-o-razdelitvi-bih-ki-ga-isce-ves-balkan-865692?fbclid=IwAR01EvjtA1eFtqdc4-zNo2we5FKlmcM5wygSY31mK5jypHsMfdcuqm3VVwU>.

⁵⁰ "Odluka Visokog Predstavnika Kojom se Donosi Zakon o Dopuni Kaznenog Zakona Bosne i Hercegovine", *Office of the High Representative*, 23 Temmuz 2021, <http://www.ohr.int/odluka-visokog-predstavnika-kojom-se-donosi-zakon-o-dopuni-kaznenog-zakona-bosne-i-hercegovine>.

OHR'nin kapatılmasında ısrar eden Dodik, bu sayede uluslararası topluluğun denetiminden kurtularak ayrılıkçı faaliyetlerinde daha rahat hareket edebilmeyi de arzuluyor.

Bosna Krizindeki Rus Etkisi

Uluslararası alanda Dodik'in en büyük müttefikinin Rusya olduğunun altı çizilmelidir. Moskova, geleneksel olarak hangi konu olursa olsun Sırp Cumhuriyeti'nin arkasında durmakla adeta Bosnalı Sırların uluslararası sözcüsü olma rolünü üstleniyor.⁵¹ Slav-Ortodoks kardeşliği ve dayanışması kapsamında Bosnalı Sırlara açık destek veren Moskova, Bosna-Hersek üzerinden Balkanlardaki siyasi ve ekonomik çıkarlarını pekiştirmeye çalışıyor. Moskova'nın desteğini alan Dodik ise son yıllarda adeta Rusya'nın bir valisiymiş gibi davranıyor.

Rusya'nın Bosna-Hersek'e yönelik politikasını belirleyen bir diğer faktör de Rusya ile Batı dünyası arasında yaşanan çekişmelerdir. Rusya'nın özellikle Suriye ve Ukrayna krizleri yüzünden Batılı ülkelerle ilişkilerinin gerginleştiği bir ortamda Bosna-Hersek, iki taraf arasındaki jeopolitik rekabetin oyun sahalarından birine dönüştü.⁵² Bu jeopolitik gerginlik kapsamında Rusya, PIC içinde yapıcı olmaktan uzaklaştı ve OHR'nin kapatılmasına yönelik çabalarını yoğunlaştırdı.

Rusya, Balkanlarda sadece Bosnalı Sırların değil, Sırbistan ve Karadağ'daki Sırların muhafazakâr kesimleri üzerine de önemli yatırımlar yapıyor. Nerede düzen bozucu bir politikacı varsa onu destekleyen Rusya, Kosova gibi bölgesel sorunları da kendi çıkarları doğrultusunda istismar ediyor. Bugün Moskova'nın Balkanlardaki temel hedefinin, Batılı ülkelerin bu bölgedeki etkinliğini zayıflatmak olduğu söylenebilir. Ne var ki Rusya, daha önce şiddetle karşı çıkmasına rağmen son yıllarda Karadağ (2017) ve Kuzey Makedonya'nın (2020) NATO'ya üyeliğini engellemeyi başaramadı. Ancak Karadağ'da yaşanmakta olan istikrarsızlıklarda Moskova'nın ciddi katkıları bulunuyor. Nitekim 2016 yılında Karadağ hükümetini darbeye yıkmaya çalışan grup içerisinde iki Rusya vatandaşı yargılandı ve suçlu bulundu.⁵³

Bundan sonra Rusya'nın Balkanlardaki önceliğinin Sırbistan ve Bosna-Hersek'in NATO dışında kalmasını sağlamak olduğu ortadadır. Nitekim

⁵¹ Dimitar Bechev, *Rival Power: Russia's Influence in Southeast Europe*, Yale University Press, Londra, 2017, s. 149.

⁵² Adnan Huskić, "Bosnia and Herzegovina Abandoned by the West, Embraced by the East?", F. Bieber ve N. Tzifakis (der.), *The Western Balkans in the World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*, Routledge, New York, 2020, ss. 90-94.

⁵³ Aleksandar Miladinović, "Afera 'Državni Udar' u Crnoj Gori: Po Pet godina Zatvora za Lidere Opozicije, *BBC Sırpça*, 9 Mayıs 2019.

18 Mart 2021 tarihinde Bosna-Hersek'te NATO ile İşbirliği Komisyonu'nun açılış oturumu nedeniyle bir basın bildirisi yayınlayan Rusya'nın Saraybosna Büyükelçiliği, "Bosna-Hersek'teki dostlarımızı dikkatli düşünmeye davet ediyoruz ... Bosna-Hersek ile NATO arasında pratik bir yakınlaşmanın olması durumunda, ülkemizin *bu düşmanca adıma* tepki vermesi gerekecektir," sözleriyle Bosna-Hersek'i tehdit etti.⁵⁴ Moskova'nın bu şekilde Bosna-Hersek'e meydan okuması ve bu ülke üzerinden Batı'ya kafa tutmasının Dodik'i daha fazla cesaretlendirdiği görülüyor.

Sırbistan ve Hırvatistan'ın Tutumları

Tarih boyunca Bosna topraklarının Sırlar ve Hırvatlar arasında paylaşılmaya çalışıldığını unutmayan Boşnaklar, Belgrad ve Zagreb'in Bosna-Hersek'e yönelik siyasetlerine kuşkuyla bakıyor. Özellikle Belgrad'ın Bosna-Hersek iç işlerine müdahale etme çabalarını hiçbir zaman azaltmadığına inanılıyor. Sırbistan'a ait 2011 tarihli diaspora stratejisinde "Sırp Cumhuriyeti Sırbistan'ın en önemli ilgi alanı ve dış politika önceliklerinden biri olması gerekir" denmektedir. Dahası, Sırp Cumhuriyeti'nin hayatta kalması için Sırbistan Dışişleri Bakanlığı'nın gerekli diplomatik desteği sağlaması gerektiği belirtilmektedir.⁵⁵ 2019 tarihli Sırbistan Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde ise Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı çerçevesinde Sırp Cumhuriyeti ile özel ilişkiler geliştirmeye devam edilmesi, ayrıca bu entiteye sahip çıkılması önerilmektedir.⁵⁶

Yapılan bir kamuoyu yoklaması Sırbistan halkının AB'den soğumakta olduğunu ve ankete katılanların %95'inin Rusya'yı, %91'nin ise Çin'i bir müttefik veya gerekli bir ortak olarak gördüğünü ortaya koydu.⁵⁷ Böyle bir toplumsal değişim içinde ise Sırp politikacıların Büyük Sırbistan projesini çağrıştıran "Sırp Dünyası" söylemleri dikkat çekiyor ve bölge ülkelerinde rahatsızlık yaratıyor.⁵⁸ Örneğin Sırbistan İçişleri Bakanı Aleksandar Vulin

⁵⁴ "Saopštenje za Javnost", *Ambasada Rusije u Bosni i Hercegovini*, 18 Mart 2021, https://bih.mid.ru/bs/press_center/news/saop_tenje_za_javnost.

⁵⁵ Ministarstvo Vera i Dijaspore Republike Srbije, *Strategija Očuvanja i Jačanja Odnosa Matične Države i Dijaspore i Matične Države i Srba u Regionu*, Belgrad, 2011, http://dijaspورا.gov.rs/wp-content/uploads/2012/12/strategija_mv2011.pdf.

⁵⁶ Strategija Nacionalne Sigurnosti Republike Srbije, 94/2019-13, 27 Aralık 2019, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/2>.

⁵⁷ Joanna Hosa ve Vessela Tcherneva, "Pandemic Trends: Serbia Looks East, Ukraine Looks West", *European Council on Foreign Relations*, 5 Ağustos 2021, <https://ecfr.eu/article/pandemic-trends-serbia-looks-east-ukraine-looks-west/>

⁵⁸ Balša Božović, "Srpski Svet" je Opasnost za Ceo Region", *Politicki.ba*, 8 Aralık 2021.

Temmuz 2021'de, "Bu nesil politikacıların görevi bir Sırp Dünyası yaratmak, yani yaşadıkları her yerde Sırları birleştirmektir" yönünde açıklamada bulunmuştu.⁵⁹

Yine de, Sırbistan 3 Kasım 2021'de BM Güvenlik Konseyi'nin Bosna-Hersek'e ilişkin oturumunda Dodik'i Bosna-Hersek devlet kurumlarının çalışmalarına yeniden katılmaya çağırarak stratejik bir hamle yaptı. Kuşkusuz bu Sırbistan tarafından Bosna-Hersek'in bütünlüğüne yönelik verilen önemli bir mesajdı. Ancak, Sırbistan samimiyetle Dodik'i dizginlemek isteseydi Dodik hâlen oynamakta olduğu "ya hep ya hiç" oyununa kolay kolay giremez, AB ve ABD'li politikacıların Bosna-Hersek'i ziyaret edip Dodik'i durdurmaya çalışmasına da ihtiyaç kalmazdı. Kaldı ki Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić, Nisan 2022'de düzenlenecek seçimler öncesinde milliyetçi kesimin oylarını kaybetmemek için Dodik ile herhangi bir şekilde ters düşmeyi göze almayacaktır. Bu sebeple seçimlere kadar Belgrad'ın Dodik'i durdurmak için daha somut bir adım atması beklenemez. Ayrıca yukarıda anılan Sırbistan'a ait stratejik belgelerden de anlaşıldığı gibi, nasıl Türkiye hiçbir zaman KKTC'den vazgeçmeyecekse, Sırbistan da Sırp Cumhuriyeti'ni desteklemekten asla vazgeçmeyecektir. Bundan dolayı Belgrad'ın Bosna-Hersek toprak bütünlüğünü desteklemekle birlikte Bosnalı Sırların kabul etmeyeceği herhangi bir çözüme razı olmayacağı ortadadır. Yine de Sırp Cumhuriyeti'nin varlığını hiç kimse tehdit etmediğine göre Belgrad, belli bir noktadan sonra Batılı ülkelerle ilişkilerini düşünerek Dodik'in Sırbistan'ı içine çekmeye çalıştığı tehlikeli oyuna dur demeyi tercih edebilir.

Hırvatistan'ın tutumuna gelince, Zagreb, Stjepan Mesić'in cumhurbaşkanlığı döneminde (2000-2010) Bosna-Hersek'e karşı son derece yapıcı ve dostane bir siyaset izlemişti. Ancak ünlü tarihçi Ivo Banac'ın da belirttiği üzere Hırvatistan 2010'lu yıllardan itibaren Dodik'in politikalarını bir gerçeklik olarak kabul etmeye ve son derece tehlikeli olan bu projeye işbirliği yapmaya başlamıştır.⁶⁰ Özellikle Zagreb son iki yılda bir AB ve NATO üyesi olarak Bosnalı Hırvatların talepleri doğrultusunda lobi çalışmalarını yoğunlaştırdı. Temmuz 2021'de Saraybosna'daki devlet kurumlarını dikkate almadan Bosnalı Hırvatları ziyaret eden Hırvatistan Cumhurbaşkanı Zoran Milanović, "Bosna-Hersek'teki Hırvatların haklarıyla ilgili artık taviz vermeyeceğiz" sözleriyle Saraybosna'ya ve

⁵⁹ "Vulin: Zadatak Ove Generacije Političara je da Stvori Srpski Svet", *Aljazeera Balkans*, 6 Eylül 2021.

⁶⁰ Omer Karabeg, "Da li je Još Živa Politika Podele BiH," *Slobodnaevropa.org*, 29 Ocak 2012.

uluslararası kamuoyuna açık bir mesaj verdi.⁶¹ Čović ile Dodik'i desteklemekle Milanović, Hırvatistan'ın sağcı seçmenlerinin gönlünü fethetmeye ve kendisini, Tuđman örneğinde olduğu gibi, tüm Hırvatların lideri olarak kabul ettirmeye çalışıyor. Boşnaklar ise Zagreb'in Bosna-Hersek konusunda Tuđman dönemi politikalarına keskin bir dönüş yaptığına ve bunun için HDZBiH'yi bir araç olarak kullandığına inanıyor.⁶²

Batılı Ülkelerin Rolü

Bosna-Hersek uzun süre Batılı ülkelerin gündeminde değildi. Dahası, sırf Sırp'lardan ve Ruslardan tepki gelmesin diye, Batılılar yıllarca Yüksek Temsilcinin pasif kalmasını sağladı. Dodik'in en son yıkıcı eylemleriyle birlikte ise Batı nihayet Milorad Dodik'i Bosna-Hersek'in bekası için en büyük tehdit olarak işaretledi. Dahası, son zamanlarda Balkanlar ve Bosna-Hersek konusunda ABD, İngiltere ve AB arasında artan bir koordinasyonu tespit etmek mümkündür.

Batılı ülkeler Dodik'in durmasını, 2021'in ikinci yarısında yaptıklarını geri çekmesini ve Bosna-Hersek devletinin daha fazla güçsüzleştirilmesine yönelik faaliyetleri sonlandırmasını istiyor. Aksi takdirde ABD ve İngiltere Dodik ve yandaşlarına karşı yaptırım uygulayabileceğini ifade ederken AB'ye üye ülkeler arasında da Dodik'in eylemlerine karşı daha kararlı bir duruşun sergilenmesi gerektiği görüşünde olanların sayısı artıyor.

İkinci aşamada Batılı ülkeler, DBA'ya dayanarak Bosna-Hersek'teki NATO birliklerinin varlığını artırmayı kararlaştırabilir. Kaldı ki Yüksek Temsilci Christan Schmidt'e gerekli yeşil ışık verilirse, Bonn yetkileri sayesinde Milorad Dodik'in siyasi kariyerine tamamen son verilebilir. Bu riskin farkında olan Dodik bu nedenle Güney Osetya veya Transdinyester örneklerinde, Sırp Cumhuriyeti'ni Rusya'nın askeri koruması altında olan bir çeşit dondurulmuş soruna dönüştürebilmenin hesabını da yapıyor.

ABD elçisi Matthew Palmer ve AB elçisi Angelina Eichhorst'un arabuluculuğunda Boşnaklar ve Hırvatlar arasında tartışılan ve seçim yasasında yapılması gereken değişikliklerle ilgili müzakereler de başlatılmış bulunuyor. Medya kaynaklarındaki bilgilere göre, HDZ'nin isteklerine izin vermeleri için Boşnaklara büyük baskı yapılıyor.⁶³

Türkiye Ne Yapabilir?

⁶¹ Mladen Kremenović, "Milanović Demonstrativno Zaobišao Sarajevo", *Politika*, 14 Temmuz 2021.

⁶² Emir Suljagić, a.g.e., s. 31.

⁶³ "Deal Zapada s Nacionalistima u BiH", *Radiosarajevo.ba*, 29 Kasım 2021.

Türkiye, Balkanlarda bir tamamlayıcı güç olarak rol alıyor. Bir taraftan henüz NATO ve AB üyesi olmamış Balkan ülkelerinin Avrupa-Atlantik kurumlara bütünleşmesini arzuluyor, diğer taraftan da Balkanlardaki barış ve istikrarı hedefleyen tüm çabaları yakından destekliyor. Türkiye, Balkanlarda sahip olduğu tarihi geçmişi ve deneyimi sayesinde, Bosna-Hersek'in bağımsız bir devlet olarak ancak bütün halklarının ortak bir devleti olarak varlığını sürdürebileceğini biliyor. Silahlı kuvvetleriyle ve PIC'deki üyeliğiyle ise Türkiye uzun süreden beri Bosna-Hersek'te barış ortamının ve ilerlemenin sürdürülmesine önemli katkılar sağlıyor. Bosna Savaşı yıllarında Ankara Zagreb ile işbirliği yaparak, Boşnak ile Bosnalı Hırvatlar arasında güvenin inşa edilmesini destekliyordu. Richard Holbrooke ise, Dayton Barış Anlaşması'nın parafe edilmesinden iki ay önce Ankara'da "Sırp Cumhuriyeti" ismi üzerine anlaşmaya varıldığına ve merhum Boşnak lider Alija Izetbegović'in buna Ankara'daki ABD büyükelçiliğinde onay verdiğine tanıklık etti.⁶⁴

Bosna-Hersek'teki durumunun ciddiyetinin farkında olan Türkiye, bu ülkeye yönelik diplomasisini üst seviyeye çıkartmış bulunuyor. Kasım 2021'de Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, hem Türkiye'deki Boşnak STK'larını dinlemiş hem Dodik dahil Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı üyeleriyle görüşmüş, hem de üst düzey bir Türk heyetini istişareler için Saraybosna'ya göndermiştir.

Ankara Saraybosna, Belgrad, Zagreb, Moskova, hatta Dodik'in kendisiyle sahip olduğu iyi ilişkiler sayesinde Bosna-Hersek'teki mevcut durumu istikrara kavuşturma potansiyeline sahiptir. Ancak Balkanlar'daki jeopolitik çekişmeleri ve milliyetçi projeleri dikkate alarak Türkiye'nin bu konuda akıllıca adımlar atması gerekiyor. Tarafların gerçek niyetlerinin farkında olarak, Ankara Bosna-Hersek'in etnik çizgilere göre daha fazla bölüştürülmesine müsaade etmemelidir. Zira milliyetçi projelerini hayata geçirmeye çalışanlara gerçekçi bir diyalogu empoze etmek zor olacaktır.

Sonuç

Bosna-Hersek, tarih boyunca Sırbistan ve Hırvatistan'ın milliyetçi projeleri ve yayılma alanları içinde yer almıştır. Cvetković ve Maček, Milošević ve Tuđman, Karadžić ve Boban değişik dönemlerde Bosna-Hersek topraklarının paylaşılmasını kendi aralarında görüşmüştür. Bosna-Hersek devletinin yaklaşık bin yıllık tarihini ve Boşnakların kimliğini reddeden Sırp ve Hırvat milliyetçilerinin, Bosna-Hersek devletinin restore edildiği, 25 Kasım 1943 tarihini günümüzde tanımıyor olmaları, 21. yüzyılda da Bosna-Hersek'in tehdit altında kaldığına işaret etmektedir.

⁶⁴ Richard Holbrooke, *To End a War*, The Modern Library, New York, 127-141.

1992-1995 yılları arasında yaşanan Bosna Savaşı'nı sona erdiren DBA, Bosna-Hersek'in uluslararası alanda tanınmış sınırları ile bağımsız bir devlet olarak ayakta kalmasını sağlamıştır. DBA, Bosna-Hersek devletinin ve toplumunun yeniden bütünleşmesi için gerekli temelleri de atmış, ancak siyasi irade eksikliği nedeniyle bu gerçekleşmemiştir. Dahası, DBA ile Bosna-Hersek'e getirilen verimsiz siyasal ve idari yapı, savaş döneminden kalma etnik bölünmüşlüğü yasallaştırdığı için, ülkenin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine ciddi bir sınama bırakmıştır.

Bosna-Hersek'in önde gelen siyasi liderleri ülke halklarının barıştırılması için neredeyse hiçbir şey yapmadı. Bunun yerine, seçimlerde oylarını arttırmak maksadıyla özellikle Sırp ve Hırvat siyasetçiler milliyetçi ve popülist retorik kullanmış, ülkedeki etnik bölünmüşlüğü bilinçli olarak sürdürmüştür. Böyle bir ortamda bir gelecek göremeyen Bosna-Hersek vatandaşları yoğun bir şekilde bu ülkeden göç etmeye devam etmektedir.

Boşnaklar üniterci, Sırp lar ayrılıkçı, Hırvatlar ise özerkçi siyaset izlediği için Bosna-Hersek'in bu üç kurucu halkı kendi aralarında çok az konuda uzlaşmaya varabiliyor. Boşnaklar, Bosna-Hersek'in Avrupa standartları temelinde, her oyun eşit ağırlığı olan demokratik ve mümkün olduğunca bütünleşmiş bir devlete dönüştürülmesini arzuluyor. Sırp lar sadece Sırp Cumhuriyeti'ni önemsiyor ve Bosna-Hersek'ten bir gün ayrılmanın hayalini kuruyor. Hırvatlar ise Bosna ve Hersek Federasyonu içinde siyasi anlamda Boşnakların gölgesinde kaldıklarını iddia ederek, Bosna-Hersek'in daha fazla ademi merkezileştirilmesini ve bu yoldan kendi kendilerini yönetebilmeyi hedefliyor. Hırvatların endişesini Komšić olayı sebebiyle anlamak mümkün ise de aslında bu hedef, Sırp Cumhuriyeti örneğinde olduğu gibi, daha uzun vadede Hırvatlara belirli bir toprak parçasının resmi olarak tahsis edilmesi arzusunu taşımaktadır.

Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın Sırp asıllı üyesi Milorad Dodik, son hamleleriyle Bosna-Hersek'te deprem etkisi yaratarak bu ülkeyi yeniden dünya gündemine taşıdı. Dodik ilan ettiği ayrılma planlarında ciddi ise, 1992-1995 savaşından daha küçük ölçekli olan çatışmaların yaşanmasına sebebiyet verebilir. Bu ihtimali güçlendiren, Bosna-Hersek'e son darbeyi vurmak için Sırp ve Hırvat milliyetçileri arasında kurulan ittifaktır. Bosna-Hersek toprak bütünlüğünün aleyhine söylemlerde bulunmuyorlar ise de, Sırbistan ve Hırvatistan'ın Bosna-Hersek'teki soydaşlarını sıkı bir şekilde destekliyor olması durumu ciddileştiriyor. Dahası, Batı ile jeopolitik rekabet içinde bulunan Rusya'nın kendi amaçları doğrultusunda Dodik'in bölücü siyasetini destekliyor olması da önemli bir risk unsurunu oluşturuyor.

Bosna-Hersek halkları arasında arabuluculuk yapmaya çalışan ABD ve AB temsilcilerinin, bu ülkenin kurumlarını bloke eden taraflara daha çok kulak veriyor olmaları endişe vericidir. Hem Sırplarla Hırvatların nükseden milliyetçilikleriyle hem de Batılı ülkelerin 1990'larda yaptıkları hataları tekrarlamalarıyla, tarih adeta tekerrür ediyor.

DBA'nın revize edilmesi için Bosna-Hersek'te koşullar çoktan olgunlaştı. Ancak bunun kısa vadede gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Kısa vadeli bir çözüm olarak Batılı arabulucular Bosna-Hersek halklarını daha teknik konularda uzlaştırıp ülkede Ekim 2022 için planlanan seçimlerin sorunsuz geçmesini sağlamaları lazım. Bosna Hersek'te hiç kimseyi kayırmayan ve tüm vatandaşları adil bir şekilde kapsayan demokratik bir anayasa ve seçim yasasının hazırlanması ise daha uzun zamana yayılmalıdır.

Her hâlükârda DBA'ya dayanarak NATO'nun bir an önce birliklerini Bosna-Hersek'e sevk etmesi gerekmektedir. Zira bir havan topu, Bosna-Hersek'te son 26 yıl içinde elde edilen tüm kazanımları ortadan kaldırılabılır, Balkanları ise yeniden istikrarsızlığa sürükleyebilir. Balkanların ihtiyaç duyduğu son şey, yeni bir etnik çatışmadır.

Kaynakça

- "Albright Pledges \$5 Million in Aid to Bosnian Serbs", *Washington Post*, 21 Şubat 1998.
- BECHEV, Dimitar, *Rival Power: Rusia's Influence in Southeast Europe*, Yale University Press, Londra, 2017.
- BEGIĆ, Zlatan, "One More Attempt by the US Administration in Bosnia and Herzegovina: Constitutional Reform of the Federation of Bosnia and Herzegovina: Mission Impossible or Back to the Future?" *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19/4 (2017), ss. 419-445.
- BIEBER, Florian, "Local Institutional Engineering: A Tale of Two Cities, Mostar and Brčko". *International Peacekeeping*, 12(3) (2005), ss. 420-433.
- "BiH Najviše u Regionu Trosi na Administraciju", *Dnevni Avaz*, 22-23 Ekim 2006.
- Bosna-Hersek'te yapılan nüfus sayımının resmi verileri, <http://www.statistika.ba>.
- BOŽOVIĆ, Balša, "Srpski Svet" je Opasnost za Ceo Region", *Politicki.ba*, 8 Aralık 2021.
- CIRMAN, Primož ve VUKOVIĆ, Vesna, "Objavljamo Dokument o Razdelitvi BiH, Ki Ga Išče Ves Balkan", 15 Nisan 2021, <https://necenzurirano.si/clanek/aktualno/objavljamo-slovenski-dokument-o-razdelitvi-bih-ki-ga-isce-ves-balkan-865692?fbclid=IwAR01EvjtAIEftqdc4-zNo2we5FKlmcM5wygSY31mK5jypHsMfdcuqm3VVwU>.
- "Čović: Dodik Nije Destabilizirajući Faktor u BiH", *NI*, 27 Ekim 2021.
- "Deal Zapada s Nacionalistima u BiH", *Radiosarajevo.ba*, 29 Kasım 2021.
- DIVJAK, Boris ve diğerleri, *Studija Sistema Nacionalnog Integriteta: Bosna i Hercegovina 2007*, Transparency International, Banja Luka, 2006.
- "Dodik Priznao Genocid, Pa Promijenio Mišljenje", *Aljazeera Balkans*, [Video], 11 Temmuz 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=L7RidB2puQU>.
- "Dodik za Hrvatski Entitet u BiH", *Hina*, 16 Ocak 2007.

- “Egzodus: U Posljednjih Sedam Godina BiH Napustilo 370.000 Stanovnika”, *Radiosarajevo.ba*, 19 Haziran 2021.
- EKINCI, Mehmet Uğur, *Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, Ankara, 2014.
- GORDY, Eric, “Dayton’s Annex 4 Constitution at 20: Political Stalemate, Public Dissatisfaction and the Rebirth of Self-Organisation”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 15/4 (2015), ss. 611-622.
- HOLBROOKE, Richard, *To End a War*, The Modern Library, New York.
- “Holbruk Priznao Gresku”, *Dnevni Avaz*, 20 Kasım 2006, s. 4.
- HOSA, Joanna ve TCHERNEVA, Vessela, “Pandemic Trends: Serbia Looks East, Ukraine Looks West”, *European Council on Foreign Relations*, 5 Ağustos 2021, <https://ecfr.eu/article/pandemic-trends-serbia-looks-east-ukraine-looks-west>.
- HUSEINOVIĆ, Samir “Rusija Ušutkala Christana Schmidta”, *Deutsche Welle*, 3 Kasım 2021.
- HUSKIĆ, Adnan, “Bosnia and Herzegovina Abandoned by the West, Embraced by the East?”, F. Bieber ve N. Tzifakis (der.), *The Western Balkans in the World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*, Routledge, New York, 2020, ss. 83-107.
- IBRAHIMAGIĆ, Omer, *Dejton-Bosna u Evropi: Pravna Suština*, Vijeće Kongresa Bošnjačkih Intelektualaca, Saraybosna, 2001.
- International Monetary Fund, *World Economic Outlook Database*, October 2021 Edition, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October>.
- ICG, “COVID-19 and Conflict: Seven Trends to Watch,” *International Crisis Group*, Special Briefing 4, 24 Mart 2020.
- “Iza Vesti: Gost Goran Svilanović”, *NI*, [Video], 6 Ekim 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=D59e9Rs6TKg>.
- “Izjave o Imovinskom Stanju: Opći Izbori 2018. Godine”, *Središnje Izborni Povjerenstvo Bosne i Hercegovine*, <https://www.izbori.ba/Default.aspx?CategoryID=955&Lang=4>.
- JAZIĆ, Alen, “Polovina Gradana BiH na Državnom Budžetu”, *Aljazeera Balkans*, 13 Ağustos 2017.
- KARABEG, Omer, “Da li je Još Živa Politika Podele BiH,” *Slobodnaevropa.org*, 29 Ocak 2012.
- KEIL, Soeren, “Equality and Inequality in Bosnia and Herzegovina”, Eva Maria Belser ve diğerleri (der.), *The Principle of Equality in Diverse States: Reconciling Autonomy with Equal Rights and Opportunities*, Brill, Leiden, 2021, ss. 338-360.
- KISSINGER, Henry A., “The Coronavirus Pandemic Will Forever Alter the World Order”, *The Wall Street Journal*, 3 Nisan 2020.
- KLAIĆ, Nada, “Srednjovekovna Bosna: Politički Položaj Bosanskih Vladara do Tvrtkove Krunidbe (1377. g.)”, Jusuf Žiga (der.), *Savremeno Bosansko Društvo-Hrestomatija*, Bosanski Kulturni Centar, Saraybosna, 2000.
- KREMENOVIĆ, Mladen, “Milanović Demonstrativno Zaobišao Sarajevo”, *Politika*, 14 Temmuz 2021.
- MAKSIMOVIĆ, Dragan, “Mediji u BiH u Službi Političkih Stranaka”, *Deutsche Welle*, 25 Eylül 2014.

- “Mesić: Tudman je bio Oduševljen Miloševićem Prijedlogom o Podjeli BiH”, *Aljazeera Balkans*, 24 Aralık 2017.
- MILADINOVIĆ, Aleksandar, “Afera ‘Državni Udar’ u Crnoj Gori: Po Pet godina Zatvora za Lidere Opozicije, *BBC Sirpça*, 9 Mayıs 2019.
- Ministarstvo Vera i Dijaspore Republike Srbije, *Strategija Očuvanja i Jačanja Odnosa Matične Države i Dijaspore i Matične Države i Srba u Regionu*, Beograd, 2011, http://dijaspora.gov.rs/wp-content/uploads/2012/12/strategija_mvd2011.pdf.
- “Odluka Visokog Predstavnik Kojom se Donosi Zakon o Dopuni Kaznenog Zakona Bosne i Hercegovine”, *Office of the High Representative*, 23 Temmuz 2021, <http://www.ohr.int/odluka-visokog-predstavnik-kojom-se-donosi-zakon-o-dopuni-kaznenog-zakona-bosne-i-hercegovine>.
- PEČANIN, Senad, kişisel görüşme, Saraybosna, 12 Mayıs 2017.
- RCC, *Balkan Barometer 2021: Public Opinion*, Regional Cooperation Council, Saraybosna, 2021.
- ROSENBAUM, Allan, “Building One Local Government from Three: A Progress Report from Brcko”, Nenad Dimitrijevic ve Petra Kovacs (der.), *Managing Hatred and Distrust: The Prognosis for Post-Conflict Settlement in Multiethnic Communities in the Former Yugoslavia*, Open Society Institute Yayınları, Budapeşte, 2004, ss. 41-59.
- “Saopštenje za Javnost”, *Ambasada Rusije u Bosni i Hercegovini*, 18 Mart 2021, https://bih.mid.ru/bs/press_center/news/saop_tenje_za_javnost.
- SULJAGIĆ, Emir, “The Role of Croatia in Bosnia and Herzegovina”, *Insight Turkey*, 21/2, 2019, ss. 23-36.
- Strategija Nacionalne Sigurnosti Republike Srbije, 94/2019-13, 27 Aralık 2019, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/2>.
- The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, Initialled in Dayton on 21 November 1995 and signed in Paris on 14 December 1995, <https://www.osce.org/files/f/documents/e/0/126173.pdf>.
- “TI: BiH Među Zemljama u Kojima se Korupcija Najviše Pogoršava, Gradani Životno Ugroženi,” *Slobodnaevropa.org*, 28 Ocak 2021.
- TÜRBEDAR, Erhan, Kosova'nın Bağımsızlık İlanının Sırbistan, Bosna-Hersek ve Makedonya'ya Etkileri, *Avrasya Dosyası*, 14(1) (2008), ss. 23-55.
- TÜRBEDAR, Erhan, *Balkanlarda Siyaset*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2020.
- “Ustav Republike Hrvatske”, *Narodne Novine, Sluzbeni List Republike Hrvatske*, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html.
- Ustavni Sud Bosne i Hercegovine, Odluka o Meritumu, U-5/98, 29 Ocak 2000, https://www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/_bs/U-5-98-12200.pdf.
- Vanjek, Dejan, “Federal Equality in Multinational Bosnia and Herzegovina”, Eva Maria Belser ve diğerleri (der.), *The Principle of Equality in Diverse States: Reconciling Autonomy with Equal Rights and Opportunities*, Brill, Leiden, 2021, ss. 361-393.
- VUKAS, Budislav, “Prijedlozi i Nacrti Konfederalizacije Jugoslavije 1990./91: Posljednji Pokušaji Spašavanja Zajedničke Države,” *Zbornik Pravnog Fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 27/2 (2006), ss. 761-803.

Türbedar, E. (2021). Bosna-Hersek'te Milliyetçi Söylemlerin Tehlikeli Yükselişi: Tarih Tekerrür mü Ediyor?. ANKARAD, 2(4), 425-456.

“Vulin: Zadatak Ove Generacije Političara je da Stvori Srpski Svet”, *Aljazeera Balkans*, 6 Eylül 2021.

WFD, “Cost of Youth Emigration from Bosnia and Herzegovina,” *Westminster Foundation for Democracy*, https://www.wfd.org/wp-content/uploads/2021/08/Cost-of-Youth-Emigration-from-BH_.pdf.

ZUKIĆ, Amir, “Pravni Položaj Bosne i Hercegovine u Stvaranju Jugoslovenske Države”, *Anali Pravnog Fakulteta Univerziteta u Zenici*, sayı 14 (2014), ss. 611-630.

Araştırma Makalesi

**KAPTAN-I DERYA KÜÇÜK HÜSEYİN PAŞA'NIN
RUMELİ SERASKERLİĞİ**

Ertan ÜNLÜ*

Öz: Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli topraklarında 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında meydana gelen Pazvandoğlu İsyanı, imparatorluğun itibarını sarsacak derecede etkili olmuş bir isyandır. Dolayısıyla bu isyanın bastırılması, imparatorluk için temel önemdedir. Bu noktada da Osmanlı İmparatorluğu, Pazvandoğlu üzerine birçok sefer düzenlemiştir. Bunlardan biri de Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın Rumeli seraskeri unvanıyla 10 Nisan 1798'de çıktığı seferdir. Buradan hareketle çalışma, Küçük Hüseyin Paşa'nın Rumeli seraskeri olarak çıktığı bu seferi konu edinmektedir. Böyle bir konuyu seçmemizdeki ana etken, bu seferin, Pazvandoğlu İsyanının gölgesinde kalmış olmasıdır. Oysaki seferin arka planında bir hizip çatışması vardır ve III. Selim üzerinde nüfuz sahibi olan Küçük Hüseyin Paşa, rakiplerinin girişimiyle zoraki bir şekilde Rumeli seferine yollanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küçük Hüseyin Paşa, Kaptan-ı Derya, Serasker, Rumeli, Vidin, Pazvandoğlu İsyanı.

**CHIEF ADMIRAL KUCUK HUSEYIN PASHA AS
THE RUMELIA SERASKER**

Abstract: The Pazvandoğlu Rebellion, which took place in the Rumelian territories of the Ottoman Empire at the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries, was a revolt that was effective enough to shake the reputation of the empire. Therefore, the suppression of this rebellion was essential for the empire. At this point, the Ottoman Empire organized many campaigns on the Pazvandoğlu. On one of these campaigns, the Chief Admiral Küçük Hüseyin Pasha embarked on April 10, 1798 with the title of serasker of Rumelia. Thus, the study focuses on this expedition of Küçük Hüseyin Pasha, who joined this campaign as the serasker of Rumelia. The main reason for choosing this topic is that this

* Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, e-mail: eunlu@ankara.edu.tr. ORCID: 0000-0001-8192-0359

campaign was overshadowed by the Pazvandoğlu Rebellion. However, there was a clique conflict in the background of the campaign and Küçük Hüseyin Pasha, who had influence on Selim III, was sent to Rumelia campaign forcefully with the attempt of his rivals.

Keywords: Küçük Hüseyin Pasha, Chief Admiral, Serasker, Rumelia, Vidin, Pazvandoğlu Rebellion.

Extended Abstract: This article issues the Rumelia seraskership duty of Küçük Hüseyin Pasha, who served as chief admiral for nearly 12 years during the period of Selim III, when he was sent there to abolish the Pazvandoğlu rebellion. The aim of this study is to show how this subject, which is generally under the shadow of Pazvandoğlu Rebellion in the literature, is seen from the perspective of Küçük Hüseyin Pasha. As it will be discussed below, Küçük Hüseyin Pasha was appointed to this duty forcefully with the initiatives of his rivals and Selim III relied on Hüseyin Pasha for the abolishment of Pazvandoğlu Rebellion. From this side, it is important to say that this campaign was a matter of prestige for Küçük Hüseyin Pasha. Logistic and organization of the campaign is of a great importance for the study. The essential sources of this article are chronicles, archival sources and an expense register which contains the expenses of Küçük Hüseyin Pasha for the campaign. Therefore, firstly the appointment process of Küçük Hüseyin Pasha as Rumelia Serasker is evaluated in the article. Secondly, logistic and organization of the campaign are explained. Lastly, the campaign of Küçük Hüseyin Pasha and the later developments are analyzed.

With the “mabeyncilik” and “tebdilcilik” duties, Küçük Hüseyin Pasha was taken to the “hane-i hassa” after Selim III ascended to the throne and after six months, he became the “başçukadar” of the sultan. On March 10, 1792, Hüseyin Pasha was appointed as chief admiral with the title of vezaret and after marrying to Esmâ Sultan, daughter of Abdülhamid I, he became son in law to the dynasty (May 29, 1792). This rising, which is a sign of the value given by Selim III to the Küçük Hüseyin Pasha, also shows the power of their relationship. This connection was like fraternity and Küçük Hüseyin Pasha considered Selim III as his brother. Therefore, the relationship between Küçük Hüseyin Pasha and Selim III made the other statesmen envious. The arrows were turned to Hüseyin Pasha in a very short time, which was caused by the rising of Küçük Hüseyin Pasha's influence on Selim III. As pasha was evaluated as greedy, pompous and angry, it was planned that this influence had to be restrained immediately. The solution was his removal from payitaht in a way, because he did not

leave Istanbul except his routine navigation activities. At this point, Pazvandoğlu Rebellion, which transformed into a necrosis in the Rumelia lands of the empire, created an opportunity for his rivals. On December 13, 1797, Küçük Hüseyin Pasha was officially appointed to Rumelia seraskership.

In the direction of Münecimbaşı's request, Küçük Hüseyin Pasha started his campaign with "feth-i şerif kıraati" and the prayer of Mardinli Şeyh Efendi on April 6, 1798. After passing to Davutpaşa sahrası and completing the last preparations, he moved to Vidin on April 10, 1798. In a week, Hüseyin Pasha arrived to Büyükçekmece and Silivri (April 17, 1798). His coming to Edirne through Karıştıran and Havsa was April 21. Küçük Hüseyin Pasha, who pitched the tents on Sırık Meydanı, sent an advance guard under the command of Karaosmanzade (April 24, 1798). Hüseyin Pasha restarted his campaign to Vidin on April 28.

Serasker Küçük Hüseyin Pasha arrived to Basaraba in Rusçuk through Paşaköy and Karinabad on May 10 and to Plevne on May 14. In a short time, he passed İsmail Pınarı, Lom and Akçar and went to Çoban Köprüsü which is ahead of Vidbol Village, one and half an hour to Vidin (May 22, 1798).

Serasker Küçük Hüseyin Pasha took action immediately. He exchanged ideas with the pashas under his command about the campaign in the Çoban Köprüsü. After that, Hüseyin Pasha sent one sergeant, two orta ihtiyar and one master from the Janissary officers to Vidin Castle. When he could not receive information from the castle, Hüseyin Pasha started a war by attacking to Emincik, one of the men of Pazvandoğlu, in the village of Nevesil (Novasil), which is half an hour to Vidin, with more than 2000 men on May 28. In this war that continued until evening, the men with Emincik and more than one thousand cavalymen which were sent by Pazvandoğlu for help were destroyed, Emincik was wounded from his arm and chest and escaped to Vidin Castle. Although Küçük Hüseyin Pasha besieged Vidin from territory and Danube by a thin fleet, could not have any result and this struggle continued until autumn. Consequently, Pazvandoğlu was forgiven with the title of kapıcıbaşılık and Serasker Küçük Hüseyin Pasha returned to Istanbul retarded on March 1799.

Rumelia expedition, which Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Pasha campaigned with the attempt of his rivals, concluded with failure for the empire. Nearly an army of one hundred thousand men were sent to the region under the command of Küçük Hüseyin Pasha in order to quell the Pazvandoğlu Rebellion and could not gain success at any war except for some entrench wars and all the preparations of the empire were wasted.

The concern of the Ottoman Empire on Egypt problem at the same time had an importance on this failure. The empire had to make war on two spheres and gave more of the facilities and attention to Egypt. Egypt was fronted by an invasion of France, so it was prior to the Pazvandoğlu Rebellion which was seen as an internal issue. Therefore, the army sent to Pazvandoğlu under the command of Küçük Hüseyin Pasha could not be reinforced with soldiers, ammunition and rations and the salaries of the soldiers could not be paid regularly. Four months of campaign preparations of the empire in the winter did not create any solution to the situation. When the soldiers, who were generally paid by ayans and pashas and sent to the region in the winter conditions, showed pertinacity, thus the situation of the army turned into an inextricable status.

Besides, the failure of Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Pasha on Pazvandoğlu was not only connected to Egypt problem and campaign organization. Tactics and army power of Pazvandoğlu also had impact on this failure. Pazvandoğlu, who collected a lot of supporters, was a prominent periphery actor in the transforming world of the empire and with his applied politics and socio-economic order, he became a significant figure of the Rumelia. Therefore, the situation in Vidin went beyond the boundaries of Küçük Hüseyin Pasha.

The wish of ayan and pashas under the command of Küçük Hüseyin Pasha for the success of the campaign was also disputable. They procrastinated to Küçük Hüseyin Pasha, some of them gave reason of their unpaid soldiers and some of them asserted their lands were threatened. Serasker Hüseyin Pasha was even betrayed by Seyyid Ali Pasha, whom he helped to rise. Therefore, in a way, it is possible to say that Hüseyin Pasha was alone in Vidin and made war against more than one Pazvandoğlu.

Giriş

Bu makale, III. Selim döneminde (1789-1807)¹ yaklaşık on iki yıl kaptan-ı derya olarak hizmet etmiş olan Küçük Hüseyin Paşa'nın (1757/58-1803)² Pazvandoğlu İsyanı'nı³ bastırmak üzere görevlendirildiği Rumeli seraskerliğini konu edinmektedir. Bundaki amaç, literatürde genellikle Pazvandoğlu İsyanı gölgesinde kalmış olan bu konunun, Küçük Hüseyin Paşa penceresinden nasıl gözüktüğünü resmetmektir. Nihayetinde Küçük Hüseyin Paşa, aşağıda da görüleceği üzere, rakiplerinin girişiyle zoraki olarak bu vazifeye getirilmiştir ve III. Selim, Pazvandoğlu İsyanı'nın bastırılması noktasında Hüseyin Paşa'ya aşırı güvenmektedir. Bu açıdan, bu seferin, Küçük Hüseyin Paşa nezdinde bir prestij meselesi olduğunu belirtmek gerekir. Bu minvalde seferin lojistik ve organizasyonu çalışma

¹ III. Selim dönemiyle ilgili birkaç çalışma için bkz.: Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, TTK, Ankara 2007, s. 1-85; Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, Kapı Yay., İstanbul 2008; *Nizâm-ı Kadim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, Edt.: Seyfi Kenan, İSAM Yay., İstanbul 2010; *III. Selim: İki Asrın Dönemecinde İstanbul*, Edt.: Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010; Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1800*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 185-266; Kadir Üstün, *The New Order and Its Enemies: Opposition to Military reform in the Ottoman Empire, 1789-1807*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Colombia University, 2013; Ali Yayıoğlu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford, California 2016; Aysel Yıldız, *Crisis and Rebellion in the Ottoman Empire The Downfall of a Sultan in the Age of Revolution*, I.B. Tauris, London, New York 2017.

² Küçük Hüseyin Paşa'yla ilgili bkz.: Nejad Göyünç, "Kapudan-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa", *Tarih Dergisi*, c. 2, S. 3-4, İstanbul 1952, s. 35-50; aynı yazar, "Hüseyin Paşa, Küçük", *DİA*, c. 19, İstanbul 1999, s. 6-8; Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, c. 3, Haz.: Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 724; Münir Aktepe, "Husayn Pasha (Küçük Hüseyin Pasha)", *The Encyclopedia of Islam*, c. III, 1986, s. 627-628; J. H. Mordtmann, "Hüseyin Paşa (Küçük)", *İA*, c. 5/1, İstanbul 1987, s. 654-655; Ertan Ünlü, "Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın Gelirleri ve Giderleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 40/69, 2021, s. 234-265.

³ Pazvandoğlu ve isyanı hakkında bkz.: A. Cevat Eren, "Pazvand-oğlu, Osman (1758-1807)", *İA*, c. 9, İstanbul 1988, s. 532-535; Robert W. Zens, *The Ayanlık and Pasvanoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Social Change 1791-1815*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Wisconsin-Madison, 2004; aynı yazar, "Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807", *International Journal of Turkish Studies*, 8, 2002, s. 88-104; Rossitsa Gradeva, "Osman Pazvantoğlu of Vidin: Between Old and New", *Princeton Papers: Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies*, vol. XIII, 2005, s. 115-161; Nagehan Üstündağ, *Power Politics in the Ottoman Balkan Provinces: A Case Study of Pazvandoğlu Osman*, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006; Kemal Beydilli, "Pazvandoğlu Osman", *DİA*, c. 34, İstanbul 2007, s. 208-210; Ali Yavuz, *Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman'ın Faaliyetleri ve Merkezi Hükümetle İlişkileri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2010; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, TTK, Ankara 2020.

için temel önemdedir. Dolayısıyla araştırmanın ana kaynağı, dönemin kronikleri ve diğer arşiv belgeleri ile birlikte, sefere özgü Küçük Hüseyin Paşa'nın harcamalarını içeren masraf defteridir.⁴ Bu doğrultuda makalede öncelikle Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın Rumeli seraskeri olarak atanma süreci değerlendirilecektir. Ardından seferin lojistik ve organizasyonu irdelenecektir. Son kerte de ise Küçük Hüseyin Paşa'nın sefere çıkışı ve akabinde yaşanan gelişmeler incelenecektir.

Küçük Hüseyin Paşa'nın Rumeli Seraskerliğine Atanma Süreci

Onlu yaşlarında imparatorluk hizmetine giren Küçük Hüseyin Paşa, yaklaşık yirmi beş yıllık saray tecrübesinin ardından hanedan damadı bir kaptan-ı deryaya dönüşmüştür. Onun bu dönüşümünde, imparatorluğun kabuklarını kırmaya çalışarak yeni bir düzen kurmaya çabalayan hamisi III. Selim'in rolü büyüktür. Zira birlikte büyüdüğü III. Selim'in 1789'da imparatorluk tahtına çıkışıyla mabeyncilik ve tebdilcilik görevleriyle hane-i hassaya alınan Küçük Hüseyin Paşa, altı ay gibi kısa bir süre içinde padişahın başçukadarlığına getirilmiştir. Ardından 10 Mart 1792'de vezaret rütbesiyle kaptan-ı deryalığa atanan Hüseyin Paşa, I. Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'la kıyılan nikâhla (29 Mayıs 1792) hanedana damat olmuştur.⁵

III. Selim'in Küçük Hüseyin Paşa'ya ne kadar değer verdiğinin göstergesi olan bu yükseliş, aynı zamanda onlar arasındaki bağın kuvvetini resmetmektedir. Zaten bu bağ, bir abi kardeş mertebesinde ve Hüseyin Paşa büyük biraderi olarak III. Selim'i görmektedir.⁶ Dolayısıyla Küçük Hüseyin Paşa ile III. Selim meyanındaki bu yakınlık, diğer devlet adamlarının kıskançlığını celbetmiş ve oklar kısa sürede Hüseyin Paşa'ya çevrilmiştir.⁷ Çünkü haris, kendini beğenmiş ve çabuk öfkelenen bir

⁴ Küçük Hüseyin Paşa'nın Rumeli seraskerliğine özgü masraf defteri, Osmanlı Arşivi'nde Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Fonu'nda 02106 numara ile kayıtlıdır. Bu defter, zaman aralığı olarak 13 Aralık 1797-8 Aralık 1798 (23 C 1212-29 C 1213) tarihlerini kapsamaktadır. Defterin içeriğinde ise Küçük Hüseyin Paşa'nın Rumeli seraskerliğine ait "cânib-i mîrî"den gelen meblağlar ile sefere özgü harcamalar yer almaktadır. Bkz.: *TSM.A.d.* 02106.

⁵ N. Göyünç, "...Küçük Hüseyin Paşa", s. 35-39; aynı yazar, "Hüseyin Paşa, Küçük", s. 6; M. Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, c. 3, s. 724; M. Aktepe, "Husayn Pasha...", s. 627-628; J. H. Mordtmann, "Hüseyin Paşa (Küçük)", s. 654-655; E. Ünlü, "Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa...", s. 237-238.

⁶ Ünlü, "a.g.m.", s. 238.

⁷ S. Shaw'a göre, III. Selim'in iktidarının en büyük trajedisini, görevlerinin bahsettiği güç ve geliri kullanan farklı siyasi fraksiyonların birbirlerine karşı verdikleri mücadeledir. Bu

mizaca sahip olarak değerlendirilen Küçük Hüseyin Paşa'nın⁸, III. Selim üzerindeki nüfuzu gün geçtikçe artmıştır. Bunun da bir an önce dizginlenmesi lazımdır. Çözüm ise, rutin seyrüsefer faaliyetleri dışında İstanbul'dan ayrılmayan Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın, bir şekilde payitahttan uzaklaştırılmasıdır. Ancak bunun için bir fırsat gereklidir.

İmparatorluğun Rumeli topraklarında bir kangrene dönüşen Pazvandoğlu İsyanı, rakip hizip için bu fırsatı yaratmıştır. Zira III. Selim, Rusya ve Avusturya'nın alttan alta destek vererek, müdahil olmak için uygun bir zaman kolladığı⁹ bu meseleyi önemsemekte, ayrıca bununla ilgili bir sonuca varılmamasından hayıflanmaktadır. Bu, III. Selim'in, hınzırlar

noktada III. Selim'in Koca Yusuf Paşa'yı sadrazamlıktan azletmesi ve yerine Melek Mehmed Paşa'yı getirmesiyle, Çelebi Mustafa Reşid Efendi, Küçük Hüseyin Paşa, valide sultan kethüdası Yusuf Ağa, Tatarcık Abdullah Efendi, Mahmud Raif Efendi, Mehmed Raşid Efendi ve Ebubekir Ratib Efendi'den oluşan ıslahatçı grup otoriteye hâkim olmuştur. Ancak bu grup arasındaki koalisyon, Nisan 1792'den itibaren husumete dönüşmüştür. Zira valide sultan ile kethüdası Yusuf Ağa, Küçük Hüseyin Paşa'nın nüfuzunu kırmak maksadıyla III. Selime baskı yaparak, onu Akdeniz'e göndertmişlerdir. Küçük Hüseyin Paşa, kendisine karşı yapılan bu girişimi, Akdeniz'den başarılı bir şekilde dönerek savuşturmuştur. Akabinde de düşmanlarından öç almaya koyulmuş ve bu sırada darphane nazırı olan Yusuf Ağa'yı görevinden aldirtmiştir. Valide sultan sayesinde gücünü ve nüfuzunu koruyan Yusuf Ağa da, yeniçerileri yatıştırmak ve desteklerini tekrar kazanmak amacıyla Çelebi Mustafa Reşid'i Ekim 1792'de sadaret kaymakamlığından azlettirmiştir. Reisülküttap Mehmed Raşid Efendi ve Şeyhülislam Dürrizade Arif Efendi ile ittifak kuran Yusuf Ağa, Küçük Hüseyin Paşa ve Tatarcık Abdullah Efendi'ye karşı güç kazanmıştır. Ardından Mehmed Raşid Efendi, Fransa ile yürütülen müzakerelerde devletin küçük düşürüldüğünü bahane ederek, Tatarcık Abdullah Efendi'nin görevinden men edilmesini sağlamıştır. Güç dengesinin Yusuf Ağa'nın başını çektiği fraksiyon lehine değiştiği sırada III. Selim, Ağustos 1794'te Mehmed Raşid Efendi'yi reisülküttaptlıktan alarak, yerine Küçük Hüseyin Paşa'nın adamı Dürrî Mehmed Efendi'yi atamıştır. Akabinde III. Selim, yine Küçük Hüseyin Paşa'nın adamlarından biri olan İzzed Mehmed Paşa'yı, Melek Mehmed Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirmiştir. Böylece güç dengesi tekrar Küçük Hüseyin Paşa'nın lehine değişmiştir. Fakat bu denge, 1798'de İzzed Mehmed Paşa'nın azledilmesi ve yerine valide kethüdası Yusuf Ağa ile yakın ilişkisi olan Yusuf Ziya Paşa'nın sadrazam olmasıyla yeniden bozulmuştur. Her ne kadar Küçük Hüseyin Paşa Mısır seferi sırasında Osmanlı ordusunun uğradığı yenilgileri Yusuf Ziya Paşa aleyhine kullansa da, pek başarılı olamamış ve Yusuf Ziya Paşa sadrazam olarak kalmayı sürdürmüştür. III. Selim dönemindeki hizipler ve bunların arasındaki mücadeleler hakkında geniş bilgi için bkz.: S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim...*, s. 114-121, 505-520; A. Yıldız, *Crisis and Rebellion...*, s. 130-161; Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2016, s. 258-336.

⁸ N. Göyünç, "...Küçük Hüseyin Paşa", s. 49; aynı yazar, "Hüseyin Paşa, Küçük", s. 7.

⁹ *HAT* 266/15482, 51/2382, 138/5715, 41/2092, 1336/52111.

olarak nitelediği dağlıların, imparatorluğu aleme maskara eylediği¹⁰ ve ortadan kaldırılmalarıyla alakalı tedbir alınsa da, ya aman dileyerek müsaade olunduğu ya da “Osman Efendi gitsin, Ahmed Bey gitsin” gibi düşüncelerle devlet adamlarının müsamahası hakkındaki şikâyetinden anlaşılmaktadır.¹¹ Bu doğrultuda Rumeli valisinin masallar anlattığını dahi vurgulayan III. Selim¹²,

“Senden oldu benden oldu deyu birbiriniz ile ihtilâf eylemeyin. Şuna dokunur buna dokunur demeyüb Allah'ın 'avniyle şu hınzırların vücûdlarını kaldırın. Her ne tedbir lâzım ise eyleyün. Lakırdılar istemem. Eşkîyânın başını isterim. 'Aklınızı başınıza devşirin.”

sözleriyle, vezirini sert bir dille uyarmaktadır.¹³ Dolayısıyla dağlılar konusunda çaresiz olan III. Selim'in, Pazvandoğlu İsyanı'nı halletmek üzere Küçük Hüseyin Paşa'nın görevlendirilmesine hayır demesi pek de mümkün değildir. Nihayetinde III. Selim nezdinde nüfuz ve güç bakımından Mustafa Reşid Efendi'den sonra gelen Küçük Hüseyin Paşa¹⁴, onun en güvenilir adamlarından biridir. Zaten Hüseyin Paşa'nın hasımları da III. Selim'in paşaya karşı olan bu güvenini sarsmanın peşindedir ve ellerinde onu Pazvandoğlu İsyanı'na serasker atılmaktan başka bir koz da yok gibidir. Bunu Ahmed Cevdet şöyle ifade etmektedir:

“Kapudân-ı Deryâ Hüseyin Paşa'nın ser'askerliği münâsebet alub Hüseyin Paşa'nın nüfûz ve ikbâli ise sâ'ir vükelâ ve müteneffizân üzerine tagallüb ve tahakküm derecesine varmış olduğundan eğer muzaffer olursa Pasbanoğlu gâ'ilesi ber-taraf olarak bu sûretle matlûb husûle geleceği ve olamaz ise kendüsü ikbâl ve i'tibârdan düşerek bâri ânın enf-i istikbârı kırılmış olacağı ve hiç olmaz ise müddet-i giyâbında vükelâ nefes almış olacakları mütâla'ası dahi kendülerince bir fâ'ide-i zâtîyye idi.”¹⁵

Görüldüğü üzere, Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılmasının hasımları için tek çare olduğu muhakkaktır.¹⁶ Dolayısıyla onlar, bu konuda ellerinden geleni yapmıştır. Bu noktada da öncelik III. Selim'i ikna etmektir. Zira Küçük Hüseyin Paşa dışında,

¹⁰ Pazvandoğlu İsyanı hakkında Paris, Hamburg ve Frankfurt gazetelerinde çıkan haberlerle ilgili bkz.: HAT 138/5715, 140/5808, 142/5900.

¹¹ HAT 174/7538.

¹² HAT 64/2777.

¹³ HAT 174/7538.

¹⁴ S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim...*, s. 116.

¹⁵ Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 6, Dersaadet 1309, s. 295.

¹⁶ Muhtemelen bu hasımlar, dipnot 7'de de görüldüğü üzere, Küçük Hüseyin Paşa'nın mücadele halinde olduğu valide kethüdası Yusuf Ağa ve ekibi olmalıdır.

Rumeli valisi Mustafa Paşa ve Erzurum valisi Yusuf Paşa'lar da serasker adayı olarak değerlendirilmektedir.¹⁷ Bu açıdan, onlar yerine Küçük Hüseyin Paşa'nın bu göreve tercih edilmesi, III. Selim'e şöyle gerekçelendirilmiştir:

“Bu maddeye beher hâl başka bir kuvvetlü ve müfuzlu ve şânlu vezîrin dahi me'muriyeti lâzım gelir. Âher vezîr olsa zıddiyet ve nefsâniyet tekevvünüyle maslahat fâsid olur. Bu ser'askerlik hasr-ı istikrâ'i ile kapudân paşaya münhasırdır. Kapudân paşa ser'asker oldukda zıddiyet ve nefsâniyet mülâhazaları bi'l-küllîye ber-taraf olur. Kapudân paşa ile bi'l-müzâkere Rumili vâlisi Sofya ve Niş ve havâlisini muhâfaza ve sedd-i ma'âbere dikkat ederek bir koldan, vesâ'ir iktizâ edenler bir koldan ve kapudân paşa dahi bir koldan yürüyüb bu kadar mesâfeyi bu üç kol ancak ihâta edebilir. İhâtasız iş bitmez ve Rumili vâlisi vesâ'irleri kapudân paşayı çekememek şöyle dursun zanlarımıza göre ser'askerliğini istimâ' ettikleri gibi cümlesine hayât-ı tâze hâsül olur ve mezbûr Pasbanoğlu şîrâre-i şekâvet ve fesâdını her tarafa sirâyet ettirmesi yalnız cem' eylediği 'asâkirin irsâliyle olmayub havâdârlarından ve ba'zen Rumili kaçgûnlarından üzerlerine ta'yin eylediği şekâvetkârların tedbirleriyle olduğu ve bunlar kangı mahalli zabt ederler ise ol mahallin ahâlisi dahi zarûri tâbi' ve ol şekâvetkârlara 'asker oldukları cihetler ile olmağla kapudân paşa ser'asker oldukda bu makûleler ile muhârebe iktizâ etmeyüb müşârün ileyh o makûleye haber irsâl ve şîmdiye dek etdiğin şekâvetler ma fûvdür fî-mâba'd Pasbanoğlu tarafdarlığını biragub tarafıma gelesin der. Bu sûretle o makûlenin ekseri korkmayub kapudân paşa bizi kurtarır deyu gelirler. Bu vechile Pasbanoğlu'nun hâricde olan kuvvetlerinin ekseri zâ'il olub iş suhûlet kesbeder. Âheri ser'asker olsa böyle olmayub bu gürûhların her biriyle başka başka muhârebe iktizâ eder ve hem evvelki meclisde müzâkere olunduğu üzere kapudân paşa ser'askerliğinde Tuna'ya gidecek ince donanma dahi başka dürlü kullanılır. Sâ'irin ser'askerliğinde öyle olmaz. İşte kapudân paşa ser'askerliğinin min-küllî'l-vücûh rûchâniyeti âsiyân-ı mezkûre ile iştibâhdan 'ârî vechile zâhir oldu.”¹⁸

Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın Pazvandoğlu İsyanı'nı bastırmak için neden serasker olması gerektiğiyle ilgili ileri sürülen bu gerekçeler, III. Selim üzerinde bir etki yaratmıştır. Zira 27 Kasım 1797'de toplanan meşveret meclisinde bu konu konuşulmuş ve Küçük Hüseyin Paşa'nın görevlendirilmesi uygun bulunmuştur.¹⁹ Ancak Hüseyin Paşa'nın bundan haberi yoktur. Ona bu haberi ileten, bizzat III. Selim'in kendisi olmuştur: *“Benim vezîrim, kapudân paşayı gördüm ve söyledim, gidecektir.”* Fakat Hüseyin Paşa, ilkbahardan önce cepheye hareket etmemek; vazifesi sona ermeden donanmaya dönmesi istenmemek, Anadolu valisi Ali Paşa'nın

¹⁷ HAT 178/7907.

¹⁸ HAT 186/8779.

¹⁹ HAT 186/8779, 223/12477, 226/12581.

Eflak'a gönderilmesi ve kendisine seraskerlik kürkü ile unvanı verilmemesi şartlarını efendisine sunmuştur.

Küçük Hüseyin Paşa'nın bu şartları karşısında şaşkın olan III. Selim, paşaya, “*Fransızlar için Akdeniz tarafına iktizâ edersen nasıl olur*” sorusunu sormuştur. Hüseyin Paşa'nın cevabı ise, şöyledir: “*Ben re'is efendi ile söyleşeyim siz de mülâhaza edin*”. Bunun üzerine III. Selim, durumu sadrazamına şöyle iletir:

“*Benim Fransızlar dediğim dört şartın mülâhazası içündür. İşte bu dünkü sohbetlerimize uymadı. Mülâhaza edesiz. Re'is efendiyle gizlü söyleşecektir. Sana yazdığımı kapudân paşa duymasun. Re'ise söyle Fransızları illet ettiğim bahara kalmak için idi. Benim paşa ile meclisimi ve sana yazdığımı ve dünkü meclisi tecâhül edüb güzelce söyleşesün.*”²⁰

Küçük Hüseyin Paşa her ne kadar dört şart ileri sunmuş olsa da, doğrudan III. Selim'in kendisine iletmiş olduğu bu görevi kabul etmiştir. Zira hasımlarına karşı efendisinin bir sözünü iki etmemelidir. Dolayısıyla bu, onun için bir itibar meselesidir. Nihayetinde III. Selim ona aşırı güvenmekte ve bu konuda seferin ilerleyen aşamalarında paşasına şöyle cesaret vermektedir:

“*Eyvel ve âhir me'mûr olduğun hıdemât-ı hümâyûnumda ne vechile sa'y eylediğini ve bu maslahatda sende gayrı gice gündüz çalışur ve kariben bitdiğini ister me'mûrlarda kimse olmadığını bilürüm.*”²¹ *Sen ki kapudân-ı deryâ ve ser'asker-i zafer-rehber Hüseyin Paşa'sın. Sana her vechile hüsn-i nazar-ı şâhânem ber-kemâl olmağla, görevim seni, me'mûr olduğun iş bu maslahat-ı ehemmin serî'an itmâmuna bez-i maddûr eyleyesin. Cenâb-ı Hakk muvaffak eyleye âmin.*”²²

III. Selim ile görüşmesinden kısa bir süre sonra Küçük Hüseyin Paşa'ya kürk giydirilerek, paşanın hem kara hem de deniz ve nehri kapsayan²³ Rumeli seraskerliği resmileştirilmiştir (13 Aralık 1797).²⁴ Bu açıdan Hüseyin

²⁰ HAT 181/8263.

²¹ TSMA.e. 524/38.

²² C.AS. 372/15382; HAT 221/12262.

²³ “*Berren ve bahren*”, “*berren ve nehren*”. Bkz.: C.AS. 372/15382, 624/26337.

²⁴ N. Göyünç, Küçük Hüseyin Paşa'nın 1 Aralık 1797'de Vidin'e serasker tayin edildiğini belirtse de, Ahmed Vâsıf Tarihi ile TSMA.d. 02106 numaralı masraf defterinde Küçük Hüseyin Paşa'nın 13 Aralık 1797 (23 C 1212)'de Rumeli seraskerliğine atandığı vurgulanmaktadır. Karşılaştırma için bkz.: N. Göyünç, “...Küçük Hüseyin Paşa”, s. 39; aynı yazar, “Hüseyin Paşa, Küçük”, s. 7; Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, Haz.: Hüseyin Sarıkaya, Çamlıca Yay., İstanbul 2017, s. 268; TSMA.d. 02106, s. 2b. A. Yavuz, Şanizade Tarihi'ne atf yapılarak, Küçük Hüseyin Paşa'nın şartlarının kabul edildiği ve Rumeli'ye serasker olarak tayin olduğu haberinin, paşanın Gemlik Tersanesi'nde gemi yapımını teftiş ettiği bir sırada bildirildiğini belirtmektedir. Ancak bu mümkün değildir. Zira Hüseyin Paşa'ya ait masraf defterinden, paşanın, 28

Paşa'nın rakipleri, onu Rumeli seraskeri atamak noktasında gösterdikleri çabalarının karşılığını almıştır.

Sefer Hazırlığı, Lojistik ve Organizasyon

İmparatorluğun bitmek bilmeyen iktidar oyunlarının sonucu olarak, zoraki bir şekilde Rumeli seraskerliğini kabul etmek durumunda kalan Küçük Hüseyin Paşa, görev tevdiinin ardından baharda çıkacağı seferin hazırlıklarına başlamıştır. Zaten bu noktada imparatorluk da elinden geleni yapmıştır.²⁵ Nihayetinde Pazvandoğlu'nun Rumeli'yi tehdidi, Hüseyin Paşa'nın atanmasından çok önceye dayanmakta ve dolayısıyla oyuna sonradan dahil olan paşanın bir an evvel meseleye adapte edilmesi lazım gelmektedir.

Öncelikle imparatorluk, Pazvandoğlu'nun ortadan kaldırılması için Şeyhülislam Dürriade Mehmed Arif Efendi'den fetva alma yoluna gitmiştir. Zira hem Pazvandoğlu'nun Yeniçeri Ocağı'yla bağlantısı vardır ve bu bağlantının koparılması lazımdır hem de İslam'ın İslam üzerine kılıç çekmesi asker tarafından hoş görülmediğinden, Hüseyin Paşa'nın maiyetine tayin olunan ordunun sefere ikna edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, Rumeli ahalisinin imparatorluğa güvenleri sağlanarak, onların Pazvandoğlu'na olan bağlılıkları zayıflatılmalıdır.²⁶ Haddizatında Vidin haricinde kırk bin taraftara sahip olan Pazvandoğlu²⁷, yöre halkı ile arasında kopmaz bir ittifak kurmuştur.²⁸ İlaveten o, civardaki köylerden

Temmuz-17 Ağustos 1797 (3-23 S 1212) tarihleri arasında Gemlik Tersanesi'ni ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Karşılaştırma için bkz.: A. Yavuz, *Vidin Ayanı Pazvantoğlu...*, s. 37; *TSMAd. 02099*, s. 4a-5b.

²⁵ Osmanlı ordusunun sefer hazırlığı, lojistik ve organizasyonu hakkında detaylı bilgi için bkz.: Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006; V. H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk...*; Mesut Uyar- Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.*, İstanbul 2014; F. Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu...*; Ömer Gezer, *Kale ve Nefer Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020; Kahraman Şakul, *II. Viyana Kuşatması Yedi Başlı Ejderin Fendi*, Timaş Yay., İstanbul 2021.

²⁶ *C.AS. 996/43532; HAT 177/7820, 226/12581, 1410/57323*; Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsimü'l-âsâr...*, s. 267-268; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 6, s. 296-297, 401-402.

²⁷ *HAT 51/2387, 64/2777*.

²⁸ *HAT 52/2432*.

Vidin Kalesi'ne²⁹ epey insan yerleştirerek, imparatorluk ordusuna kurşun atmaları konusunda onları baskı altında tutmuştur.³⁰

Padişahlarının dostuna dost, düşmanına düşman olacaklarını belirten yeniçerilerin ittifakıyla sorunsuz bir şekilde Pazvandoğlu'nu ocaktan uzaklaştıran imparatorluk³¹, halkı da yanına çekmek için elinden gelen gayreti göstermiştir. Bu noktada alınan fetva ilgi tutularak, Pazvandoğlu'nu ölü ya da diri yakalayanların mükâfatlandırılacağı etrafa duyurulmuştur. Ayrıca, Pazvandoğlu'nun adamlarından tövbekâr olanlara dokunulmayacağı, Pazvandoğlu'na yardım edilmemesi, eğer yardım eden olursa onların da cezalandırılacağı, Vidin civarına kimsenin gitmemesi, gidenlerin geri dönmeleri gibi hem halkı teşvik eden hem de ikaz eden hükümler bölgeye yollanmıştır.³² Bu doğrultuda dönemin Eflak voyvodasının Vidin halkına yazdığı mektup ilgi çekicidir. Zira mektubunda voyvoda, dostluk ve komşuluğun gereği bir boyun borcu olarak Vidin halkına seslenmekte, onları Pazvandoğlu meselesinde şöyle ikna etmeye çabalamaktadır:

*Pazvandoğlu padişaha karşı isyan eden bir haindir ve katli hakkında padişahın kesin emri bulunmaktadır. Yine de size, benimle ittifak edin, ben başa çıkar ve af olurum derse, bu bir plandır. Çünkü artık ona tuğ değil, bölükbaşılık bile layık görülmez. Katlinden başka bir netice yoktur. Nihayetinde yüz bin asker, top ve humbaralarla dolu bir ince donanmayla kaptan-ı derya üstüne gelmektedir. Bu konuda karar sizindir. Ya Pazvandoğlu'nu vererek padişahın lütfuna layık olun ya da askere karşı gelerek top ve humbara yağmuru altında canınızdan olun.*³³

İmparatorluğun ahaliyi yanına çekmek için gösterdiği bu gayretler takdire şayandır. Ancak yukarı tükürseler bıyık, aşağı tükürseler sakal olan halkın,

²⁹ Vidin ve Vidin Kalesi hakkında geniş bilgi için bkz.: Hava Selçuk, *Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin XIX. Yüzyıl*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2013; Nagehan Üstündağ Özdemir, *18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması (1790-1808)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014; Mahir Aydın, *Vidin Kalesi Tuna Boyu'ndaki İnci*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2015.

³⁰ HAT 46/2267, 63/2762.

³¹ HAT 222/12427, 223/12477, 226/12581.

³² AE.SSLM.III 92/5554, 92/5555, 92/5556, 92/5557, 92/5559, 103/6236, 203/12117, 206/12264, 206/12265, 217/12729, 242/14091, 251/14597, 350/20126, 355/20374, 355/20389, 356/20397, 356/20410, 356/20422, 356/20423, 356/20429, 356/20435, 359/20577, 359/20578, 359/20595, 362/20723, 362/20737, 362/20738, 364/20791, 364/20792, 376/21450, 376/21451, 391/22634, 391/22635, 391/22639, 391/22644, C.ADL. 10/642; C.AS. 372/15382; C.DH. 7/319, 55/2722, 271/13537, 277/13835, 286/14287, 332/16591; C.ZB. 23/1128, 41/2016, 56/2782, 61/3045; HAT 52/2425, 55/2522, 55/2523, 64/2784, 221/12287; TSMA.e. 855/39.

³³ TSMA.e. 475/25, 475/26.

bu uyarılara çok da kulak asmadıkları ortadadır. Zira ahali, her ne kadar devlete itaatini bildirirse de, kimi zaman kendilerine gelen fermanın mührünü açmadan Pazvandoğlu'na göndermekten geri durmamıştır.³⁴ Elbette ki bu, onların iki ateş arasında kalmasından kaynaklıdır. Fakat yine de bundan kaçamayacakları aşikârdır. Nihayetinde Pazvandoğlu'nu ortadan kaldırmak noktasında her yolu mübah sayan imparatorluk, çok kararlı bir şekilde Rumeli seferine hazırlanmakta ve bu işi kökten bitirme niyetiyle hareket etmektedir. Zaten Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın serasker atanması da bu sebeptendir ve bu, Pazvandoğlu'na zaaf ile korku vermiştir.³⁵

Her ne kadar Babıali geciktirse de, Küçük Hüseyin Paşa'ya bir talimname verilmesini uygun gören imparatorluk³⁶, Pazvandoğlu meselesinde Küçük Hüseyin Paşa'nın emrinde ve onunla ittifak halinde çalışacak diğer kişilere de talimatlar göndermiştir. Bu talimatlara göre Anadolu valisi Seyyid Ali Paşa, maiyetinde olan askerle Eflak'a geçerek, top ve humbara tedarikinden sonra Vidin civarındaki Kalafat ve Ada bölgesine gelecektir. Silistre valisi Osman Paşa ise, kale kuşatması için yirmi adet balyemez top ile birlikte humbara ve havanları "sefine" ve "şalope"lere koyarak, vakit kaybetmeden Vidin'e intikal edecektir. Silistre valisinin Vidin'e ulaşmasına kadar geçen zamanda da Rumeli valisi Mustafa Paşa devreye girecektir. Onlara, Bosna valisi Mustafa Paşa, Adana valisi Yusuf Paşa, Çirmen mutasarrıfı Hüseyin Paşa, Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa, Palaslı Mehmed Paşa, Yanya mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa, Tırhala mutasarrıfı Seyyid Osman Paşa, Numan Paşa gibi Anadolu ve Rumeli'deki diğer vali, ayan, mutasarrıf, voyvoda da eşlik edecektir.³⁷

Anadolu valisi Seyyid Ali Paşa 15.000; Silistre valisi Osman Paşa, Tırhala ve Köstendil mutasarrıfı Seyyid Osman Paşa ve Çirmen mutasarrıfı

³⁴ HAT 46/2267, 51/2378, 52/2425, 52/2432, 53/2480, 61/2717.

³⁵ HAT 61/2695.

³⁶ HAT 1435/58984.

³⁷ AE.SSLM.III 4/192, 4/193, 4/194, 4/195, 226/13221, 236/13735, 242/14091, 243/14179, 342/19765, 391/22639, 391/22642, 391/22643; C.AS. 84/3912, 182/7904, 185/8011, 217/10838, 221/9417, 221/9418, 229/9735, 234/9893, 234/9894, 274/11390, 276/11453, 383/15854, 430/17899, 431/17905, 565/23705, 624/26337, 737/30902, 753/31715, 807/34273, 814/34583, 904/38968, 921/39808, 1013/44370, 1019/44679, 1026/45017, 1078/47525; C.DH. 210/10467, 217/10838, 283/14104, 328/16372; C.ML. 46/2133; C.ZB. 20/965, 54/2666, 60/2952; HAT 47/2288, 51/2378, 61/2712, 62/2740, 62/2749, 64/2783, 76/3140, 220/12191, 220/12240, 221/12270, 1410/57330, 1412/57537, 1412/57546, 1412/57560, 1435/58968, 1435/58969; İE.AS. 89/8234; KK.d. 13, 14; TSMA.e. 475/21, 475/25, 509/49, 509/51; TSMA.d. 5740.

Silahdar Hüseyin Paşa 20.000; Bosna valisi Mustafa Paşa 15.000 ila 20.000; Rumeli valisi Mustafa Paşa, Hüseyin Paşa, Ali Paşa ve Derviş Paşa 30.000; Yanya mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa 15.000; Palaslı Mehmed Paşa 3.000; Kürd Osman Paşa 1.500 askerle Küçük Hüseyin Paşa'nın emrine girmiştir. Bunlara, geri hizmetlerin yanı sıra, Anadolu ve Rumeli'den toplanacak yaklaşık 30.000 civarı asker ile 12.000 “meştâ-nişîn” askeri ve ince donanma, topçu, arabacı, lağımçı, humbaracı ocaklarından müteşekkil bir birlikle sefere katılacak Küçük Hüseyin Paşa'nın kuvvetleri de eklendiğinde, aşağı yukarı Eflak voyvodasının yazmış olduğu 100.000 rakamına yakın bir ordu hazır edilmiştir.³⁸

Sefere kimlerin katılacağı ve nasıl hareket edileceği konularını düzenleyen imparatorluk, gerekli hazırlıklar³⁹ için Hüseyin Paşa'nın maiyetine bir ordu defterdarı tayin etmiştir.⁴⁰ Ayrıca hem Küçük Hüseyin Paşa'ya hem de diğer görevlilere hazineden para gönderilmiştir. Sadece Küçük Hüseyin Paşa'ya yola revan oluncaya kadar iletilen meblağ yaklaşık 1.300.000 kuruştur. Sefer sırasındaki ödemelerle birlikte bu rakam 1.500.000 kuruşa ulaşmıştır. Zira Hüseyin Paşa, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sık sık imparatorluktan para talebinde bulunmuştur.⁴¹ Öteki görevlilerin

³⁸ AE.SSLM.III 3/116, 36/2091, 55/3271, 104/6303, 138/8329, 163/9804, 164/9840, 164/9841, 164/9842, 167/9991, 236/13735, 242/14091, 245/14254, 342/19721, 362/20726, 362/20727, 391/22639, 391/22642, 391/22643, 391/22644; C.AS. 27/1238, 31/1430, 84/3912, 134/5951, 163/7192, 166/7298, 187/8075, 204/8761, 221/9417, 221/9418, 229/9735, 294/12193, 332/13739, 362/14988, 373/15427, 380/15703, 409/16906, 581/24461, 587/24735, 605/25509, 624/26337, 631/26624, 726/30448, 763/32200, 814/34583, 818/34756, 836/35647, 916/39561, 928/40133, 964/41970, 970/42226, 996/43553, 1014/44428, 1032/45303, 1045/45905, 1096/48406, 1152/51252; C.BH. 140/6754, 216/10068; C.DH. 4/166, 7/319, 56/2754, 249/12424; C.ZB. 9/417, 60/2952; DBŞM.d. 6703; HAT 42/2131, 62/2723, 70/2943, 220/12231, 220/12240; TSMA.d. 5740; TSMA.e. 475/25. Literatürde de 80.000 ile 120.000 arasında bir ordu toplandığı belirtilmiştir. Bkz.: Y. Özkaya, ...Dağlı İsyancıları, s. 53; A. C. Eren, “Pazvand-oğlu...”, s. 534; R. W. Zens, *The Ayanlık and Pasvanoğlu...*, s. 1, 137-139; V. H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk...*, s. 228.

³⁹ Fransa, yapılan hazırlıkların kendisi için olduğunu zannederek Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir açıklama istemiştir. Bunun üzerine imparatorluk, yeni bir savaşa mahal vermemek amacıyla hem Fransa hem de Rusya ve Avusturya'ya, durumun böyle olmadığını, tedariklerin Pazvandoğlu'nun ortadan kaldırılması dolayısıyla gerçekleştiğini dostane bir şekilde ifade etmiştir. Bkz.: HAT 245/13795, 1410/57271, 1410/57302.

⁴⁰ C.AS. 531/22196; HAT 220/12231.

⁴¹ Hüseyin Paşa, emri altındaki diğer paşaların onu sıkıştırması dolayısıyla sık sık para talep etmekte ve bu taleplerini şöyle gerekçelendirmektedir: “... *Vidin üzerinde olan me'mürlerin akçe husûsunda müzâyakaları ve bendeleri vardığım gibi cümlesi ibtidâ akçe isteyecekleri anlaşıldı. Mâdâm ki 'uhde-i çâkerânemde ser'askerlik 'unvâm vardır ve kâffe-i me'mürin taraf-ı çâkeriye mürâca'at eylemeleri savb-ı devletlerinden yazılmışdır ve Vidin'e*

istekleri ile eşkiyanın gasp ettiği 70 kese de düşünüldüğünde, tek bir sefer organizasyonunun imparatorluk maliyesini ne kadar zora soktuğu ortadadır.⁴² Zaten bu sefere akçe yetiştirmeyi kendisine vazife edinen III. Selim'in⁴³, hazineden memurlar ile asker ve mühimmata 20.000 kese harcanmasına rağmen bir sonuç alınamamasıyla ilgili Hüseyin Paşa'ya yaptığı serzeniş, bunu anlaşılır kılmaktadır. Üstüne bir de Fransa'nın Mısır'ı işgali eklenince, durum içinden çıkılmaz bir hal almış ve bu Küçük Hüseyin Paşa'ya III. Selim tarafından şöyle anlatılmıştır: “*Fransız seferi zuhûruna mebni ne kadar masraf zuhûr itdi ve akçede neler çekiliyor bilürsün ve hazînelerimin hâli dahi ra'nâ ma'lûmundur.*”⁴⁴

Pazvandoğlu meselesinin çözümü noktasında maddi imkânlarını sonuna kadar kullanan imparatorluğun, sefer hazırlıkları bunlarla sınırlı değildir. Zira işi kökten halletmek isteyen imparatorluk, topyekûn teyakuzdadır ve her şeyin kusursuz olması için elinden geleni yapmaya çabalamaktadır. İstanbul ile Edirne arasına beş yeni menzil kurdurulması ve bu menzillere bütün tedarikleriyle beraber yirmişer beygir konması, bunun bir yansımasıdır. Haddizatında imparatorluğa 10.000 kuruşa mal olan bu beygirlerin, ellerinde “pençe ve sahlı fermân” olmayan hiç kimseye verilmemesi, özellikle vurgulanmıştır.⁴⁵

inşâ' allah me'mûr olduğum maslahatı görmek için gideyoruz ve cümleyi cenk ü kitâle sevk edeceğim. Müzâyakada olanlara akçem yokdur virememe akçesiz geldim denilemez...”
Bkz.: HAT 62/2749.

⁴² 20 Aralık 1797 ve 10 Ekim 1797 tarihleri arasında Pazvandoğlu meselesi için darphane hazinesi ile irad-ı cedid hazinesinden çıkan meblağ 7.999.517,5 kuruştur. Başka bir kayıтта bu hazinelerden Pazvandoğlu gailisine 3.389.945,5 kuruş harcandığı belirtilmektedir. Ordu defterdarının yaptığı harcamalar ise 5.391.767 kuruştur. Bkz.: AE.SSLM.III. 139/8384, 169/10054, 301/17604, 345/19885; C.AS. 31/1436, 534/22347, 581/24461, 587/24706, 858/36738, 876/37579, 931/40304, 964/41935, 1210/54743; C.BH. 6/273, 114/5531, 146/7023, 163/7192, 227/10579, 244/11318; C.DH. 67/3347; C.ML. 50/2327, 316/12975, 553/22764, 623/25654, 662/27089; C.ZB. 49/2406; D.BŞM.d. 6608, 6609, 6649, 6692, 6703; D.BŞM.VDH.d. 17091; HAT 39/1992, 41/2077, 41/2083, 42/2137, 42/2158, 43/2191, 44/2203, 46/2253, 47/2288, 48/2313, 51/2378, 51/2384, 51/2399, 60/2672, 60/2673, 62/2749, 64/2777, 70/2943, 71/2998, 78/3217, 165/6856, 208/11051, 219/12091, 220/12248, 220/12258, 249/14121, 1220/54743, 1410/57261, 1410/57266, 1410/57287, 1410/57325, 1412/57552; TSMA.e. 475/21, 746/23, 866/5; TSMA.d. 02106, 2113, 2114.

⁴³ “*Bu günlerde akçe erişdirmek vacibedir.*”; “*Tiz münâsib mikdâr akçe gitsün.*”; “*Bunun çâresine bakılmalıdır.*”; “*Şimdi akçe lâzım iken irâd-ı cedidden darbhâneye havâle olamaz. Gayret edüb beher hâl cümlesini virsinler. İmrâr-ı vakt istemem.*” Bkz.: HAT 62/2749, 73/3039, 78/3217, 220/12248, 220/12258, 1410/57261, 1410/57287, 1410/57292, 1412/57556; TSMA.e. 855/38.

⁴⁴ TSMA.e. 475/27, 524/38.

⁴⁵ C.DH. 17/846; C.NF. 10/491.

Bölgeyle iletişimin kolay sağlanabilmesi amacıyla oluşturulan bu menziller, sefer için imparatorluğun yaptığı tek altyapı hazırlığı değildir. Zira imparatorluk, Vidin'e ulaştırılacak mühimmatın nakliyesinde üs olarak kullandığı Varna Kalesi ile ordunun geçeceği yollardaki köprü ve kaldırımları da tamir ettirmiştir. Ayrıca Vidin ile Kalafat arasında yer alan Ada'ya Seyyid Ali Paşa tarafından inşa ettirilecek köprünün malzemeleri de Silistre'den tedarik edilmiştir.⁴⁶

Baharda çıkılacak seferin insan gücü ve altyapı faaliyetlerini organize eden imparatorluk, seferin sorunsuz şekilde yürütülmesinde son derece önemli olan gıda maddeleri, silah, cephane vesair mühimmatın temini ile bunların istenilen yer ve zamanda ordunun kullanımına hazır hale getirilmesine de özen göstermiştir. Zira hareket halindeki bir orduyu, hızlı, kesintisiz ve yeterli ikmalle desteklemek, seferin gidişatı için elzemdir.

İmparatorluk bunun bilincindedir. Dolayısıyla İstanbul'dan Edirne'ye ve Edirne'den Sofya ile Şumnu'ya kadar olan mahallerdeki menzillere 114.000 kile arpa, 18.986 kile un, 30.386 kantar saman ve 4.363 araba odun temin edilmesini etraf kazalardan talep etmiştir.⁴⁷ Yine yeteri miktarda zahire satın alınarak Edirne, Niş, Varna, Rusçuk ve Silistre ambarlarına konulması istenmiştir.⁴⁸ İsakçı, Silistre ve Rusçuk ambarlarındaki 40.000 kile buğday da öğütürülmüştür.⁴⁹ Ordu Vidin sahrasına ulaştığında Eflak ve Boğdan'dan 272.416 kile arpa, 13.250 kile buğday, 65.000 kile un hazırlanarak, Lom'a irsali uygun görülmüştür.⁵⁰ Davutpaşa sahrası ile vesair yerlerde, başta Hüseyin Paşa ve maiyeti olmak üzere⁵¹, askere verilecek tayinatlar da belirlenmiştir: 18.250 kile un, 155.800 kile arpa,

⁴⁶ AE.SSLM.III 144/8721; C.AS. 357/14770, 864/37043, 1099/48522; C.NF. 4/166, 44/2199; HAT 40/2044, 46/2253.

⁴⁷ Arpa, İstanbul kilesi ile 20 para; un, İstanbul kilesi ile 40 para; samanın kantarı 30 para; odunun iki çekisi 40 para. Bkz.: C.AS. 1040/45649; C.ZB. 56/2782; C.ML. 48/2214.

⁴⁸ C.AS. 270/11195, 858/36738; D.MKF.d. 31107, 31114, 31116.

⁴⁹ C.AS. 966/42040.

⁵⁰ Eflak voyvodası, kıtlık nedeniyle asker tayinatı için istenen arpa, un ve peksimeti Eflak'tan karşılayamasa da, çeşitli yerlerden satın alarak temin etme yoluna gitmiş ve bunların bedelleri irad-ı cedid hazinesinden ödenmiştir. Bkz.: AE.SSLM.III 405/23359; C.AS. 777/32908, 904/38956, 952/41337; C.DH. 43/2133; C.HR. 57/2813; HAT 136/5589; TSMA.e. 855/38.

⁵¹ Hüseyin Paşa maiyetine günlük 40 çıkım ekme ve 3 kile arpa verilmektedir. Bkz.: C.AS. 986/43034, 1205/54000; C.BH. 38/1820.

25.000 kantar saman, 12.500 kantar peksimet.⁵² Rumeli kazalarından mübayaaya olunan 45.000 koyun ile askerinin konakladığı mekânlarda dağıtılan etler de bunlara ilavedir.⁵³ Ancak bu gıda maddelerinin sefer esnasında kâfi gelmediğinin altını çizmek gerekir. Çünkü sık sık zahire sıkıntısı yaşandığı imparatorluğa bildirilmiştir.⁵⁴

Sefer için gerekli mühimmatın teminine gelince; Hüseyin Paşa'nın maiyetine cebahaneden 22 havan, 2.000 kantar barut, 69.000 deste fişek, 300 tüfek, 500 çadır, 50.000 kazık, 2.000 hasır, 50 kösele, 50 yağmurluk ile bıçak, bez, kâğıt, kova, saka takımı, kilim, merhem gibi malzemeler verilmiştir.⁵⁵ Yine Hüseyin Paşa ile beraber gidecek toplar için 44.000 yuvarlak ile 42.200 misketin imali Pravişte çorbacısından istenmiştir.⁵⁶ Ancak bunlar bir ön hazırlık mahiyetindedir. Zira sefer esnasında Küçük Hüseyin Paşa'ya külliyetli barut ve top irsal edilmiştir.⁵⁷

Gerek gıda maddeleri gerekse top, havan, cephanesi vesair mühimmatın nakli ve taşınması için 3 gemi, 18 mavna, 305 araba kullanılmıştır. Bunlara, Eflak ve Boğdan'ın yanı sıra, Selanik, Kastamonu, Adana, Aydın, Kütahya, Akşehir gibi Anadolu ve Rumeli'deki kazalardan satın alınarak temin edilen 1.634 beygir, 628 öküz ve manda, 100 katır ile 98 katar deve de eşlik etmiştir.⁵⁸

⁵² AE.SSLM.III 43/2515, 270/15589; C.AS. 108/4858, 379/15680, 969/42176; C.BH. 11/517, 184/8679, 217/10110; C.ML. 662/27089; D.BŞM.PKE.d. 12340; HAT 116/4674; TSMA.e. 755/12.

⁵³ Satın alınan her bir koyun için yapılan ödemeler şöyledir; erkek koyun 3,5 kuruş, dişi koyun 2,5 kuruş. Bkz.: AE.SSLM.III 101/6102, 101/6103, 107/6514, 323/18772, 323/18773, 323/18774, 325/18846; D.BŞM.KSB.d. 12092; D.GNK.d. 24064; D.MKF.d. 31799.

⁵⁴ C.AS. 603/25408; C.BH. 38/1820; HAT 41/2083, 42/2131, 43/2190, 44/2206, 45/2230, 46/2272, 46/2278, 47/2288, 47/2292, 70/2943, 73/3053.

⁵⁵ AE.SSLM.III 3/116, 342/19721, 342/19734, 407/23431; C.AS. 34/1540, 86/4014, 88/4067, 88/4070, 94/4299, 183/7927, 187/8075, 277/11500, 409/16885, 470/19612, 605/25509, 800/33912, 979/42662, 986/43034, 1040/45650, 1057/46485, 1066/46920, 1078/47499, 1093/48242, 1205/54000; C.BH. 6/258, 38/1820, 91/4353, 168/7946, 203/9487, 207/9684; C.İKTS. 5/217; C.SH. 11/520; D.BŞM.d. 6523; D.BŞM.CBH.d. 18517, 18519.

⁵⁶ C.AS. 343/14239, 1078/47525; C.BH. 54/2564.

⁵⁷ AE.SSLM.III 134/8144; C.AS. 503/21030; HAT 48/2314.

⁵⁸ AE.SSLM.III 3/116, 312/18171, 342/19734; C.AS. 34/1540, 86/4014, 88/4070, 134/5988, 138/6133, 187/8075, 241/10145, 272/11271, 332/13739, 422/17500, 427/17744, 565/23705, 605/25509, 620/26180, 649/27316, 777/32908, 1017/44556, 1037/45523,

İmparatorluğun sefer için gerekli hazırlıkları yaptığı bu süreçte, yukarıda da vurguladığımız gibi, Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa da kendini yeni vazifesine adapte etmeye çalışmıştır. Bir yandan asker, silah, çadır, at, saman vesair temin etmeye çabalayan Hüseyin Paşa, diğer yandan da Anadolu'dan İstanbul'a gelen askerlerin barınmasıyla uğraşmıştır. Ayrıca onların bir kısmının Varna'ya sevk edilmesi de meşguliyetleri arasındadır.⁵⁹ Elbette ki bu, emri altındaki diğer görevlilerle olan koordinasyonla mümkün olmaktadır. Zaten Hüseyin Paşa da hem Rumeli'den hem de Rumeli'ye gidecek olan görevlilerden tatarları aracılığıyla sık sık bilgi almaktadır.⁶⁰ Haddizatında bu, başarı için olmazsa olmazdır. Aksi takdirde sonucun iyi olmama olasılığı yüksektir. Kaldı ki Hüseyin Paşa da bunu riske etmemektedir. Nihayetinde bu sefer, Hüseyin Paşa'nın kendini ispat edeceği bir prestij meselesidir ve dolayısıyla o, her şeyi yakından takip etmektedir.⁶¹

Bu doğrultuda Vidin halkına buyruldu bile yollayan Serasker Küçük Hüseyin Paşa⁶², hazırlıklarını tamamlayarak görev yerine giden Anadolu valisi Seyyid Ali Paşa ile Gelibolu'da⁶³ bir görüşme de gerçekleştirmiştir. 8 Şubat 1798'de gerçekleştirilen bu görüşmede, Seyyid Ali Paşa'ya seferle ilgili gerekli talimatları veren Hüseyin Paşa, Seyyid Ali Paşa'nın Rumeli valisi Mustafa Paşa ile olan sürtüşmesi nedeniyle, Sofya ve Şumnu'dan ziyade, Edirne, Tırnova, Niğbolu ve Rahova üzerinden Vidin'e ulaşmasını tavsiye etmiştir. Ardından İstanbul'a dönerek işlerine devam eden Küçük Hüseyin Paşa, Seyyid Ali Paşa'ya Rumeli'ye memur edildiğini içeren bir emrin iletilmesini talep etmiştir.⁶⁴ Artık sıra Hüseyin Paşa'nın yola düşmesindedir. Ancak buna geçmeden evvel Küçük Hüseyin Paşa'nın yaklaşık dört ay süren sefer hazırlığıyla ilgili bir iki şey söylemek lazımdır:

1096/48406, 1145/50909; C.BH. 6/258, 89/4264, 91/4353, 216/10068; C.DH. 176/8775, 276/13781; C.ZB. 7/335; HAT 116/4674.

⁵⁹ Hüseyin Paşa'nın sefer hazırlıkları ve yaptığı masraflar hakkında bkz.: *TSMA.d. 02106*.

⁶⁰ *TSMA.d. 02106*.

⁶¹ *HAT 1410/57287*.

⁶² *HAT 51/2378*.

⁶³ Seyyid Ali Paşa, 15 Ocak 1798'de Kütahya'dan hareket etmiş ve on beş konakta Gelibolu'ya gelebileceğini Küçük Hüseyin Paşa'ya bildirmiştir. Bkz.: *HAT 44/2203, 62/2740, 222/12367, 1410/57316, 1410/57317*.

⁶⁴ *HAT 60/2688*. Pazvandoğlu İsyanı'na görevlendirilen Seyyid Ali Paşa ve diğer kişilerin isimleri Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'ya gönderilen hatt-ı hümayunda yer aldığından, bu kişilere ayrıca bir hatt-ı hümayun verilmesine gerek duyulmamıştır. Fakat Hüseyin Paşa'nın isteği yerine getirilmiştir. Bkz.: *HAT 220/12191; TSMA.e. 509/49*.

Öncelikle Küçük Hüseyin Paşa'nın yola çıkmak üzere bahar aylarını seçmesi bilinçli bir tercihtir. Nihayetinde sefer için bir süreç gereklidir ve tedariksiz şekilde kış şartlarında harekete geçmek, akıllı karı değildir. Zaten bunun farkında olan Küçük Hüseyin Paşa, “*Kış içinde gidüb ma'âzallah rezil olmam. 'Askersiz ne yapayım.*” sözleriyle III. Selim'i ikna etmiştir⁶⁵ ve bu çok yerindedir. Zira Hüseyin Paşa, oyuna sonradan dahil edilmiştir ve Aksan'ın vurguladığı gibi Vidin'deki durum onun denetleme kapasitesinin çok ötesindedir.⁶⁶ Haddizatında yaklaşık sekiz ay süren seferin sonucu da, aşağıda görüleceği üzere, bunu teyit etmektedir.

İkinci olarak, Küçük Hüseyin Paşa'nın yaklaşık dört ay süren sefer hazırlığı ile seferin lojistik ve organizasyonu, “Osmanlı ordusunun savaşıyla imtihanı”nı⁶⁷ gözler önüne serer niteliktedir. Nihayetinde asker, zahire ve mühimmat tedarigi sefere kâfi gelmemiş, ödenen maaşlarla birlikte imparatorluk maliyesi ağır yük altına girmiştir.

Serasker Küçük Hüseyin Paşa'nın Vidin Yolculuğu

Bir aktör olarak oyuna sonradan dahil edilen Serasker Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın yaklaşık dört ay süren sefer hazırlığının ardından III. Selim'e verdiği sözü tutarak yola revan olması, gelenek olduğu üzere, müneccimbaşının belirlediği uğurlu tarihin akabinde gerçekleşmiştir. Bu tarih 4 Nisan 1798'dir. Zira müneccimbaşı, önce tuğ dikilmesi, ardı sıra Davutpaşa sahrasına hareket ve müteakiben iki, üç ya da dört gün zarfında sefere yürüyüş için bu zamanı uygun görmüştür.⁶⁸

Müneccimbaşının bu önerisini dikkate alan Küçük Hüseyin Paşa, “feth-i şerîf kırâat”i ve Mardinli Şeyh Efendi'nin duası eşliğinde 6 Nisan 1798'de sefer tuğunu dikmiştir.⁶⁹ Ardından Davutpaşa sahrasına geçen Hüseyin Paşa, son hazırlıklarını tamamlayarak, 10 Nisan 1798'de Vidin'e doğru harekete geçmiştir.⁷⁰ Zaten serasker paşanın daha fazla beklemesi de

⁶⁵ HAT 181/8263.

⁶⁶ V. H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk...*, s. 228.

⁶⁷ F. Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu...*, s. 154.

⁶⁸ HAT 219/12077, 220/12228.

⁶⁹ TSMa.d. 02106, s. 10a. Sefer sırasında yapılan merasimlerle ilgili geniş bilgi için bkz.: İsmail H. Uzunçarşılı, “1224 (1809) Senesinde Rus Seferine Gidecek Olan Kapukulu Ocaklarının İstanbuldan Hareketleri Esnasında Teşrifat Mucibince Yapılan Merasim”, *Belleten*, c. VII/25, 1943, s. 101-111; H. Yıldız, *Haydi Osmanlı Seferi!...*, s. 21-26; Hacı Ali Genç, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Ordularının Sefere Gidiş Merasimleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2006.

⁷⁰ D.GNK.d. 24064, s. 6b; Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr...*, s. 275; N. Göyünç, “...Küçük Hüseyin Paşa”, s. 41; aynı yazar, “Hüseyin Paşa, Küçük”, s. 7. Y. Özkaya, Küçük

mümkün değildir. Zira imparatorluk, düzenlenen harekâtın bir an önce başlaması noktasında paşayı sıkıştırmaktadır.⁷¹ Çünkü hem Pazvandoğlu ve adamları, her ne kadar diğer görevliler engel olmaya çalışsa da, gün geçtikçe faaliyetlerini arttırmakta⁷² hem de beş aydır bölgede olan asker, artık tahammülü kalmadığından ordudan kaçmaktadır.⁷³ Ayrıca Rumeli'ye gitmesi gereken birlikler de hava şartlarından dolayı tam olarak bölgeye ulaşmamıştır.⁷⁴ Bir de kar kış dinlemeden eşkiyayı bitirmek için oralara gönderilen paşaların birbirlerine destek olmak konusunda isteksiz davranmaları, durumu iyice zorlaştırmıştır.⁷⁵

10 Nisan 1798'de yola koyulan Hüseyin Paşa, bir haftada ancak Büyükçekmece ve Silivri civarına gelmiştir (17 Nisan 1798). Paşanın Karıştıran ve Havsa⁷⁶ üzerinden Edirne'ye varışı ise 21 Nisan'dır. Burada Sırık Meydanı'na çadırlarını diken Küçük Hüseyin Paşa, Karaosmanzade komutasında bir birliği öncü kuvvet olarak ileri göndermiştir (24 Nisan 1798).⁷⁷ Ayrıca Edirne'de toplanan orduyu denetleyen Küçük Hüseyin Paşa, III. Selim'in uyarılarını dikkate alarak, işe yaramayan askeri Gelibolu'dan geri Anadolu'ya sevk etmiştir. Donanmanın bir an evvel harekete geçmesi için tersane eminiyle yaptığı görüşme de bunlara

Hüseyin Paşa'nın 12 Nisan 1798'de yola çıktığını yazmaktadır. Ayrıca Özkaya, Küçük Hüseyin Paşa'nın Tuna Nehri'nden ince donanma ile Vidin'e gittiğini dile getirmektedir. Bkz.: Y. Özkaya, ...*Dağlı İsyanları*, s. 53, 55. Oysaki Hüseyin Paşa karadan gittiğini açıkça belirtmiştir. Bkz.: *HAT* 62/2749.

⁷¹ *C.AS.* 372/15382; *HAT* 221/12262, 1435/58980.

⁷² *AE.SSLM.III* 208/12346, 364/20791, 364/20792; *C.ADL.* 18/1118; *C.AS.* 372/15382, 996/43532, 1152/51219; *C.DH.* 65/3250, 102/5087, 286/14255; *C.ZB.* 61/3045, 62/3076; *HAT* 41/2105, 41/2107, 41/2083, 41/2084, 42/2117, 42/2118, 42/2130, 42/2133, 42/2156, 44/2196, 44/2199, 45/2224, 45/2226, 46/2240, 46/2258, 46/2266, 46/2267, 46/2277, 46/2273, 47/2283, 47/2286, 47/2292, 47/2293, 52/2415, 52/2450, 59/2646, 60/2672, 60/2684, 61/2691, 61/2693, 61/2706, 61/2708, 61/2712, 61/2713, 61/2714, 61/2718, 61/2719, 62/2724, 62/2737, 62/2741, 63/2751, 63/2752, 63/2762, 63/2763, 64/2777, 67/2877, 70/2955, 73/3054, 76/3140, 76/3147, 178/7932, 186/8779, 219/12133, 221/12277; *T SMA.e.* 866/5.

⁷³ *C.AS.* 870/37298, 1125/49892; *HAT* 43/2190, 54/2514, 158/6605.

⁷⁴ *HAT* 60/2672, 1412/57560.

⁷⁵ Seyyid Ali Paşa, 31 Mart 1798'de Vidin ile Kalafat arasındaki Ada'yı zapt ederek savaşa başlamış olsa da, Rumeli valisi ve diğerlerinin ona yardıma gelmediğini Küçük Hüseyin Paşa'ya bildirmiş, Küçük Hüseyin Paşa da öteki paşaların harekete geçmesi için merkezden emir talep etmiştir. Bkz.: *HAT* 46/2269, 60/2667, 61/2713, 143/5970; *T SMA.e.* 637/1.

⁷⁶ Hüseyin Paşa 20 Nisan'da Havsa'da olduğunu belirtmiştir. Bkz.: *HAT* 45/2226.

⁷⁷ *T SMA.e.* 509/50.

ilavedir.⁷⁸ Ardından Hüseyin Paşa'nın kendisi 28 Nisan'da Vidin'e doğru yeniden yürüyecektir.⁷⁹

Ordunun ikinci toplanma noktası olan Edirne'de⁸⁰ bir hafta kaldıktan sonra tekrar yola çıkan Serasker Küçük Hüseyin Paşa, Paşaköy ve Karınabad üzerinden 10 Mayıs'ta Rusçuk'un Basaraba merhalesine; 14 Mayıs'ta da Plevne'ye gelmiştir. Kendisinin belirttiğine göre o, Vidin'den altı yedi konak uzaklıktaki bir menzildedir. Birkaç güne Vidin'e varması da kesindir. Bu sırada mühimmatı taşıyan donanma da Rusçuk'u aşmıştır. Kısa süre içinde de Hüseyin Paşa, İsmail Pınarı, Lom ve Akçar'ı geçerek, Vidin'e bir buçuk saat mesafedeki Vidbol Köyü'nün ilerisinde bulunan Çoban Köprüsü mevkiine ulaşmıştır (22 Mayıs 1798).⁸¹

Yaklaşık bir ay süren yolculuktan sonra Vidin civarına gelen Serasker Küçük Hüseyin Paşa, arzında da belirttiği gibi⁸², vakit kaybetmeden harekete geçmiştir. Öncelikle Çoban Köprüsü mevkiinde emri altındaki paşalarla muhasara hakkında fikir alışverişi yapan Hüseyin Paşa, 27 Mayıs'ta yeniçeri zabıtlarından bir çavuş, iki orta ihtiyarı ve bir nefer ustayı Vidin Kalesi'ne göndermiştir. Kaleden bir haber gelmemesi üzerine Hüseyin Paşa, 28 Mayıs'ta iki binden fazla asi ile Vidin'e yarım saat mesafedeki Nevesil (Novasil) Köyü'nde bulunan Pazvandoğlu'nun adamlarından Emincik'e saldırarak, muharebeyi başlatmıştır. Akşama kadar süren bu muharebede gerek Emincik'in yanındakiler gerekse mukavemete iktidarı olmadığı vurgulanan Pazvandoğlu'nun yardım için gönderdiği binden fazla süvari yok edilmiş, Emincik ise kolundan ve göğsünden yaralanarak Vidin Kalesi'ne firar etmiştir.⁸³

⁷⁸ T SMA.e. 509/57, 755/12.

⁷⁹ T SMA.e. 509/50.

⁸⁰ C.AS. 31/1419, 294/12193, 380/15703, 624/26337, 776/32816; HAT 1412/57546; T SMA.e. 755/12.

⁸¹ HAT 51/2378, 60/2672, 62/2749; KK.d. 14, s. 48; T SMA.d. 02106, s. 10a-12a. N. Göyünç ve Y. Özkaya, Küçük Hüseyin Paşa'nın 22 Nisan 1798'de Vidin civarına geldiğini vurgulamaktadır. Bkz.: N. Göyünç, "...Küçük Hüseyin Paşa", s. 41; aynı yazar, "Hüseyin Paşa, Küçük", s. 7; Y. Özkaya, ...*Dağlı İsyancıları*, s. 55. S. Shaw ise mayıs başlarına işaret etmektedir. Bkz.: S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim...*, s. 321. Bir önceki çalışmamızda biz de Küçük Hüseyin Paşa'nın mayıs başlarında Lom'a ulaştığını belirtmiştik. Bkz.: E. Ünlü, "Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa...", s. 238-239. Ancak Küçük Hüseyin Paşa'nın kendi kaleme aldığı belgelerde açık bir şekilde 22 Mayıs 1798 tarihi verilmekte ve geldiği yer de Çoban Köprüsü olarak zikredilmektedir.

⁸² HAT 62/2749.

⁸³ HAT 51/2378, 51/2399, 61/2717; KK.d. 14, s. 48; T SMA.e. 305/33, 509/51, 509/53, 509/54.

Bu yenilginin akabinde tatarı aracılığıyla af dileyen Pazvandoğlu, Küçük Hüseyin Paşa'nın yanına geleceğini paşaya bildirmiştir. Hüseyin Paşa da “*Gelür ise kendüsünü kurtarırım. Yalnız yâhûd beş on nefer ademîyle gelsün. Gelmese kendüye selâmet olur.*” cevabıyla tatarı geri iade etmiştir. Bu cevaptan tatmin olmayan Pazvandoğlu, yeniden şansını denemiştir. Ancak Hüseyin Paşa'nın tatarı verdiği yanıt, daha serttir: “*Gelür ise gelsün. Gelmez ise sen dahi ba'de 'l-yevm gelme. Eğer gelür isen seni dahi katl iderim.*”⁸⁴

Serasker paşanın cevapları karşısında pes etmeyen Pazvandoğlu, bir kez de Vidin ulemasından Hacı Ali Efendi'yi Küçük Hüseyin Paşa'ya göndermiştir. Ancak Hüseyin Paşa, Vidin Kalesi'nin muhasaradan kurtulmasının Pazvandoğlu'nun yakalanmasına bağlı olduğunu, dolayısıyla Vidin halkının ya Pazvandoğlu'nu vererek ya da idam ederek bu işten sıyrılabileceklerini Hacı Ali Efendi'ye öğütlemiştir. Ardından da şunları ekleyerek Hacı Ali Efendi'yi geri yollamıştır: “*Mâdâm ki şakî-i merkûm kal'adadır, 'avn-ı hak ile ve kuvvet-i kâhire-i pâdişâhi ile Vidin'i hâkla yeksân ve mefkûdü'n-nişân edeceğim.*”⁸⁵

Küçük Hüseyin Paşa'nın bu tehdidinin Pazvandoğlu'nu ne kadar korkuttuğu meçhuldür. Yine de Pazvandoğlu af girişimlerini sürdürmüştür. Pazvandoğlu'nun bu seferki tercihi ise, muhafız olarak Vidin'de bulunan Abdi Paşa olmuştur. Ancak Hüseyin Paşa, bir takrir ile enderun başçavuşunu kendisine gönderen Abdi Paşa'ya, iltifattan ziyade, sitemlerini sunmuştur: “*Yazık! Kursağınızda olan nân ü ni'met-i pâdişâhiye yazık! Üzerinizde olan rütbe-i vâlâ-yı vezârete ki bir cân için bu zannı ihtiyâr eylediniz.*”⁸⁶

Pazvandoğlu'nun af talepleri muhtemelen bir oyalama taktiğidir. Çünkü hiçbir şekilde Küçük Hüseyin Paşa'nın yanına gelmemiştir. Üstüne üstlük Hüseyin Paşa'nın günlük binin üzerinde olan top ateşine, o da dört yüz ila beş yüz top atışıyla karşılık vermiştir. Fakat bu, Hüseyin Paşa'yı caydırmış değildir. Nihayetinde Serasker Hüseyin Paşa, Emincik Muharebesi'nden sonra dört taraftan metrisler olarak ve toprak sürerek Vidin varoşuna kurşun menzili uzaklığa gelmiştir. Toplarla yaptığı hücumlarla da çok sağlam olan Vidin Kalesi'ni zor durumda bırakmıştır. Zira atılan toplar, Vidin Kalesi'nin hemen hemen her yanında yangınlar çıkarmıştır.

⁸⁴ HAT 51/2378; KK.d. 14, s. 52.

⁸⁵ HAT 51/2378; KK.d. 14, s. 52; TSMA.e. 509/53.

⁸⁶ HAT 51/2378; KK.d. 14, s. 52. Abdi Paşa Pazvandoğlu tarafından daha sonra idam edilmiştir. Bkz.: HAT 43/2191. Y. Özkaya, Vidin muhafızını Ali Paşa olarak zikretmektedir. Bkz.: Y. Özkaya, ...Dağlı İsyanları, s. 59.

Dolayısıyla nefes alması güçleşen halk, kale surları dibinde kazdıkları zeminlerle hayatlarını ancak kurtarmıştır.⁸⁷

Her ne kadar Serasker Küçük Hüseyin Paşa hem karadan hem de incele donanma vasıtasıyla Tuna'dan Vidin'i kuşatsa da, bir netice elde edemediği muhakkaktır.⁸⁸ Dolayısıyla o, top atışlarının vakit uzattığı kanısındadır. Sonuca ulaşmak içinse, dört koldan yürüyüşe geçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu düşüncelerini 10 Haziran 1798 tarihli arzıyla merkeze ileten Küçük Hüseyin Paşa⁸⁹, Vidin Kalesi'nde mevcut olan top, humbara, barut, mühimmat vesairenin kaydının çıkarılmasını imparatorluktan talep etmiştir.⁹⁰

Bu talebiyle Pazvandoğlu konusunda önünü görmek isteyen Serasker Küçük Hüseyin Paşa, emri altındakilerle beraber Pazvandoğlu'nu ortadan kaldırma çalışmalarını sürdürmüştür. Bu doğrultuda Preset Nehri kenarında Pazvandoğlu'nun yandaşlarıyla küçük bir çatışma meydana gelmiştir.⁹¹ Ancak bu tek değildir. Zira Pazvandoğlu'nun adamlarından Emincik, Muslu, Gavur İmam ve Kara Ömer, 20 Haziran gecesi 2.450 süvari ile Sancak Tepesi mevkiinde Rumeli valisinin bulunduğu metrislere saldırmıştır. Ama onlar, yaklaşık üç saat süren muharebede bozguna uğrayarak, yeniden kaleye sığınmışlardır.⁹²

Bu saldırının ertesi günü, Vidin Kalesi'nden Tepedelenli Ali Paşa'nın yanına iki kişi gelmiş ve Emincik'in aldığı kurşun yarasıyla öldüğünü belirtmişlerdir. Ayrıca kaleden her gün insanların firar ettiğini ve Pazvandoğlu'nun dört binden ziyade adamı olmadığını bildirmişlerdir.⁹³

⁸⁷ HAT 48/2314, 51/2378, 154/6491; KK.d. 14, s. 52; TSMA.e. 509/53.

⁸⁸ 5 Haziran 1798'de Bosna valisinin ordusuna gönderilen sadrazam çukadarlarından Şehri İsmail, Vidin Kalesi'nin Tuna'nın bir yakasından öbür yakasına varıncaya dek serasker paşa ve diğer memur olanlar tarafından metrisler kazılarak ve tabyalar inşa olunarak kuşatıldığını belirtmektedir. Askerin birbirine yarımşar ya da çeyrek saat uzaklıkta olan mevkillerini de şöyle dile getirmektedir: Flordin tarafında Rumeli valisi; ilerisinde Karşlı Ali Paşa; Rumeli valisinin sağ yanında Silahdar Hüseyin Paşa; Vidin Kalesi'nin İstanbul kapısı tarafında Silistre valisi Osman Paşa ve Aydın Paşa; Osman Paşa'nın hizasında Palash Mehmed Paşa, Yusuf Paşa, Tırhala mutasarrıfı Kürd Osman Paşa, Tepedelenli Ali Paşa, Mehmed Paşa ve Bosna valisi; ilerisinde Teke askeri; Silistre valisinin olduğu mahalde Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa; Anadolu valisi Seyyid Ali Paşa'nın kethüdası Mustafa Paşa da Ada'da. Bkz.: HAT 55/2550; KK.d. 14, s. 48; TSMA.e. 509/51.

⁸⁹ HAT 51/2378.

⁹⁰ TSMA.e. 855/57.

⁹¹ HAT 48/2313, 51/2384, 51/2399; TSMA.e. 509/54.

⁹² TSMA.e. 509/55, 746/23.

⁹³ TSMA.e. 509/55.

Bunun üzerine Küçük Hüseyin Paşa, emri altındaki paşalarla görüşerek, 30 Haziran 1798 günü saat üç civarında dört bir yandan Vidin Kalesi'nin varoşuna yeni bir hücum gerçekleştirmiştir.

Her ne kadar bu hücumda Silistre valisi Osman Paşa'nın tüfenkçibaşısı kırk elli neferle varoştaki tabyalardan birine girmiş olsa da, Vidin Kalesi'nden yapılan yoğun top atışı nedeniyle bir sonuç elde edilememiştir. Yine de Küçük Hüseyin Paşa, birkaç yüz adamını kaybetmesine rağmen, ümidini yitirmediğini ve kendisine gönderilecek kantar topları ile sair mühimmatla mücadeleye devam edeceği haberini İstanbul'a iletmıştır.⁹⁴ Ayrıca o, memuriyetle Vidin'e ulaştığı günden beri bu meselenin bir an önce bitmesine gayret gösterdiğini dile getirmiştir.⁹⁵ Bu doğrultuda Hüseyin Paşa, Fransızların 2 Temmuz 1798'de Mısır'a çıkışını göz ardı ederek, imparatorluğun geri gel çağrılarını, yerine bir tersane müdürü atanması ve kapudânenin de reis olması önerileriyle reddetmiştir.⁹⁶

İmparatorluğun geri gel çağrılarını reddeden Küçük Hüseyin Paşa'nın akıllı davrandığını söylemek gerekir. Zira aksi halde itibarının zedeleneceği bir gerçektir. Zaten rakipleri de bunu arzu etmektedir. Dolayısıyla Hüseyin Paşa'nın mücadeleyi sürdürme kararı çok yerindedir. Haddizatında onun bu tavrına imparatorluğun bir şey demesi de mümkün değildir. Çünkü Hüseyin Paşa, yukarıda da vurgulandığı gibi, Pazvandoğlu sorununu çözmeden donanmadaki vazifesine dönmesinin istenmemesi koşuluyla Vidin seraskerliğini kabul etmiştir. Ancak sürecin uzaması işleri değiştirmiştir.

Şöyle ki, süreç uzadıkça imparatorluğun yaptığı hazırlık yetmemeye başlamıştır. Zaten kış içinde çıkarılan süvari ve piyade askeri de, birazı muharebeden birazı da soğuk ile hastalıktan telef olmuştur.⁹⁷ Dolayısıyla Küçük Hüseyin Paşa, yukarıda da vurgulandığı üzere, mühimmat, asker, zahire ve para takviyesi için sık sık imparatorluğa başvurmuştur.⁹⁸ Ancak Fransa'nın Mısır'a saldırması nedeniyle imparatorluk bu talepleri yeterince karşılayamamıştır. Üstüne bir de orada olan paşaların, Pazvandoğlu'nun, "bu asker bir aya dağılır" dedikodusunu doğrulayacak şekilde ayak

⁹⁴ HAT 48/2314, 49/2326, 52/2408; TSMA.e. 509/53.

⁹⁵ HAT 52/2408, 154/6491.

⁹⁶ HAT 154/6491, 165/6856.

⁹⁷ HAT 158/6605.

⁹⁸ HAT 48/2314, 73/3039, 78/3217, 165/6856.

diremeleri⁹⁹, III. Selim'i çileden çıkarmıştır. Bu durumda giderek sınırları zorlanan III. Selim, kendi deyimiyle, bir baldırı çıplağın işini bitiremeyen Serasker Küçük Hüseyin Paşa'yı, daha önce diğerlerine yaptığı gibi, sert bir dille uyarmıştır:

*"Mevcûd ma'iyetleriniz olan 'asâkir iki seferlik 'asker mikdârına mu'âdil iken henüz bu maslahatı bitiremeyüb vakt geçürmekde olduğunuz bâ'is-i istiğrâbım olmuşdur. Sübhânallâh böyle maslahat-ı mühimmede me'mûrlar beyninde ihtilâf olmak münâsib midir? Bu mâddeye bu gûna himmet-i şâhânem masrûf kılınmışken şimdiye kadar öyle bir mel'ûnun hakkından gelinmemek ve başı kesilüb der-'aliyye' me gönderilmemek nasıl şeydir? Beyne'n-nâs hicâbımı müceb olacak şeylerdendir. İşte bir taraftan dahi Francalu Mısır'a hücum eyledi ve Mora vesâ'ir ol taraflara sû-i kasd etmek ihtimâli derkâr iken me'mûrlar bu işi bitirmeyüb oyalanmakta böyle iş mi olur? Nân ü nemekim hakkını yerine getürmeleri lâzım değil mi? Bunlar bu işi serî'an bitirmeli ki vüzerâ ve mîrmîrânım 'asâkir-i vâfire ile taraf Franca maslahatına me'mûr olalar. İmdi hâsıl-ı kelâm alâ eyyi hâlin ne tarikle ve ne vechile olur ise olsun elbet ve elbet bir an ve bir sâ 'at ve belki bir dakika mukaddem şu Pasbanoğlu mel'ûnunu kahr ü tedmîr ve gâ'ilesini def'le maslahatı bitirmeğe cümlesi gönül birliğiyle ikdâm eylesünler. Bundan sonra şu der bu der denilerek 'özürler beyânını dinlemem. Maslahatın bitdi haberi vürûduna muntazarım. İşte emr-i hümâyûnumu bilüb ve meşhûm-ı hatt-ı hümâyûnumu cümlesine bildirüb âna göre Pasbanoğlu'nu alâ eyyi hâlin kahr ve i'dâm ve işini bitirüb haberini 'arz ve i'lâm eyleyesin."*¹⁰⁰

Efendisinin bu uyarısı karşısında Küçük Hüseyin Paşa, Vidin'e geldiğinden beri gece gündüz muharebe halinde olduğunu, uyku ve rahatı kendisine haram eyleyerek sadece Pazvandoğlu'nu ortadan kaldırma fikriyle meşgul bulunduğunu dile getirmiştir. İşin uzamasının nedeni

⁹⁹ Anadolu valisi Seyyid Ali Paşa ile problemleri olan Rumeli valisi, askerlerinin akçe talebi dolayısıyla sorun çıkardığını sık sık merkeze bildirmektedir. Küçük Hüseyin Paşa'ya göre ise bu, Rumeli valisinin kendi tertibidir. Zaten daha sonra Rumeli valisi başka bir göreve gönderilerek yerine Seyyid Ali Paşa Rumeli valiliğine getirilmiştir. Benzer bir gerekçeyi Palash Mehmed Paşa da ileri sunmuştur. Bkz.: *HAT 41/2110, 42/2137, 44/2209, 78/3217*. Yine altı aydan beri sefer bölgesinde olan Tepedelenli Ali Paşa da, Avlonya mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın Yanya'ya taarruz etme ihtimali dolayısıyla Yanya'ya gitmek arzusunadadır. Küçük Hüseyin Paşa ise, Tepedelenli Ali Paşa'nın Vidin'den ayrılmasının geciktirilmesinin iyi olacağını merkeze belirtmiştir. Bkz.: *HAT 43/2191, 71/2998*. Y. Özkaya, Küçük Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunda görev yapan paşaların ve beylerin çoğunda hırs ve kıskançlık hüküm sürdüğünü belirtmektedir. V. Aksan ise, Küçük Hüseyin Paşa'nın emri altında bulunan koalisyon birliklerindeki ayan ve paşaların, kendi kuvvetlerinin üzerinde denetimlerinin pek az olduğu gibi, İstanbul'dan gönderilen bir kumandana boyun eğme isteklerinin de daha az olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Y. Özkaya, *...Dağlı İsyanları*, s. 60; V. H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk...*, s. 228.

¹⁰⁰ *TSM.A.e. 475/27*.

olarak ise hem Vidin Kalesi'nin çok sağlam olması hem de Pazvandoğlu'nun asker ve malzemesinin fazlalığını gerekçe göstermiştir.¹⁰¹ Bunun üzerine imparatorluk, Vidin Kalesi'nin muhasarasında kullanılmak amacıyla Avusturya'dan birkaç nefer "official" olarak adlandırılan memur celbedilmesi önerisini Serasker Hüseyin Paşa'ya sunmuştur. Ancak paşa, kale kuşatmasının dört taraftan yapılan hücumla birlikte, metris alarak, toprak sürerek ve tabya inşa edilerek devam ettiğini, dolayısıyla buna lüzum olmadığını belirtmiştir.¹⁰²

Serasker Küçük Hüseyin Paşa'nın III. Selim'in bu önerisini reddetmesi, muhtemelen efendisine karşı kendisini güçlü gösterme arzusundan kaynaklıdır. Ancak sonrasında buna pişman olacağı muhakkaktır. Çünkü Küçük Hüseyin Paşa, her ne kadar 24 Eylül 1798'de kaleye yeniden hücum etse de, kethüdası Mustafa Ağa'nın yanı sıra, seksen ile yüz kadar şehit ve yaralı vererek, yine bir sonuca varamamıştır. Dolayısıyla Hüseyin Paşa, tekrar efendisine kendisini açıklamak durumunda kalmıştır. Zira Hüseyin Paşa'nın bu hücumda bozguna uğradığı merkeze aktarılmıştır. Paşanın savunması ise şöyle olmuştur:

*Pazvandoğlu bu muhasaraya dayanacak bir adam değildir. Fakat hem Vidin Kalesi'ne ilticası hem de dağılı ve Arnavut haşeratının ona destek olması, işi uzatmıştır. Ayrıca Rumeli'den toplanan asker de sebat göstermemektedir. Bu nedenle asker, zahire, mühimmat ve para gereklidir. Nihayetinde Pazvandoğlu'nun "imânundan geçüb aylığından geçmez" adamları, dağılmaya yüz tutarak, tarafımıza sığınmakta ve onların bir şekilde finanse edilmesi lazım gelmektedir. Bu da bizde bir daha Pazvandoğlu'na galebe çalma niyeti uyandırmıştır. Bu sebeple, asker çamurda dursa da, soğuk ve kardan askerde donma da olsa, kasım ayına kadar sahada kalınacaktır. Ama gene de askere kışla tertibi şarttır.*¹⁰³

Serasker Küçük Hüseyin Paşa'nın bu savunması, III. Selim'i etkilemiş olmalıdır. Çünkü o, paşasına, Vidin'e memur olduğundan beri gösterdiği çabanın farkında olduğunu ve her durumda da hayır duasını üzerinden eksik etmediğini söyleyerek, cesaretlendirmiştir. Bu bağlamda da paşasının kışla tertibini onaylamıştır. Fakat III. Selim, Mısır seferi dolayısıyla on yedi bin aylıklı askerin çok olduğunu belirterek, bir miktar sekbanı ancak gönderebileceğini dile getirmiştir. Zaten o, askerin fazlasının da fesada yol açtığı düşüncesindedir. Bu noktada da paşasına şöyle seslenmektedir:

¹⁰¹ HAT 60/2666.

¹⁰² HAT 41/2092.

¹⁰³ HAT 70/2943; TSMA.e. 668/41, 731/54.

*Hainin kuvveti ve zahiresi kalmadığını yazmışsın. Ona göre dayanıklı asker tayin ederek, bu işi kotarmalısın. Parasızlık nedeniyle askerin idaresi beni rahatsız ettiğinden, devletin zarara uğramamasına özen göstermeli ve gerekenleri yaparak, ziyade mühimmatı bu tarafa göndermelisin. Eğer iş bahara kalırsa, o zaman levazumat verilir. Ama benim arzum, kıştan evvel bu işi bitirmendir. Yine de bitmezse, arzındaki gibi Kalafat'ta kalıp, kış içinde hakkından gelmelidir. Bu doğrultuda ekmeğim sana ve seninle beraber devlet hizmetinde çalışanlara helaldir.*¹⁰⁴

Serasker Küçük Hüseyin Paşa'nın kışla tertibinin III. Selim tarafından onaylanmasıyla birlikte, ordu yavaş yavaş geri çekilmiştir. Ancak boşaltılan metrisler, Pazvandoğlu'nun eline geçmiştir. Her ne kadar mücadele edilse de, bir netice hasıl olmamış ve birlikler Lom'a gelmiştir.¹⁰⁵ Bu sırada Hüseyin Paşa, Rumeli valiliğine atattığı eski Anadolu valisi Seyyid Ali Paşa'nın ihanetine uğramıştır. Şöyle ki; Pazvandoğlu'na bir kâğıt gönderen Seyyid Ali Paşa, kendisinin Sofya'ya çekileceğini ve Pazvandoğlu'na da durmaması gerektiğini öğütlemiştir. Ayrıca önce beş yüz adamını Lom'a sevk ederek Osman Paşa'yı ürkütmesini ve ardından da Rahova'da bulunan Serasker Küçük Hüseyin Paşa'nın üzerine gitmesini önermiştir. Yine af amacıyla Küçük Hüseyin Paşa'nın yanına yaklaşmamasını da Pazvandoğlu'na tembihlemiştir. Böylece Pazvandoğlu Vidin'den, kendisi de Sofya'dan işini görebilecektir. Fakat onun bu hainliği, Pazvandoğlu tarafından deşifre edilmiştir. Serasker Küçük Hüseyin Paşa da, Seyyid Ali Paşa'nın sergilediği bu sadakatsizliği ona canıyla ödetmiş ve kesik başını İstanbul'a yollamıştır. Durumu da efendisine şu şekilde anlatmıştır:

*“Rumili'nin fesâdı şu gâyettedir ki bizimle berâber Pasbanoğlu ile gavgâ eden Rumili ağavâtının en sonraki muhârebemizden sonra Pasbanoğlu'na kâğıd gönderdiklerini bilürüm. İşte Rumili bu hâldedir. Hemân lâzım olan ‘Osmânlunun râb-ı kadîmi üzere tavşanı ‘arabeh ile avlamakdır.”*¹⁰⁶

Bu noktada Hüseyin Paşa, katlettiği Rumeli valisi Seyyid Ali Paşa'nın adamlarından birkaçını Vidin Kalesi'ne yollayarak, Pazvandoğlu'nun ele geçirilmesini planlanmıştır. Ancak bu plan pek işe yaramıştır. Zira Seyyid Ali Paşa'nın öldürüldüğünü öğrenen Pazvandoğlu, içeri gönderilen bu kişileri idam etmiştir. Buna Serasker Küçük Hüseyin Paşa'nın yorumu şöyledir: *Şimdiye kadar Pazvandoğlu ile açıktan muharebenin yanında,*

¹⁰⁴ TSMA.e. 524/38.

¹⁰⁵ HAT 45/2216, 45/2218, 52/2424, 63/2758.

¹⁰⁶ HAT 42/2136, 105/4121; TSMA.e. 1164/29.

*her türlü dolap çevirdik, işe yaramadı. Önceden kurduğumuz turşuların icrası olmadı. Herif/feleğin çemberinden geçmiş, gayet şüphelidir.*¹⁰⁷

Seyyid Ali Paşa'nın içeri gönderilen adamlarının katlinden sonra Pazvandoğlu, Serasker Küçük Hüseyin Paşa'dan aftalebinde bulunmuştur. Fakat Hüseyin Paşa, kendisini ümide düşürmemek ve bir yere taarruz ettirmemek için, Pazvandoğlu'na, kardeşi İbrahim'i rehin vermesi, Ali Paşa'nın muhalledatını ve kalan mühimmatını teslim etmesi koşullarını sunmuştur. Bu durumu da Rahova'dan Ruscuk'a hareket ettiği sırada merkeze aktarmış ve neden böyle yaptığını şu sözlerle açıklamıştır:

*Siz, kaptan paşa affa çalışıyor diye düşünürsünüz. Ama benim kavgadan usanmayacağımı da bilirsiniz. Lakin Rumeli'de Pazvandoğlu bir değil çoktur ve memurlarımızda sadakat yoktur. Herkes kendi tefini çalmakta, devlet işi kimsenin umurunda olmamaktadır. İnşallah bunları size lisanen de ifade ederim. Çünkü anlatacaklarımı kâğıtlar almaz.*¹⁰⁸

Serasker Küçük Hüseyin Paşa'nın bu açıklamasına imparatorluğun verdiği cevap ise şudur: *Bir an önce bu işi bitirmeye dikkat edesiz.*¹⁰⁹ Bunun üzerine Küçük Hüseyin Paşa, Tuna buzlarının açılmasından sonra bölgede kalan top ve mühimmatın İstanbul'a sevk edileceğini, askerinin de Edirne'ye doğru yola çıktığını, artık bölgede ona ihtiyaç olmayacağından, Pazvandoğlu'nun kardeşi İbrahim'in gelmesiyle birlikte, kendisinin de döneceğini bildirmiştir.¹¹⁰

Serasker Küçük Hüseyin Paşa'nın dönüş yoluna geçmesinin ardından Pazvandoğlu'na kapıcıbaşılık rütbesi verilerek affedilmiş¹¹¹, Serasker Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa da, Mart 1799'da gecikmeli olarak İstanbul'a gelerek, yeni görev yeri olan Mısır'a hareket etmiştir.¹¹² Her ne kadar bu seferde Küçük Hüseyin Paşa bir sonuç elde edememiş olsa da,

¹⁰⁷ HAT 105/4121; TSMA.e. 1164/29.

¹⁰⁸ HAT 43/2185, 70/2949, 72/3010, 72/3021, 105/4121, 1471/40, 1471/49; TSMA.e. 1164/29.

¹⁰⁹ TSMA.e. 475/28.

¹¹⁰ HAT 41/2097, 41/2108.

¹¹¹ HAT 47/2287, 267/15554.

¹¹² N. Göyünç, Küçük Hüseyin Paşa'nın Ocak 1799'da İstanbul'a döndüğünü belirtse de, masraf defterlerinden Küçük Hüseyin Paşa'nın 20 Mart 1799'da daha Büyükçekmece civarında olduğu anlaşılmaktadır. Paşanın İstanbul'a gelerek Divân-ı Hümâyûn'a katılması da 22 Mart 1799'dur. Karşılaştırma için bkz.: N. Göyünç, "...Küçük Hüseyin Paşa", s. 43; aynı yazar, "Hüseyin Paşa, Küçük", s. 7; TSMA.d. 02094, s. 26b; TSMA.d. 02098, s. 1b.

gösterdiği gayretlerinden dolayı kendisine verilen malikânenin yanı sıra, “nüfûzuna medâr olmak” amacıyla bir samur kürkle ödüllendirilmiştir.¹¹³

Değerlendirme

Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın rakiplerinin girişimiyle serasker olarak çıktığı Rumeli seferi, imparatorluk için başarısızlıkla neticelenmiştir. Çünkü Pazvandoğlu İsyanı'nın bastırılması amacıyla Küçük Hüseyin Paşa komutasında bölgeye gönderilen yaklaşık yüz bin kişilik ordu, bir iki metris savaşı dışında muvaffakiyet kazanamamış ve imparatorluğun onca hazırlığı heba olmuştur.

Elbette ki bunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı zamanda Mısır meselesiyle ilgilenmesinin de payı büyüktür. Çünkü iki cephede savaşmak zorunda kalan imparatorluk, imkânlarını ve dikkatini önemli ölçüde Mısır'a çevirmiştir. Nihayetinde Fransa'nın işgaliyle karşı karşıya bulunan Mısır, bir iç sorun özelliği gösteren Pazvandoğlu İsyanı'ndan daha önceliklidir. Dolayısıyla Küçük Hüseyin Paşa komutasında Pazvandoğlu üzerine gönderilen ordu, asker, mühimmat ve zahire açısından sefer sırasında yeterince takviye edilememiş, askerın maaşları da düzenli ödenememiştir. İmparatorluğun kış şartlarında yaptığı dört aylık sefer hazırlığı da, duruma bir çare teşkil etmemiştir. Pek çoğu kış şartlarında bölgeye sevk edilen asker de ayak direyince, ki bunlar ağırlıklı olarak ayan ve paşaların paralı askerleridir, imparatorluk ordusu için vaziyet, iyice içinden çıkılmaz bir hâl almıştır.

Bununla birlikte serasker olarak oyuna sonradan dahil edilen Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın Pazvandoğlu'na karşı bir başarı elde edememiş olması, sadece Mısır meselesi ve sefer organizasyonu ile bağlantılı değildir. Pazvandoğlu'nun taktikleri ve seferber ettiği askeri güç de bunda etkilidir. Nihayetinde etrafına çok sayıda taraftar toplayan Pazvandoğlu, imparatorluğun değişen dünyasında öne çıkan bir taşra aktörüdür ve o, uyguladığı siyaset, yarattığı sosyoekonomik düzenle, Rumeli'nin önemli bir figürüne dönüşmüştür. Dolayısıyla Vidin'deki durum, Küçük Hüseyin Paşa'nın da sınırlarını aşmaktadır.

Öte yandan Küçük Hüseyin Paşa'nın komutası altındaki ayan ve paşaların seferin başarıyla sonuçlanmasını ne kadar arzu ettikleri de soru işaretidir. Zira bazıları maaş alamayan askerlerini gerekçe göstererek bazıları da yönetimi altındaki topraklarının tehdit altında olduğunu ileri sürerek, Küçük Hüseyin Paşa'ya karşı ayak sürümüştür. Bu doğrultuda Serasker Hüseyin Paşa, yükselmesinde rol oynadığı Seyyid Ali Paşa'nın bile

¹¹³ HAT 1436/59038.

ihanetine uğramıştır. Dolayısıyla bir anlamda Hüseyin Paşa'nın, Vidin'de tek başına kalarak, birden çok Pazvandoğlu ile mücadele ettiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Sultan III. Selim (AE.SSLM.III) 3/116, 4/192, 4/193, 4/194, 4/195, 36/2091, 43/2515, 55/3271, 92/5554, 92/5555, 92/5556, 92/5557, 92/5559, 101/6102, 101/6103, 103/6236, 104/6303, 107/6514, 134/8144, 138/8329, 139/8384, 144/8721, 163/9804, 164/9840, 164/9841, 164/9842, 167/9991, 169/10054, 203/12117, 206/12264, 206/12265, 208/12346, 217/12729, 226/13221, 236/13735, 242/14091, 243/14179, 245/14254, 251/14597, 270/15589, 301/17604, 312/18171, 323/18772, 323/18773, 323/18774, 325/18846, 342/19721, 342/19734, 342/19765, 345/19885, 350/20126, 355/20374, 355/20389, 356/20397, 356/20410, 356/20422, 356/20423, 356/20429, 356/20435, 359/20577, 359/20578, 359/20595, 362/20723, 362/20726, 362/20727, 362/20737, 362/20738, 364/20791, 364/20792, 376/21450, 376/21451, 391/22634, 391/22635, 391/22639, 391/22642, 391/22643, 391/22644, 405/23359, 407/23431.

Cevdet Adliye (C.ADL.) 10/642, 18/1118.

Cevdet Askeriye (C.AS.) 27/1238, 31/1419, 31/1430, 31/1436, 34/1540, 84/3912, 86/4014, 88/4067, 88/4070, 94/4299, 108/4858, 134/5951, 134/5988, 138/6133, 163/7192, 166/7298, 182/7904, 183/7927, 185/8011, 187/8075, 204/8761, 217/10838, 221/9417, 221/9418, 229/9735, 234/9893, 234/9894, 241/10145, 270/11195, 272/11271, 274/11390, 276/11453, 277/11500, 294/12193, 332/13739, 343/14239, 357/14770, 362/14988, 372/15382, 373/15427, 379/15680, 380/15703, 383/15854, 409/16906, 409/16885, 422/17500, 427/17744, 430/17899, 431/17905, 470/19612, 503/21030, 531/22196, 534/22347, 565/23705, 581/24461, 587/24735, 587/24706, 603/25408, 605/25509, 620/26180, 624/26337, 631/26624, 649/27316, 726/30448, 737/30902, 753/31715, 763/32200, 776/32816, 777/32908, 800/33912, 807/34273, 814/34583, 818/34756, 836/35647, 858/36738, 864/37043, 870/37298, 876/37579, 904/38956, 904/38968, 916/39561, 921/39808, 928/40133, 931/40304, 952/41337, 964/41935, 964/41970, 966/42040, 969/42176, 970/42226, 979/42662, 986/43034, 996/43532, 996/43553, 1013/44370, 1014/44428, 1017/44556, 1019/44679, 1026/45017, 1032/45303, 1037/45523, 1040/45649, 1040/45650, 1045/45905, 1057/46485, 1066/46920, 1078/47525, 1078/47499, 1093/48242, 1096/48406, 1099/48522, 1125/49892, 1145/50909, 1152/51219, 1152/51252, 1205/54000, 1210/54743.

Cevdet Bahriye (C.BH.) 6/258, 6/273, 11/517, 38/1820, 54/2564, 89/4264, 91/4353, 114/5531, 140/6754, 146/7023, 163/7192, 168/7946, 184/8679, 203/9487, 207/9684, 216/10068, 217/10110, 227/10579, 244/11318.

Cevdet Dâhiliye (C.DH.) 4/166, 7/319, 17/846, 43/2133, 55/2722, 56/2754, 65/3250, 67/3347, 102/5087, 176/8775, 210/10467, 217/10838, 249/12424, 271/13537, 276/13781, 277/13835, 283/14104, 286/14255, 286/14287, 328/16372, 332/16591.

Cevdet Hariciye (C.HR.) 57/2813.

Cevdet İktisat (C.İKTS.) 5/217.

Cevdet Maliye (C.ML.) 46/2133, 48/2214, 50/2327, 316/12975, 553/22764, 623/25654, 662/27089.

Cevdet Nafia (C.NF.) 4/166, 10/491, 44/2199.

Cevdet Sıhhiye (C.SH.) 11/520.

Cevdet Zaptiye (C.ZB.) 7/335, 9/417, 20/965, 23/1128, 41/2016, 49/2406, 54/2666, 56/2782, 60/2952, 61/3045, 62/3076.

Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Cebhane-i Amire Eminliği Defterleri (D.BŞM.CBH.d.) 18517, 18519.

Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d.) 6523, 6608, 6609, 6649, 6692, 6703.

Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kassabbaşılığı Defterleri (D.BŞM.KSB.d.) 12092.

Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Peksimet Eminliği Defterleri (D.BŞM.PKE.d.) 12340.

Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Vidin Hazinesi Defterleri (D.BŞM.VDH.d.) 17091.

Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Ganem Mukataası Kalemi Defterleri (D.GNK.d.) 24064.

Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF.d.) 31107, 31114, 31116, 31799.

Hatt-ı Hümayûn (HAT) 39/1992, 40/2044, 41/2077, 41/2083, 41/2084, 41/2092, 41/2097, 41/2105, 41/2107, 41/2108, 41/2110, 42/2117, 42/2118, 42/2130, 42/2131, 42/2133, 42/2136, 42/2137, 42/2156, 42/2158, 43/2185, 43/2190, 43/2191, 44/2196, 44/2199, 44/2203, 44/2206, 44/2209, 45/2224, 45/2216, 45/2218, 45/2226, 45/2230, 46/2240, 46/2253, 46/2258, 46/2266, 46/2267, 46/2269, 46/2272, 46/2273, 46/2277, 46/2278, 47/2283, 47/2286, 47/2287, 47/2288, 47/2292, 47/2293, 48/2313, 48/2314, 49/2326, 51/2378, 51/2382, 51/2384, 51/2387, 51/2399, 52/2408, 52/2415, 52/2424, 52/2425, 52/2432, 52/2450, 53/2480, 54/2514, 55/2522, 55/2523, 55/2550, 59/2646, 60/2666, 60/2667, 60/2672, 60/2673, 60/2684, 60/2688, 61/2691, 61/2693, 61/2695, 61/2706, 61/2708, 61/2712, 61/2713, 61/2714, 61/2715, 61/2717, 61/2718, 61/2719, 62/2723, 62/2724, 62/2737, 62/2740, 62/2741, 62/2749, 63/2751, 63/2752, 63/2758, 63/2762, 63/2763, 64/2777, 64/2783, 64/2784, 67/2877, 70/2943, 70/2949, 70/2955, 71/2998, 72/3010, 72/3021, 73/3039, 73/3053, 73/3054, 76/3140, 76/3147, 78/3217, 105/4121, 116/4674, 136/5589, 138/5715, 140/5808, 142/5900, 143/5970, 154/6491, 158/6605, 165/6856, 174/7538, 177/7820, 178/7907, 178/7932, 181/8263, 186/8779, 208/11051, 219/12077, 219/12133, 220/12191, 220/12228, 220/12231, 220/12240, 220/12248, 220/12258, 221/12262, 221/12270, 221/12277, 221/12287, 222/12367, 222/12427, 223/12477, 226/12581, 245/13795, 249/14121, 266/15482, 267/15554, 1220/54743, 1336/52111, 1410/57261, 1410/57266, 1410/57271, 1410/57287, 1410/57292, 1410/57302, 1410/57316, 1410/57317, 1410/57323, 1410/57325, 1410/57330, 1412/57537, 1412/57546, 1412/57552, 1412/57556, 1412/57560, 1435/58968, 1435/58969, 1435/58980, 1435/58984, 1436/59038, 1471/40, 1471/49.

İbnülemin Askeriye (İE.AS.) 89/8234.

Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d.) 13, 14.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.) 02094, 02098, 02099, 02106, 2113, 2114, 5740.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e.) 305/33, 475/21, 475/25, 475/26, 475/27, 475/28, 509/49, 509/50, 509/51, 509/53, 509/54, 509/55, 509/57, 524/38, 637/1, 668/41, 731/54, 746/23, 755/12, 855/38, 855/39, 855/57, 866/5, 1164/29.

Diğer Kaynaklar

Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 6, Dersaadet 1309.

- Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, Haz.: Hüseyin Sarıkaya, Çamlıca Yay., İstanbul 2017.
- AKSAN Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1800*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011.
- AKTEPE Münir, "Husayn Pasha (Küçük Hüseyin Pasha)", *The Encyclopedia of Islam*, c. III, 1986, s. 627-628.
- AYDIN Mahir, *Vidin Kalesi Tuna Boyu'ndaki İnci*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- BEYDİLLİ Kemal, "Pazvandoğlu Osman", *DİA*, c. 34, İstanbul 2007, s. 208-210.
- EREN A. Cevat, "Pazvand-oğlu, Osman (1758-1807)", *İA*, c. 9, İstanbul 1988, s. 532-535.
- GENÇ Hacı Ali, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Ordularının Seferine Gidiş Merasimleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2006.
- GEZER Ömer, *Kale ve Nefer Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020.
- GÖYÜNÇ Nejad, "Hüseyin Paşa, Küçük", *DİA*, c. 19, İstanbul 1999, s. 6-8.
- GÖYÜNÇ Nejad, "Kapudan-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa", *Tarih Dergisi*, c. 2, S. 3-4, İstanbul 1952, s. 35-50.
- GRADEVA Rossitsa, "Osman Pazvantoğlu of Vidin: Between Old and New", *Princeton Papers: Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies*, vol. XIII, 2005, s. 115-161.
- III. Selim: İki Asrın Dönemecinde İstanbul*, Edt.: Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. V, TTK, Ankara 2007.
- Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, c. 3, Haz.: Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- MORDTMANN J. H., "Hüseyin Paşa (Küçük)", *İA*, c. 5/1, İstanbul 1987, s. 654-655.
- Nizâm-ı Kadim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, Edt.: Seyfi Kenan, İSAM Yay., İstanbul 2010.
- ÖZKAYA Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyancıları (1791-1808)*, TTK, Ankara 2020.
- SELÇUK Hava, *Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin XIX. Yüzyıl*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2013.
- SHAW Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, Kapı Yay., İstanbul 2008.
- ŞAKUL Kahraman, *II. Viyana Kuşatması Yedi Başlı Ejderin Fendi*, Timaş Yay., İstanbul 2021.
- UYAR Mesut-Edward J. Erickon, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014.
- UZUNÇARŞILI İsmail H., "1224 (1809) Senesinde Rus Seferine Gidecek Olan Kapukulu Ocaklarının İstanbuldan Hareketleri Esnasında Teşrifat Mucibince Yapılan Merasim", *Belleten*, c. VII/25, 1943, s. 101-111.
- ÜNLÜ Ertan, "Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın Gelirleri ve Giderleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 40/69, 2021, s. 234-265.

Ünlü, E. (2021). **Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın Rumeli Seraskerliği**. ANKARAD, 2(4), 457-489.

- ÜSTÜN Kadir, *The New Order and Its Enemies: Opposition to Military reform in the Ottoman Empire, 1789-1807*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Colombia University, 2013.
- ÜSTÜNDAĞ Nagehan, *Power Politics in the Ottoman Balkan Provinces: A Case Study of Pazvandoğlu Osman*, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- ÜSTÜNDAĞ ÖZDEMİR Nagehan, *18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması (1790-1808)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.
- YAVUZ Ali, *Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman'ın Faaliyetleri ve Merkezi Hükümetle İlişkileri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2010.
- YAYCIOĞLU Ali, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford, California 2016.
- YEŞİL, Fatih, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2016.
- YILDIZ Aysel, *Crisis and Rebellion in the Ottoman Empire The Downfall of a Sultan in the Age of Revolution*, I.B. Tauris, London, New York 2017.
- YILDIZ Hakan, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006.
- ZENS Robert W., *The Ayanlık and Pasvanoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Social Change 1791-1815*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Wisconsin-Madison, 2004.
- ZENS Robert W., "Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807", *International Journal of Turkish Studies*, 8, 2002, s. 88-104.

Araştırma Makalesi

**46 NUMARALI PAPIRÜS İŞİĞİNDA ANTİKÇAĞ'DA
BÜYÜCÜLÜK**

**Maria VASILİKİOTOU (Meryem BATAN)*- İhsan
TURHAN****

Öz: Antik çağa ait büyü papirüsleri 19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk çalışmalar daha materyalist bir yaklaşımla bu papirüsler yorumlanmadan yalnızca çevrilmekle yetinilmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren ise daha kapsamlı ve bu papirüslerin yorumlanmasına yönelik çalışmalar meydana getirilmiştir. Özellikle erken Hristiyanlık döneminde dini hayatın algılanışı ve bu tarz ezoterik yaklaşımlara etkilerini görmek açısından değerli olan bu papirüsler Mısır merkezli Hellenistik kültür ve Hristiyanlığın yorumlanışı hakkında önemli bilgiler sağlamaktadırlar. Bu çalışmayla hedeflenen bu papirüslerin hem Türk literatürüne kazandırılması hem de Erken Hristiyanlık döneminde büyü mefhumunu değerlendirmektir. Mısır tarih boyunca gerek dini gerek etnik olarak karmaşık bir bölgedir. Politeist inanç yapısı Hellenistik dönemle birlikte daha da artmış Hellen kökenli tanrı kültürleriyle kaynaşmış bir inanç yapısı ortaya çıkmıştır. Papirüsün ait olduğu dönemde ise (MS. 4. yy) bu kaynaşmış inanç yapısına Yahudi ve Hristiyan öğelerin de eklenmiş olduğu bir yapı karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antik Çağ, Papirüs, Büyü, Büyücülük, Dini Hayat.

**SORCERESS IN ANTIQUITY ACCORDING TO
PAPYRUS NUMBER 46**

Abstract: It was at the beginning of the 19th century that papyri about spells, charms and magic of Antiquity began to be discovered. The first approach to these papyri was more technical and

* Öğretim Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih. Coğrafya Fakültesi, akwuita@gmail.com, ORCID: 0000 0003 0526 231X

**Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yunan Dili ve Edebiyatı ve Klasik Arkeoloji Lisans Öğrencisi, ihsanturhannn@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0635-0568.

materialistic and texts were merely translated. In the first half of the 20th century more and more essays and interpretations were completed. The magical papyri of Hellenistic Egypt became a precious resource of information in terms of perception of religious life during Early Christianity and its approach to esotericism as well as Hellenistic Christian culture of this period. The aim of this essay is to contribute these papyri to Turkish academic literature and to evaluate the term magic in the context of Early Christianity. The region of Egypt has been a religious and ethnical crossroad in history. Its polytheistic structure was strengthened during Hellenistic Period and turned out as a region of different beliefs blended with cults of Hellenistic based God worshiping. During the period of this papyrus (AD. 4. Century) one can see a structure which is influenced by Jewish and Christian elements.

Key Words: Antiquity, Papyrus, Magic, Sorcery, Religious Life.

Extended Abstract: The emergence of monotheistic book religions banned the practices that can be described as folkloric/tradition based on magic and similar rituals, and forbade people to resort to such practices. However, when the belief structures of the societies in which these monotheistic religions spread, it is possible to find traces of these rituals. The society's adoption of religion was only possible in a way that was synthesized with its social beliefs.

When the spells in this translated papyrus are examined, it is possible to have an idea about the complex belief structure of the period, but it is possible to guess that there may be a different spell according to each situation, based on the materials and words used. For example, when a divine inspiration is sought for divination, there is a ritual that includes words and gestures, while objects come to the fore in the ritual performed to punish the thief. Based on this example, we can say that ritual forms vary according to what is wanted to be done. We can clearly see the complexity of the belief structure of the period, especially in the last two spells. Based on the expressions in the spells, we can say that the person who wrote the papyrus created a synthesis spell by using the elements belonging to the Hellenic and Egyptian Pantheon, as well as Judaism, Gnostic understanding and the new Aristotelianism, one of the popular philosophical movements of the period.

As a result, it is obvious that magic and sorcery have been a part of humanity throughout history. Throughout history, all societies have used magic, rituals and tools based on magic, and they still continue to use it. This is not only the continuation of the traditional, but also pioneered the emergence of new cults. When examined in the context of mythology, legends and folk beliefs, magic and witchcraft have existed in every society from time to time, sometimes openly and sometimes in secret, have developed and have had a share of all the changes that society has undergone.

The effects of exoticism and esotericism, especially in the 19th century, led to the emergence of occultist and esoteric sects in European societies, and the interest in ancient magic, which was put into the background for centuries, increased. The Rose and Cross Society and the Golden Dawn movements, which were established by breaking away from it, are the most famous of these esoteric communities. Considering that the witch hunts still continued in the previous century, it can be thought that the materialist mentality in society paved the way for such formations.

It is possible to liken this papyrus to the magic spell books that became widespread especially after the 15th century. The fact that it contains spells independently of each other has led to such a thought. Again, in terms of the language used and the symbols chosen, these catalogues are similar to spell books.

Giriş

Batı literatürüne Yunancadan geçen büyü kelimesi Pers kökenli bir kelime olan *maguç* kelimesinden gelmektedir.¹ Kelime ilk olarak MÖ. 5. yüzyılda Heredotos tarafından zikredilmiş, literatüre *μαγεία* olarak geçmiş, büyüyü icra eden büyücüler ise *μαγός* olarak isimlendirilmiştir.² Magusların Pers rahipleri olmanın yanında Zerdüş dinini gençlere öğreten öğretmenler oldukları da söylenmektedir.³ Genel bir tanımlama yapılacak olursa büyü, doğaüstü güçler vasıtasıyla doğanın veya insan iradesinin seyrinin değiştirilmesi bir bakıma tahakküm kurularak kontrol sağlanmasıdır.⁴ Kişinin doğal akış içinde değiştiremeyeceği olayları doğaüstü güçler vasıtasıyla değiştirmeye gayesi taşınması büyüün halk arasında yaygınlaşmasının en önemli sebebi olmuştur diyebiliriz. Büyü insancıldır ve maneviyattan çok dünyevi isteklerle alakalıdır.⁵ Malinowski'ye göre büyü doğal bir güç değil ritüel ve tılsımlara bağlı bir güçtür.⁶ Din ve büyü arasında doğrudan olmasa da dolaylı bir bağ bulunmaktadır. Büyü mü dinden din mi büyüden doğmuştur sorusu ise yıllar boyu araştırmacılar tarafından cevabı aranan bir sorudur. Bazı araştırmacılara göre ise büyü ve

¹ John B. Petropoulos, "Introduction: Magic in Ancient Greece", *Greek Magic: Ancient, Medieval and Modern*, ed. J.C.B. Petropoulos, Routledge, New York, 2008, p. 3.

² Bernd-Christian Otto, "Towards Historicizing "Magic" in Antiquity", *Numen*, 2013, Vol. 60, No. 2/3, p. 312.

³ Fritz Graf, *Magic in the Ancient World*, trans. Franklin Philips, Harvard University Press, Massachusetts, 1997, 20.

⁴ Antonio Clericuzio, "Yunanistan'da Büyü ve Kehanet", *Antik Yunan*, ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa yay., İstanbul, 2017, s. 1095.

⁵ Sedat Veyis Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat ve Efsane*, Ankara, Bilgesu Yayınları, 2014, s. 129.

⁶ Bronislaw Malinowski, *Büyü, Bilim ve Din*, çev. Saadet Özkol, İstanbul, Kabalcı Yay. 1990, s. 66.

din aynı kökten doğan iki dal olarak nitelendirilmektedir.⁷ Hem büyü hem de dinin kaynağının mitolojik öğeler olması aynı kökten doğan farklı dallar görüşünü destekler niteliktedir. Aralarındaki en karakteristik fark ise büyüün bireyselliğine karşı dinin ise cemaate dayalı olmasıdır.⁸ Dini bir ritüelin gerçekleştirilmesi için cemaate ihtiyaç duyulurken büyü bireysel olarak da icra edilebilmektedir. Bir diğer önemli fark ise din ve ibadet yakarıyla birlikte tanrıları yumuşatmak amacını taşıırken büyü zorlama eğilimindedir.

Büyü ve din arasında en belirgin benzerlik ise ikisinin de örgütlenmiş ve cemaatleşmiş olması ve ritüellerinin bu cemaatlere girmeye hak kazanmış ya da halihazırda mensup olan herkese açık olmasıdır. Özellikle 19. yüzyılın sonlarında yeniden canlanma eğilimi göstermiş olan okültist cemaatler düşünüldüğünde bu benzerlik daha da iyi görülecektir. Modern öncesi toplumlar incelendiğinde her kültürde benzer ya da farklı birçok büyü temelli ritüel olduğu görülmektedir. Örneğin yılan kültü Asya'dan Güney Amerika'ya kadar birçok toplumda benzer niteliktedir.

1-Antik Hellen Toplumunda Büyü

Arkaik dönem öncesi Homeros'un Hellen dünyası kaderci bir yapıya sahiptir. (İlyada'da olduğu gibi toplum başına gelen olayları tanrılara atfederek bir nebze sonucun getirdiği yükümlülükten kurtulmaya çalışmıştır.)⁹ Pytagoras ve Pythagorasçılık, ezoterik cemaat yapılanmasının Antik Hellen toplumundaki en belirgin örneklerinden biri olarak sayılabilir. Pytagoras'ın ve müritlerinin Diogenes Laertios'un aktarımına göre reenkarnasyon düşüncesine sahip olduğu görülmektedir. Kendisinin bu bedende dünyaya tekrar gelmeden önce Hermes'in oğlu Aithalides olduğunu iddia etmiştir.¹⁰ Etrafında toplanan müritleriyle olan ilişkisi felsefi açıdan değerlendirilmesinin yanında dini bir tarikatın şeyhi ve ona bağlı müritlerin ilişkisine benzemektedir. Empedokles de kendisini bir büyücü olarak lanse etmiş ve şiirlerinde bu yeteneklerine atıfta bulunarak müridi Gorgias'a vaatlerde bulunmuştur.¹¹ Bu vaatte bulunma diğer zanaatlarda olduğu gibi bir babadan oğula aktarma ya da usta çıracak geleneğini akla getirmektedir. Usta çıracak ilişki ya da kan bağına dayanması

⁷ Ömek, *a.g.e.*, s. 132-133.

⁸ Özellikle Antikçağ'da Yahudilik ve Hristiyanlık başta olmak üzere dini ritüellerin gerçekleştirilmesi cemaate dayalı olmuştur. Özellikle Yahudilik inancında 10 erkek yani minyan olmadan Sinagog'da ayin yapılmaması günümüzde de devam etmektedir. Makalede kastedilen dönem açısından İslam dininin bireyselliği konu kapsamının dışında kalmaktadır.

⁹ Homeros, İliada, çev. Azra Erhat-A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2020, s. 58.

¹⁰ Diogenes Laertios, Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri, çev. Candan Şentuna, YKY, İstanbul, 2021, s. 378.

¹¹ Diogenes Laertios, *a.g.e.*, s. 400.

muhtemel olan bu bilgi aktarımı büyüünün bir gelenek ve zanaat aktarımına sahip olma ihtimalini düşündürmektedir. Her ne kadar bu işle uğraşan kimseler merkezden uzaklaştırılmaya çalışılmış olsa bile büyücülüğe saygı duyulmuştur. Platon büyücülerini “*Bir zengin düşmanına kötülük etmek isterse, softalarla falcılara birkaç para verir, onlar da güya birtakım sihirli çağrılar, bez bağlamalarla Tanrıları kendilerine hizmet etmeye kandırır, doğruya da eğriye de kötülük edebilirler.*” ifadeleriyle insanları kandıran istismarcılar olarak tanımlamaktadır.¹² Hippokrates de Platon gibi büyüünün safсата olduğunu söylemektedir.

Antik Hellen toplumunda büyü ve büyücülüğün varlığına dair tabletler ve papirüsler yine önemli bir yer tutmaktadır. Tıpta da büyü ve büyücülüğe dair izleri görmek mümkündür. Hellen toplumunda büyü tatbikine dair en erken tarihli metinler ise Odysseia Destanı ve Homerosçu İlahilerdir.¹³ Hellen toplumunda büyü uygulamaları yaygın olarak “defixio” şeklindedir. *κατάδεσμοι*¹⁴ olarak da bilinen bu tür büyüler kara büyücülüğe örnek olarak verilebilirler. Adından da anlaşılacağı üzere bağlamak, durdurmak veya zarar vermek amacıyla bu tür büyülere başvurulmuştur. Bu tür büyücülüğe dair birçok papirüs, tablet ve tılsım günümüze ulaşmıştır.¹⁵

Hellen toplumunda büyü ve dinin büyük ölçüde birbirinden ayrıştırılması mümkün görünmemektedir. Homeros, Sofokles, Platon ve Herakleitos'un eserlerinde ise Antik Yunan toplumunda büyüye ve büyüyle uğraşanlara nasıl bir gözle bakıldığını görmek mümkündür. Antik Yunan toplumunda büyüyle ilişkilendirilen en belirgin karakterler ise Kirke ve Medea'dır.¹⁶ İki karakterin de mitolojik bir anlatının ürünü olması din ve büyüünün mitolojik kökenine de bir örnek arz etmektedir. Kirke'nin kendine ait bir adada insanlardan uzakta yaşaması ve Medea'nın büyüyle uğraştığının ortaya çıkmasından sonra saraydan ve toplumdan uzaklaştırılması toplumun büyüyle uğraşanlardan korktuğunu hatta bu kişilere karşı büyük bir saygı besleseler bile uzak durmayı yeğlediklerini göstermektedir. Bir yaklaşıma göre ise bu tarz tanrısal lütfa sahip kişiler halktan uzakta

¹² Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, İş Bankası yay., İstanbul, 2011, s. 49; Πλάτων, *ΠΟΛΙΤΕΙΑ*, εις. Ν. Μ. Εκουτεροπουλος, Πολις, 2007, ss. 120- 121; Platon burada *μάγοι* ifadesini değil *μάντις* ifadesini kullanmıştır ancak aktardığı olay tam olarak büyücülerini nitelemektedir.

¹³ Odysseia'da büyüünün tatbik edicisi Kirke'dir ve genellikle büyüü kendisine bağlamak ve cezalandırmak için kullanır. Homerosçu İlahilerde ise büyü daha naif ve temiz bir anlayışla karşımıza çıkmaktadır. Demeter'e adanan ilahi ve Hermes ilahileri buna örnek gösterilebilir; bkz. Homeros, *Odysseia*, çev. Azra Erhat-A. Kadir, ürkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2020, s. 185-186; *Homerosçu İlahiler*, çev. Erman Gören, YKY, İstanbul, 2021, ss. 34-52 ve 74-96.

¹⁴ *κατάδεσμος* kelimesinin çoğuludur ve bağlamak anlamına gelmektedir.

¹⁵ Bu kalıntılar British Museum başta olmak üzere birçok müzede sergilenmektedir.

¹⁶ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1960.

yaşamayı tercih etmişlerdir. Çok tanrılı Yunan toplumunda büyü ve büyücülük öğeleri büyük oranda yabancı kültürlerle beslenmiş ve zenginleşmiştir. Özellikle Mısır ve Mezopotamya topluluklarındaki ritüel anlayışı en önemli kaynaklardır. Ortadoğu toplumundan devşirilen en belirgin kült ise nazar/kötü gözdür. Mısır toplumunda nazardan korunmak için özel muskalar tasarlanması Yunan toplumunda da görülmektedir.

Büyünün bir başka şekli ise tılsım olarak nitelenen nesnelere kullanımıdır. Tılsımların koruma, uzaklaştırma ya da bağlama gibi niteliklerde kullanımı her toplumda görülmektedir. Nazarlık ya da etkileme amacı güdülen tılsımlar yapılmıştır. Antik Hellen toplumunda tılsımların kullanımı Homeros'un İlyada'sında bile geçmektedir. İlyada'nın 14. kitabında 185 ve 220. satırlar arasında Tanrıça Hera Aprodite'den tutku ve baştan çıkartma yeteneğini ister. Aprodite ise bu istek karşısında ona kuşağını vererek bunun bir tılsım olduğunu ima eder.¹⁷

Ruhlara danışmak için ritüel düzenlenmesi de yine Homeros'ta anlatılır. Odysseus Kirke'nin öğüdüyle kâhin Teiresias'a danışmak için böyle bir ritüel düzenlemiştir. Yani ölümlerle veya daha başka ruhani varlıkla temas etme erken devirlerden itibaren bilinen ve başvurulan bir durum diyebiliriz.

Platon her ne kadar büyüye inanmadığını söylese de bu tarz yolları kullanan kişilerin idamla cezalandırılmaları gerektiğini savunmuştur. Yine Demosthenes'e atfedilen *Aristogeion'a Karşı I* adlı eserde Limni'li Teoris'in büyüyle uğraşmasının anlaşılması üzerine ailesiyle birlikte idam edilmişinden bahsedilmektedir.¹⁸

2-Erken Hristiyanlık Dönemi Dinsel Anlayışı ve Geleneksel Ritüeller

Ritüel, insanların hayatlarındaki önemli olaylardan doğmuştur.¹⁹ Gündelik hayatta bile alışkanlık olan bazı davranışlar incelendiğinde ritüel olarak nitelendirilebilir. Gelenek olarak kültüre aktarımı gerçekleştirilen birçok ritüel söz konusudur. Örneğin Türk adet ve inanışında yeri olan 7 rakamı ve nazara karşı tahtaya vurma hareketi İslam öncesi Türk inanışına dayanan unsurlardır. Bu unsurlar İslam içinde kendisine gelenek olarak yer bulmuştur. Aynı durum diğer dinler için de geçerlidir. Hristiyanlık inanışında da bu unsurları sıkça görmek mümkündür. Örneğin Hristiyanlıkta önemli tarihler olarak kabul edilen 25 Aralık daha önceki

¹⁷ Homeros, *a.g.e.*, ss. 304-305.

¹⁸ Demosthenes, *Against Meidias, Androtion, Aristocrates, Timocrates, Aristogeiton*, T. E. Page-E. Capps, W. H. D. Rouse, çev. J. H. Vince, Loeb Classics, Harvard University Press, London, 1935, ss.563-565.

¹⁹ Malinowski, *a.g.e.*, s. 12.

inanç ve kültürlerden aktarılmış/devşirilmiş tarihlere bir örnek olarak verilebilir.²⁰

Papirüs'ü anlayabilmek için dönemin dini yapısını bilmek gerekmektedir. Erken Hristiyanlık dönemi olan 3. ve 4. yüzyıllara ait olduğu düşünülen bu papirusta Mısır'da etkili olan kültürleri görmek mümkündür. Özellikle kullanılan bazı ifadeler metinden hareketle Mısır'ın o dönemdeki dini karmaşasını göstermektedir.

Papirüste, Keldani, Babil, Mısır(kopt), Yahudi (kabala), Hellen ve Hristiyan mistik öğelerinin harmanlanmıştır. Özellikle Kopt ve Yahudi etkisini yapılan büyülerde kullanılan kelimelerden anlamak mümkündür. Barbarous nomens olarak bahsedilen Ablanathanalba, Ablablaba gibi kelimeler yapılan büyüün gücünü artırmak için, yer yer sayısal değerlerinden dolayı tercih edilmiştir.²¹ Kabala yaklaşımında sayısal değerle elde edilen duaların anlamının büyük olması bize böyle bir amacın elimizdeki papirusta de güdüldüğünü düşündürmektedir.

Papirusun ait olduğu dönemde dini açıdan kamaşa hatta tabiri yerindeyse bir kaos ortamı vardır. Mısır'ın kendine has kültür geleneği, Yahudilik, Hristiyanlık, Kopt Hristiyanlığı ve bütün bu inançlardan parçalar taşıyan Gnostizm ortamın siyasi ve dini yapısının karmaşıklığını göstermektedir. Papirusun Roma'nın muhtemelen Hristiyanlığı bir din olarak kabul ettiği ve yayılmasına izin verdiği bir dönem olan 4. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Metnin tahliline geçmeden önce Papirüsta kullanılan ifadelerden hareketle dönemin yaygın kültürlerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

Bu kültürlerden ilki Serapistir. Osiris-Apis ifadesinin Yunanca yazılış şekli olan Serapis ya da Sarapis'in, Ptolemaioslar döneminde İsis'le birlikte resmi tanrı ilan edildiği, yerel bir kültür olmaktan çıkarak bu dönemde yaygınlaştığı kabul edilmektedir.²² Mısır mitolojisindeki iki ayrı tanrı olan Osiris ve Apis'in niteliklerini ve güçlerini kendisinde toplandığına inanılan Serapis, Hellen Panteonunda Zeus'la özdeşleşmiştir. Nitekim araştırmaya konu olan papirüs dizisinin ilk metni olan Serapis kehanetinde de bu vurgu görülmektedir. Zaman içinde göçmen Mısırlılar aracılığıyla Serapis kültürü Hellen toplumu içinde popülerlik kazanmış Serapis adına tapınaklar inşa edilmiştir.²³

²⁰ Herkes tarafından bilinen 25 Aralık tarihi ise Mıtras kökenli bir tarih olmakla beraber Bizans İmparatoru Büyük Konstantinos tarafından Hz. İsa'nın doğumu olarak kabul ettirilmiştir. Burada Mıtras kültürünün sağladığı tanrısallığı kaybetmeme isteğinin Hristiyanlıkla birleştirilmesi söz konusu olmuştur.

²¹ E. M. Butler, *Ritual Magic*, Cambridge University Press, New York, 1949, s. 7.

²² Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK., Ankara, 2020, s. 534.

²³ Walter Burkert, *İlkçağ Gizem Tapıları*, çev. Sina Şener, İmge, Ankara, 1999, s. 72.

Mısır'da Yahudilik ve Yahudilere dair ilk kayıtlar Sami kökenli olan Hiksoslar dönemine rastlamaktadır. Anlatıya göre Yahudilerin atası sayılan Avraam (Hz. İbrahim) bu dönemde Mısır'a gelmiş ve yazları Nil deltasında kışları ise Kanaan diyarında geçirerek göçebe bir yaşam tarzı sürmüştür.²⁴ Yahudilerin Mısır'a yerleşmesi ise Mısır'ın yeni krallık devrine denk gelmektedir.²⁵

İbrahimî dinler olarak anılan Yahudilik ve Hristiyanlık her ne kadar büyüü ve büyüye benzer bütün uygulamaları yasaklamış olmasına rağmen bu dinleri benimsemiş olan kimseler bir şekilde bu uygulamaları tatbik etmenin bir yolunu bulmuşlardır. Yahudi mistisizmi olarak anılan kabala bu yollardan biridir. Yahudilerin Mısır'daki varlığı yapılan arkeolojik kazılar neticesinde MÖ. 1700'lere kadar geri gitmektedir. II. Ramses devrine kadar Mısır'da yaşamış olan Yahudiler yerel halkla kültürel ilişkiler kurmuşlar, bu ilişkilerini Mısır'dan çıktıktan sonra da devam etmiştir. Papirüste yer alan Yahudi kökenli isimler de bu ilişkiyi doğrular niteliktedir. Yahudilik içinden doğmuş olan Hristiyanlık da Papirüsün yazıldığı düşünülen dönemde Mısır'da yayılmaya başlamıştır. Özellikle Heretik olarak da nitelenen Gnostiklerin etkin olduğu söylenebilir.

46 Numaralı Papyrus'un Metin ve Tahlili²⁶

Papirüs 10 büyüden oluşmaktadır. 489 satırı, 7 yaprağı vardır. İlk yaprak eksiktir. 4. papirüste olduğu gibi katmanları kırılmış olduğu için aralarında bağ yok gibi görünmektedir. 28X21 cm büyüklüğünde olan yapraklar düz ve ters bir şekilde Unsial stilde²⁷ yazılmıştır. Bu da Milattan sonra 4. yüzyıla ait olduğu sonucuna varılabilir. 2. ve 5. yapraklarda şekiller yer almaktadır.²⁸

Yine papirüste yer alan Heliopolis'te yaşayan birinden duyduğuma göre ifadesi Mısır kökenli olduğunu doğrulamaktadır. Bu ifade aynı zamanda dönemin en önde gelen tapınım merkezlerinde biri olan Heliopolis'in aynı zamanda büyü uygulamaları için de önem taşıdığını göstermektedir.

²⁴ Nuh Arslantaş, *Mısır'da Türkler, Araplar ve Yahudiler: Yahudi Tarihçi Yosef Sambari'nin "Sefer Divrey Yosef" İsimli İbranice Kroniği Bağlamında Bir İnceleme*, İz yay., İstanbul, 2015, s. 25.

²⁵ *Tanah*'in (Eski Ahit) *Tora* kısmının birinci kitabı olan *Bereşit*'te Yosef'in (Hz. Yusuf) önce Araplara ardından Mısır'a satılmasının ardından burada üst düzey görevlere getirmesi ve aynı dönemde Kanaan diyarında meydana gelen kıtlığın akabinde Yosef'in ailesini Mısır'ın en verimli bölgelerinden biri olan Goşen'e yerleşmeleri anlatılmaktadır. *Bereşit*: 37;27- 47;27. Bu bilgiler bölgede yapılan arkeolojik kazılar neticesinde elde edilenlerle örtüşmektedir.

²⁶ http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=papirus_46_f001r

²⁷ Büyük harfler kullanılan yazı stilidir.

²⁸ Karl Preisendanz, *Papyri Graecae Magicae: Die Griechischen Zauberpapyri*, Verlag, Stuttgart, 1928, s. 180.

Papirüste yer alan özel isimler arasında Kopt, İbrani, Mısır ve Hellen panteonuna ait tanrı isimlerine rastlanmakta, bu tanrıların birbirleriyle eşdeğer görüldükleri ve buna uygun bir kullanım olduğu görülmektedir. Örneğin metinde Tanrı Thoth Hellen panteonundaki Hermes'le bir tutulmuştur.

Papirüste yer alan ilk ayın Serapis²⁹ Kehanet ayıdır. İlk iki satırda ayinin yapılması için gerekli olan malzemeler sıralanarak başlanmıştır. Türkçede uzun vokal kavramı olmaması dolayısıyla orijinal metinde kullanılan “η” harfi için “ι” “ω” harfi için ise ô kullanılmıştır.

*μαντ(εἶον) Σαραπιακόν*³⁰

(ἐπι) παιδός ἐπὶ λύχνου καὶ φιάλης καὶ βοθρου

ἐπικαλοῦμαι σε Ζεῦ, Ἥλιε-Μίθρα, Σάραπι, ἀνικητε, Μελιούχε, Μελικέρτα, Μελιγενέτωρ. Αβρααλ βαχαμβηχι³¹: βαιβεζωθ η βαιβεβωθ Σεριαβεβωθ αμελχιψιθιουθιποθιο: πνουτε³² νιν τηρτηρου³³ ιευ ηω αιηια εηοια ηεαι ευηιε ωωωω ευηω ιω αι βακαζιχυχ βοσιυετηθ φορηβιβωθ. ô μέγας μέγας Σάραπις σαμασφρηθ αλλως ανω ο δαργαζας ο δαρμαγας ο δαφαρ υακιαβωθ εφια ζελεαρθαρ (ακραβαεωεφιαζαλε αρβαμενοθηω σαμας φρητι) μεθομηως λαμαρμερα οπηθβι πτηθβι: μαριανου (ακραβαεω εφιαζηλε αρβαμενοθι ηω ναμισφρητι) ἀναφανηθι καὶ δος ἐντροπὴν τῶ φανέντι πρὸ πυρός καὶ χιόνος βαινωωωχ: σὺ γὰρ εἶ ô καταδειξας φως καὶ χιόνα, φριζωπο βρονταζαστραπαντα, κυποδωκτε: παντουχε ετωμ. Θεοῦτ: ο πσιναηακ αρουρονγοα παφθα̃. ενωσαδε ιαη: Ιαω αι: αοιαω[ε]οηυ³⁴

τὸ α ἀνεωγμένω τῶ στόματι, κυματυμενον,

τὸ ο ἐν συστροφη πρὸς πνευματικὴν ἀπειλήν

τὸ ιαω γη, αέρι, ούρανω

τό ε κυνοκεφαλιστί

τό ο ομοιως, ὡς πρόκειται

το η μεθ' ἡδονης δασύνων

τό υ ποιμενικα θως, μακρόν ἐάν

εἴπη, ὅτι Χρηματιζω, λέγε: εἰσερχέσθω ο θρόνος του θεου θρονουζατερα κυμα: κυμα : λυαγευ αυιταδρυς: γη μολιανδρον: βομβλιλον: πευχηη. εἰσενεχθήτω ὁ θρόνος. ἐάν οὖν ὑπὸ δ' ἀνδῶν βαστάζεται, σύ ἐρώτα:

²⁹ Metin başlığında Σαραπιακόν olarak geçmektedir.

³⁰ http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=papyrus_46_f001r

³¹ Koptça olan bu kelime öbeğinin tanrıların tanrısı anlamı olduğu düşünülmektedir. Bir başka görüşe göre ise abrakadabra kelimesinin versiyonlarından birisidir.

³² Kopt dilinde Tanrı anlamına gelmektedir.

³³ τηρ τηρου koruyucuların koruyucusu anlamına geldiği düşünülmektedir.

³⁴ εννεα γραμματων yani dokuz harf olarak çevirebiliriz. Genellikle ilahi varlıkları çağırmak için sesli harfler kullanılırdı.

'τ[ί] έστεφανωμένοι εισί και τί προάγει τοῦ θρόνου; εάν λέγη έλαία (ι)ς έστεφανωμένοι εισί και θυμιατήριον προάγει άληθε[ύει ό] πα[ι]ς. άπόλυσις; χώρει, κύρ[ιε], εις τόν ἴδιον κόσμον και εις του[ς] ἰδίους θρόνους, εις τὰς ἰδίας ἀν[ι]δα[ς], και διατήρησόν με και τόν παῖδα τοῦτον ἀπημάντους, έν όνόματι τοῦ ὑψίστου θεοῦ, σαμας φρηθ. ποιεί σεληνης³⁵ οὔσης έν στερεω ζωδίω μετά άγαθοποιών ἢ έν όρίοις άγαθοῖς ὑπαρχούσης,μη πληθούσης. ἔστι γάρ ἄμεινον, και οὔτως ἢ μαντεία εὔτακτος άπεργάζεται. έν δε άλλοις άντιγράφοις έγέγραπτο ότι πληθούσης.

Seraphim kehaneti

Lamba, kâse ve kaidenin önünde çocuk (duracak)

(Ey) Zeus sana sesleniyorum, Helios-Mitras Serapis, yenilmez (olan), Meliuchos, Melikartes, Meligenetôr. “Abraal, Bachambichi,: Baibezôth ve Baibebôth Seriabebôth amelchipsithiopotheo: Pnute nin tirtiru iueu ioô aiîia eioia îeai euîie ôdôdô euîô iôa ai bakaksichuch bosipsefîth fobîbibôth.” Büyükler büyüğü Serapis “samassfrîth” anlamayana “dargazas, darmagas dafar uakkiabôth, efiia, Zelearthar, (akrabaeôefiazale arbamenothiîô samas frîti) methomîôs lamarmera optîbi marianou (akrabaeô efiiazîle arbamenothi îô namisfrîti) anafanîthi Bainchôdôch ateşi ve buzu ver ve (diğer inanmayanlara) saygı duymayı göster! Korkunç yüzü şimşek ve gök gürültüsünün tanrısı atarak veriyorsun: Her yerde etôm: thoout: psinaîak aroungoa pafthâ: enôsade iaî: Iaô ai: aoiaô(e)oiu

alfa ağzı açık yuvarlanan dalgalar (gibi)

omikron ruhlardan gelecek tehlikeye karşı

iaô toprak, hava ve gökyüzü için

epsilon köpek kafası

omikron önceki gibi

îta yoğun zevkle

upsilon çiftçinin yaptığı gibi uzun (olacak şekilde) söylenecek,

(Delikanlının içindeki tanrı) söyleyecek ki zenginliğini³⁶ yönetiyorum: söylüyorlar ki burada taşınan tanrının tahtı üzerinde oturmuş “dalga: dalga: luageu: apsitadrus: moliandron: bonblilon: peuchrî.” İçeri giriyor. O (taht ve üzerinde oturan) adamları/ müritleri tarafından taşınıyor. soruyor ki: kafasında çelenk olan kim ve tahtta kim oturacak? (cevap olarak) Diyor ki: zeytin dallarından çelenk takan ve önde buhurdanlığı hareket ettiren doğruyu söyleyen çocuktur. Kayıp: Merhametli Efendi dünyana, tahtına gök kubbene yol aç ve (bunu) muhafaza eden beni ve çocuğu güneş

³⁵ Papirüste ☾ sembolüyle gösterilmiş.

³⁶ Orijinal metinde mal varlığı, para anlamına gelen “Χρηματιζω” kelimesi kullanılmıştır ancak burada kastedilen tanrının her şeye sahip olması olduğu için zenginlik ifadesi tercih edilmiştir.

tanrısının³⁷ yüce adıyla koru. Ay (dolunay olmadığında daha iyidir) yararlı (enerjisi olan) gezegenler ya da evlerle bir araya geldiğinde ritüel yapıldığında kehanet tamamlanmış olacak. Ama kehanetin diğer kopyaları dolunay olduğunda yazıldı.

2. **αὐτοπτος**³⁸ λόγος: εειμ: το: ειμ: αλαλητ: βαρβαριαθ: μενεβρειο: αρβαθιαωθ: ιουηλ: ιαήλ, ουηνηε: μεσομμιας: ἐρχέσθω ὁ θεός ὁ χρηματιζῶ[v] μοι καὶ μὴ ἀπερχέσθω, ἄχρις ἂν ἀπολύσω αὐτόν ουρναουρ: σουλ: ζασουλ: ουγοτ: νοουμβιαου θαβρατ: βεριαου: αχθιρι: μαραι: ελφεων: ταβαωθ:κιρασινα: λαμψουρη: ιαβοε: αβλαμαθαναλβα³⁹ ακραμμαχαμαρει. ἐν ποτηρίῳ χαλκῷ ἐπὶ ἐλαίου. ἔνχρισον δὲ τὸν δεξιὸν ὀφθαλμὸν μεθ' ὕδατος πλοίου νεναυαγηκότος καὶ τὸν εὐώνυμον στίμι κοπιτικὸν μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὕδατος. εἰάν δὲ μὴ εὐρης ὕδωρ ἀπὸ νεναυαγηκότος πλοίου, ἀπὸ πακτῶνος βεβαπτισμένου.

Duru görü⁴⁰ için büyü: "eeim: to: eim: alalip: barbariath: menebreio arbathiôth: iouil: iaîl ouîniie: mesommias: Tanrım izin ver ben artık istemeyene kadar kehanetler bana gelsin. ournour: soul: zasoul: ougot: noumbiaou thabrat: beriaou: achthiri: marai: elfeôn: tabaôth: kirasina: lampsourî: iaboe: ablanathanalba akrammachamarei." Bakır kadehe zeytin yağı koy. Sağ gözü ve kopt göz boyasını da içinde batık gemi suyu (olan) altın kadehe bırak. Eğer batık gemi suyu bulamazsan harap olmuş gemi suyu (kullan).

3. **λαβῶν**⁴¹ βοτάνην χελκβει καὶ βούγλωσσον ὕλισον καὶ τὰ ἐκπιάσματα καῦσον καὶ μεῖζον τῷ χυλῷ χρηστῶς καὶ γραψον εἰς τοῖχον χω ἐν αὐτοῖς καὶ λαβῶν πανουργικὸν ξύλον γλύψον σφῦραν καὶ ἐν ταύτῃ κροῦε εἰς τὸ οὐ [τάτιον] λέγων [τ]ὸν λόγον: ἐξορκίζωσε κατὰ τῶν ἀγίων ὀνομάτων: παράδος τὸν κλέπτην τὸν ἄραντα τι, χαλκακ χαλκουμ χιαμ χαρχρπουμ ζβαρ βηρι ζβαρκομ χρη καριωβ φαριβου, καὶ κατὰ τῶν φρικτῶν ὀνομάτων: α- εε- ηηη- ιιι- οοοοο- υυυυυ- ωωωωωωω

ω	α
υ υ	ε ε
ι ι ι ι	η η η

³⁷ Orijinal metinde "Samas frîth" ifadesi yer almaktadır. Preisendanz bu ifadeyi güneş tanrısı olarak çevirmiştir. Bkz. Karl Preisendanz, s. 183.

³⁸ http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=papvrus_46_f001r#

³⁹ Palindrom olması gereken bu kelime büyüünün gücünü arttırmak için kullanılırdı. mi yerine ni olması gerekiyordu.

⁴⁰ Geleceği görmek ifdesi olarak büyü literatüründe yer alan duru görü ifadesi tercih edilmiştir.

⁴¹ http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=papvrus_46_f001r#

η η η η η ι ι ι ι
ε ε ε ε ε η η η η η
α α α α α α ε ε ε ε ε
 α α α α α α
ιαω ωια ιωα αηω ηωα ωαη

παράδος τὸν κλέπτην τὸν κλέψαντά τι. ὅσον κρούω τὸ οὐ[τ]άτιον σφύρη ταύτη ὁ τοῦ κλέπτου ὀρθαλμός κρουέσθω καὶ φλεγμαινέσθω, ἄχρι οὗ αὐτὸν μηνύση λέγων ταῦτα κροῦε τῇ σφύρη

Sarımsak ve siğir dili bitkisini kes ve kalın parçalarını yak ve temiz suyla iyice karıştır ve duvara yaz ve onları aldıktan sonra ahşabın üzerine göz çiz ve şu sözleri söyleyerek çekiçle göze vur : Kutsal adın üzerine yemin ederim: Hırsız teslim et. Chalchak chalkoum chiam charchroum zbar bîri zbarkom kariôb faribou ve dehşet veren adınla almış (olan hırsız teslim etmen) gereklidir. Hırsız teslimet. Çekiçle (çizdiğin) göze hırsızın gözüne vuruyormuş gibi vurmaya devam et ve yak, ta ki o (hırsız) görülene kadar. Bu kelimelerin çevresin çekiçle vur.

4. Στήλη⁴² τοῦ Ἰέου τοῦ ζωγράφου] εἰς τὴν ἐπιστολήν: σέ καλῶ τὸν ἀκέφαλον, τὸν κτίσαντα γῆν καὶ οὐρανόν, τὸν κτίσαντα νύκτα καὶ ἡμέραν, σέ τὸν κτίσαντα φῶς καὶ σκότος. σὺ εἶ Ὁσορονωφρις, ὃν οὐδεὶς εἶδε πώποτε, σὺ εἶ Ἰαβας, σὺ εἶ Ἰαπως, σὺ δῆκρινας τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον, σὺ ἐποίησας θῆλυ καὶ ἄρρεν, σὺ ἔδειξας σποράν καὶ καρπούς, σὺ ἐποίησας τοὺς ἀνθρώπους ἀλληλοφιλεῖν καὶ ἀλληλομισεῖν. ἐγὼ εἰμι μοῦσῆς ὁ προφήτης σου, ὃ παρέδωκας τὰ μυστήριά σου τὰ συντελούμενα Ἰσραὴλ σὺ ἔδειξας ὑγρὸν καὶ ξηρὸν καὶ πᾶσαντροφήν: ἐπάκουσόν μου. ἐγὼ εἰμι ἄγγελος τοῦ Φαπρω Ὁσορονωφρις. τοῦτό ἐστίν σου τὸ ὄνομα τὸ ἀληθινὸν τὸ παραδιδόμενον τοῖς προφήταις Ἰσραὴλ: ἐπάκουσόν μου, αρβ[α]θιαω ρειβετ. αθελεβερσηθ. α[ρα]βλαθα, α[λ]βευ: εβενφ[χι]: χιτας[γ]ον: Ἰβ [Αῶ]θ Ἰάω: εἰσάκουσόν μου καὶ ἀπόστρεψο[ν] τὸ δαιμόνιον τοῦτο. ἐπικαλοῦμαί σε, τὸν ἐν τῷ κενῷ πνεύματ'δεινὸν καὶ ἀόρατον θεόν: αρογογοροβραω: σοχον: μοδοριω:φαλαρχαω: οσο, ἄγιε Ἀκεφαλε, ἀπαλλάξον τὸν δεῖνα ἀπὸ τοῦ συνέχοντος αὐτὸν δαίμονος, ρουβριαω μαρι ωδαμ: βααβνα'βαωθ: ασς Ἀδωναί⁴³: αφνιαω: ιθαληθ: Ἀβρασαζ: αηωῶ, 'σχυρὲ Ἀκέφαλε, ἀπάλλαξον τὸν δεῖνα ἀπὸ τοῦ συνέχοντος αὐτὸν δαίμονος, μαβαρραῶ Ἰωῆλ κοθα αθορηβαλω: Ἀβραώθ: ἀπάλλαξον τὸν δεῖνα, Αῶθ: Ἀβᾶθ, βασυμ Ἰσακ, Σαβαώθ⁴⁴, Ἰάω. οὗτός ἐστιν ὁ κύριος τῶν θεῶν, οὗτος ἐστίν ὁ κυριος τῆς οἰκουμένης, οὗτος ἐστίν οἱ ἄνεμοι φοβοῦνται, οὗτός ἐστιν ὁ ποιήσας φωνῆ[ς] προστάγματι ἑαυτοῦ πάντα.

⁴² http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=papvrus_46_f001r#

⁴³ İbranice' de נח' olarak yazılan kutsal isim

⁴⁴ "נחצב" İbranice olan bu kelime Yunancaya bu şekilde geçmiştir. Yahudi terminolojisinde Tanrının isimlerinden biridir ve Tanrının savaşı özelliğine gönderme yapmaktadır. Tanah'ın çeşitli bölümlerinde geçer. Samuel 1: 11;

κύριε, βασιλεῦ δυνάστα, βοηθέ: σῶσον ψυχὴν Ἰεου, πυρ ιου, πυρ Ἰαώτιατω ιου Αβραναζ σαβριαμ οο υυ ευ οο υυ Ἀδωναῖε⁴⁵ ηδε εδε, εὐάγγελος τοῦ θεοῦ ἀνλαλα λαῖ γαια απαδιαχαννα χορυν. ἐγὼ εἰμι ὁ ἀκέφαλος δαίμων ἐν τοῖς ποσὶν ἔχων τὴν ὄρασιν, ἰσχυρός, [ὁ ἔχων] τὸ πῦρ τὸ ἀθάνατον. ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια, ὁ μισῶν ἀδικήματα γίνεσθαι ἐν τῷ κόσμῳ. ἐγὼ εἰμι ὁ ἀστράπτων καὶ βροντῶν. ἐγὼ εἰμι, οὗ ἔστιν ὁ ἰδρῶς ὄμβρος ἐπιπίπτων ἐπὶ τὴν γῆν, ἵνα ὀχεύῃ. ἐγὼ εἰμι ἡ Χάρις τοῦ αἰῶνος, ὄνομα μοι καρδία περιεζωμένη ὄφιν ἐξέλθε καὶ ἀκολούθησον. τελετὴ τῆς προκειμένης ποιήσεως: γράφας τὸ ὄνομα εἰς καινόν χαρτάριον καὶ διατεινας ἀπὸ κροτάφου εἰς κρόταφον σεαυτοῦ ἐντύγγανε πρὸς βορέαν τοῖς ζ´ ὀνόμασι λέγων: ὑπόταξόν μοι πάντα τὰ δαιμόνια, ἵνα μοι ἦν ὑπήκοος πᾶς δαίμων οὐράνιος καὶ αἰθέριος καὶ ἐπιγίσιος καὶ ὑπόγειος καὶ χερσαῖο[ς] καὶ ἐνυδροσ καὶ πᾶσα ἐπιπομπὴ καὶ μάστιξ ἡ θεοῦ. καὶ ἔσται σοι τὰ δαιμόνια πάντα ὑπήκοα. ἔστιν δὲ τὸ ἀγαθόν ζῳδιον.>

İeou yazıtında kâtibin düştüğü not: Ey kafasız olan, yeri ve göğü, geceyi ve günü, ışığı ve karanlığı yaratan, kimsenin görmediği Osoronnofris⁴⁶, seni çağırıyorum. Sen Labassin, sen Iarossun, sen haklıdan ve haksız olandan ayrılmış olansın, sen kadını ve erkeği yaratansın, sen tohumu ve meyveyi meydana çıkaransın, sevgiyi ve nefreti insanlara veren sensin. Ben Musa/ Moşe, senin peygamberin. İsrail(oğulları) tarafından kutlanılan gizemlerini teslim ettin, sen ki kuru ve sıvı bütün ihtiyaçları karşılayansın, duy beni. “Ben firavun Osoronnofris’in elçisiyim, Bu İsrailoğullarının peygamberlerinin devşirdiği gerçek adıdır. arbatiaō reibet athelebersith. A(ra)blatha, a(l)beu: ebenf(ch)i: chitas(g)on: Ib(aō)th: duy beni ve bu iblisi defet. Seni çağırıyorum muhteşem ve şekilsiz (sadece) ruh (olan) görünmez tanrı: arogogorobraō: sochou: modariō: falarchaō: ooo, kutsal kafasız onu (kötü) ruhtan kurtar, rubriaō mari, ôdam: baabna baōth: ass Adônai: afniaō: ithôlith: Abrasaks: aîoû: güçlü kafasız onu (kötü) ruhun esaretinden kurtar, mabarraiō Iôil, kotha athoribalō: Abraōth: o zavallıyı kurtar Aōth: Abaōth, basum Isak, Sabaōth, Iaō. O tanrıların ve dünyada yaşayanların efendisi, Rüzgarların korkusudur, (tek bir) sözüyle her şeyi olur kılar. Efendi, kral, üstad, yardımcı (zavallı) ruhu kurtar, İeou, puriou, pur İstiaîō ioou Abrapsaks sabriam oo uu eu oo uu Adônsie, tanrının en iyi habercisi anlala lai gaia apadiachanna chorun. Ben ayaklarıyla gören kafasız (kötü) ruhum, güçlü olanım, ölümsüz ateşim, ben dünyada haksız işlerle uğraşanların nefret ettiği doğru olanım, yıldırım ve şimşegi yapan benim, toprağı dölleyen yağmur benim terimdir, ağzından alev çıkaran, yaratan ve yok eden benim, Ben Aiôn’um, adım yılanın sardığı kalptir. Gel ve takip et.

⁴⁵ İbranice’de מן olarak yazılan kutsal isimν βοζυκ ηαλι

⁴⁶ Çn. Praisendanz bu tabiri Gute Osiris yani yüce/ iyi Osiris olarak çevirmiştir. Biz terimi olduğu gibi bırakmayı tercih ettik.

Ritüelin hazırlanışı: formülü yeni ve boş bir papirüse yaz sonrasında senin tapınağından diğerlerinin tapınağına (kadar) yüzün kuzeye (dönük bir şekilde) 6 ismi oku. Ruhani ve dünyevi, havadaki ve sudaki, yer üstünde ve yer altındaki bütün ruhlar tanrının kırbbacını (elinde tutan) bana boyun eğin. (Burçlar yararlı oldukları evlerde olduklarında) bütün ruhlar sana itaat edecek.

5. κλέπτῃν⁴⁷ πιάσαι, Ἐρμῆν σὲ καλῶ, θεὸν ἀθάνατον, ὅς κατ' Ὀλυμπον αἰὲλκα τέμνεις, βᾶρῖν θ' ἱερῆν, φωσφόρ' Ἴάω, ὁ μέγας αἰωνόβιος, φρικτὸς μὲν ἰδεῖν, φρικτὸς δὲ ἀκροᾶσθαι: παράδος φῶρ', ὃν ζητῶ αωεραμεν'θω ουλερθε ξεναξ σονελυσωθνεμαρεβα.' οὗτος ὁ λόγος ἐπὶ τοῦ καθαρμοῦ λέγεται β'. λόγος τοῦ ἄρτοτύρου: ἔρχου μοι λισσοῖν ματερνα μαυερτη πρεπτεκτιουν ιντικιους ολοκοτους περικλυσαι, τὸ ἀπολόμεν ἀγάγῃς μοι καὶ τὸν κλέπτῃν ἐμφανῆ ποιῆσαι ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ. ἐπικαλοῦμαι δὲ Ἐρμῆν, κλεπτῶν εὐρετῆν, καὶ Ἥλιον καὶ Ἥλιου κόρας, ἀθεμίστων πραγμάτων δύο φωταγωγούς καὶ Θέμιν καὶ Ἐρινὸν καὶ Ἄμμωνα καὶ Παράμμωνα ἐπικρατῆσαι τὴν τοῦ φωρὸς κατάποσιν καὶ ἐμφανῆ θεῖναι ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ἐν τῇ ἄρτι ὥρᾳ. ποιήσεις: ὁ αὐτὸς λόγος ἐπὶ τοῦ καθαρμοῦ. λαβὼν ἄγγος κολλαῖνον βάλε ὕδωρ καὶ ζυῦρναν καὶ κυνολεφάλιον βοτάνην καὶ ἐμβρέχων κλάδον δάφνης [ραῖνε], ἕνα ἕκαστον ἀποκαθαίρων. λαβὼν τρίποδα ἐπίθες ἐπὶ βωμόν γήινον, ἐπίθου ζυῦρναν καὶ λίβανον καὶ γλώτταν βατράχου, καὶ λαβὼν σελίγνιον ἄναλον καὶ τυρόν αἰγειον δίδου ἐκάστῳ σελίγνιου δραχμὰς ἡ', τυροῦ δραχμὰς ἡ' ἐπιλέγων τὸν ἐξῆς λόγον. ἐπίγραφε δὲ τοῦτο τὸ ὄνομα καὶ ὑποκόλλησον τῷ τρίποδι: δεσποτα Ἴάω, φωσφόρε, παράδος φῶρ', ὃν ζητῶ'. εἰαν δε τις αὐτῶν μὴ καταπῆ τὸ δοθὲν αὐτῷ, αὐτὸς ἐστὶν ὁ κλέψας.

Hırsızı yakalamak için başka bir yol: Hırsızı yakalaman için seni çağırıyorum, Olympos'a yol açan, ışık getiren Iaō, kutsal ulak, ölümsüz tanrı Hermes bakışın ve sesin korkutucudur. Abberamen'thō oulerthe ksenaks sonelusōthnemareba aradığım hırsızı bana getir. Bu formül kurban sırasında 2 defa söylenecektir.

Peynir ekmek duası: düşmüş olan materna mauertie preptektioun intikiuous (yolların) hepsini kapat bana gel. Hırsızın aldığı benim kaybettiğimi bana geri getir. Seni çağırıyorum hırsızların bulucusu Helios'un çırağı Hermes, haksız olanı açığa çıkarana, Themis ve Erinys, Ammon ve Parammon şu an hırsızın boğazına yapışın ve kontrolünü ele alın.

Aynı formül arınma kurbanı boyunca uygulanacak: altın kâseye su, mür ve aslanağzını ekle. Üzerine temizlediğin defne yapraklarını (serp). Sunağa üç ayak oluşturacak şekilde kurbağa dilini, mürü ve tüsüyü yerleştir. Tuzsuz beyaz unu, keçi peynirini 8 dirhem peynire 8 dirhem un olacak şekilde formülü takip ederek hazırla. Bir kâğıda ismi yaz 3 ayağın altına

⁴⁷ http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=papvrus_46_f001r#

yapıştır. Işığ getiren efendi Iaô gördüğüm (kişilerden) hırsız olan kimse ortaya çıkar. Eğer içlerinden biri hazırlanan şeyi yutamazsa hırsız o kişidir.

6. Ἑρμοῦ δακτύλιος. κανθάρου ποίησις: λαβὼν κάνθαρον γεγλυμμένον, ὡς ὑπογέγραπται, ἐπὶ παπυρίνης τραπέζης θές καὶ ὑπόθες ὑπὸ τὴν τράπεζαν σινδόνα καθαρὰν καὶ ἐλάινα ὑποστρώσας, καὶ εἰς τὸ μέσον [τ]ῆς τραπέζης μικρὸν θυμιατήριον, ἐπιθύσας ζμύναν καὶ κῦφι. ἔστω δε σοι παρεσκευασμένον σκευάριον καλλαίινον μικρὸν, εἰς ὃ ἐνέστω μύρον κρίνινον ἢ ζμύρνινον ἢ κινναμώμινον, καὶ λαβὼν τὸν δακτύλιον θές εἰς τὸ μύρον προαγνέυσας ἀπὸ πάντων καὶ ἐπιθύσας τῷ θυμιατηρίῳ τὸ κῦφι καὶ ζμύρναν ἕασον ἡμέρας γ' καὶ λαβὼν ἀπόθου ἐν τόπῳ καθαρῷ. παρακείσθωσαν ἐπὶ τῆς τελετῆς ἄρτοι καθάρειοι καὶ ὅσα ἀκμάζει τῶν ὀπωρῶν. ποιήσας δὲ ἄλλην θυσίαν ἐπὶ ζύλων ἀμπελίνων περὶ τὴν θυσίαν ἔπαρον τὸν δακτύλιον ἀπὸ τοῦ μύρου καὶ περιτίθεσο. τὸ δὲ χρῖμα τὸ ἀπ' αὐτοῦ χρίου κατὰ πρωὶ καὶ στὰς πρὸς ἀνατολὰς ἡλίου λέγε τὰ ὑπογεγραμμένα. γλύμμα κανθάρου: εἰς λίθον σμάραγδον πολυτελεῖ γλύψον κάνθαρον καὶ τρήσας δίειρον χρυσοῦ εἰς δὲ τὸ ὑποκάτω τοῦ κανθάρου γλύψον Ἴσιν ἱερὰν καὶ τελέσας, ὡς προγέγραπται, χρῶ. ἡμέραι, ἐν αἷς δεῖ ποιεῖν ἀπὸ ἀνατολῆς ζ', θ', ι', ιβ', ιδ', ις, κα, κδ, κε. ταῖς δὲ ἄλλαις ἔπεχε. λόγος λεγόμενος πρὸς ἥλιον: ἐγὼ εἰμι Θεοῦθ, φαρμάκων καὶ γραμμάτων εὐρετῆς καὶ κλίστης: ἐλθέ μοι, ὁ ὑπὸ γῆν, ἔγειρέ μοι [σαντόν], ὁ μέγας δαίμων, ὁ Φνον, ὁ χθόνιος (ἢ οἱ Νουν, ο[ι] χθόνιοι). ἐγὼ εἰμι Ἕρων ἐνδοξος, ὦν ἴβως, ὦν ἱερακος, ὦν Φοίνικος ἀεροφοιτήτου, ἔχων ὑπὸ τὴν γλῶσσαν τὸ τέλμα τοῦ Ἐμ, τὴν δορὰν τοῦ κεφ περιβέβλημαι. ἐὰν μὴ γνῶ τὰ ἐν ταῖς ψυχαῖς ἀπάντων, Αἰγυπτίων, Ἑλλήνων, Σύρων, Αἰθιοπῶν, παντός τε γένους καὶ παντός ἔθνους, ἐὰν μὴ γνῶ τὰ γεγονότα καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι, ἐὰν μὴ γνῶ τὰς τέχνας αὐτῶν καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα καὶ τὰς ἐργασίας καὶ τοὺς βίους καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ πατέρων αὐτῶν καὶ μητέρων καὶ ἀδελφῶν φίλων καὶ τῶν τετελευτηκότων, κατασπείσω τὸ αἷμα τοῦ μέλανος κυνώπου εἰς καινὴν κύθραν ἀσινῆ καὶ ἐπιθήσω ἐπὶ καινὸν κυθρόποδα καὶ ὑποκαύσω ὅστᾳ Ἔσηους καὶ κεκράζομαι ἐν τῷ Βουζῖρι ὄρμῳ τον δε ἐν ποταμῷ μείναντα ἡμέρας γ', νύκτας γ', τὸν Ἔση, τὸν ἐνεχθέντα ἐν τῷ ρέματι τοῦ ποταμοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, τὸν περιεχόμενον ὑπὸ τῶν τῆς θαλάσσης κυμάτων καὶ ὑπὸ τῆς τοῦ ἀέρος νεφέλῆς, ὑπὸ τῶν ἰχθύων σοῦ ἢ κοιλία κατέσθεται, καὶ τὸ σῶμα οὐ μὴ παύσω τοὺς ἰχθύας τοῖς στόμασι μασωμένους, οὐδὲ μὴν κλείσουσι οἱ ἰχθύες τὸ στόμα. ἀφελοῦμαι τὸν ἀπάτορα ἀπὸ τῆς μητρός, κατενεχῆσεται ὁ πόλος, καὶ τὰ δύο ὄρη ἐν ἔσται. ἐπαφήσω ἀνοιξιν ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ὃ θέλει ποιήσει. οὐ μὴ ἔασω θεὸν οὔτε θεὰν χρηματίζειν, ἕως ὅτε ἐγὼ, ὁ δεῖνα, διαγνῶ τὰ ἐν ταῖς ψυχαῖς ἀπάντων ἀνθρώπων, Αἰγυπτίων, Σύρων, Ἑλλήνων, Αἰθιοπῶν, παντός γένους καὶ ἔθνους, τῶν ἐπερωτώντων με καὶ κατ' ὄψιν μοι ἐρχομένων καὶ λαλούντων καὶ σιωπώντων, ὅπως αὐτοῖς ἐξαγγεῖλω προγεγονότα αὐτοῖς καὶ ἐνεστῶτα καὶ μέλλοντα αὐτοῖς ἔσεσθαι, καὶ γνῶ τὰς τέχνας αὐτῶν καὶ τοὺς βίους καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα καὶ

τὰ ἔργα καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ τῶν τεθνεώτων καὶ πάντων, καὶ ἀναγνῶ ἐπιστολὴν ἐσφραγισμένην καὶ ἀπαγγείλω αὐτοῖς πάντα ἐξ ἀληθείας.

νον (ἐπίθυε⁴⁸ χρᾶσθαι καὶ λίβανον καὶ γλωτταν βατράχου καὶ) λαβὼν σελιγνιον ἀναλον καὶ τύρον αἰγιον δίδου ἐκάστῳ σελιγνιου <η τύρου <η ἐπιλέγων τον ἔξης λογον ἐπιγράφε δὲ τοῦτο ὄνομα καὶ ὑπὸ κόλλης ὄν τῷ τρίποδι: δεσπότη ἰαω φωσφόρε παράδος φωρονον ζήτω ἐὰν δέτις αὐτῷ μὴ καταπίη τὸ δοθέν αὐτῷ αὐτὸς ἐστὶν ὁ κλέψας.

Hermes yüzüğü “scarabeusun hazırlanışı”: scarabeusu yaktıktan sonra al ve temiz bir papirüs sayfasının ortasına koy ve zeytin dallarıyla çevir. Mür ve kufiyi küçük bir buhurdanlıkta yak. Altın kâse içinde nilüfer veya mür veya tarçını hazırla ve yüzüğü batırarak arındır, daha sonra kufi ve mür yanan buhurdanlığın içine at. Temiz bir yere götür 3 gün içinde beklet. Sunu olarak ekmek ve (mevsime göre) uygun meyveleri sun. Bir tütsü daha hazırla ve yanan tütsüye şarap dökerek bunu da sun. Sonra yüzüğü buhurdanlığın içinden çıkararak tak, gün doğumuna kadar bekle ve büyüyü söyle. scarabeusun oyulması: Zümrüte scarabeus (şeklini) ver. 3 defa altın iplikle sar. Scarabeusun altına kutsal İsis(‘in adını) yont. Yazarak adanmış olduğun (yüzüğü) kullan. Bu ritüeli (yeni ay halindeyken) ayın 7., 9., 10., 12., 14., 16., 21., 24., 25., dönümlerinde uygula bu sayede diğerlerini bağlayarak (kontrol altında) tutacaksın.

Helios’un söylediği büyü: Ben Thouth ilaçların ve harflerin mucidi ve yaratıcısıyım. Bana gel, yer altından benim için uyan yer altındaki büyük ruh Noun, Ben ünlü Heron’um İbis’in yumurtası, Şahin’in yumurtası, gök yüzünün hakimi Anka’nın yumurtasıyım, dilin altındaki çamurum. Keph’in kılığına girmiş olan benim. Mısırlıların, Hellenlerin, Etiopyalıların, herkesin, her ırkın aklından geçeni biliyorum, hepsinin yeteneklerinin, yaptıklarını, işlerini, yaşamlarını, annelerinin, babalarının, kardeşlerinin arkadaşlarının, kaybettikleri insanların adlarını biliyorum. Yeni bir içki teklif eder gibi kara köpeğin yüzüne kanı dökeceğim, Heseis’in kemikleri altına hatasızlık testisine koyacağım yeni külleri. Nehrin denize aktığı noktada 3 gün 3 gece kalacak, Heseis (ona) denizin dalgalarına ve havadaki sise karşı göz kulak olacak ben de Burisis limanında haykıracağım. Balıklar seni yiyecek ben senin vücudunu çiğnemesini durdurmayacağım. Babasız çocuğu annesinden uzağa götüreceğim. (Gökyüzünün) direği aşağı gelececek ve iki dağ birleşip tek bir dağ olacak. Anaksis’in almasına izin vereceğim o sana ne isterse yapacak. Tanrıların ve tanrıçaların, ta ki Mısırlıların, Suriyelilerin, Hellenlerin, Etiopyalıların her ırktan insanın bana olan sorularını görüşüme izin verene ve düşüncelerini bilene, hepsinin yeteneklerinin, yaptıklarını, işlerini, yaşamlarını, annelerinin, babalarının, kardeşlerinin arkadaşlarının,

⁴⁸ http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=papvrus_46_f001r#

kaybettikleri insanların adlarını bilene kadar kehanet vermelerine izin vermeyeceğim. Ve bütün gerçekleri söyleyebileceğim.

7. λαβῶν⁴⁹ χάρτην ἱερατικὸν ἢ μολυβοῦν πέταλον καὶ σιδηροῦν κρίκον θές ἐπὶ τὸν χάρτην τὸν κρίκον καὶ ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν αἶρε τύπον τοῦ κρίκου τῷ καλάμῳ, εἶτα ζυῦρνισσον τὴν περιφέρειαν, εἶτα γράψον εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ κρίκου εἰς τὸν χάρτην ἐπιγράφων, τὸ ὄνομα, τοὺς δὲ χαρακῆρας ἔξωθεν, εἶτα ἔσωθεν, ὃ θέλεις μὴ γενέσθαι, καὶ ὅτι 'καταδεθῆτω αὐτοῦ ἢ φρόνησις ἐπὶ τῷ μὴ ποιῆσαι τὸ δεῖνα πρᾶγμα', εἶτα θεῖς τὸν κρίκον ἐπὶ τὴν αὐτοῦ ἢ περιφέρειαν, ἢν ἐποίησας, καὶ ἀνελόμενος τὰ ἔξω τῆς περιφερείας κατάρραπτε τὸν κρίκον, ἕως κατακαλυφῆ. κεντῶν κατὰ τῶν χαρακτῆρων τῷ καλάμῳ καὶ δεσμεύων λέγε: 'καταδεσμεύω τὸν δεῖνα πρὸς τὸ δεῖνα: μὴ λαλησάτω, μὴ ἀντισπ[α]τάτω, μὴ ἀντειπάτω, μὴ μοι δύναιτο ἀντιβλέψαι ἢ ἀντιλαλῆσαι, ὑποτεταγνένος δέ μοι ἦτω, ἐφ' ὅσον οὗτος ὁ κρίκος κέχωσται. καταδεσμεύω δὲ αὐτοῦ τὸν νοῦν καὶ τὰς φρένας, τὴν ἐνθύμησιν, τὰς πράξεις, ὅπως νωχελῆς ἦ πρὸς πάντας ἀνθρώπους. εἰάν δὲ γυναικα: 'ὅπως μὴ γαμήσῃ τὸν δεῖνα ἢ δεῖνα (κοινά). εἶτα ἀπενέγκας αὐτὸ εἰς ἄωρου μνήμα ὀρυξον ἐπὶ δ' δακτύλους καὶ ἐνθεῖς καὶ λέγε: 'νεκυδαίμων, ὅστι[ς] [ποτ' οὖν] εἶ, παραδίδωμί σοι τὸν δεῖνα, ὅπως μὴ ποιῆσῃ τὸ δεῖνα πρᾶγμα.' εἶτα χῶσας ἀπέρχου. κρεῖσσον δὲ ποιεῖς σελήνης μειουμένης: ἔστιν δὲ τὰ γραφόμενα εἰς τὸν κύκλον ταῦτα: 'αροα μαθρα: Ἐρεσχιγάλχ: εδαντα: Ιαβου νη: ακη: Ἰάω: δαρυνκω: Μανιήλ, μὴπραχθήτω τὸ δεῖνα πρᾶγμα, ἐφ' ὅσον χρόνον κέχωσται ὁ κρίκος οὗτος.' κατάδησον δεσμοῖς ποιήσας σπάρτα καὶ οὕτω κατάθου. ὃ δὲ κρίκος καὶ εἰς φρέαρ βάλλεται ἀρημάτιστον ἢ παρά ἄωρον. 'αρχοολ: λαϊλαμ: Σεμερσίλαμφ: αμμοφοριων: ιωαη: φθουθ:εω Φρη, Φθα χρωιω Ἰάω βαβουρη θιμαμ εν Φρη ρενουσι Σαβαῶθ Βαρβαθιάω θαγρα ουχεεθ Εσορνωφρι', καὶ τὸν νθ ὄλον (ἄνω), ὃν καὶ ἔσω ποιεῖς. [ἢ] δὲ αὐτὴ οἰκονομία γράφεται ἐπὶ μολυβοῦ πέταλου καὶ ἐνθεῖς τὸν κρίκον περιπτύξας γύψισον. μετὰ δὲ τὸ ὑποκάτω πλινθίον καὶ τὸ Ἰαεω (λόγος) καὶ ταῦτα: 'βακαξιγυχ μενεβα ἰχυχ Ἀβρασάξ αω, κατάσχες τὸ δεῖνα πρᾶγμα.' ὡς δὲ ἐν τῷ ἀθθεντικῷ εὑρέθη τὰ ὀνόματα: 'αρχοολ λαϊλαμ Σεμεσίλαμ Ἰαεω (λόγος) βακαξιγυχ Ἀβρασάξ αω, αρχωμιακ μενεσίλαμ Ἰαεω ουω βακαξιγυχ Ἀβρασάξ ωι, κατάσχες τὸ δεῖνα πρᾶγμα.'

⁴⁹ http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=papvrus_46_f001r#

Boş bir papirüsü, kurşun veya demir halkayı al. Halka yardımıyla papirüse mür ile hazırlanmış mürekkebi (kullanarak) iç içe iki çember çiz. Büyü yapmak istediğin kişinin adını dış halkaya ve iç halkanın ortasına da ne olmasını istediğini yaz. “Düşüncelerini bağlamama izin ver bu kişi iznim olamadan hareket edemesin” Sonrasında halkayı papirüse tamamen sar. Ve “seni bağlıyorum, bundan sonra benim iznim olmadan ne konuşabilecek ne de hareket edebileceksin, yüzüme bakamayacak, karşımda konuşamayacaksın.” Eğer kişi erkeğe isteklerinin ve hareketlerini bu şekilde kısıtlayabilirsin. Bağlamak istediğin bir kadın ise onun başkasıyla evlenmemesini emredebilirsin. Yeni ölmüş birinin mezarına yakın bir yerde dört parmak derinliğinde bir çukur aç ve göm. Gömerken şunları söyle “bu mezarda yatan ruh sana verdiğim bu emaneti koru.” Ardından çukuru kapat ve uzaklaş. Bu (ayini) ay küçülürken yapmalısın.⁵⁰

Halkanın içinde yazanlar: “Aroa Mathra Ereschigalf Edenta İanbou Nî Kanî İaô Darukô bu halka gömülü olduğu sürece olmasına izin verme.” Sonrasında iple bağla. Sarmış ve bağlamış olduğun bu halkayı mezara fırlat. Papirüsü aynı şekilde yaz halkayı ortaya koy içine yaz, etrafını sar, gizledikten sonra şu sözleri söyle: “ Bakaksichuch meneba ichuch Abrasaks aô, bunu engelle.”

8. λαβὼν⁵¹ φύλλα δάφνης ἐνκαρδίου κη καὶ γῆς παρθενικῆς καὶ ἀρτεμισίας σπέρματος, ἀλεύρου καὶ κυνοκεφαλίου τοῦ χόρτου (ἀκήκοα δὲ παρὰ Ἡρακλεο πολιτικοῦ τινος, ὅτι λαμβάνει ἀπὸ ἐλαίας ἀρτίβλαστα, τοῦ δένδρου κομισθέντος, τοῦ ὄνομαστοῦ, κη) ὑπὸ παιδὸς ἀφθόρου βαστάζεται: συνλειοῦται τοῖς προκειμένοις καὶ ὑγρὸν ὡσὶ ἴβεως εἰς ὄλον τὸ φύραμα καὶ πλάσμα Ἐρμοῦ χλαμυδηφόρου σεήνης οὔσης ἀνατολικῆς ἐν κριῶ ἢ λέοντι ἢ παρθένῳ ἢ τοζότη. κατεχέτω δὲ ὁ Ἐρμῆς κηρύκειον. καὶ γράψον τὸν λόγον εἰς χάρτην ἱερατιὸν καὶ εἰς φυσαν χήνειαν (καθὼς

⁵⁰ Ay'ın küçülmesinin okültüst dünyada bir şeyleri bitirmek ve uzaklaştırmak için büyük bir önemi vardır. Genellikle kötü veya zarar vermeye yönelik büyüler için uygun olduğuna inanılan bu zaman tercih edilmiştir.

⁵¹ http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=papvrus_46_f001r#

πάλιν παρὰ τοῦ Ἡρακλεοπολιτικοῦ) καὶ ἔνθεσ εἰς τὸ ζῳδιον ἐνπνευματώσεως εἶνεκεν, καὶ ὅταν βούλη χρᾶσθαι, λαβὼν χάρτην γράμμον τὸ[ν] λόγον καὶ τὸ πρᾶγμα καὶ ἀποκειράμενος ἐκ τῆς κεφαλῆς σου τρίχα συνέλίζον τῷ χάρτη δῆσας ἄμματι φοινικίνῳ καὶ ἔξωθεν αὐτοῦ κλάδον ἐλαίας καὶ θές πρὸς τοὺς πόδας τοῦ Ἑρμοῦ (οἱ δὲ λέγουσι: αὐτῷ ἐπίθεσ). κείσθω δὲ τὸ ζῳδιον ἐν ναῷ φίλυρίνῳ. ὅταν δὲ βούλη χρᾶσθαι, πρὸς κεφαλῆς σου τίθει τὸν ναὸν σὺν τῷ θεῷ καὶ δίωκε ἐπιθύω[ν] λίβανον ἐπὶ βωμοῦ καὶ γῆν ἀπ[ὸ] σιτοφόρου χωρίου καὶ βῶλον ἄλδος ἀμβωνιακοῦ ἄ'. κείσθω πρὸς κεφαλὴν σου, καὶ κοιμῶ μετὰ τὸ εἰπεῖν μηδενὶ δοὺς ἀπόκρισιν.

Defne ağacından 28 yaprak topla, ekilmemiş toprak, pelin otu tohumu, un, aslanağzını karıştır. (Herakleopolisli bir adamdan duyduğuma göre 28 zeytin yaprağı da kullanılabilir miş ki bu daha yaygınmiş.) Günahsız bir çocuk tarafından tutulacak. Ay Koç, Aslan, Başak veya Yay burcunda yükselirken Hermes kostümlü biri tarafından birlikte ezilecek ve aynak kuşunun yumurtası (ezdiği karşına) eklenecek. (Yine Herakleopolisli adamdan duyduğuma göre) kutsal papirüsteki büyü yazılacak, amaca uygun olarak kullanılacak figürün arasına yerleştirilecek ve istediğin zaman (figürü) kullan. Bağlama büyüsunü yapmadan önce kafa tıraş edilecek, büyü yazılan papirüse sarılacak ve mor iplikle zeytin dalına bağlanarak hazırlanan sunağa Hermes'in ayaklarının dibine (bazıları Hermes'in üstüne koyulmasını söylüyor) koyulacak. Kullanmak istediğinde önce Sunağa saygını sun, verimli topraktan alınmış parçaya karıştırılmış kaya tuzunu ve tütsüyü sunarak tanrıya doğru dön. Büyüyü tamamladıktan sonra kimseyle konuşmadan uyumaya git.

9. Ἑρμῆ⁵² κοσμοκράτωρ, ἐνκάρδιε, κύκλε σελήνης, στονγύλε καὶ τετράγωνε, λόγων ἀρχηγέτα γλώσσης, πειθοδικαίόσυνε, γλαμύδηφόρε, πτηνοπέδιλε, αἰθέριον δρόμον εἰλίσσων ὑπὸ τάρταρα γαίης, πνεύματος ἠνίοχε, ἡλίου ὀφθαλμέ, μέγιστε, παμφώνου γλώττης ἀρχηγέτα, λαμπάσι τέρπων τοὺς ὑπὸ τάρταρα γαίης τε βροτοὺς βίον ἐκτελεσαντας: μοιρῶν προγνώστης σὺ λέγη καὶ θεῖος Ὀνειρος, ἡμερινοὺς [καὶ] νυκτερινοὺς χρησμοὺς ἐπιπέμπων. ἰᾶσαι πάντα βροτῶν ἀλγήματασαῖς θεραπείαις. δεῦρο, μάκαρ, Μνήμησ τελεσίφρονος υἱέ μέγιστε. σῆ μορφη ἰλαρός τε φάνηθι ἰλαρός τ' ἐπίτειλον ἀνθρώπῳ ὁσίῳ μορφήν θ' ἰλαρὰν ἐπίτειλον ἐμοί, τῷ δεῖνα, ὄφρα σε μαντοσύναις, ταῖς σαῖς ἀρεταῖσι, λάβοιμι. δέομαι, κύριε: ἰλέως μοι γενοῦ καὶ ἀψευδῶς μοι φανείς χρημάτισον.' δίωκε καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἡλίου καὶ σελήνης. στήλη ἐν τοῖς χάρτεσι γραφομένη τοῦ ζῳδίου Ἑσεννιγαδῶν Ὀρθῷ Βαυβῶ νη[ρε] κ]οδηρε σοιρε σανκανθαρα Ἑρεσζιγᾶλ σανκιστη δωδεκακιστη ἀκρουροβόρε κοδηρε Σημέα κεντευ κεντευ κεντευ [κηρι]δευ δαρυγκῶ λυκυνζιντα [κ]αμπυχηρη ιρινωτον λουματα [.]ιον κομανδρον χρειβαχα νουβα[χ]α νουμιλλον ερουφι τετρουφι [λ]ιβινου νουμιλλον χανδαρα τον [φ]ερφερευ δρουηρ μορουηρ'. γ', εἶτα ὁ

⁵² http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=papvrus_46_f001r#

κοινὸς λόγος. ἐπάναγκος: ‘ουκρα νουκρα πετιρινοδε τμαισια, φοβερόμματε δρυσαλπιψ βλεμνιθεν βανδουδομα τριναδα αριθβα[.]τα κραταρνα. εἶτα τὸ ἑκατογράμματον Ἑρμοῦ ὄνομα: [] Ἄλλη: ἰουκραίωνιου’ (πρὸς τὸν λύχνον λεγομένη:) ‘ωχμαρμαχω τουνουραῖ χρημιλλον δερκυων νια Ἰάω σουμψη φισον σουμψηνης σιασιας Ἰάω, ὁ σείας τήν οἰκουμένην, εἰσελθε καὶ χ[ρ]ημάτισον περι τοῦ δεῖνα πράγματος, θοις κοτοθ φθουφουν νουεβουη.

Dünyanın efendisi kalplerdeki Selene'nin çemberi, spiral ve kare kelimenin ve konuşmanın mucidi, adaletin savunucusu örtü içindeki sandallarında kanat olan gökyüzünde gezen yer altının derinliklerinde ruhun kaynağında olan (tanrı) Helios'un gözü, güçlü olan, gözler (aracılığıyla) yüksek sesle konuşmanın yaratıcısı, yaşamı bitiren, ölümlülere yer altının derinliklerinde neşeyi ver. Tanrisal rüyalarla olacakların haber veren, gündüzden geceye dördüncü kehaneti yollayan, iyileştirici ilginle ölümlülerin bütün acılarını dindir. Her yerde (olan), kutsanmış, hatıraların güçlü evladı, mantıklı olmayı bahşeden, kendi şekliyle ortaya çıkarak beni saran saygılı olan, yardımsever haliyle çizilen bana görüyü bahşet. Bana bahşedeceklerin senin kehanet yeteneklerinle (yaptığın) harikulade işlerle kıyaslanamaz. Efendim senden, bana olacakları olmadan görmeyi, kehanette bulunmayı bahşetmeni istiyorum. “Bunları Ay ve Güneş doğarken oku.

10. Ἐπ'⁵³ ἰασπαχάτου λίθου γλύψον Σάραπιν προκαθήμενον ἔχοντα βασιλείον σκήπτρον Αἰγύπτιον καὶ ἐπὶ τοῦ σκήπτρου ἴβιν, ὀπισθε τοῦ λίθου τὸ ὄνομα, καὶ κατακλείσας ἔχε. ἐπὶ μὲν τῆς χρείας κράτει τῆ ἀριστερα σου τὸν [δ]ακτύλιον, τῆ δὲ δεξια σου κλάδον ἐλαίας καὶ δάφνης κατασειῶν τῷ λύχνῳ, ἅμα λέγων τὸν λόγον ζ' καὶ εἶρας αὐτὸν εἰς τὸν ἰδαῖον τῆς ἀριστερᾶς σου χειρὸς δάκτυλον ἔσω βλέποντα καὶ οὕτως κολλήσας τὸν λίθον τῷ ἀριστερῳ σου ὡτίῳ κοιμῶ ἀναπόκριτος ἀπεχόμενος.

Ἄλλως. ἐπιλαλοῦμαι σε τὸν κτίσανσα γῆν καὶ ὀστᾶ καὶ πᾶσαν σάρκα καὶ πᾶν πνεῦμα καὶ τὸν στήσαντα τὴν θάλασσαν καὶ [πᾶς]σαλεύ[σαντα]τὸν οὐρανόν, ὁ χωρίσας τὸ φῶ[ς] ἀπὸ τοῦ σκότους, ὁ μέγας Νοῦς, ἔν[νο]μος τὸ πᾶν διοικῶν, αἰὼν ὀφθα[λ]μος, δαίμων δαιμόνων, θεὸς θ[ε]ῶν, ὁ κύριος τῶν πνευμάτων, ὁ ἀπλόγητος Αἰὼν Ἰάω ουη: εἰσά κουσόν μου τῆς φωνῆς. ἐπικαλοῦμαι σε, τὸν δυνάστην τῶν θεῶν, ὑψιβρεμέτα Ζεῦ, Ζεῦ τύραννε, Ἄδωναί, κύριε Ἰάω ουη: ἐγὼ εἰμι ὁ ἐπικαλούμενος σε Συριστί θεὸν μέγαν ζαλαηριφου. καὶ σὺ μὴ παρακούσης τῆς φωνῆς. (Εβραϊστί: αβλαναθαναλβα αβρασιλωα'.) ἐγὼ γάρ εἰμι Σιλθαχουχ Λαιλαμ βλασαλωθ Ἰάω ιεω νεβουθ σαβιοθ Ἀρβῶθ Ἀρβαθιάω Ἰαῶθ Σαβαῶθ, Πατουρη, Ζαγουρη βαρουχ Ἄδωναί Ἐλωαί Ἀβραάμ, βαρβαραω νασσιφ ὑψηλόφρονε, εἰωνόβιε, κόσμου τὸ διάδημα παντὸς κατέχων, σιεπη

⁵³ http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=papvrus_46_f001r#

σακτιετη βιου βιου σφη σφη νουσι σιεθο σιεθο χθεθωνι ριγγ ωηα η ηωα
αωη Τάω ασιαλ Σάραπι ολσω εθμουρησινι σεμ λαυ λου λουριγγ. πέδαα
λύει, άμιαυροϊ, όνειροπομπεϊ, χαριτήσιον. κοινά, έφ' ό θέλεια.

Kuvars üzerine yontulmuş ve büyülü isim yazılı (olan) Serapis figürünü Mısır kraliyetinin gücünü simgeleyen asaya aynak kafası şeklindeki simgenin arkasına yerleştir. Onu kullanmaya ihtiyaç duyduğunda hazırlamış olduğun yüzüğü sol elinde tut ve sağ (elinde) tuttuğun Zeytin ve Defne yapraklarını sallayarak yedi defa büyülü sözleri tekrarla. Taşı (avuç) içine bakacak şekilde sol elinin parmağında takılı olan yüzüğü çıkarmadan, kimseyle (herhangi bir şey) konuşmadan yatmaya git. Uyurken yüzüğü sol kulağına yakın tut.

Başka bir tane: Evrenin, kemiklerin, etin ve ruhun yaratıcısı seni çağırıyorum. Denizi ve göğü yaratan, ışığı karanlıktan ayıran üstün akıl, her şeye adil olarak yaklaşan, ebedi göz iblislerin iblisi, tanrıların tanrısı, Ruhların efendisi sonsuz olan Aiôn İaô ouî sesimi duy. Seni çağırın benim Tanrıların efendisi yıldırım atan Zeus Adônai kurie İaô ouî. Suriye (dilinde) seni çağırıyorum: Zaalâiriffou. Seni çağırın sesimi duymazdan gelme İbrani (dilinde) ablanathanalba abrasilôa. Çünkü benim Silthachôouch Lailam Blasalôth İaô ieô nebouth Arbôth Arbathiaô İaôth Sabaôth Patourî Zagourî Barouch Adônai Elôai Abraam, Barbarauô nausif Üstün düşünce, ölümsüz (olan), bütün evreni yöneten tahtta oturan siepî saktietî biou biou sfi sfi nousi sietho chthethôni rigchôia î îôa aôî İaô asial Sarapi olsô ethmourîsini sem lau lou lourigch. Bağlardan kurtarır, görünmez kılar, rüya gönderir iyilikleri kazanmak için, (kısacası) ne istersen elde edebilirsin.

Sonuç

Tek tanrılı kitabi dinlerin ortaya çıkışı büyü ve benzeri ritüellere dayanan bugün folklorik/gelenek olarak nitelendirilebilecek uygulamaları toptan yasaklamış ve insanları bu tarz uygulamalara başvurmaktan menetmiştir. Ancak tek tanrılı bu dinlerin yayıldığı toplumların inanç yapıları incelendiğinde bu ritüellerin izlerine rastlamak mümkündür. Toplumun dini benimsemesi ancak toplumsal inanışlarıyla sentezlenmiş bir şekilde mümkün olmuştur.

Çevirisi sunulan bu papirüsteki büyüler incelendiğinde dönemin karmaşa dolu inanç yapısına dair fikir sahibi olunmakla birlikte kullanılan malzeme ve sözlerden hareketle her duruma göre ayrı bir büyüünün olabileceğini tahmin etmemiz mümkündür. Örneğin kehanet için ilahi bir ilhama başvurulmak istediğinde sözler ve jestler içeren bir ritüel söz konusuysen, hırsız cezalandırmak için yapılan ritüelde nesnelere öne çıktığı görülmektedir. Yapılmak istenen şeye göre ritüel formlarının değişiklik gösterdiğini bu örnekten hareketle söyleyebiliriz. Dönemin inanç yapısının karmaşıklığını ise özellikle son iki büyüde net olarak görmekteyiz. Büyülerde yer alan ifadelerden hareketle papirüsü yazan kişinin Hellen ve

Mısır Panteonunun yanı sıra Yahudilik, Gnostik anlayış ve dönemin popüler felsefi akımlarından olan yeni Aristotelesçiliğe ait öğeleri kullanarak sentez bir büyü yaratmış olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak büyü ve büyücülüğün tarih boyunca insanlığın bir parçası olduğu aşikardır. Tarih boyunca bütün toplumlar büyü, büyüye dayalı ritüelleri ve araç gereçleri kullanmışlar hali hazırda kullanmaya devam etmektedirler. Bu yalnızca geleneksel olanın devamı değil yeni kültürlerin doğmasına da öncülük etmiştir. Mitoloji, efsane ve halk inançları bağlamında incelendiğinde büyü ve büyücülük her toplumda zaman zaman aleni zaman zaman ise gizli bir biçimde varlığını sürdürmüş gelişmiş ve toplumun geçirdiği bütün değişimlerden pay almıştır.

Özellikle 19. yüzyılda kendini gösteren egzotizm ve ezoterizm etkisi Avrupa toplumlarında okültist ve ezoterik tarikatların ortaya çıkmasına yol açmış ve yüzyıllar boyu geri plana atılmış olan Antik dönem büyüüne ilgi artmıştır. Gül ve Haç Cemiyeti ve onun içinden koparak kurulan Altın Şafak hareketleri bu ezoterik cemaatlerin en ünlüleridir. Bir önceki yüzyılda hala cadı avlarının sürdüğü düşünülürse toplumdaki materyalist düşünce yapısının bu tarz oluşumlara zemin hazırladığı düşünülebilir.

Bu papirüsü özellikle 15. yüzyıldan sonra yaygınlaşan büyü kitaplarına benzetmek mümkündür. Papirus'un birbirinden bağımsız olarak büyüler barındırması böyle bir düşünceye sevk etmiştir. Yine kullanılan dil ve seçilen semboller açısından katalog niteliğindeki bu büyü kitaplarına benzemektedir.

Kaynakça

- http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=papyrus_46_f001r Erişim Tarihi: 16.05.2021.
- ARSLANTAŞ, Nuh, *Mısır'da Türkler, Araplar ve Yahudiler: Yahudi Tarihçi Yosef Sambari'nin "Sefer Divrey Yosef" İsimli İbranice Kroniği Bağlamında Bir İnceleme*, İz yay., İstanbul, 2015.
- BURKERT, Walter, *İlkçağ Gizem Tapıları*, çev. Sina Şener, İmge, Ankara, 1999.
- BUTLER, E. M., *Ritual Magic*, Cambridge University Press, New York, 1949.
- CLERICUZIO, Antonio, "Yunanistan'da Büyü ve Kehanet", *Antik Yunan*, ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa yay., İstanbul, 2017, ss. 1095- 1100.
- DEMOSTHENES, *Against Meidias, Androktion, Aristocrates, Timocrates, Aristogeiton*, T. E. Page- E. Capps, W. H. D. Rouse, çev. J. H. Vince, Loeb Classics, Harvard University Press, London, 1935.
- DİOGENES Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, Yky, İstanbul, 2021.
- ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1960.
- GRAF, Fritz, *Magic in the Ancient World*, trans. Franklin Philips, Harvard University Press, Massachusetts, 1997.
- HOMEROS, *İlyada*, çev. Azra Erhat-A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2020.

Vasilikiotou, M., Turhan, İ., (2021). 46 Numaralı Papirüs Işığında Antikçağ'da Büyücülük. ANKARAD, 2(4), 491-523.

HOMEROS, *Odysseia*, çev. Azra Erhat-A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2020.

Homerosçu İlahiler, çev. Erman Gören, YKY, İstanbul, 2021.

KINGSLEY, Peter, *Antik Felsefe, Gizem ve Büyü: Pythagoras ve Empedokles Geleneği*, çev. Kenan Kalyon, İstanbul, Kabalcı Yay, 2002.

MALINOWSKI, Bronislaw, *Büyü, Bilim ve Din*, çev. Saadet Özkol, İstanbul, Kabalcı Yay. 1990.

MANSEL, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK., Ankara, 2020.

OTTO, Bernd-Christian, "Towards Historicizing "Magic" in Antiquity", *Numen*, 2013, Vol. 60, No. 2/3, pp. 308-347.

ÖRNEK, Sedat Veyis, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat ve Efsane*, Ankara, Bilgesu Yayınları, 2014.

ΠΛΑΤΩΝ, *ΠΟΛΙΤΕΙΑ*, εις. Ν. Μ. Εκουτεροπουλος, Πολις, 2007.

PLATON, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, İş Bankası yay., İstanbul, 2011.

PETROPOULOS, John B., "Introduction: Magic in Ancient Greece", *Greek Magic: Ancient, Medieval and Modern*, ed. J.C.B. Petropoulos, Routledge, New York, 2008, pp. 3-5.

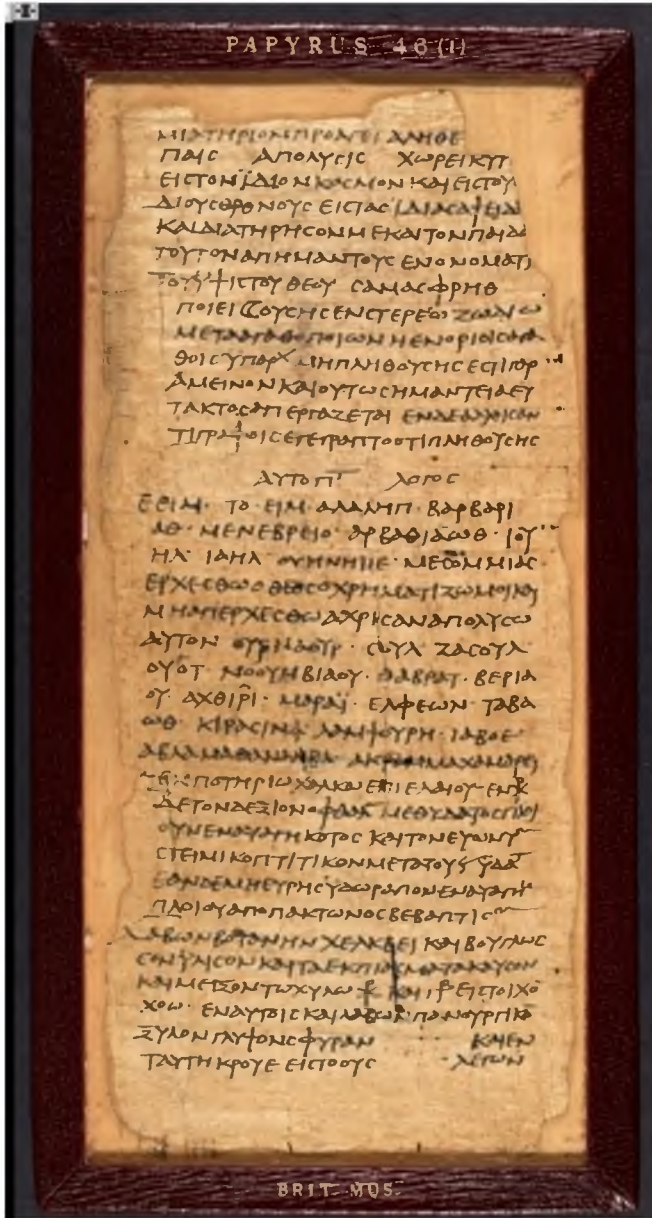
SASSI, Maria Michela, "Pythagoras ve Pythagorasçılar", *Antik Yunan*, ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa yay., İstanbul, 2017, s. 369-374.

Tora: Bereşit, çev. Moşe Farsi, Gözlem yay., İstanbul, 2002.

Koren Klasik Tanah, Koren Publishers, Kudüs, 2016. (תורה נביאים כתובים, תנ"ך קורן, ירושלים) 2016)

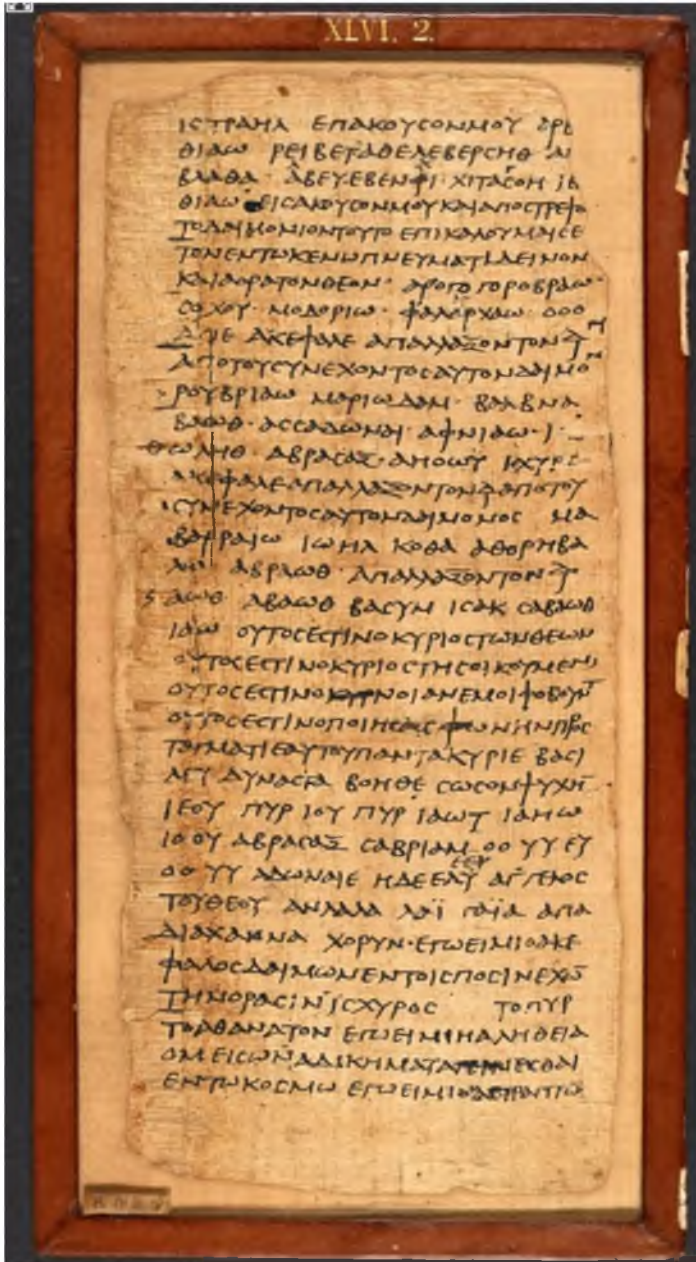
Resim 1-Seraphim Kehaneti.

Resim 2-Duru görü için büyü.

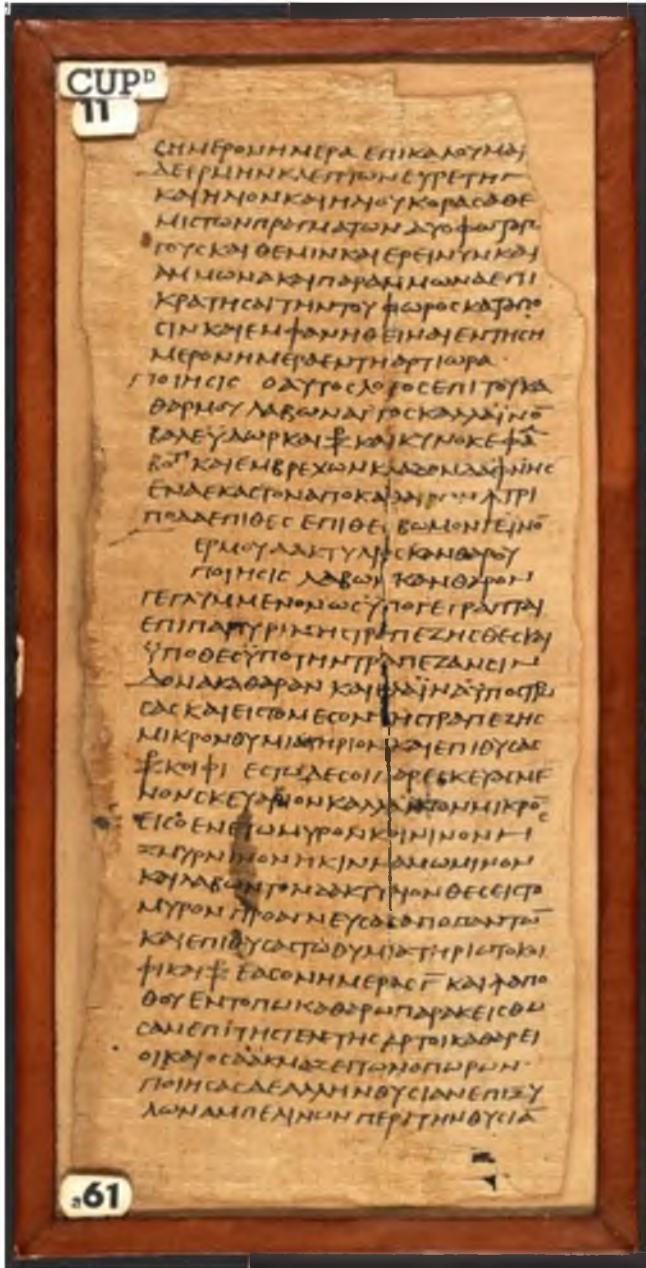
Resim 3-Hırsızı teslim etme büyüü.

Resim 4- İeou yazıtında kâtibin düştüğü not.

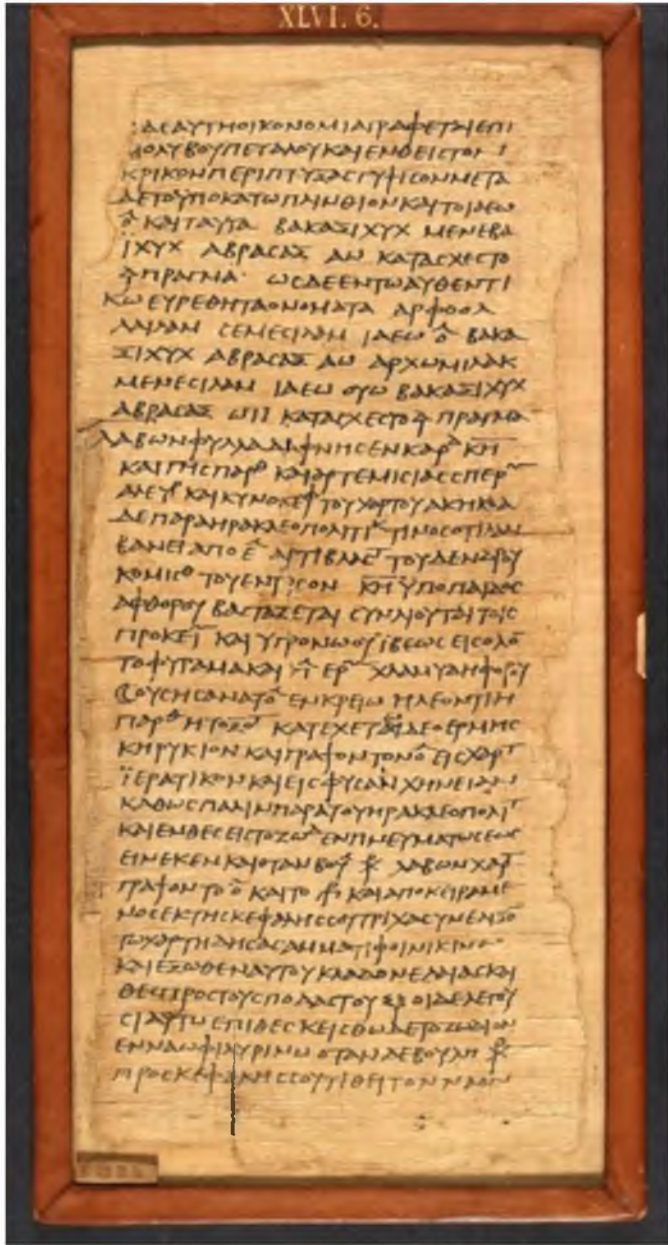
Resim 5-Hırsızı yakalama büyüsü.

Resim 6-Hermes'in yüzüğü ilk bölüm.

Resim 7-7. Büyü ilk kısım.

Resim 8- 8. Büyü.

Resim 9-9. Büyünün ilk bölümü.

Resim 10-10. Büyü.

Çeviri

KIZINI OKUTMAK İSTEYEN KEDERLİ BİR
ANNENİN ELEFTHERİOS VENİZELOS'A
MEKTUBU*

Müzeyyen PELEVAN MEMET**

Öz: I. Dünya Savaşı yıllarında Yunanistan'da Almanya yanlısı Kral I. Konstantinos ve İngiltere yanlısı Başbakan Eleftherios Venizelos arasındaki Yunanistan'ın savaştaki konumuna ilişkin ihtilaflar ulusal ayrışmaya yol açmıştır. Ülke 1915-1917 tarih aralığında Venizelos Hükümeti ve Kral yönetimi olarak ikiye bölünmüştür. Kasım 1916'da Fransız Komutan Amiral Louis Dartige du Fournet, yanındaki 3.000 kişilik bir donanma ile Kral yönetiminden muhriplerin, askeri mühimmatın ve Pire Limanı'nın İtilaf Devletleri'ne teslim edilmesini istemiştir. Kral yönetiminin bunu reddetmesi üzerine Atina'nın işgali gerçekleşmiş ve Kral yanlısı sivil militan bir grup olan *Epistratiler* ile Fransız güçleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Fransız donanmasının iki gün sonra geri çekilmesi ile birlikte Epistrati grubu Atina'da yaşayan Venizelos yanlısı halka çeşitli saldırılarda bulunarak birçok cinayetler işlemiştir. Transkripsiyon ve çevirisini yaptığımız söz konusu mektubun yazarı, Başbakan Venizelos'a, Yunan tarihine "*Noemvriana*" olarak geçen bu kanlı olaylar sırasında Epistratiler tarafından katledilen kocasının trajik hikâyesinden ve ulusal ayrışmanın halk nezdindeki sarsıcı sonuçlarından bahsetmektedir. Mektup özellikle, annenin kızını yüksek tahsilini tamamlamak üzere New York'a gönderme çabasına ay na olması ile insani yönden dikkat çekmektedir. Ancak, bu girişimin sonucu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yunanistan, Eleftherios Venizelos, Kadın, Eğitim ve Kadın.

* Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου-Φάκελος 372-066 [Benakis Müzesi, Eletherios Venizelos Arşivi-Dosya No: 372-066].

** Öğr. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Muzevven.pelevan@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4980-1901.

LETTER TO ELEFThERIOS VENİZELOS FROM A CONCERNED MOTHER WISHING THE EDUCATION OF HIS DAUGHTER

Abstract: During the First World War, in Greece, the conflicts between the pro-German King Konstantinos I and the pro-British Prime Minister Eletherios Venizelos over Greece's position in the war led to national division. Between 1915 and 1917, the country was divided into two as the Venizelos government with the capital of Thessaloniki and the government of the King with the capital of Athens. In November 1916, the French commander, Admiral Louis Dartige du Fournet with his 3.000 men navy, requested the destroyers, military ammunition and the Piraeus Port to be handed over to the Allied Powers. Upon the King's refusal to do so, Athens was occupied and clashes took place between the Epistrati, a proking civilian militant group, and the French forces. With the retreat of the French navy two days later, the Epistrati group attacked the pro-Venizelos civilians living in Athens and committed many murders. The author of the aforementioned letter, which we have transcribed and translated, informs Prime Minister Venizelos about the tragic story of her husband who was murdered by the "Epistrati" during these bloody events that went down in Greek history as "Noemvriana" and the shocking results of the national division in the eyes of the public. The letter is particularly noteworthy as it mirrors the woman's effort to send her daughter to New York to complete her higher education. However, no information has been found about the outcome of this attempt.

Keywords: Greece, Eleftherios Venizelos, Woman, Education and Woman.

Giriş

Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'nda hangi taraf ile birlikte savaşacağı konusundaki tartışmalar, Yunanistan'ı ulusal ayrışma çıkmazına götürerek birçok çekişmeli olayı da beraberinde getirmiştir. Bir yandan Kral I. Konstantin'i destekleyen *Kralcılar* diğer yandan Megali İdea'nın gerçekleşmesine¹ olanak sağlayacağı düşüncesi ile İngiltere'nin vaatlerini cazip bulan Eletherios Venizelos'u destekleyen *Venizelistler* olarak Atina ve Selanik Hükümeti olarak ikiye bölünmüştür.² Birinci Dünya Savaşı'nın en çetin koşullarının yaşandığı 1915-1917 yılları arasında Venizelos Hükümeti'ni Atina'da iktidara getirmek isteyen İtilaf güçleri Korfu ve

¹ V. Skoulstou, N. Dimakopoulou, S. Kondi, *İστορία Νεότερη και Σύγχρονη*, [Çağdaş ve Modern Tarih], c. 3, OEDB Kilindros Basımevi, Atina 1999, s. 76.

² Giorgos Mavrokordatos., "Οι πολιτικές εξελίξεις. Από το Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή" *İστορία Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, (Der. Vasilis Panagiotopoulos), [Siyasi Gelişmeler. Goudi'den Anadolu Bozgunu'na, Çağdaş Helenizm Tarihi, 1770-2000], c. 6, Ellinika Grammata Yayınları, Atina 2003, s. 17-18.

Selanik'ten sonra³ Atina'yı da işgal etme girişimleri sırasında Kralcı militan grup Epistratilerin tepkisi ile karşı karşıya kalmışlardır.

Kral I. Konstantin, dönemin kral yanlısı gazetesi *Skrip*'e verdiği demeçte 1916 yılında örgütlenen ve asıl adı *Πανελλήνιος Σύνδεσμος Εφεδρών* (Π.Σ.Ε.) [*Panhellenik İhtiyat Er Birliği*]⁴ olan Epistratileri, “kralın askerleri” olarak nitelendirmiştir.⁵ Söz konusu mektupta Venizelistlere karşı saldırgan bir tavır takınan Epistratilerin sivillere karşı uyguladığı baskılar yansıtılmaktadır. Öte yandan bir diğer önemli olay ise Yunanistan'da ancak 1952 yılında oy hakkına sahip olan kadınların eğitime verdikleri önemdir. Çalışmamıza konu olan mektupta bahsedilen *Pire Birliği* (*Πειραικός Σύνδεσμος*), 22 Ekim 1894 yılında kurulmuş olup, Yunanistan'ın en eski ve en köklü sivil toplum kuruluşlarından biridir. Dernek birçok kültürel ve sanatsal alanda faal olmuş ve her bir alan için ayrı eğitim birimleri kurarak eğitime katkı sağlamıştır. Mektupta adı geçen Drama Yüksekokulu 1914 yılında kurulmuştur. Günümüzde halen faaliyetini sürdüren bu tiyatro okulu, Pire Birliği çatısı altında işleyişine devam etmektedir.⁶ Drama Yüksekokulundan bölüm birincisi olarak mezun olan ve yapılan sınavlar ile New York'ta eğitim hakkı kazanan kızın eğitimine devam etmesini isteyen kederli annenin yardım talebini içeren belgede dönemin siyasal olayları ile kadın eğitime verilen önem gün yüzüne çıkmaktadır.

Πειραιώς τη 12/10/1926

527

Εξοχότατε Κύριε Ελευθερίε Βενιζέλου

Ο σύζυγος μου θερμότατος φίλος τον φιλελευθέρων κομμάτων κακοποιηθεί στα γεγονότα τη δέκατη 18 Νοεμβρίου απέθανε αφηνός τέσσερα ορφανά τεκνά έτυχε διότι είχε απωλέσει την περιουσίαν του εκ των εμπορευμάτων τα οποία έφερε εις Μασσαλίας και Μάλτα

³ Maraki Mprisimi P., *Ένας αιώνας Ελλάδα. Μια διαφορετική προσέγγιση στη σχολική ιστορία*,

[*Bir Yüzyıl Yunanistan, Okul Tarih Kitaplarına Farklı Bir Yaklaşım*] Kastaniotis Yayınları, Atina 2000, s. 63.

⁴ Giorgos Mavrokordatos, *Εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση, 1. Οι Επίστρατοι του 1916.*,

[*Ulusal Ayrışma ve Toplu Örgütlenmesi, 1. 1916 Epistratileri*], Aleksandria Yayımevi, Atina 1996, s. 17.

⁵ Spiridon G. Ploumidis, “Συντηρητισμός εναντίον ριζοσπαστισμού: Η γλώσσα του Εθνικού Διχασμού”, Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης: *Η κορβόωση της σύγκρουσης δύο κόσμων. Ιστορική αποτίμηση 100 χρόνια μετά. Πρακτικά συμποσίου*, [*“Μυhafazakarlığa Karşı Radikalizm: Ulusal Ayrışma Dili” İki Dünya Çatışmasının Doruğu, Tarihi Değerlendirme, Sempozyumu, Bildiri Kitabı*] Selanik 03-04.10.2016, s. 128.

⁶ <https://peiraios-drama.gr/about>, Erişim Tarihi; 30.11.2021.

Διπλωματούχος και αρπιστούχος μετά διακείμενης του πεδίου Πειραιάς (Πειραικός Ξύλνδρεμος) εις την δρματικην σχολήν αυτην.

Ονομα της Κόρης Ισμηνη Κ. Οικονόμου.

Μετά Ξεβασίου
Η μητέρα Άννα χήρα Κ. Οικονόμου
Πειρικέου 30 Πειραιά.

αυραυτη.

Η ευγνωμοσύνη ολόκληρης της οικογενείας μου θα είναι αυτέρα και
μηνιποδηνίαις.

συνδοτική σας την αποστολήν εν όπου αναχωρεί η κόρη την οριστική
απαντήσεως σας ως αυτης θέλησης μου στελνω δια τόσον αναμεινόμενι
ετη. Ευέλπιστώ σα οποία εις όας τα άλλα επιστολήν μου δεν ειχε
Ξύλνδρεμου εν Πειραιά όπου επηρε το διπλωμά της και υφιστα περι τα 9
πρεβερτης της Εγγάδου Κυρίου Γραφώνης και πάρα του Πειραικού
Περι της κόρης δυνάτε να αλληλογραφεί και βεβαιωθεί ο εν Παιριά
αυτης.

διατιολή της, από ημάς εξαρτάτε η αναχωρήσεις και η τελειοποίησις
τα εξόδα του εισιτηρίου τα αναλύνων προς συντηρησιαν εν τη Νέα Υόρκη
καλλιτεχνίς διευρύτερος σπουδή άλλα εγώ στερούμε το ποσό αυτών δια
δια τα 9 Νοεμβρίου εις την προξενείαν της Αμερικής εν Αθηνάς και
την άλλην ιικρότερην αδεάφην αυτη. Εξοχότατε η αναχώρησι οπιστηκε
ευτυχία και ημων ολόκληρης οικογενείας διότι είναι η μωνή προσπαθείαν
φιλανθρωπίας και ευενη αφωγήν εξ αυτης της κόρης. Εξαρτάτε όλη η
καλλιτεχνικής κόρης όπου εκάσε τα 18 ετη επικαλόμηναι της
Εξοχότατε στερούμε 50 γιλ. δραχ. ακόμια δια την αναχώρησιν της
την οποίαν το νικά στενά.

την Κρατικήν που παρκαλούθησε της διπλωματικής αυτης εξέτασης με
δρματικήν τύχην όπου είναι ένα εξαιρετικό τάλαντο και εββεβαιωθεί εις
αυγαι προς τελειοποίησις την ανώτερην σπουδής αυτης εις την
Πειραιάς (Πειραικός Ξύλνδρεμος) εν Νέα Υόρκη όπου έχει αποφοσεισθεί να
και αποστολή της κόρης μου διπλωματούχος και αρπιστούχος του πεδίου
συνδοτικής ημών μετά του Κυρίου Ζαχαρίου όπου εξήτησα την αφωγή του
επικαλέστώ την δικαιοσύνην σας πώς σπηίερον με βοηθήσετε εις τας μικράν
Κύριε Βενιζέλου άλλα δυστυχώς εις ουδέμιαν έτυχε απαντήσεως σας μηδέ
λέγον στη κάθε δικαίως και διαυτό αποφέασα διαλείψω μίαν φορδάν να
Εξοχότατε πολλές φορές σας έγραψα την καρτάστασιν μου και επτήμε

ήσω τα παιδία μου εις την δούκολην αυτην περιόδου.

βιβλίων εις τούτο ετιοτηρατο έμεινα πτυχί αγανακτισμένη ενι τόσα ετη να
δυναμίην να αποδείξω τούτο λόγο της καταργαφής των εμπορικών
καταρκτηθεί τα εις λάθος εις την σπημιαίαν σφράξευμας, την ψωή

Sayın Ekselansları Eleftherios Venizelos

Liberal Partinin sıkı destekleyicisi olan eşim, Marsilya ve Malta'dan mal sevkıyatı yaptığı sırada İttifak ordularınca yasalara aykırı şekilde hapsedildi ve 18 Kasım olaylarında haksız şekilde suçlandıktan sonra tüm mal varlığını kaybedip ardında dört yetim çocuk bırakarak aramızdan ayrıldı. Hayatımı bu ticari defterlerin kayıtlarını Epistratilere kanıtlamak için harcadım, bu zorlu süreçte onların baskılarından tamamen bezmiş vaziyette yıllarca çocuklarımı yaşatmaya çalıştım.

Sayın Ekselansları, defalarca size durumumu anlatan mektuplar yazdım ancak, ne yazık ki kıymetli Eletherios Venizelos, hiç birini cevaplamadınız ve bunun adil olduğu söylenemez, bu sebeple bir kez daha adaletinize sığınarak yardım dilemekteyim. Bay Zahariou ile yaptığımız kısa bir görüşmeden sonra yardımlarını talep ettim. Devlet kurumlarınca yapılan diploma sınavları ile onaylanan, olağanüstü bir yeteneğe sahip, Pire yüksek onur derecesi ile mezun olan bahtı kara kızımın, yüksek tahsilini tamamlamak için New York'a gönderilmesi kararlaştırıldı.

Sayın Ekselansları, 18 yaşını doldurmuş olan sanatçı kızımın gidişi için 50 bin drahmiye ihtiyaç duymaktayız, kızım adına sizin hayırseverliğinizi ve nazik yardımınızı talep etmekteyim. Çünkü kızımın ve diğer küçük kız kardeşinin de tek çabası budur ve tüm ailemizin mutluluğu buna bağlıdır. Sayın Ekselansları Atina Amerikan Konsolosluğu ve oldukça kıdemli sanatçılar tarafından kızımın gidiş tarihi 9 Kasım olarak belirlendi. Ancak, ben bilet ücretinden ve kızımın New York'ta kalacağı süre zarfı içerisindeki bakımı için gerekli olan paradan yoksunum. Gidişi ve eğitimini tamamlaması bize bağlıdır.

Kızımın eğitimi konusundaki yazışmalar, sürecin onaylanması, ilgili belgeler, 9 yıl eğitim görüp diplomasını aldığı Pire Birliği ile Yunanistan Paris Büyük Elçisi Sayın Giaraponis tarafından tasdik edilmiştir.

Diğer mektuplarıma ne yazık ki cevap alamadım, kızımın belirlenen gidiş tarihi ile ilgili sizden uzun zamandır yardım dilemekteyim.

Tüm ailemin size minnettarlığı muazzam ve ebedi olacaktır.

Saygılarımla.

Dul Anne, Anna K. Oikonomou

Perikleous 30, Pire.

Kızımın adı: İsmi K. Oikonomou

Pire (Pire Birliği) Drama Yüksekokulu, yüksek dereceli diploma sahibi.

Memet, M. P., (2021). Kızını Okutmak İsteyen Kederli Bir Annenin Eleftherios Venizelos'a Mektubu. ANKARAD, 2(4), 525-534.

Memet, M. P., (2021). Kızını Okutmak İsteyen Kederli Bir Annenin Eleftherios Venizelos'a Mektubu. ANKARAD, 2(4), 525-534.

Καυνακça

AEB, Αρχείο Ελευθερίου Βενζέλου-Φάκελος 372-066 [Benakis Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi-Dosya No: 372-066].

MPRÍSÍMÍ P., *Maraki, Ένας αιώνας Ελλάδα. Μια διαφορετική προσέγγιση στη σχολική ιστορία*, [Bir Yüzyıl Yunanistan, Okul Tarih Kitaplarına Farklı Bir Yaklaşım] Kastaniotis Yayınları, Atina 2000.

MAVROKORDATOS Giorgos, *Εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση 1. Οι Επίστρατοι του 1916.*, [Ulusal Ayrışma ve Toplu Örgütlenme, 1. 1916 Epistrati'leri] Aleksandria Yayınevi, Atina 1996.

MAVROKORDATOS Giorgos, “Οι πολιτικές εξελίξεις. Από το Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή” *Ιστορία Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, (Der. Vasilis Panagiotopoulos), [Siyasi Gelişmeler. Goudi'den Anadolu Bozgunu'na, Çağdaş Helenizm Tarihi, 1770-200], c. 6, Ellinika Grammata Yayınları, Atina 2003.

PLOUMÍDÍΣ Spiridon G., “Συντηρητισμός εναντίον ριζοσπαστισμού: Η γλώσσα του Εθνικού Διχασμού”, *Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης: Η κορύφωση της σύγκρουσης δύο κόσμων. Ιστορική αποτίμηση 100 χρόνια μετά. Πρακτικά συμποσίου*, [“Muhafazakarlığa Karşı Radikalizm: Ulusal Ayrışmanın Dili” İki Dünyanın Çatışmasının Doruğu, Tarihi Değerlendirme, Sempozyumu Bildiri Kitabı] Selanik 03-04.10.2016, ss. 120-130.

SKOULSTOU V., N. Dimakopoulo, S. Kondi, *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη*, [Çağdaş ve Modern Tarih], c. 3, OEDB Kilindros Basımevi, Atina 1999.

Web Kaynakları <https://peiraikos-drama.gr/about>. Erişim Tarihi; 30.11.2021.

Kitap Tanıtımı

**HALİL İNALCIK, KIRIM HANLIĞI TARİHİ
ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR 1441-1700, İSTANBUL:
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2017,
ISBN:978-605-295-251-1.**

Abdullah CİNKARA*

Türk tarihçiliğinin önemli isimlerinden Halil İncık'ın, Kırım Hanlığı, Kırım Hanlığı-Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı-Rusya ilişkileri üzerine yaptığı araştırmalarının toplamı bir eserdir. Halil İncık'ın önsöz yazısından ve Hoca'nın 2016 yılında vefatından bir yıl önce eserin 2015 yılında tamamlanmış olabileceğini tahmin edebiliyoruz. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayımlanan eserin 2017 yılı Ekim ayında ilk baskısı, Kasım ayında ikinci baskısı yayımlanmıştır.

Kırım Hanlığı tarihi üzerine araştırmalar neredeyse yetmiş yıllık emeğin ürünüdür. Halil İncık, 1943'te "Viyanadan 'Büyük Ricat'e Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı" başlıklı teziyle doçentlik payesi almıştır. Eserde, birinci bölümde yer alan "Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girişi ve Ahidname Meselesi"nin ilk yayımlanış tarihi 1944 yılıdır. "Osmanlı-Rus Rekabetinin Kökeni ve Don-Volga Kanalı Girişimi" başlıklı küçük bir kitap mahiyetindeki makalesinin ilk yayımlanış tarihi 1948 yılıdır. 1952 yılında "Viyanada Bozgun Yıllarında Osmanlı-Kırım Hanlığı İş Birliği" başlıklı teziyle Profesörlük payesi almıştır. Daha sonraki yıllarda Osmanlı arşivlerinde ulaştığı yeni verilerle çalışmalarını özellikle bilimsel dergiler yoluyla yayımlamayı sürdürmüştür. Yeni belgeler ortaya çıktıkça Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı üzerine çalışmalarını devam ettirmiş, ömrünü bilime adanmış, tarihin kutbu unvanını layıkıyla hak etmiş, alanında uzman birçok tarihçi yetiştirmiş, Türk tarihçiliğinin önemli isimlerinden biri olan Halil İncık tarafından yazılan eser, kronolojik bir sırayla bütün Kırım hanlarının siyasi tarihine yer verilmemiş olmasına rağmen bugüne kadar Kırım Hanlığı üzerine yazılmış en kapsamlı eserlerden biridir.

Eser her ne kadar "Kırım Hanlığı Tarihi" adını taşısa da sadece Kırım Hanlığı için değil Kazan Hanlığı, Astrahan Hanlığı, Moskova Knezliği,

* MEB Öğretmen, abdullahcinkara@gmail.com. ORCID: 0000-0001-7608-8254.

Rusya Tarihi, Osmanlı Tarihi, Kırım-Osmanlı ilişkileri, Kırım-Rusya ilişkileri, Kırım-Kazan ilişkileri, Kırım-Astrahan ilişkileri, Osmanlı-Rusya ilişkileri üzerine araştırma yapacaklar için bir başvuru eser olduğu gibi, Kazaklar, Nogaylar ve Çerkesler için de başvurulabilecek bir kaynaktır.

Giriş bölümü Kırım Hanlığının kısa bir özetiyle başlayıp Kırım Hanlığının Teşkilatı üzerinde durulmuş. Devamında *Giray*, *Kalkay* ve *Nureddinlik* unvanları açıklanmış. *Giray*'ın; Kerey, Kirey, Kiray ve Giray şeklinde bir dönüşümle meydana geldiği ve kabile ve bir boy adından ortaya çıktığı kaynaklarla delillendirilmiş. Bütün Kırım hanları Mengli Giray'ın soyundan geldiği için Giray adını miras olarak aldıklarını görüyoruz. Günümüz Kırım Türklerinin de bayrağında da bulunan tamgayla ilgili tespitler ayrıca dikkate değer.

“Bugün Orta Asya’da Kazakların ‘orta yüzü’nü teşkil edenbeş büyük kabileden biri Kireylerdir. Bunlardan İrtiş, Sarı Su ve Çu kenarlarında dolaşan Uvak-Kireyler arasında, Taraklı adında bir şubenin bulunması dikkate değer. Kırım hanlarının da tamgasına ‘tarak-tamga’¹ denmektedir. Bu damga altın orda damgasına benzer. Tarak-tamga Mengli Giray paralarında ve 1475 tarihli yazısında görülüyor. Uluğ Muhammed’in 1428 tarihli bir yarlığında aynı damgayı görüyoruz.” (İnalçık, 2017: 28).

Kırım Hanlığında hanın veliahtına verilen kagalgay, kagalga, kalgay şekillerinde rastlanan unvanın Moğolca kelime olan ve büyük kapı anlamına gelen bagalha kelimesinden gelebileceği belirtilirken Bartold'un kalhan unvanıyla birleştirdiğini, Karamanoğulları'nın han soyundan sayılan büyük ceddinin de kalhan adını taşıdığına yer verilmiştir.² Nureddin unvanı ise Kalgay Adil Giray'ın İran seferinde esir düştükten sonra öldürülmesiyle ortaya çıkmıştır. *“Bununla beraber, Giray sülalesine*

¹ Burada şunu da ilave etmek gerekir ki aynı damga Nogay Türkleri tarafından da kullanılmıştır. Bkz. “Güllüdağ, N . (2015). Türklere Damga Geleneği ve Nogay Türklerinin Damgaları Üzerine Bir İnceleme. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi , 6 (6) , 132-150.”

² Bu konuda farklı bir açıklamayı ise Mustafa Ürekli'nin *“Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi”* isimli eserinde görüyoruz. *“Kırım kaynaklarının rivayetine göre, ‘Kalgay’ adı ilk defa Mengli Giray Han zamanında ortaya çıkmıştır: Osmanlı ordusunun bir seferine katılması emredilen Mengli Giray’a, etrafındaki beyler, yerine kimi burakacağım sorunca, o da Kıpçak Türkçesiyle, ‘Oğlum Mehmed Giray Kalgay’ diye cevap vermiştir. Buradaki Kalgay Türkiye Türkçesinde ‘kalacak’ demektir. Kıpçak Türkçesinde gelecek zaman eki -gay, -gey şeklindedir. Fakat acele ile heyecan eseri söylenmiş olan bu kelime Osmanlı sultanı tarafından ‘Mehmed Giray Sultan kalgay’ diye tekrarlanınca hoş bir hatıra eseri olmak üzere Kalgay mansıbı, veliahd karşılığı olarak kullanılmaya başlanacaktır.”*(Ürekli, 1989: 71).

mensup 40 kişiden 24'ü kalgaylıktan ve beşi muredinlikten hanlığa geçmişlerdir." (İnalçık, 2017: 38).

Eser; Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'yle İlişkileri, Kırım Hanlığı'nın Altınorda Hanlığı'nı İhya Girişimleri, Kırım Hanlığı ve Moskova Büyük Knezliği, Viyana Bozgunu Yıllarında(1683-1689) Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı, Son Dönem Kırım Hanları ve Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Yarlıklar ve Bitigler olmak üzere altı ana bölümden oluşmaktadır. Eserin Ekler kısmı ise oldukça dikkate değer ve önemlidir. Kırım hanlarının bastırdıkları paralar, Halil İnalçık'ın İngilizce makalelerine ve Viyana Milli Kütüphanesi, Şark Yazmaları bölümünde bulunan *Mehmet Giray Tarihi*'nden Bab-ı Ali'nin Kırım Hanlığına'na karşı gittiği siyaset hakkındaki yazmaya yer verilmiş.

Kaynaklar Hakkında Notlar kısmında; resmî belge külliyatlar ve kroniklerin önemi belirtilerek bunlar hakkında kısaca bilgiler verilmiş. Yine 1876 yılından 1938 yılına kadar genel tetkik eserlere yer verilmiş ve bu eserlerden eksik ve yanlış olanların belirtilmesi önemli ve konuyla ilgili yapılacak araştırmalarda yol göstericidir. Eserin sonunda Kırım'da bulunan tarihi ve kültürel eserlerle ilgili güzel bir albüm, İtalya asıllı Odesalı sanatçı Carlo Bossoli'nin 1840-1844 yılları arasında Kırım'da kaldığı zaman yaptığı 24 tablo bulunmaktadır.

Birinci Bölüm, "*Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'yle İlişkileri*" kısmında *Hacı Giray'ın ve atalarının Kırım'da bağımsız bir devlet kurma girişimleri ele alınmış ve "Hacı Giray Kırım'da atalarının hakimiyetini, bilhassa Şirin kabilesinin yardımıyla elde "* (İnalçık, 2017: 45). etmiştir. Yine bu bölümde Halil İnalçık'ın daha genç bir tarihçi iken 1944 yılında kaleme aldığı "*Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girişi ve Ahidname Meselesi*" çalışması yer almaktadır. Altın Orda'nın, Kırım'ı tekrar hakimiyeti altına alma girişimleri ve Kırım'daki Cenevizlilerle olan mücadeleler Kırım Hanlığı ile Osmanlıyı birbirine yakınlaştırmıştır. Bir zamanlar bütün Asya'yı himayesine alan Cengiz Han soyundan gelen Kırım hanlarının tabiliği padişahlar için büyük bir şeref ve şan sayıldığı vurgulanmasına rağmen, Kırım hanlığını himayesine alacak güce fazlasıyla sahip olan Fatih Sultan Mehmet; şartların olgunlaşmasını beklemiş, hanlığa karşı güç kullanmadan esir Kırım hanını Cenevizlerin zindanından kurtararak kendi rızalarıyla Osmanlı himayesine girmelerini sağlamıştır.

İkinci Bölüm, "*Kırım Hanlığı'nın Altınordu Hanlığı'nı İhya Girişimleri*" kısmında İslam Giray'ın bağımsızlık girişimleri ve faaliyetlerine yer verilerek Osmanlı Devleti'nin, İslam Giray'a karşı izlediği siyaset ele

alınmaktadır. “İslam Giray’ın katli ile Kırım bağımsızlık taraftarları silindi ve Osmanlı hakimiyeti tam anlamıyla yerleşti.”(İnalçık, 2017: 84).

“Han ve Kabile Aristokrasisi: I.Sahip Giray Döneminde(1532-1551)” başlıklı kısmın en önemli kaynağı Remmal Hoca adıyla tanınan Kaysunizade Mehmet Nidai adında tanınmış bir Osmanlı alimidir ve eserinin adı Tarih-i Sahib Giray Han’dır. Bu eser *Çingiz Han’ın Yasası ve Türesine* göre feodal kabile devleti yapısını korumak için uğraşan kabile aristokrasisi arasındaki ölümüne mücadelenin ilk elden ayrıntılı bir hikayesini sunmaktadır.” (İnalçık, 2017:86)

Kırım kabile aristokrasisinin ayrıntılı bir analizi yapılan eserde, Kırım hanlığının *karaçu* denilen 4 asil kabilenin desteğine dayandığını görüyoruz. Bu kabileler “...*hanlığın temel askeri gücünü sağlıyor ve devlet siyasetine kendi ortak çıkarlarına göre yön veriyorlardı.*”(İnalçık, 2017:87). Bu kabileler *Tarih-i Giray Han* da ise “Şirinler, Barınlar, Argınlar, Kıpçaklar ve Mangıtlar” olmak üzere beş kabile olarak belirtilmektedir. Bu kabileler hanlığa askeri kuvvet sağlamanın yanında hanlıkta siyasi olarak da etkiliydiler. Baş *karaçu* beyi Kırım Hanların evlilik yapmayı tercih ettiği Şirin kabilesinin beyi idi. Şirin beylerinin bu etkisini fark eden Osmanlı, hanlık seçimi ve yaşanan iç mücadelelerde Şirin beyleriyle iş birliği yapmışlardır. Ancak kabile beyleri kendi çıkarlarına göre hareket ettiği için “...*Şirinler taht üzerinde hak iddia edenleri ve Osmanlılara muhalefet eden hanları desteklemekte tereddüt etmemişlerdir.*” (İnalçık, 2017: 89).

III. Bölüm; “Kırım Hanlığı ve Moskova Büyük Knezliği” ana başlığı altında Osmanlı-Kırım-Rus ilişkileri ele alınmıştır. 1492-1512 arası Osmanlı-Kırım-Rus dostluk dönemidir. Moskova Büyük Knezliği’ni tehdit eden Altınordu aynı zamanda Osmanlı hakimiyetine giren Kırım için de bir tehditti. Bundan dolayı bu üç devlet arasındaki ilişkiler başlamıştır. Moskova Knezliği’nin ticari ayrıcalık ve güvenceler elde etme girişimleri de bu dönemde başlamıştır. Çünkü “*Ceneviz döneminde Rusya’nın baharat, ipekli gibi Doğu mallarını ve şarap gibi Ege bölgesi ürünlerini Kefe yoluyla aldığı biliyoruz. Aslında bu ticaret şekli Eskiçağ’a kadar gider. Moskova büyük knezi ve asiller, özellikle Bursa’nın ipek kemhaları, kadifeleri ve Ege’nin şarabından vazgeçemezleri.*” (İnalçık, 2017:108). Osmanlı’nın, Kırım’a hâkim olmasıyla ve getirilen ağır ticaret resimleri gibi sebepler Moskova için önemli bir sorundu. Bu yüzden kapitülasyonlar olarak da bilinen dost ülkelere verilen ticari imtiyazlardan yararlanmak için girişimlerde bulunmuş ancak İstanbul’a gelen Rus elçisinin knezden aldığı emre uygun olarak padişah ile knezi eşit tutmaya çalışması, eli boş dönmesine neden olmuştur. Bu dönemde Osmanlı hakimiyetini kabul

etmiş Kırım hanlarına önemli miktarda bölek ödeyen Rusların knezlerini padişahla eşit iki hükümdar olarak görmesi, her ne kadar dostluk sürecindeyseler de Osmanlıdan bu imtiyazları alamamasına sebep olmuştur. Ancak askeri olarak Rusya'nın askeri gücünün gerisinde kalan ve sürekli Rusya karşısında geri çekilen Osmanlı "... 1739'da Rusya ile bu nitelikte bir kapitülasyon antlaşması imzalanacak ve Rusya en ziyade mazhar-ı müsaade devletler arasında yer alacaktır." (İnalçık, 2017: 109).

Lehistan-Litvanya ve Altınorda baskısı altında olan Moskova, Kırım Hanlığının dostluğuna muhtaçtı. Mengli Giray'ın 1502'de Altınordu'ya öldürücü darbeyi vurması ise o günün şartlarında Kırım Hanlığı için büyük bir başarı olarak görülse de Moskova için bir dönüm noktası olmuştur. "*Çünkü Altınordu hanları daima büyük knezin efendisi olduklarını ileri sürüyor ve haraç ödenmesini istiyorlardı. Rus tarihçilerin Tatar Boyunduruğu Dönemi dedikleri dönem böylece 1502'de Kırım hanı sayesinde ortadan kalkmış oluyordu.*" (İnalçık, 2017: 110). IV. İvan zamanında Moskova Büyük Knezliği'nin Altınordu'nun yeri alma ve Altınordu'nun varisi olma siyaseti yüzünden dostluk ilişkileri yerini düşmanlığa bırakacaktır. IV. İvan, "*Altınorda hanların gerçek varisi olmak iddiasıyla 1547'de çar(ceaser, imparator) unvanını aldı ve Tatarların yazdığı yazılarda çar karşılığı olan ulug han unvanını kullanmaya başladı.*" İnalçık, 2017: 112).

Bu mücadelenin kazananının Rusya olduğunu görüyoruz. 1552 yılında Kazan'ı, birkaç yıl sonra Astrahan Hanlığını sınırları içine katmıştır. Dönemin Kırım hanı Devlet Giray, Rusya'nın bu ilerleyişine karşı amansız bir mücadeleye girişerek Moskova önlerine gelip şehrin dış mahallelerini yakmış ve bunun sonucunda *taht algan* unvanı verilmiştir. Fakat bu durum Kazan ve Astrahan'ı, Rusya'dan koparmaya yeterli olmamıştır.

Kırım Hanlığının kuvvetlerine karşı Rusya tarafından dengeleyici unsur olarak kullanılan Kazaklar ve Kazak sorununun ortaya çıkması ayrıca irdelenmiş, steplerin göçebeleri Nogaylar ve Kazak ilişkilerinin başlaması ve her iki unsuru da iki devletin yanına çekme girişimlerine yer verilmiştir. Kırım hanlığı Nogayları kendi tebaası saysa da hem kazaklar hem de Nogayları kendi safına çekme konusunda Rusların daha başarılı olduğunu görüyoruz. Rusya "*Nogaylardan çok sayıda at alıyor ve onlara kumaş vb. mamul maddeler sunuyordu. Nogaylar, açlık yıllarında Moskova'nın gönderdiği buğdayla kırılmaktan kurtuluyordu. Moskova merkezîyetçi sistemi, ekonomik geniş kaynakları ve ustaca diplomasisi sayesinde çatışmayı sonunda kendi lehine çözebilmiştir.*" (İnalçık, 2017: 118). Bu üstünlük mücadelesi sadece Kırım Hanlığına değil aynı zamanda Osmanlıya karşı da verilmekteydi. 1678-1700 Osmanlı-Rus Savaşı sadece

Ukrayna'da Osmanlı'nın iddialarının sonu olmuyor aynı zamanda “... 1700'de İstanbul'da imzalanan antlaşma uyarınca Rusya Azak'ı elinde tutuyor, Ukrayna'da Osmanlı nüfusuna son veriyor ve Büyük Petro Osmanlı padişahı ile eşit bir hükümdar olduğunu kabul ettiriyordu.” (İnalçık, 2017: 119). 15.yüzyılın sonunda saygı görmeyen Rus elçisini düşündüğümüzde bu Rusya için gerçekten büyük bir başarıydı. “Bu tarih gerçekte, Osmanlı üstünlüğünün Rus çarlığı lehine bozulduğu tarihidir.” (İnalçık, 2017: 119).

Batu Han'ın sarayını kurduğu saray şehri devletin merkezi kabul edildiği gibi kutsal bir merkez olarak görülürdü. 1450 yılından itibaren Kırım Hanlığı ve Moskova Büyük Knezliği Kazan, Astrahan ve Aşağı Volga Havzası'nı elde etmek için mücadele etmiştir. Çünkü bu bölgeleri ele geçiren güç “...bütün Doğu Avrupa'ya hâkim olma imkanını elde etmekteydi.” (İnalçık, 2017: 123).

Altınordu Devleti'nin mirası elde etme mücadelesinde Moskova'nın her geçen yıl gücünü ve ilerleyişinin, Kırım hanlığına karşı üstünlük kurmasının hatta Osmanlı karşısında da aynı başarı göstermesinin nedeni: 16. Yüzyılda Doğu Avrupa'da Egemenlik Mücadelesine Genel Bir Bakış başlığı altında çok yerinde tespitlerle açıklanmış. “...ateşli silahların ve genelde Batı teknolojisinin benimsenmesi ve ticaretin getirdiği zenginlik, bozkır bölgesindeki güçlere karşı, Moskova'nın gittikçe etkili bir mücadele yapmasına imkân verdi.”. Bu başarıyı daha üst noktalara taşıyan ise I. Petro'dur. Birçok araştırma eserde Deli Petro olarak yazılırken Halil İnalçık, neredeyse eserin tamamında Büyük Petro olarak yazmaktadır. Elbette Deli Petro mu? Büyük Petro mu? Tartışması yapacak değiliz. Ancak bu eseri okuduğumuzda göreceğiz ki Rusya'nın kaderini değiştiren en önemli isimlerden biri I. Petro'dur. I. Petro aynı zamanda Kırım Hanlığının, Osmanlı'nın, Rumeli'nin hatta bütün Türkistan'ın kaderinin şekillenmesindeki en büyük paya sahip isimdir desek hata etmiş olmayız. Onu, önceki Rus çarlarından farklı kılan ise Batılılaşma politikasını bir ölüm kalım meselesi olarak benimsemesidir. Kırım, Azak ve Karadeniz'i almak için seferler düzenleyen I. Petro, lojistik desteğinin yetersiz kalmasından dolayı istenen başarıyı elde edemiyordu. Bunun üzerine “...Hollanda'ya gitti, gemicilik öğrendi, uzmanlar getirdi ve Don Irmağı üzerinde bir donanma yaptı. O donanmayla lojistik sorununu çözdü ve ordularını güneye, Karadeniz'e sevk etme imkânı buldu, nihayet 1696'da Azak'ı aldı.” (İnalçık,2017: 124). Altınordu'nun mirası elde eden Rusya, tarihin seyrini değiştiren stratejik bir gelişmeye imza atmıştır. 19.yüzyılda da kendini Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Ortodoksların hamisi sayacak, Rumeli ve Kafkasya'yı işgale kalkışacaktır. Peki Moskova'nın

önlemeyen bu yükselişi nasıl olmuştur? İşte bu sorunun cevabını da bu eserde bulmak mümkün. Öncelikle Altınorduya, sonraları Kırım Hanlığına ve zaman zamanda Kazan Hanlığına vergi-haraç ödeyen Moskova'nın yükselmesi "...*Altınorda hanının, Moskova knezine, öbür Rus prensliklerinin vergilerini toplayıp teslim etme yetkisini vermesiyle başlar.*" (İnalçık, 2017: 25). Öncelikle ilk hedefi Altınordu'ya vergi vermemek sonra bağımsız olmak isteyen Moskova, en büyük amacına Doğu Avrupa'nın hâkimi Altınordu'nun yerini alarak gerçekleştirmiştir.

"*Karadeniz'den Orta Volga'ya kadar geniş bozkır bölgesi, bin yıldan beri atlı Türk-Moğol kavimlerinin yurdu olmuştur.*" (İnalçık, 2017:15). Slavların vatani ise daha kuzeydeki ormanlardı. "*Bozkır bölgesi bir Türk yurdu olup, Kazan iki bölge arasında aracı olarak ticarete ilerlemiştir.*" (İnalçık: 2017: 125). "*Altınordu içinde bir grup olan Moğollar, Türkler arasında Türk dilini benimsediler, Türkleştiler; fakat kendi Tatar adlarını bölgedeki tüm Türk kavimlerine ad olarak verdiler.*" (İnalçık, 2017: 126). Bozkır bölgesinin özellikle bir Türk yurdu olduğunun altını çizen İnalçık, Tatarlar Moğol mu? Türk mü? sorusunun cevabını da dolaylı olarak verdiği gibi Tatar kelimesinin Türklere nasıl intisap ettiğinin de net bir şekilde ortaya koymuştur.

Eser, tarihi olarak Rus-Osmanlı ilişkilerinin ve rekabetinin başlamasını ayrıntılı şekilde ele alırken, Osmanlının Don-Volga Kanalı girişimin sebepleri de açıklanmaktadır. Rusya, Kazan, Astrahan ve Sibir hanlıklarını ele geçirmekle kalmamış Nogayları, Kazaklar ve Çerkesleri de kendine tabi kılarak egemenlik nüfuz ve sahasını Kafkaslara ve Karadeniz'e taşımıştır. Bu olaylara ve Rusya'nın bu başarısına Halil İnalçık'ın yorumu şöyledir: "*Doğu Avrupa tarihinde Yeniçağın hakiki başlangıcı sayılmalıdır.*" Diyerek Kırım Hanlığın, Altınordu'nun mirasına sahip çıkma mücadelesini kaybettiğini belirtmektedir. "*En az 1300 yıldır bir Türk yurdu olan Doğu Avrupa steplerinde egemenlik Ruslara geçiyordu. Bu aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeyde seksen yıldır izlediği denge siyasetinin de yıkılması ve Karadeniz'in doğrudan doğruya tehdit altına düşmesi demektir.*" Nitekim geçte olsa yaklaşan Rusya tehlikesi fark edilmiş, Türkistanlı hacıların da şikayetleri artınca, Sokulu Mehmet Paşa'nın planladığı Astrahan seferine Müslümanların halifesi olan padişah da onay vermiştir. Ancak eserde dikkatimizi çeken bir detay vardır. Bu da Sokullu'dan önce bu sefer Semiz Ali Paşa tarafından düşünülmüştür. Sonraki süreçte durumun ciddiyetini fark eden Sokulu padişahı ikna etmiştir. Üstelik bu seferin başka bir önemi; başarılı olunursa doğuda sürekli mücadele edilen Safevî Devletini arkadan da kuşatma imkânı sağlayacaktı. Ancak işler planlandığı gibi gitmemiş ve karşılığında

savaşacak herhangi güç çıkmamasına rağmen başarısız bir girişim olarak tarihteki yerini almıştır. Eserde Astrahan seferinin başarısızlıkla sonuçlanmasının sebepleri ve sonrasında yaşananlar ayrıntılı şekilde anlatılmıştır.

Kırım hanları için en zor şey Kırım aristokratları ile Osmanlı sarayı arasındaki dengeyi sağlayabilmektir. Çoğu zaman karaçu beyleri ve mirzaların istekleri ile Osmanlının Kırım hanlarından istekleri farklı olabiliyordu. Han, padişahın emrine uymazsa tahtan olabiliyor, beylerin isteklerini göz ardı edince ülkede kargaşa ve iç savaş çıkıyor yine tahtından olabiliyordu. Bu yüzden bu dengeyi sağlayabilen hanlar, Kırım hanlarının en büyüklerinden sayılmıştır. Örneğin Halil İnalçık'a göre Gazi Giray, Kırım hanlarının en büyüklerinden biridir. "... yirmi yıl süren hanlığında, İstanbul'un emirlerine her zaman boyun eğmeyen Kırım aristokrasisi ile hanlığa sıradan bir eyaleti gibi hükmetmek isteyen İstanbul sarayı arasında dengeyi koruyabilmiş olması büyük bir başarı sayılmalıdır." (İnalçık, 2017: 196).

Osmanlı'ya ve hanlığa kuzeyden gelen saldırılar Ruslardan önce Kozaklar tarafından yapılmıştır. İnalçık, Zaporog ve Don Kazaklarının saldırılarının daha 16.yüzyılda başladığını belirtmektedir. 1614 yılında Kazakların saldırılarının Anadolu ve Kafkasya kıyılarına kadar ulaşması ve 1620'de şiddetlenerek devam etmesine İnalçık'ın yorumu şudur: "*Karadeniz'in bir Osmanlı Gölü olduğu efsanesi tarihe karıştı.*" (İnalçık, 2017: 201). Kazak saldırılarının buralarla sınırlı kalmayıp İstanbul sahillerine ulaştığını, halk arasında büyük korku ve endişeye neden olduğunu görüyoruz. "*Rus tarihçileri, Kazakları Doğu Slavlarının kurtarıcısı diye anarlar.*" (İnalçık, 2017: 201). Bunun da başlıca nedeni Kırım hanlarının Moskova'ya kadar olan akınlarını düşündüğümüzde Kazakların bu cüretkâr akınları Osmanlı ve Kırım Hanlığı hayli uğraştıran sorunlardan olmuştur.

IV. Bölüm; Viyana bozgunu yıllarında Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı ele almaktadır. Osmanlı tarihinde bazı önemli olaylar vardır ki, bunlardan bazıları devleti bunalım dönemine soktuğu gibi bazıları da devleti yıkılmanın eşiğine getirmiştir. Girit seferi de bunlardan biridir. Osmanlı için Girit'in alınması bunalım dönemlerinden birinin sona ermesi olmuştur. Deşt-i Kıpçak(Ukrayna) sorunu devleti uzun süre meşgul eden meselelerden biridir. "... *Kazakların esas rol oynadığı bu bölgede, devlet karşısında ilkin Lehistan'ı sonra Rusya'yı bulacaktı.*" (İnalçık, 2017: 216). Bir diğer önemli konu ise Orta Avrupa'daki savaşlardır. Uzun yıllar süren bu savaşlar yüzünden devlet adamları Kuzeyden gelebilecek tehlikeleri göz ardı etmiş yahut bazı devlet adamları yaklaşan tehlikeyi görebilecek yeteneğe sahip olmadıklarını söyleyebiliriz. "*Bu harp sonunda*

imparatorluğun ve hanlığın bir daha belini doğrultamayacak şekilde göçüşü, Habsburgların Balkanlar'a, Rusların Kırım'a ve Karadeniz kapılarına kadar getirtmiştir." (İnalçık, 2017: 217).

Eserde, Viyana seferi öncesi ve sonrasıyla ilgili birçok önemli bilgi mevcuttur. "Avrupa'nın Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra askerlik tekniklerinde ve silahlarda kaydettiği ve Türk tehlikesi karşısında bütün Hıristiyan Avrupa'nın gösterdiği dayanışma karşısında bu girişim, tamamıyla ters bir sonuç vererek bütün Macar-eli Habsburgların eline düşecektir. Osmanlı ordusuna 100.000 atlı askerle katılan Kırım Han'ı Murad Giray, "... askerleriyle Viyana'dan altı saat uzakta Tulln Köprüsü'nü (İskender Köprüsü) korumayla görevlendirilmişti." (İnalçık, 2017: 230). Düşmanın suyu geçmesine müsaade ettiği için, buradaki yenilginin suçu bazı eserlerde Kırım Tatarları gösterilmektedir. Ancak eserde bunun böyle olmadığı tüm teferruatıyla ele alınarak izah edilmektedir. Kara Mustafa Paşa, Kırım hanı başta olmak üzere neredeyse bütün Osmanlı paşalarıyla da arası açılmıştı. Savaş planının yapıldığı toplantılarda dahi Kara Mustafa Paşa'dan farklı görüş bildiren paşanın garezini üzerine çekiyordu. Osmanlı ordusunun en yaşlı paşalarından olan İbrahim Paşa ve Murad Han dışında farklı bir planı ortaya sürecek cesareti olan da olmamıştı. Nihayetinde yenilgiden sonra Kara Mustafa Paşa tarafından öldürtülenlerden biri de İbrahim Paşa'ydı. Kırım ordusu hafif süvari olduğu için ateşli silahlarla donatılmış yaklaşan büyük bir düşman ordusu karşısında tutunamayacaklarını, acil yardım gönderilmesini yahut çekilip güç birliği yapılarak bir meydan savaşı yapılmasıyla zafer kazanılabileceği; şeklinde gönderdiği onlarca uyarı cevapsız kalmıştı. Ayrıca "*Kendi yurtları Kazak ve Rus tehdidi altında bulunurken, yüzlerce kilometre ötede, bir yandan İran'da öte yandan Orta Avrupa'da dövüşmek üzere çağrılan bu süvarilerin çoğu için bu savaşlar, öyle görünüyör ki, başlıca ganimet toplamak için bir araçtır.*" (İnalçık, 2017: 232). Nitekim güçlü birleşik ordusu karşısında Osmanlı ordusu duramamış acı bir mağlubiyet yaşamıştır. Zaferden sonra farklı devlet ve milletlerden oluşan düşman ordusu anlaşmazlık içine düşmeseydi ve kaçan Osmanlı ordusunun peşine düşseydi çok daha vahim sonuçları olabilirdi. Hali İnalçık'ın Viyana Seferi'nin ölmez tarihçisi dediği Şilahdar şöyle diyor: "*Bir mertebe sığınlık ve musibet-i kübra vaki' oldu ki, devlet zuhurundan beru böyle bir hezimet sebkat etmemiştir.*" (İnalçık, 2017: 233)

Avusturya, Lehistan ve Venedik Cumhuriyeti tarafından kurulan sonra Malta'nın da dahil olduğu haçlı süsü verilen "Mukaddes İttifak"a Osmanlıyla birlikte Orta Avrupa'da kılıç sallayan Kırım hanlığının etkinliğini azaltmak için ittifaka Rusya da davet edilmiştir. İttifakın

kurulması için büyük gayretler gösteren Sobieski, Ruslara şöyle yazmaktadır: *“Osmanlıları Avrupada’dan kovmak günü gelmiş ise bu, ancak bugündür.”* Kuşkusuz Kırım Hanları içinden en büyük olmasa da en büyük olmaya aday I. Selim Giray’dır. *“Osmanlı İmparatorluğu, Hıristiyan Avrupa’nın her taraftan saldırısı karşısında bir ölümlük kalım günü yaşıyordu; bu cenk ne Osmanlılar ne de Kırım içindir; her ikisinin bekası içindir. Selim Giray’ın bu varlık uğraşısında, Kırım ile Osmanlı arasındaki dayanışmayı herkesten daha derin kavradığına kuşku yoktur.”* (İnalçık, 2017: 247). İnalçık’ın, Kırım tarihi üzerine en sağlam eseri yazmıştır dediği Rus münevveri V.D. Smirnov da aynı görüştedir.

Rusların da mukaddes ittifaka dahil olması ve I. Petro’nun kendinden sonra Rus devletinin milli politika olarak benimseyeceği hedefleri, Kırım’ı tehdit etmeye başlamıştır. 1687 ve 1689 yıllarında iki büyük sefer gerçekleştirdiler. Kırım Hanlığı kuzeyde Rus, Kazaklara ve Lehistan’a karşı mücadele veriyor hem de Avrupa’da Osmanlı’nın akıncı kuvvetlerini oluşturan önemli bir güçtür. Rus tehlikesi büyüyerek devam etmektedir. Bu taraftan da Macaristan’da Osmanlı’nın aldığı bozgunlar devam etmektedir. Halk huzursuzdur. Bazı yeniçeri kuvvetleri ve Celali kuvvetleri devlete isyan bayrağı çekmişti ve bunları durdurabilecek herhangi bir güç yoktu. *“... o zaman imparatorluğun kuşkusuz en nüfushu askeri ve siyasi kişisi durumuna gelen I. Selim Giray, kendisinden sonra gelenlerin körü körüne ve uğursuz bir şekilde yapacakları gibi, durumdan yararlanarak bağımsızlık yoluna sapacak yerde, Osmanlılarla hanlık arasındaki alınyazısı birliğini kavramış bir devlet adamı sıfatıyla, imparatorluğun yardımına koşmayı bir görev sayıyordu. Devlet, tarihinin bu en sıkıntılı anında bu ‘alıcenab gazi hanoğlu han’ı bir kurtarıcı gibi karşıladı.”* (İnalçık, 2017: 271). İşte böyle bir dönemde kendi ordusuna güvenen Kırım hanı gerçekten devletin biricik dayanağı ve kurtarıcısı olmuştu. Asiler cezalandırılmış, Avrupa’da tekrar zaferler kazanılmaya başlanmıştı. Sonraki yıllarda I. Selim Giray ve Fazıl Mustafa Paşa’nın gayretleriyle savaşlar bir nevi Osmanlı’nın lehine dönmüştür. I. Selim Giray ilerleyen yaşı ve hastalığından ötürü hanlıktan çekilince, II. Saadet Giray han olmuştur. Fazıl Mustafa Paşa’nın Sırankamen yenilgisinde şehit düşmesi ve ordunun mağlup olmasının sebebi olarak Kırım ordusunun Rus tehlikesinden geç gelmesi gösterilmiş ve II. Saadet Giray görevden alınmıştır. I. Selim Giray’ın üçüncü hanlık zamanında da Rusya, Lehistan ve Kazaklarla olan mücadeleyi başarıyla devam ettirmiştir.

Rus tehlikesi her geçen yıl daha ciddi hal almaktadır. Bunun üzerine I. Selim Giray Osmanlı sarayına elçi göndererek: *“Kırım’ın Rusların eline geçmesi olasılığı bulunduğunu, kendisinin ve kalgayının kesin şekilde*

Kırım'da kalması, Ferahkerman, Çungar, Ribat ve başka yıkılmış ve boş kalmış kalelerin onarılarak içlerine Osmanlı askeri yerleştirilmesi gerektiğini bildirdi.” (İnalçık, 2017: 306). Kırım hanının özellikle kendi kalelerine Osmanlı askerleri yetiştirilmesini istemesinin amacı Kırım ordusunun ateşli silahlardan mahrum olmasıydı. Osmanlı, Kırım'ın daha da güçlenip, bağımsız olur endişesi hanlık ordusunun ateşli silahlardan mahrum kalmasına neden olmuştu. Oysa özellikle I. Petro'dan sonra Rus ordusu Avrupa'dan getirttiği silahlar ve mühendisler sayesinde ateş gücü yüksek bir orduya sahip olmuştu. Bu durumda Kırımın hafif süvari ordusu, Osmanlının ateş gücü desteği olmadan Ruslara karşı koymasına imkân yoktu. Ancak bütün uyarıları ve isteklere rağmen bu dönemde hanlık imparatorluktan beklediği desteği ve ilgiyi görememiştir. Bu da Azak kalesinin düşmesindeki en önemli etkenlerden biridir. “Karadeniz'in anahtarı durumunda Azak'ın ve onun gibi tarihlerimizde o kadar önemli yer tutmayan, fakat her biri Rusların Karadeniz'e inmesinde bir basamak olan hanlığa ait birçok kalenin düşmesi, bu savsaklamaların bir sonucu olmuştu.” (İnalçık, 2017: 318). Osmanlı ise kuzeyi ihmal ettiği gibi 16 yıl boyunca bütün enerjisi ve maddi olanakları seferber ettiği Avrupa'daki savaşına hiçbir kazanım elde edemeden Karlofça Antlaşması'yla son verdiğini görüyoruz. Rusya'nın istekleri ise daha ağır olduğu için İstanbul Antlaşmasıyla uzlaşmaya varılabilecektir. “Bu antlaşmanın en önemli tarafı, Azak Denizi üzerinde önemli bir Osmanlı kalesinin Ruslara bırakılması ve Rusların Kırım karşısında her türlü bağımlılıktan kurtularak Osmanlı Devleti ile aynı derecede bulunduğu kabul edilmiş olmasıdır. Bu nedenle antlaşma Osmanlı-Kırım-Rus ilişkileri tarihinde bir dönüm noktasıdır.” (İnalçık, 2017: 330). Hatta İnalçık, bu savaşların Kırım Hanlığı için daha ağır sonuçları olduğu görüşündedir. “Altonordu Hanlığının en kuvvetli mirasçısı olan ve Moskova Devleti'nden aynı vergileri almakta devam eden Kırım Hanlığı da sonuçta şimdi bu devlet karşısında, kolayca yutulabilecek ikinci derece ufak bir devlet durumuna düşüyordu. Bunu gerçekleştirmek için esasen Rusya şimdiden pek uygun bir durum hazırlanmıştı. Azak üssü elindeydi ve kendi emrine giren Kazaklar ve Kalmuklarla Kırım'ı her taraftan sarmıştı.” (İnalçık, 2017: 337-338).

Eser Orta Avrupa meselesinde Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığının durumu ele aldıktan sonra V. bölümde, 1770 yılına kadar hanlık yapan son Kırım hanların tarihine kısaca değinmektedir. Burada da gördüğümüz durum önceki yıllardan pek farklı değildir. Güçsüzleşen bir Kırım Hanlığı ve Avrupa'daki ve Rusya olan mücadelelerini kaybeden ve hanlığın yardımına koşamayan bir Osmanlı Devleti vardır. Bu yıllardan sonraki süreci ise eserin başında Halil İnalçık, Kırım Hanlığının kısa bir

özetini yapmıştı orada bulmamız mümkün. Öncelikle Hanlığın bağımsız olmasını sağlayan Rusya kısa bir süre sonra da Kırım'ı ilhak edecektir. Yaş anlaşmasıyla Dinyester'e kadar olan araziler Ruslara bırakılmış, bu bölgeleri Rusya kesin olarak "... 1812'de Bükreş Antlaşması ile ele geçirdi. Böylece Kırım Hanlığı'na tabi Türk-Müslüman nüfusunun yaşadığı bütün memleketler Rus hakimiyeti altına girmiş oldu." (İnalçık, 2017: 16).

Eserin VI. Bölümünde Kırım Hanlığı kadı sicilleri, yarlıklar ve bitiglere yer verilmiş. İnalçık, burada belge, yarlık ve bitiglerin orjinallerinden birer örneğe yer vermiş ve haklarında da kısaca özet bilgi vermektedir. Yeni keşfedilen yazılı kaynaklarla ilgili kısım ayrıca önemli ve bu alanda araştırma yapacaklar için yol gösterici mahiyettedir. "*Kırım'ı istila eden Rus ordularının hanlık merkezi Bahçesaray'da Kırım Tatar kültürüne ait eserleri, bu arada kütüphaneleri ve arşivleri kasten yaktıkları biliniyor.*" (İnalçık, 2017: 362). Bu yüzden sonradan orijinalinin ya da kopyasının korunduğu kaynakların ortaya çıkması, bütün yazılı öğeleriyle yok edilen bir tarihi ve kültürü düşündüğümüzde oldukça kıymetlidir. Bunlardan biri St. Petersburg'da Etnografya Müzesi Türk-Tatar bölümünde, Kırım kadı mahkeme sicilleri ve Hüseyin Kefevi'nin Raznama adlı eseridir. Saklanarak korunan önemli bir diğer eser ise Kırım Hanlığı'na ait bazı belgelerden oluşan 61 ciltlik koleksiyondur. "*Kırım Devlet Arşivi Müdürü Stepanova Antonina'nun anlattıklarına göre, Mayıs 1944'de Kırım Tatarlarının toptan sürgün edilmesiyle beraber, Tatarlara ait her çeşit kültür kalıntılarının da yok edilmesi için gizli emir gönderilmiş; o zaman koleksiyon, Kırım Devlet Arşivi'ne getirilmiş. O dönemden 1992 yılına kadar kutular içinde saklanmış.*" (İnalçık, 2017: 362). İnalçık, bu koleksiyondaki bazı ciltlerin eksik olduğu ve koleksiyonun tamamının fotokopi olduğunu ancak okunacak durumda oldukları belirtmektedir.

Son olarak hacimli bir eser olmasına rağmen okuyucu yormayan akıcı bir anlatıma sahip olan eserde, okuyucular ve araştırmacılar için eserin tek olumsuz yönü dipnotların olmayışıdır. Dipnot ve İnalçık'ın notları sayfa 489'dan itibaren verilmiştir. Eğer bu notlara bakmak isterseniz, öncelik bu sayfadan itibaren okuduğunuz konu başlığı sonra da numarasını bulmanız gerekmektedir. Bir bölümü okurken her defasında onlarca kez konularla notlar arasında mekik dokumak okuyucu yormaktadır. Umarım eserin yeni baskısı yapılacağı zaman editörler bu durumu göz önünde bulundurur.

Kaynaklar

Cinkara. A., (2021). Halil İnalçık, Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, ISBN:978-605-295-251-1.. ANKARAD, 2(4), 535-547.

GÜLLÜDAĞ, N. “Türklerde Damga Geleneği ve Nogay Türklerinin Damgaları Üzerine Bir İnceleme”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* , 6 (6) (2015) , 132-150.

İNALCIK, H., *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

ÜREKLİ, M., *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441- 1569)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989.

Kitap Tanıtımı

DAVID WILSON, SUPPRESSING PIRACY IN THE EARLY EIGHTEENTH CENTURY: PIRATES, MERCHANTS AND BRITISH IMPERIAL AUTHORITIES IN THE ATLANTIC AND INDIAN OCEANS, WOODBRIDGE: THE BOYDELL PRESS, 2021, ISBN: 978-1783275953.

Hasan SAYBİR*

Korsanlık hem erken modern dönem de hem de modernitenin ayak seslerinin duyulmasıyla günümüze kadar geçen süre zarfında idari yapıların, tüccarların, sivil halkların ve dolaşım halinde olan diğer zümrelerin karşılaştığı bir korku ve tehdit unsuru olarak kendisini göstermiştir. Nispeten kapalı bir deniz olan Akdeniz’de korsanlığın nasıl cereyan ettiği ve hangi dinamiklere sahip olduğuna dair önemli çalışmalar olsa da bunun daha geniş bir sahada, okyanusta, ne ölçüde geliştiği ve devletlerin bunlara karşı hangi koşullar altında karşılık vermeye çalıştığı hâlâ önemini korumaktadır. Bu anlamda Dr. David Wilson’ın *Suppressing Piracy in the Early Eighteenth Century* üst başlıklı çalışması 1716-1726 yılları arasındaki Karayip, Afrika, Hint Okyanusu ve Kuzey Amerika’daki korsanlığı mercek altına yatırması bakımından literatürde özel bir yere oturmaktadır.

Wilson’ın doktora tezine dayanan ve tezindeki araştırmaları geliştirerek hazırladığı çalışmada savunduğu temel argüman Britanya’nın iddia edilen aksine korsanlıkla mücadelede parçalı, geçici ve mahalli ölçüde mücadele edebildiğidir. Hakim literatürdeki düşünceleri ve bunların dayanakları çalışmasının başında ortaya koyan yazar Archivo General de Indias, Bank of England Archives, British Library, The National Archives gibi çok sayıda arşiv ve kütüphanede çalışarak imparatorluk merkezi olan Londra’dan bu bahsedilen dört coğrafyaya giden kararları, yerel idarecilerin ve devlet görevlilerinin geri cevaplarını birbiriyle mukayese

* Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hasansavbir@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4089-4494.

ederek teorik-pratik arasındaki ilişkileri sorgulamış ve tüm bu veriler ışığında kraliyet donanmasının korsanlıkla mücadelede yetersiz kaldığını ve onların korumasız halde bıraktığı yerlerle mahalli güçlerin ve sömürge aktörlerinin lobi çıkarları ve ticari gerekçelerle korumalar yapmak zorunda kaldıklarını iddia etmiştir. Bunu yaparken de kitabını sistematik olarak yedi bölüme (Giriş ve Sonuç hariç) ayırmıştır.

Giriş kısmı eserin araştırma sorularının ve argümanın açıklanmasına tahsis edilmiştir. Bunun dışında deniz hukukuna dair tarihsel bir alt yapı oluşturmak adına Tordesillas Antlaşması'ndan başlayarak ana hatlarla bilgiler verilmiştir. Bu temel bilgilerden sonra 17. yüzyılın ikinci yarısındaki korsanlık faaliyetleri, imparatorluğun buradaki yaptırımları ve ilerleyen kısımlarda detaylı incelenecek olan korsan üstleri hakkında açıklamalar yapılmıştır. Bu sayede asıl araştırma dönemi olan 1716'dan önce Karayipler, Hint Okyanusu ve Atlantik'teki durum hakkında okurlar bilgilendirilmiştir. Giriş kısmı kaynakların hangi veri grubu içerisinde ve ne tür bir hiyerarşisi ve bilgi akışı içerisinde olduğuyula sonlandırılmıştır. Bunu açıklamak için kullanılan kavramlara yer verilebilir: “*Centre*” Londra'daki büroların ürettiği belgeler ve buradan giden stratejik kararlardır. “*Peripheral centres*” ise Atlantik ve Hint Okyanusu gibi tüccar gruplarının yazışmalarını ifade etmektedir. Nihayet son bilgi kanalı ise “*peripheral margins*” yani kaptanların ve denizcilerin elinden çıkan ve bölge hakkında bilgiler veren raporlarıdır. Wilson, ilerleyen bölümlerde bu üç bilgi kanalı arasındaki geçişlerin tutarlı veya ihtilafli yanları tetkik edecektir. Daha açık ifade etmek gerekirse, söz gelişi merkez bir bölgeye bir karar/emir bildirdiğinde onun uygulandığı veya uygulanmadığı sorusu, aynı şekilde mahalli bir idareciden giden rapor dahilinde Londra'nın korsanlara karşı tavrını değiştirebilecek yeni bir gündemin ortaya çıkması gibi bu üç bilgi kanalı arasındaki geçişlilik değerlendirilmiştir.

Birinci Bölüm Karayiplerdeki denizcilik faaliyetlerine ve korsanlığa ayrılmıştır. Bu bölümde Jamaika başta olmak üzere belli başlı yerlerdeki korsanlık faaliyetleri, bunların bölge ekonomisine etkileri açıklanmıştır. Bölgedeki İspanyol figürlerin de işin içine dahil olmasıyla farklı bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Londra'dan Hamilton ve Handasyd isimli valiler bölgeye tayin edilmiştir. Böylece Jamaika ile Londra arasındaki yazışmaların nezaretinde buradaki gelişmeler derinlemesine incelenmiştir. Tüm bu faaliyetlerin neticesinde buradaki denizcilerin Atlantik ve Hint Okyanusu'na göç ettirilmesi olgusu ortaya çıkmıştır ki bu da devam eden

Saybir, H. (2021). David Wilson, *Suppressing Piracy in The Early Eighteenth Century: Pirates, Merchants and British Imperial Authorities in The Atlantic and Indian Oceans*, Woodbridge: The Boydell Press, 2021, ISBN: 978-1783275953.. ANKARAD, 2(4), 549-554.

bölümlerde Atlantik'in ve Hint Okyanusu'nun incelendiği kısımlarda detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

İkinci bölüm Karayipler'deki ticaretin korunması için girişilen faaliyetlerin incelenmesine tahsis edilmiştir. Burada Londra'nın kararlarına bağlı olarak atılan adımlar incelenmiştir. Bu bölümde vurgulanan esas nokta imparatorluğun korsanlarla topyekun bir mücadeleye girişmemesidir. Bunun arka planını inceleyen yazar, bu gibi konjonktürel siyasete bağlı değişkenlerin dışında hastalıklar, gemi formu, yiyecek ve içecek maddeleri gibi diğer etkenlere de dikkat çekmiştir. Örnek vermek gerekirse, bilinen denizci hastalığı iskorbüt, bunun hâricinde tifo ve tifüs gibi hastalıklar, tuzlu besinlerin denizcilerin sağlığına etkisi, yıpranmış kıyafetlerdeki parazitleri transatlantik bir seyahatin zorlukları gibi birçok faktör de denkleme dahil edilerek kapsamlı bir analiz yapılmıştır. Tüm bunların dışında yerel kontrollerdeki eksiklikler, merkezden gelen ve gerçeğe uygun olmayan katı talimatlar, bazı zamanlama aksaklıkları sebebiyle korsanlara karşı etkili bir savunmanın yapılamadığı gösterilmiştir. Sonuç olarak Britanya'nın Avrupa dışındaki bir alandaki (*extra-European speaces*) koruma alanının zafiyetleri gözler önüne serilmiştir.

Wilson, çalışmasının üçüncü bölümünü 1718'de Bahamalar bölgesine kraliyet valisi olarak atanan Woodes Rogers'ın faaliyetlerine ayırmıştır. Bölüm başında bütünlüğü sağlamak adına 17. yüzyılda Bahamalar'daki süreçten ve Rogers'ın önceki etkinliklerinden bahsedilmiştir. Bu kısımdan bir yerel idaresinin gözünden o bölgedeki faaliyetler ve yaşanan zorluklar incelenmiştir. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de idarecinin dilekçe ve raporlarından alıntılar yapılarak okurlara kaynağın sesini duyma şansı da veren yazar, Rogers döneminde imparatorluk otoritesinin Bahamalarda ve New Providence'da yeniden sağlandığını göstermiştir. Burada ekonomik çıkar elde etmek isteyen özel yatırımcıların da onunla müşterek hareket ettiğine işaret edilmiştir. Neticede bölgeye atanan yerel bir vali üzerinden oradaki korsanlığa geri dönebilecek denizciler için de farklı bir istihdam alanı kurulması ve Rogers'ın kendi ekonomik imkanlarıyla yaptığı işlerin hikayesi detaylı bir şekilde izah edilmiştir.

İlk üç bölümde Karayiplerdeki ve Bahamalardaki korsanlık aktiviteleri ve bunlara karşı yapılanlar incelendikten sonra Dördüncü Bölüm'de mercıklar Kuzey Amerika'ya kaydırılmış ve oradaki korsanlığın izi sürülmeye başlanmıştır. Buradaki tablonun ise daha farklı olduğunu ileri sürmüştür. Karayiplerde neredeyse tamamı kraliyet idaresine bağlı bir kontrol mekanizması varken Kuzey'de ise hem kraliyete hem de kolonilere

Saybir, H. (2021). *David Wilson, Suppressing Piracy in The Early Eighteenth Century: Pirates, Merchants and British Imperial Authorities in The Atlantic and Indian Oceans*, Woodbridge: The Boydell Press, 2021, ISBN: 978-1783275953.. ANKARAD, 2(4), 549-554.

bağlı bir yapı mevcut olduğuna işaret edilmiştir. Kraliyet, gelen şikayetlere binaen Virginia, New England ve New York'a bazı savunma güçleri gönderse de buradaki asıl etkin gücün yerel kolonilerin savunmaları tarafından oluşturulduğu görülmüştür. Sonuç itibariyle yerel kolonilerin kendi iktisadi çıkarlarından dolayı buradaki korsanlık aleyhindeki faaliyetleri yürüttükleri ifade edilmiştir. Yazar bununla da yetinmeyerek bölüm içinde zaman zaman Karayiplerdeki durumla Kuzey Amerika'dakini kıyaslamaya çalışmıştır. Wilson kitabın başındaki argümanını Karayiplerde olduğu gibi Kuzey Amerika bölümünde de tekrarlamıştır: İmparatorluğun topyekun ve kalıcı bir korsanlık stratejisi yoktur.

Kitabın Beşinci Bölüm'ünde ise Batı Afrika'daki korsanlık ve köle ticareti bahsi etraflı bir şekilde incelenmiştir. Wilson, bilhassa 1719 ile 1720 yıllarında korsanlığa karşı iki önemli grubun faaliyetlerini ön plana çıkartarak bu dönemi irdelemiştir. Bunlar bağımsız köle tüccarları (*independent British slavers/separate traders to Africa*) ve Britanya Kraliyet Afrika Kumpanyası'dır (*British Royal African Company*). Bunun hâricinde dış etkenler olarak söz gelişi -kitabın başında da bahsedilen- 1713 Utrecht Barışı'nı telafi etmek için İspanya'nın başlattığı ve özellikle İngilizler ile çetin mücadelelerin yaşandığı 1718-1720 "Dörtlü İttifak Savaşı" (*War of Quadruple War*) bu bağlamda bir örnek olarak verilebilir. Bunun haricinde niceliksel bilgileri daha sistematik olarak ifade etmek için yazar bu bölüme altı adet tablo eklemiştir (ayrıca kitabın Ekler kısmında da birçok sayıda tablo ve liste mevcuttur.). Sonuç itibariyle Britanya Kraliyet Donanması, her ne kadar -ifade edildiği üzere- köle tüccarlarıyla ittifaklar kursa da bölgede korsanlara karşı kalıcı bir varlığının olduğu söylenemez; bunun yerine hayati bölgelerde nispi bir hakimiyet sağlandığı görülmüştür. Bu bölüm tenkit edilebilecek bir husus olarak Amerika kıtasındaki yer isimlerine aşına olan okurun aynı bilgisinin Afrika'daki yer isimleri için de geçerli olduğu kanısı olabilir. Her ne kadar çalışmanın içerisinde yedi adet harita olsa da bunlar kitabın başlangıç kısmında yer almaktadır. Dolayısıyla konuyla ilgili mülahazaların verildiği kısımdan bağımsız bir yerde konumlandırıldığı için bazı yer isimlerinin takibi zorlaşmıştır. Bununla birlikte araştırmacı temel tezinin Batı Afrika için de geçerli olduğunu ispatlamıştır.

Altıncı Bölüm'de gözler çok daha farklı bir coğrafyaya, Hint Okyanusu'na, çevrilerek korsanların ve buna karşı olarak merkezi donanma ile yerel güçlerin etkinlikleri araştırılmıştır. Yazar, bölümün başında daha Birinci

Saybir, H. (2021). David Wilson, *Suppressing Piracy in The Early Eighteenth Century: Pirates, Merchants and British Imperial Authorities in The Atlantic and Indian Oceans*, Woodbridge: The Boydell Press, 2021, ISBN: 978-1783275953.. ANKARAD, 2(4), 549-554.

Bölüm'ün sonuç kısmında açıkladıklarını okurlara hatırlatarak bölümler arasındaki bağlantıları kurmaya çalışmıştır. Buradaki önemli husus 17. yüzyılın son on yılı içerisinde bazı Atlantik korsanlarının Hint Okyanusu'na giderek Arap Yarımadası ve Hindistan arasındaki ticarete bazı gemileri avlamak için üstler edindikleridir. Bu kısımda İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın (*British East India Company*) ile merkez arasındaki yazışmaların dışında bunların Atlantik'teki bağlantıları ve yazışmaları da titizlikle incelenmiştir. 1720 ve 1721 yıllarında bölgeye gönderilen gemiler ve kumpanyanın onlara nezaret etmesi sonucunda Kraliyet Donanması'nın bölgedeki aktiviteleri ve korsanlığın durumu tetkik edilmiştir. Sonucunda yerel şirketlerin de etkisiyle bölgede göreceli bir başarı elde edilmiştir. Buna bağlı olarak buradaki korsanlar Atlantik'e dönmeye teşebbüs etmiştir. Dolayısıyla askeri yapı ve ekonomik çıkarlar arasındaki ilişkiler öne çıkmış ve bu sayede kısmen bir hakimiyet tesis edilmiştir. Her ne kadar bu bölümde de açıklayıcı bir tablo olsa da haritalara dair durum yine geçerlidir!

Çalışmanın yedinci ve sonuncu bölümü ise Atlantik korsanlığının 1722'den sonra Britanya ticareti üzerindeki azalmaya başlayan etkisinin analiz edilmesine ayrılmıştır. Her ne kadar ilk bakışta yeniden Atlantik'e yani başlanılan yere dönülüyor izlenimi verse de Atlantik-Hint Okyanusu ve yeniden Atlantik'e dönme girişiminde bulunan korsanların incelenmesi bakımından bu bölüm tamamlayıcı olmuştur. Bir benzetme yapmak gerekirse, Wilson adeta bir çember çizerek başından beri peşinden gittiği bu aktörlerin son faaliyetlerini ve ortadan kayboluşlarını da incelemiştir. Burada vurgulanan asıl nokta her bir bölümde incelenen kolektif önlemlerin korsanlıkta düşüşe sebebiyet verdiğidir. Ancak bunun dışında farklı etkenlerin de olması gerektiği sorusu sorularak "piratlık" motivasyonunu düşüren diğer koşullar da ele alınmıştır. Sonuç olarak 1716 ve 1721 yılları arasında yoğun olan korsanlığın 1722'den sonra azalmaya başladığı ve Atlantik kıyılarında korumasız yerlerde sıkışıp kaldığı ifade edilmiştir. Bunun hâricinde yazar, halka açık olarak yapılan korsan infazlarını, cesetlerinin teşhir edilmelerini denizcilerin yeni korsanlar olarak yerlerini almalarını yani korsanlaşmalarını engelleyen bazı "ideolojik aygıtlar" olarak göstermiştir. Ayrıca dağılan korsan grupları, aflar, alım gücünün düşmesi sonucunda eskisi gibi büyük ölçekli korsan donanmalarının kurulamaması da yine sebepler olarak sıralanmıştır.

Sonuç kısmında yedi bölümde incelenen ve her defasında baştaki temel tezi sınavan veriler bir arada değerlendirilmiştir. Neticede Britanya'nın

Saybir, H. (2021). David Wilson, *Suppressing Piracy in The Early Eighteenth Century: Pirates, Merchants and British Imperial Authorities in The Atlantic and Indian Oceans*, Woodbridge: The Boydell Press, 2021, ISBN: 978-1783275953.. ANKARAD, 2(4), 549-554.

nezdinde korsanlığın sürekli bir tehdit olarak görülmemesi sebebiyle büyük çaplı bir askeri operasyona girilmediği ifade edilerek zaten böyle bir askeri operasyonun dönemin şartlarda zor olduğunun da altı çizilmiştir. Araştırmacı, mevcut literatürde yanlış tanımlan ve rolleri yeteri kadar açıklanmayan sömürgeci deniz kuvvetlerinin yani yerel güçlerin önemine vurgu yapmıştır. Literatürde Kraliyet Donanması'nın gücüne atıflar yapılırken, yazar buna karşı çıkararak asıl görünmeyen silahın bu yerel güçler olduğunu ve onların korsanlara karşı mücadelede kilit rolde konumlandığını gözler önüne sermiştir. En nihayetinde tek başına yetersiz gelen Kraliyet Donanması'nın bu incelenen coğrafyaların her birinde parçalı ve zayıf bir gücünün olduğunu ve bölgede mutlak bir idareyi kurmaktan uzak halde bulunduğu kanıtlanmıştır. Etraflı bir şekilde incelenen coğrafyalarda kraliyet güçlerinin ancak ve ancak sömürge yönetimlerle kolektif çalışması neticesinde emperyal otoritenin sağlanabildiğini açıklanmıştır.

Netice itibariyle Dr. Wilson bu kapsamlı ve bölümlerin birbirleriyle uyumlu bir bütün arz edecek şekilde düzenlendiği eserinde Kraliyet Donanması'nın Atlantik ve diğer bölgelerdeki korsanlığın azaltılmasındaki rolünü vurgulayan argümana çürüterek bu denkleme bölgedeki faaliyetlerde büyük payı olan mahalli idareleri de ilave etmiştir. Bunu yaparken de doğrudan ana kaynaklara giderek, farklı arşiv ve kütüphanelerde çalışarak ve kaynakları birbiriyle kritik ederek bu meselenin sanıldığı kadar basit bir şekilde işlemediğini, daha incelikli bir yapısının olduğunu kanıtlayarak hikayeyi bir başka boyuttan kurmuştur.

Tarihi Belgeler

TANZİMAT'TAN SONRA TÜRKİYE'DE MAÂRİF TEŞKİLATI (LÜTFİ EFENDİ)*

Günümüz Türkçesine Aktaran

Elif BAKSI**

Öz: Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde kendi sınırlarında yaşayan halkı korumak ve varlığını sürdürebilmek için 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir. Ferman, siyasî, idârî, askerî, hukukî alanlarda maddeler içermektedir. Tanzimat dönemi, diğer birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da etkisini günümüze dek sürdürmüş önemli bir dönemdir. Eğitimin Osmanlı Devleti'ni kurtaracak hem siyasal hem de toplumsal işlevinin olması, bu alanda yeniliklerin gerçekleştirilip teşkilâtlanmanın güçlendirilmesine sebep olmuştur. Örgün eğitimde ilk, orta ve yüksek derecede okullar açılmıştır. Meslekî ve teknik eğitimin temelleri atılmıştır. Bakanlık düzeyindeki ilk resmî eğitim kurumu olan Maârif-i Umumiye Nezâreti kurulmuştur. Nezâretin ilk nâzır Abdurrahman Sami Paşa, ilk müsteşarı Hayrullah Efendi'dir. Başkentte ve taşralarda açılması planlanan okullar, tek ve kapsayıcı bir nizamname ile belirtilmiştir. 1869'da yayınlanan Maârif-i

* Osmanlı vakanüvis ve şairlerinden olan Ahmed Lütfi Efendi, 1817 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mühendishâne-i Berrî-i Humayun'da kısa bir süre tahsil gördükten sonra buradan ayrılarak Amcazade Hüseyin Paşa Medresesi'ne devam etmiştir. 1837 yılında huzur derslerinde bulunmuş aynı zamanda Takvimhâne mukabeleciliğine getirilmiştir. Takvimhane musahhihliği, Tıbbiye Meclisi âzâlığı, Tıbbiye Mektebi hocalığı, matbûat görevlerinde bulunan Lütfi Efendi, 1866 yılında vakanüvisliğe getirilmiştir. Osmanlı vakanüvisleri arasında bu görevde en uzun süre kalan kişidir. 1907 yılında vefat etmiştir.

Cevdet Tarihi'ne ek olarak 12 cilt (Devlet-i Aliyye Tarihi) yazmıştır. Bu eser *Lütfi Tarihi* adıyla şöhret bulmuştur. Aynı zamanda bazı tarihi olayları şiirsel bir dille *Divançe-i Vakânüvis Ahmed Lütfi* adıyla yayımlamıştır. Ahmed Lütfi Efendi, *Kamus Tercümesi*'ndeki kelimeleri alfabe sırasına göre tertip edip 53 bin kelimelik *Lugat-ı Kamus*'u hazırlamıştır. Yazdığı eserlerle döneme ışık tutan bu şahsiyet araştırmacılar için önemli bir rehber olmuştur.

** Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, ebaksi@nku.edu.tr. ORCID: 0000-0003-2680-4114

Umumiye Nizamnâmesi, fûnun ve maârifin refahın temel kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki mekteplerin sayısının artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu tarihten sonra eğitim kurumları çoğaltılmıştır. Yeni eğitim politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Öğretim yöntem ve teknikleri geliştirilmiş, okul programları hazırlanmış, öğretmenlik meslek haline getirilmiştir. Bir bakıma dağınık halde bulunan eğitim sistemi toparlanmaya çalışılmıştır. Günümüz mâarif teşkilâtı, Tanzimat'tan sonra oluşturulan teşkilâtın uzantısıdır. Eğitim alanındaki teşkilâtlanmayı, beraberinde gelen yenilik ve değişiklikleri anlayabilmemiz için Tanzimat sürecindeki yapılanmayı kavramamız gerekir. Lütfi Efendi'nin 1 Eylül 1926 yılında Türk Tarihi Encümeni Mecmuası'nda yayınlanan "Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de Maârif Teşkilâtı (1267-1287)" adlı makale bahsi geçen dönem için faydalı bir çalışma olduğu düşünüldüğünden günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Tanzimat, Maârif, Osmanlı, Eğitim Tarihi

EDUCATION ORGANIZATION IN TURKEY AFTER THE TANZIMAT (LÜTFİ EFENDİ)

Abstract: Ottoman Empire declared Tanzimat Edict in 1839, in the second quarter of the 19th century in order to protect the people living within its borders and to maintain its existence. The edict contains articles in political, administrative, military and legal fields. Tanzimat period is an important period that has continued its influence in the field of education as well as in many other fields. The fact that education has both a political and social function that will save the Ottoman Empire has led to innovations in this field and strengthening of organization. Primary, secondary and higher level schools have been opened in formal education, as well as the vocational and technical training. Ministry of National Education, the first official educational institution was established. Abdurrahman Sami Pasha was the first minister of the ministry and Hayrullah Efendi was its first undersecretary. The schools planned to be opened in the capital and in the provinces are specified with a single and comprehensive regulation. The statute on general education, published in 1869 states that science and education are the main sources of wealth. In addition, it was emphasized that the number of schools in the Ottoman Empire should be increased. After this date, educational institutions have been increased. New education policies have started to be implemented. Teaching methods and techniques were developed, school programs were prepared, and teaching became a profession. The education system, which was in a way dispersed, was tried to be recovered. Today's educational organization is an extension of the organization

Baksı, E. (2021). Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de Maârif Teşkilatı (Lütfi Efendi). ANKARAD, 2(4), 555-586.

established after the Tanzimat. In order to understand the organization in the field of education and the innovations and changes that come with it, we need to understand the structuring in the Tanzimat process. Lutfi Efendi published an article named "Education Organization in Turkey After the Tanzimat" in 1 September 1926 in the Journal of Turkish Historical Council. Since this article is thought to be a useful study for the mentioned period, it has been transferred to today's Turkish.

Keywords: Tanzimat, Education, Ottoman, Education History

TANZİMAT'TAN SONRA TÜRKİYE'DE MAÂRİF TEŞKİLATI (LÜTFİ EFENDİ)

Türk Tarih Encümeni Mecmuası

On altıncı sene

Numara 17 (94)

1 Eylül 1926

TANZİMAT'TAN SONRA TÜRKİYE'DE MAÂRİF TEŞKİLÂTI

(1267-1287)

[Lütfi Tarihi'nin gayrı matbu cildlerinden]

1267 senesi

Teşkil-i Encümen-i Dâniş

Maârif-i Umûmiye Meclisi şubesi olmak üzere dârü's-saltanat'üs-seniyyede ayda bir ve lede-l iktizâ on beş günde bir kere in'ikad etmek üzere (Encümen-i Dâniş) namıyla fevkalâde bir meclis, maârif meclisi teşkil olundu. Bu meclisin aza-yı dâhilîyesi kırk adede münhasır olup haricî azası mahdud değil idi. Vazifesi terbiye-i umûmiye ve izâle-i cehil teb'ayı müeddî ketb ve resâil ve evrak-ı matbûam sehl-ül ifade-i lisan-ı sade ile telif ve tercüme ve neşri misillü esbab-ı teshiliyeden ibaret idi. Saire Şaban 449 numaralı Takvim-i Vekayi'de meclis-i mezkûra dâir neşr olunan mukaddeme-i şâyan mütâlaa-yı âsar-ı edebiyeye-i osmaniyyedendir. Meclisin nizamname-i dahilîsi dahi o takvimde mündericidir.

Bervech-i muharrer Encümen-i Dâniş'in nizâmat ve azâsı tanzim ve tertib olunmuş olduğundan Ramazan-ı Şerîf'in on dokuzuncu günü cennetmekân Sultan Mahmud Han-ı Sâni hazretlerinin türbe-i şerîfleri civarında vâkia Valide Sultan Mektebi'nde küşadı hakkında şerefsüdur buyrulan irâde-i seniyye mucibince yevm-i mezkûrda oraya teşrif-i şahâne vukuyula erkan-ı devlet ve memurin-i benam hazır olduğu halde meclis-i mezkûr usul-ı

makbule ve tarz-ı memduh üzere huzur-ı şahânedeki küşad olundu. Hin-i küşadında meclis-i mezkûrun nazımı ve reisi mâarif enisi olan Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından bilbedâhe ityan olunan nutuk-ı bâliğ huzzar müstemisi mecbur kemal-i tahsin eylemiştir. Nutuk-ı mezkûru müteakib evvelce kaleme alınan nutuk müretteb dâhî okundu ve deavat-ı muvaffakiyet-i şahâne tekrar kılınarak avdet olundu.

1273 senesi

Teşkil-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye

Ulûm ve maârifin kesb-i terki ve teksir-i esbabının istihsali sırasında Maârif-i Umûmiye musâlahanın bervech-i matlub ruiyyet ve tesviyesi zımında bir nezâret-i mûtenâ-yı behâ teşkil olundu.

Maârif ve Ulûm Nezâreti mine'l-kadim makam-ı fetvânın vazife-i şer'iyyesi olduğundan teşkil yeni değildir. Belki makam-ı fetvâdan fek ile diğere ihâle demektir. O zaman makam-ı fetvâda bulunan zatın sükûtle muvâfakat eylemesi intizar-ı umûmîye ve ecânibe karşı o vakte kadar Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de maârif ve ulûm için idare ve nezâret bulunmamış îtikadıyla ibtidâi tulû'-ı âfîtab-ı saltanat-ı seniyyeden beri ulûm ve maârifin tervec ve taammümü emrinde binlerce âsar-ı ilmiyye ve vaz' ve tesisine muvaffak olmuş ve şahirah-ı şerîat ve adaleti es hareket ittihaz etmiş olan Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'dir.

Maârif ve ulûmdan meram-ı ulûm-ı şer'iyye ve nakliye ise bu ulûm ve maârif-i memâlik-i islâmiyyenin şehur ve kasabatında kâin medâris-i mevcudedeki tahsil olunmaktadır. Milyonlarca efrad-ı islâmiyyenin şerâit-i diniyye ved-dünya ve ahkâm-ı dünyevîyesi hep o medâris-i ilmiyye mahsuludur. Şimdilere kadar tâ'lim ve teâllüm olunan ve elden ele tedâvül eden nice binlerce kütüb ve resâil-i mezkûr medreselerden hâsıl olmuştur. Fakat muktezîyat-ı zamaniyyeye göre tahsili farz-ı kifâye münzelesinde olan sınıyî' ve fûnun-ı ticâriye ve resâmiye gibi fûnun-ı nâfia ve ulûm-ı cedide-i aklîyeyi tahsil ile tekmil tezyînat-ı zâtiye ve idâre-i umur-ı mülkiyenin mevkuf-ı aleyhi olan salifü'z-zikr fûnun-ı garbiyenin medâris-i mevcudedeki tâlimi ezber-i külfet ile husul bulur. Ve bu vesileyle cehâlet-i müfrita ve taassûbat-ı bârîde refte refte azalmış olur idi. Ve bu nezârete tanzîmat meclisi âzâsından ve maârif-i aliyye ashabından Mısırlı Sami Paşa tâyin kılındı.

(Müşârileyh dâhî medâris-i mevcude âlimleriyle tezeyyün etmiş takımdandır. Çünkü kendisi değil ise elbette hocası veya hocasının hocası medâris-i mezkûreden neşet etmiştir.

Bu münasebetle Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti, Maârif-i Umûmiye Nezâreti müsteşarlığına tahvil ile, nâzırı bulunan Hayrah (Hayrullah) Efendi'ye müsteşarlık ünvanı verildi.

1277 senesi

Takvim-i Vekayi'ye Dâir İrâde-i Seniyye

Her devletin resmî bir gazetesi olarak herkes anda görülen havâdis-i sahiha üzerine tashih-i efkâr ve tatbik-i hareket etmekte ve takvim-i vekayi dâhî devlet-i aliyye'nin resmî gazetesi tanılmakta olduğu cihetle bir vakitten beri tevcîhat-ı resmiyye ve husûsat-ı âdiyeden başka şey yazılmayıp bir vakt-i muayyende dâhî çıkarılmadığından gazete-i mezkûrenin iâde-i kader ve îtibarı zımında Bâb-ı Âli tarafından ilanı tensib olunacak bazı mevad-ı mühimme ve nâfia dâhî verilerek bundan böyle vakti zamanıyla çıkarılmasına ihtimam olunması husûsîdir. İş bu irâde-i seniyye üzerine Ahmed Vefik Efendi ile Maârif Nâzırı Kemal Paşa ve Cevdet Efendi hâzıratından mürekkeb teşkil olunan komisyonda verilen kararı hâvi tanzim olunan mazbata mücebince takvim ve tabhâne nezâretlerinin maârif nezâretine ilhakıyla takvim-i vekayinin beher hafta neşri için dâire-i maârifte takvim odası namıyla bir mahal tahsis iktizâ eden muharrir ve mütercimlerin memûrini tab' ve temsil ettirilecek kütüb ve resâilin müceddeden yapılacak tarife mücebince ehvence çıkarılması misillü ve sâil-i lâzimenin istihsaline ve bu hale göre açıkta kalan kadema-yı ricalden takvimhâne nâzırı Lebîb Efendi'nin kıdem ve senine hürmeten tasarruf-u mutasavvurden mütehasıl meblağın şehriye on beş bin guruşuyla müşârileyhin tekaüd edilmesine ve takvimhâne ile matbaanın müceddeden islâhıyla îcab-ı hâlin icrâsına karar verilmiştir.

1278 senesi

Teşkil-i Cemiyet-i Tıbbiye

Fen tabâbet Arap ve Yunan hükemâsı tarafından vâz' ve tesis olunmuş iken mürur zaman ile Arap ve Yunan lisanları üzerine müessis olan ulûm-ı hekimiyenin revacına halel gelerek elsine-i garbiyeye nakl eylemiş olmakla tıbb-ı kadimin zan olunduğu gibi vâhî olmadığı anlaşılmaq için tabâbet-i cedidede mahir ve tabâbet-i kadimenin istihracına muktedir etbâdan mürekkeb bir cemiyet-i tıbbiye tanzimat-ı meclis kararıyla irâde buyruldu.

Tebeddül-ü Nezâret-i Maârif Vesaire

Harem-i hümayun masârifat nâzırı bulunan maârifmendân zamandan Kemal Efendi otuz bin guruş maaş ve rütbe-i bâlâ ile maârif nâzırı oldu. Mahallî yine ehlini buldu. Nâzır-ı sâbık Mısırlı Sami Paşa'ya karîha-yı şâhânedan on beş bin guruş mâzulîyet maaş tahsis kılındı.

1279 senesi

O esnada dersaâdette sınıyi mektebi teşkili zımnında yapılan komisyona ticaret nâzırı Edhem Paşa ile Derviş Paşa ve Ermeni milletinden Agaton vesâir erbab-ı vukuf memur oldular. Ne yaptılar ne işlediler mâlûm olmadı.

1280 senesi

Cemiyet-i Tedrisiye

Teksir-i esbab-ı ulûm ve maârif niyet-i hayriyesiyle her tarafta mekâtib ve medâris inşâ ve küşadına sai ve ikdam olunduğu sırada bazı ashab-ı hamiyet ve mâlûmattan mürekkeb bir encümen-i ilmî teşkiliyle erbab-ı havaşiş ve istîfâdâ meccânen okutup yazdırmak ve tarih ve coğrafya ve hesap misillü lüzumu olan fenleri öğretmek üzere dersaâdetde Örucüler civarında bir mektep küşad olundu. O esnada dârülfünunda dâhî umûm için hikmet-i tıbbiyye ve hendeseye dâir bazı dersler açılarak erbab-ı istî' dada teshilat-ı tahsiliye irâe kılındı.

Nakl-i Takvim ve Matbaa-yı Âmire Be Saray-ı Cedid

Mukaddemleri İstanbul'da matbûat-ı Osmaniye için iki dâire vardı. Bunların birisine (dârül tabaatü'l-âmire) diğeri (takvimhâne) deniliyor idi. Mevkileri bâb-ı seraskerinin arka cihetinde Kaptan İbrahim Paşa Camii-i Şerifi'nin iki cânibinde idiler. Matbaa-yı Âmire cennetmekân Sultan Selim-i Sâlis zamanında Üsküdar'da tesis olunmuştu. Ol vakit hattat meşhur hâfiz Osman resmî ve Arap oğlu mühendis bir Ermeni îmalıyle çelikten ihdas olunan ana kalıplardan alınan bakırlar ile el-hâlet-ü hâzihi istîmal olunan basma harflerle Üsküdar'da birçok âsar-ı müellife tab' ve temsil olundu. Muahharen Firdevs-âşiyân Sultan Mahmud Han-ı Sâni zamanında vaka-yı hayriyeden mukaddem bâlâdan mezkûr camii-i şerif ittisalinde Kaptan Paşa Hamamı namıyla mâruf hamam-ı mesdud matbaa heyetine konularak Üsküdar matbaası edevatı oraya nakil ile (dâr'ül tabaatü'l-âmire) ittihaz kılındı. Bâde bin iki yüz kırk yedi tarihinde vâkia Nevis Esad Efendi merhumun nezâret ve maârifetiyle müceddeden ihdas olunan takvim gazetesi için câmi-i mezkûrun yanında köşe başında kapıcıbaşılardan meşhur Musa Ağa'nın konağı cânib-i mîrîden beş yüz kimesneye bi'l-mübâyaa (takvimhâne) ittihaz ve nezâreti bervechi muharrir Esad Efendi'ye ihâle olundu. İşte ol vakitten iş bu seksen senesine kadar şu iki dâirede nice binlerce küttab ve resâil vesâir evrak tab'ıyla teksir ve teshil-i esbab-ı maâriife himmet olunmuştu. İntisar-ı maârif ve ulûmun esbab-ı mühimmesi olan teksir küttab ve resâil ve husuşiyle devâir-i resmîyede sarf ve istîmal olunan defâtir ve evrak-ı resmîye ve kavain-i nakdiyenin günbegün ihtiyacat-ı zamaniyye göre teksir-i envâ ve adadı her bir levâzımıyla beraber bir büyücek matbaanın vücudundan lâbüd olduğunu tâyin eyledi. Bu cihetle bâb-ı hümâyun dâhîlinde muhterik

eski mâliye dâiresinin arkasında katı vâfir masraflarla binâ ve inşâ ve derununa vapur makinesi ve müteaddid presler ve âlat ve edavat-ı müteaddide vaz'ıyla nâtamam durmakta bulunan kavâim-i nakdiye fabrikasının heyet-i hazırası emr-i tabâat için münâsip olduğu anlaşılmasıyla matbaa-yı atika ile takvimhânenin âlat ve edavat-ı mevcudesi memurlarıyla beraber zikr olunan fabrikaya nakl ve ibtal ve nevâkısı ikmal olunarak o ana kadar İstanbul'da misillü görülmedik surette gayet muntazam ve her bir levâzımı mükemmel bir tabâat fabrikası küşad olundu. Buna maârif nâzırını bulan Edhem Paşa fevkalâde himmet eyledi. Yevm-i küşadında sâdr vakit Fuad Paşa ile ahkâm-ı adliye reisi Kâmil Paşa vesâir bazı erkân-ı memûrin-i devlet davetle hazar-ı mevcude huzurlarında küttab ve evrak-ı lâzımenin tab' ve temsili için destgâhların mecmû-ı vapur kuvvetiyle îmalât beda ettiler. Ve destgâhların birisinde muharrir fakirin iş bu:

Hüdâ tahtında daim eylesin Abdülaziz Han

Bu dâr'üt-tab ol hakan-ı zîşan eyledi tesis

O şahın himmeti neşr-i ulûma olmada masruf

Ulûm-ı sanata kaldı ahâli-i sanat-ı tesis

Kıt'a-yı bedîhiyesi muntab' olur idi. Bu kıt'anın varaka-yı matbûalarından birer tanesi esnâ-yı seyr ve temâşâda matbaaa memuru yediyle zevat-ı hazıraya îtâ olunmuştur. Fabrikanın her cihetle mükemmeliyetiyle beraber hüsn-ü intizamı ve nazar-ı müşârileyhin sa'i ve himmetiyle memurlarının gayreti hazar-ı mevcude tarafından rehin tahsin olarak avdet olundu. İdâresine takvim ve vekayı mukabelecisi maiyet-i fakiranemde bulunan müderrisinden müneccim-i sâni Tahir Efendi memur oldu. Eski matbaa dâiresi maârif nezâreti idâresine verilerek mektep ittihaz olundu. Ve takvimhâne konağı taraf-ı mîrîden Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'ya satıldı. Abd-i fakir ol vakit rütbe-i sâlise ashabından takvim-i vekayı muharrirliğiyle matba-yı âmire sermusahhihi Edhem Tahir Efendi'nin rekabet su-i saayeti tesiriyle müşârileyh Edhem Paşa'nın hüsn-ü tevcihinden mehur olmuştum. Müşârileyhin himmetiyle Tahir Efendi sonraları rütbe ve memuriyetçe pek çok terfîyata mazhar ve müddet-i medide maârif meclis riyâseti ve evkaf müfettişliği ve müneccimbaşılık gibi memuriyetlere nail ve bu sayede güruh sudur ve heyet-i âyane dâhil oldu. Edhem Paşa ile araları bozularak dâima mezemmetinde bulunurdu.

Maârif

Mekâtib-i mevcudenin usul-ı tâlimiye ve tedrisiyece muhtaç olduğu ıslâhat ikmal edilmekte ise de bunların mukasem ve mercii meclis-i maârif olduğundan her sınıf-ı tebaa-yı saltanat-ı seniyye etfalının tâlimlerine

mahsus olan mekâtibin tesviye-yi müsâlahı meclis-i mezkûr ile maârif-i muhtelite meclisinin vezâiflerinden olduğu halde bu muhtelit meclisin sûret-i muntazamede tecemmu edememesi cihetiyle bunun lağvıyla biri mekâtib-i müsleme diğeri mekâtib-i rüşdiye ve âliye namıyla iki komisyon üzerine müceddeden bir maârif-i umûmiye heyeti teşkil olundu. Meclis-i maârif bir heyet-i îtibar olunup riyâset-i maârif-i umûmiye nezâretine havâle ile ferâizi diniyeye mahsus olan mekâtib-i müsleme-i sıbyan idâresiyle küttab-ı şeriyye tedkikatına mâmur olacak heyetin başka ve umûma ait usul-ı tahsîliyyeye bakacak heyetin ayrı olarak iki dâireye taksim ile birine (dâire-i mekâtib-i mahsusa) diğeri (dâire-i mekâtib-i umûmiye) denilerek âzâsından birisinin bu dâirelere vekâlet eylemesine irâde buyrulurak îcra kılındı.

1281 senesi

İhdas-ı Nezâret-i Matbûat Vesâire

Takvim-i Vekayi muharrirliği uhde-i fakiranemde kalmak üzere meclis-i maârif âzâlığı inzımanı ve rütbe-yi evvel-i sınıf-ı sanisi ve yedi bin beş yüz guruş şehriye maaş ile müceddeden teşkil olunan matbûatın nezâretine karîha-yı şâhânenen memûriyetim icrâ buyruldu. O vakte kadar matbaa-yı âmire ile takvimhâne-i edebâdan ve ashab-ı rütbe ve haysiyetden bir zâtın nezâretiyle idâre olunur idi. Matbaa ile takvimhânenin buldukları bâb-ı seraskerinin arka cihetinden saray-ı cedide nakli esnasında nezâret-i mezkûre lağv ile vazîfesi maârif nezâretine ihâle ve ilhak olunmuştu. Bu hâl ile bir müddetçek idâreden sonra nezâret-i mezkûrenin matbûat nezâreti nâmıyla îadesine hasbelmaslaha lüzum görülmüş ve abd-ı acizin müddet-i medide matbûat içinde vukuf ve mâlûmatım bulunmuş olduğundan mezkûr muharrirlikle beraber bervech-i muharrer memûriyetim icrâ buyrulmuştur.

Nakl-i Hazîne-i Mâliye

Ayasofya Camii Şerifi karşısında dârülfünun nâmıyla inşâ olunup hâli bulunmakta olan ebniye-i cesime mâliye hazînesinin ziyâdesiyle harap olması ve dârülfünun dâiresinin mevkice hazîne ittihazı münâsîp olacağı mütâlaalarıyla mâliye hazînesi oraya nakl olundu. Bu münâsebetle Sultan Mahmud Han türbesi civarında köşe başında kâin mîrî fûrûni mahâl-i İstanbul'un vâsatında bulunduğundan oraya müceddeden muhtasarca dârülfünun inşâsıyla ulûm ve funun-ı nâfianın orada tedrisine (Medrese kıtlığı mı var? Ayasofya, Sultan Ahmed, Köprülü Oğlu gibi civarda bulunan medreselerdeki dershâneler ne güne duruyor?) karar verildi. Mâliye hazînesine bâr olmamak bu dârülfünunun mesârif-i inşâyesine kal'a-yı zemin arsalarından husule gelecek paralar (hülyâ bu ya) karşılık tutuldu.

1282 senesi

Cemiyet-i Tercüme

Maârif-i Umûmiye Nezâreti maiyetinde bairâde-i seniyye tercüme cemiyeti nâmıyla bir heyet-i mükemmele teşkil olundu. Buna erbab-ı ehliyet ve liyâkatinden memur olan zevatın esâmîsidir.

Posta Nâzırı Kadri (Esbak başvekili Kadri Paşa merhumdur.) Miralay Mehmet Bey, Ohannis Efendi (Dîvan-ı muhâsebat reisi iken vefat eden çamıçtır.) Sakız Ohannis Efendi Macid Bey ve Ohan Efendi (adliye müsteşarı iken fevt olmuştur.) Kaymakam Nuri Bey, Kaymakam Ömer Bey tercüme odası halefasından Hilmi Efendi ve Sadullah Bey (Viyana sefiri iken vefat eden Sadullah Paşa'dır.) Rifat Bey Meclis-i Vâlâ mütercimlerinden Doktorzade Aleksandır (Hâriciye Nâzırı esbak hâlâ yani 1311'de Sisam Beyi bulunan zattır.) Müstaidan ketebeden bazı efendiler dâhî cemiyetin umûr-ı tahririyesine alındılar. Bu kadar tertibler, intihablar, teklifler üzerine meydana ne eser konuldu mâlûm değildir. Mûmâileyhinden yalnız Hilmi Efendi başlı başlına tarih-i umumiden bir iki parça tercüme meydana çıkarabilmiştir.

1283 Senesi

(İhdas-ı Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye)

Mekteb-i Tıbbiye'den senebesene yetişmekte olan etbâ-yı tabâbet-i askeriyeden istihdam olunmakta iseler de bunlar henüz derece-i kifâyede olmadıklarından alaylarda istihdam için ecnebi tabiblerinden istiğnâ hâsıl olamadığı misillü taşralardan dâhî memleket tabibi istidâsıyla peyderpey işaret vuku'uyla oralara dâhî zarûfî ecnebi doktorlar tâyin olunmakta idi. Bu hâlin devamı tecviz olunmadığından memâlik-i mahrûse-i kasabat ve şehirleri için mülkiye-i tıbbiye nâmıyla doktorlar tâyinine hâcet mes eyledi. İş bu tabiblere mahrec olmak üzere o esnada mekteb-i tıbbiye-i mülkiye nâmıyla müceddeden bir bab mekteb teşkil ve tesis kılındı. Sühûlet tahsili mûcib olarak vatan ve memleket lisaniyla tâlim ve teallüm olunmak üzere mekteb-i mezkûrda okunacak tıp ve eczacılık dersleri lisan-ı Türkî ile tâlim olunmasına karar verilerek iktizâ eden küttab-ı tıbbiyenin Türkçe'ye tercümesi için erbab-ı mâlûmat ve cemiyetten mürekkebe bir heyet-i ilmiye-i tıbbiye teşkil edilerek îcabları icrâ kılındı. Bundan mâadâ hendese-i mülkiye ile ıslâh-ı sınıyî nâmlarıyla iki mektep daha teşkil olundu.

Mevad-ı Maârif

Sene-yi hâliyede taşralarda inşâ olunan bazı mekâtib-i iptidâiden mâadâ Merzifon, Erzincan, İstanköy, Kartal, Midilli'de beş bab mekâtib-i rüşdiyye teşkil olundu. Mekâtib-i rüşdiyyede etfal-i gayrimüslimenin dâhî kabulü usûl-ı ittihaz kılındı. Müstakil mektep inşâsına müsâade olmayan bazı

küçük karyelerde hemcivar karyeler birleşerek iki üç karye arasında birer sıbyan mektebi yapılmasına Rumeli eyâleti dâhîlinde kâin bazı kûra-i müslimede karar verilmiştir.

Sıbyan mekteplerinden rüşdiyelere alınacak şâkirdan için vaz' olunan usûl-ı cedideye tatbiken lâyıkiyle ibâreyi bilmeyenlerle Türkçe'de melekesi olmayanların mekâtib-i rüştiyeye kabul olunmayacakları îlân kılındı. Meşâhîr-i dersaâdetten ve müderrisinden hoca Mustafa Efendi irâde-i mahsuse-i hazret-i padişahî ile meclis-i maârif âzâlığına memur oldu.

Sinleri büyük adamlardan okuyup yazmaları olmayanlara akaid-i dînîyeleriyle rakam ve hesap gibi her şahsa lüzumu olan bazı şeyleri tâlim için çarşı pazar açılmazdan evvel pazar çarşamba günleri küşad olunmak üzere cemiyet-i tedrisiye nâmıyla dersaâdette Sultan Bayezid civarında bir mektep teşkil etmiştir.

Gazete

Cümle-i muhassenat-ı asrîyede olmak üzere (Sihhatnemâ) nâmıyla haftada iki defa dersaâdette neşr olunur. Türkçe bir tıp gazetesi ihdas olundu. Bu gazetede hıfz-ı sıhhat ve devam-ı tedrîsatı ve âfiyete ve menâfi ve fevâid-i umûmiyeye dâir fikarat-ı hakîmâne derç ve tastir olunacağı îlân kılındı ve cemiyet-i tıbbiye-i Osmaniyye nâmıyla bir cemiyet dâhî teşekkül eyledi. Eyâlâtca teşkilât-ı cedideden dolayı bazı mahallerde eyâlet gazeteleri tab' ve neşrine şuruh olduğu misillü bir tarafı Arabî diğer cânibi Fransızca olarak Cebel-i Lübnan'da dâhî bir gazete ihdas olundu.

Henüz ve maârifin neşri tezâyüt ettikçe matbûattın dâhî ona göre envâ-i teksir ederek buna lüzum gelen kâğıt sarfiyatının dâhî çoğalması tabîdir. Öteden beri kâğıtlar eski paçavralardan îmal olunagelip başka şeyden kâğıt yapıldığı o vakte kadar işitilmemiş idi. O esnada Londra'da samandan kâğıt yapılıp o kâğıtla bir gazete çıkarılmaya başlanmış olduğu misillü Amerika'da dâhî ağaçtan kâğıt imâli seri meydana çıkarılmış ve hatta bunun için yapılan fabrikayı seyre dâvet olunan misafirlerin hîn-i vürutlarında bir büyük servi ağacı fabrikaya verilip avdetlerinde bu ağaçtan mâmul birer top kâğıt gelen misafirlere hediye verilmiş imiş.

1284 Senesi

Maârif

Sene-yi sâbika-yı maârif bahsinde bir nebze beyan olduğu vecihle bir müddetten beri teksir-i mekâtib-i teshil-i husul avârif ve mekâsib hususlarına devletçe masruf olan mesâî ve kayda şayan teşekkür-ü müessir memduhadandır.

Erbab-ı maârif ve ulûmdan bazı ashab-ı hamiyet ve gayret taraflarından cemiyet-i tedrisiye-i İslamiye nâmıyla dersaâdette bir mektep küşad

olundu. Bu mektepte usûl-ı cedide-i tâlimiyenin icraâsı için sinleri hadd-i buluğu aşmış yirmişer otuzar yaşlara basmış hademe ve esnaf takımından bazı kesian kendi işleri vaktinden evvel sabahları mekteb-i mezkûra devam ile zarûret-i dînîye ve dünyevîyelerini ve az vakitte mehmâemkan okuyup yazmak ve ahz ve itasını zabt edecek kadar defter ve hesap tutmayı öğrenmekte idiler. Bu emr-i hayrın birinci müessisi maârif nezâreti memurlarından Cevdet Efendi nâmında bir zât-ı hamiyetsıfattır.

İhdas-ı Müze

İstanbul ve memâlik-i mahruse-i şahânenin bazı taraflarında bir takımı meydanda ve çoğu taht-el türab yıllarca mestur ve metrûk kalan âsâr-ı kadimeyi ecebiler gelip gözümüzün önünde çıkarıp memleketlerine aşırıdıkları ve bu âsâr-ı kadimeden tarih ve sanatça fevâid-i kilise istihsaliyle beraber müzehânelerini -tezyin ve imlâ eyledikleri derkâr idi. Fıkdan-ı mâlûmat sebebiyle âsâr-ı atikanın elde edilmesi yolunda bir güven hareketimiz olmadığı misillü ele geçen antikaları bozup kıra geliğimiz dâhî meydanda idi. Hatta yakın vakitlere kadar Anadolu'nun bazı taraflarından eski zamanlardan kalma tiyatrolar harabeleri ve yekpâre mermer ve somakiden mahkûk ve mâmul başları kırılmış arslan kaplan gibi bazı hayvânat resimleri çeşme başlarında ve duvar köşelerinde ve aralarında görülür ve zamâne heykeltraşlarının hayretini müceb olan şeyler adi taş parçaları gibi kullanılır idi. Avrupalılar ile kesb-i maâriife ve ülfet semeresiyle bu misillü şeylerin kadri mâlûm olmaya başladığı sırada o misillü âsâr-ı kadimenin cem'ine mahsus olmak üzere cennetmekân Sultan Mahmud Han-ı sâni hazretlerinin türbe-i şerifleri karşısında müzehâne nâmıyla bir mahâl tahsis olundu.

Dârülfünun

Mekâtib-i ibtidâiye ve rüşdiye ve harbiye ve bahriye ve sînâia gibi mektepler küşadiyla tâ'mim ulûm ve maâriife hasr-ı enzar-ı dikkat olunmakta ise de bunlardan çıkan talebe içinden funun ve ulûm-ı aliye tahsiline heveskâr olanlar için Avrupa'da olduğu misillü o vakte kadar bir dârülfünun ebniye-i teysire rû-nümûn olamamıştı. İktizâ eden muallimleri Avrupa'dan celb olunmak ve derununda bulunan askerî îdâdî şâkirdanı mensup oldukları mekteb-i harbiyeye nakl edilmek üzere Galatasaray-ı'nın bir mükemmel lise yani dârülfünun ittihazına muallimlerin hîn-i vürudlarına talebesinin intihab ve cem'ine karar verildiği ilân olunmuştur.

1285 senesi

Rasathâne

Hevâ-yı nesiminin bulunduğu hâli yani rüzgâr vapurların hareket ve seyrini tahkik ederek ve birbirine haber vererek bundan hâsıl olan mâlûmatın

neşriyle seyr-i sefâine emniyet verecek bir hizmet ihtirâ' olunmuş olduğundan Karadeniz ile Bahr-i sefid sevâhilinin kıtaat-ı muhtelif-i mahalliyesinde hevâ-yı nesiminin her gün bulunduğu hâli telgrafla bildirilmek için bir münâsip yerde rasathâne inşâsına irâde buyruldu.

Maârif-i Dârüşşafaka

Dersaâdette Sultan Selim civarında taraf-ı mîrîden mûbayaa olunan konağın mektep heyetine tahviliyle beyu iken erâmil eytam-ı müslimeye mahâl-i feyz ve terbiye olmak üzere dârüşşafaka nâmıyla tehyie-i esbab-ı lâzimesine şürû' olundu. Bunun için taraf-ı şahânedan ve vükelâ ve memûrin ve ashab-ı hamiyet câniblerinden az müddet zarfında hâsıl olan îanat-ı külliyyeden başka hidiv Mısır İsmail Paşa tarafından dâhî iki bin lira îâne edildiği gazetelerde görülmüştür.

Galatasaray nâmıyla müştahir olan binâ-yı dilnişin dâhî mekteb-i sultânî ünvan-ı maârif nişanı ile teşkil ve tezyin olunarak küşad olundu. Küşadına müteâkib üç gün içinde alınan şâkirdanın adedi yüz elliye bâliğ olmuştur. Derslere hemen bed' olunarak müdürlüğüne De Salve nâm hünerverer tâyin olunmuştur. İkinci müdürlüğüne altıncı dâire muhâsebecisi Süleyman Efendi getirilmiştir. Mekâtib-i sıbyaniyenin dâhî ıslâhı için muallim yetiştirilmesine görülen lüzuma mebnî dersaâdette bâb-ı seraskeri civarında hâli durmakta bulunan atık-i matbaa-yı âmire dârülmuallimin ittihaz kılındı.

1286 Senesi

Kaptan ve Orman Mektebi

Galata Arap Camii havâlisinde müceddeden bir binâ inşâsıyla muvakkaten orada kaptan mektebi ittihaz ve küşad olunduğu misillü mâliye hazinesi derununda dâhî bir bab orman mektebi küşadıyla memûrin-i lâzimeleri tâyin kılındı. (Her şey ibtidâsından güzel başlamak ve sonra arkasını bırakıp boşlamak âdeti bunu da hakladı.)

Maârif

Kız mekteplerine muallimeler yetiştirilmek için dersaâdette dâr'ül-muallimaât nâmıyla bir medrese küşad olundu. Meclis-i kebîr maârif-i idâre ve ilmiye nâmlarıyla iki daireye bi't-taksim idâre dairesine Münif Efendi ilmiye meclisine liva Tahir Paşa tâyin kılındı.

Maârif

O vakte kadar sıbyan mekteplerinde zükûr ve inas birlikte tâlim olunup kız çocuklar için ayrıca mektepler yoktu. Tervic-i esbab terbiye-i umûmiye sırasında bu husus dâhî maârif nezâret-i cânibinden nazar-ı îtinâyâ alarak bervech-i muharrer mahallât mekteplerinde erkek ve kız çocukların tefriki ile başka başka ve usûl-ı cedide üzere tâlimler için münâsip muallimler

tâyini ve etfal-i inas için ol emirde dersaâdetin mahâl-i münâsibesinde yedi bab inas rüşdiye mektebi küşadı hususlarına îtinâ olunmuştur. İş bu mekteplerde etfal-i inasa lüzumu kadar Arabî, Farsî ve riyâzî derslerden başka hutut ve nakış tâlim olunmasına karar verilmiştir.

Maârif

Mekatib-i mevcudenin ıslâh-ı intizamât-ı hâzıra ve teksir adâd-ı hâliyesi zımında ittihazı îcab eden tedâbiri şâmil şûrâ-yı devlet-i maârif dâiresinden bi't-tanzim makrun müsâade-i seniyye buyrulan nizamnâmenin hülâsa-i müedasıdır.

Mektepler üç sınıfa tertip olunup bir sınıfı sıbyana tahsis yani mahalle mekteplerinin ahval ve usûl-ı tedrisiyeleri tâdil ve tevsi' olunmasını

Bir kısmı rüşdiye mektepleri olup bunların da kavâid-i tâlimiyeleri tâyin kılınmasını

Kısm-ı diğeri mekteb-i sultânî usûlü üzere tesis edilecek mektepler olup adedinin miktar-ı kifâyeye eblağ kılınmasını

Her nev'i mekteplerde tedris olunacak dersleri maruf ve muayyen olarak herkes evlâd ve etfâlini mekteplere devam ettirmeye icbar ve bu babda mümânaat ve muhâlefeti görülenler derecesine ve hareketlerinin tekerürüne nispetle beş guruştan yüz beş guruşa kadar ceza-yı nakdî ahzıyla mücâzata giriftar edileceğini mu'lindir.

(Hatıra) Bu tertip üzere tutulacak usûle diyecek yok. İcrâsına gelince târiz olunacak sözler çoktur.

Gazete

O esnada bir tarafı Türkçe diğeri cânibi Arapça olarak Zevra nâmıyla vilâyet gazetesi tab' ve neşrine ibtidar olunmuştur. Mukaddimesi pek güzel kaleme alınmış şâyan-ı mütâlâa âsâr-ı nâdîredendir.

Maârif

Mekâtib-i mevcudedede tedris olunmakta bulunan derslerin mâfevkinde olarak bazı ulûm ve fûnun-ı nâfia tâlim olunmak üzere dîvan yolunda inşâ olunan dârülfünuna girmek arzusunda bulunan talebenin bad'el-muâyene kayıt ve tahrirleri zımında açılan meclis imtihana beş on gün zarfında her sınıftan binden mütecâviz şâkirdan izhar-ı rağbet ederek bunların içinden dört yüz elli neferi evsaf-ı matlûbede bulduklarından kayıt ve kabul olunmuşlardır.

Tâyin Olunan Muallimler

Selim Efendi, Mahmud Efendi, Halid Bey, Kerim Efendi, Aziz Bey, Ahmet Kâmil Efendi, Tevfik Bey, Mösyö Kostantini'dir.

Esâmî-i Fûnun

Edebiyat, Fransızca, târih-i umûmî, coğrafya, hesap, resim, mantık, ilm-i hukuk. Bu ilimler haftada dört gün tedris olunacaktır. Bu tertibatın tekemmülünden sonra zikr olunan dârülfünun gayet teklifli şâşaa ve şâyân-ı takdir bazı zevat tarafından îrad olunan nutuklarla küşad olundu.

Maârif

Sene-yi hâliye ramazanın nısf-ı âhîrinde geceleri saat üçten dörde kadar umuma mahsus dârülfünunda dersler takrir olunmasına verilen karar mûcebince icabı icrâ kılındı.

(Mukarrerler) Tahsin Efendi heyet-i âlim ve ekber ve asgar nâmütenâhî dersleri

(Mûtarıza) Ne münâsib intihab-ı halkın leyâli-i mübâreke de bu mâkule türrehat ile akîdelerini bozmak (?) ne büyük fezâhattir. Bu misillü serâir-i hükm-ü tıbbiye dersleri havas-ı müntehibâta mahsus olduğu halde umuma neşrinin muvâfık-ı hikmet olmadığını adem-i mülâhaza ile kendilerini erbab-ı hikmetten addedenler yine kendileri o hikmete karşı harekette bulunmaları taaccüb olunacak şeydir. İntihâ

(Cevdet Efendi) Mıknatîsîyet arz-ı hayvanî (nağmeten uhrâ)

Rıfat Bey silsile-i hayvânât fih-i mafih

Tevfik Efendi makineler erbabına

Vahid Efendi mekabirin sahih-i tesiri iş ola

Münif Efendi terk-i sanâyi ve menâbi-i servet bak buna ne demeli

Emin Efendi hevâ-yı nesimi havadan şey

Aziz Efendi ittihad-ı kuvâ-yı tıbbiye kime yarar bilmem

Selim Efendi seyyârat Epeyce kol kanat ister

Aziz Efendi emzice ve ikâlim lazım değil elzem

Ramazan'ın on beşinden ahirine değinine kadar gecesine kadar on iki gece demektir. Bu on iki gecede bir saatten on iki saat eder. Bu on iki saat zarfında bâlâda tâdad olunan fûnun ki mekâtib-i aliyenin birinci derslerindedir. Bunların hepsinden o müddet içinde ders gösterilmeye cüret-i kadr dünyada muhâlif hikmet bir keyfiyet var mıdır?

1287 Senesi

Küşad-ı Kulüb

Avrupa'da kulüb tâbir olunur. Encümen-i ülfet ve mecmu-ı fezâil ünsiyet için der aliyede öyle bir encümen küşadı (bizde de kahvehâneler taşralarda köy odaları vardır ki bunlar da mahal ülfettir. Farkları şampanya yerine pekmez nardan şerbetleri espermeçet yerine çıra ışıklarıdır.) Beyn'el-vükelâ tezekkür olunmuştu. Muahharen bunun için sandıkçılarda Asım Paşa konağı bi'l-istîcar levâzımı istihzar olunarak ramazan-ı şerifin ilk ahşamı şûrâ-yı devlet reisi Kâmil ve Mehmet Rüşdî ve mâliye nâzırı Fazıl Mustafa Paşa ile sâir vükelâ hazır oldukları halde küşad olundu. O gece saat beşe kadar her vâdîden musâhabat ile imrar-ı vakit olunmuştur. (mûtarıza) ramazan-ı şerifin ilk gecesi küşad olduğuna nazaran ramazan-ı şerif ile tebrik olunmuş olur. Fakat terâvihlerin nerede edâ olunacağına dâir söz geçmemiştir.

Maârif (Dârüşşafaka)

Dersaâdette Sultan Selim Cami-i Şerifi civarında erâmil ve eytam-ı müslimenin tâlim ve terbiyesi zımında leyli ve nehâri olarak (dârüşşafaka) nâmıyla müceddeden bir muntazam mektep küşad olundu. Bunun binâ ve ihyâsına olunan iânât-ı külliyyeden başka masarîf-ı dâimesine karşılık olmak üzere eski ve yeni mâliye dâireleri ve bâb-ı seraskeri tahtında ve pişgâhında inşâ olunan dükkânlardan şehriye hâsıl olacak bedelat-ı nakdîye-i icâriyenin mekteb-i mezkûra tahsisine irâde buyrulmuştur.

Dârümuallimat

Muhsinat-ı asriye cümlesinden olarak kezâlik dersaâdette küşad olunan kız mekteplerine kadın hocaları yetiştirilmek için (dârümuallimat) nâmıyla bir mektep tanzim ve küşad olundu ve resm-i küşadı pek tantanalı icrâ olundu. Buna dâir hîn-i küşadda maârif nâzırı tarafından îrad olunan nutuk gayet mânîdar âsâr-ı nâdireden idi.

Baksı, E. (2021). Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de Maârif Teşkilatı (Lütfi Efendi). ANKARAD, 2(4), 555-586.

اۋن آلتىي سنه
نومرو ۱۷ (۹۴)

تورک تارىخ انجمنى

۱ ايلول
۱۹۲۶

مجموعى

تنظیماتدن صرکرا تورکیده معارف تشکیلاتی

(۱۲۶۷ - ۱۲۸۷)

[لطفی تاریختد غیر مطبوع چیلرندن]

۱۲۶۷ سنهسی

تشکیل انجمن دانش

معارف عمومی مجلسی شعبه اولوق اوزره دارالسلطنةالیهده آیده بر، ولدی-
الافتضا اون بشر کونده برکرم انقناد ایتمک اوزره (انجمن دانش) نامیه فوق المعاده
بر مجلس معارف مجلس تشکیل اولندی بو مجلسک اعضای داخلیسی فرق عدده
منحصر اولوب خارجی اعضای محدود دکلی ایدی وظیفهسی تربیه عمومی وازاله
جهل تبعه مؤدی کتب و رسائل و اوراق مطبوعه تک سهل الایاده لسان ساده
ایله تألیف و ترجمه ونشری مثللو اسباب تسهیل دن عبارت ایدی سا غره شعبان ۱۲۶۹
نمره لو قیوم وقایعه مجلس مذکوره دائر نشر اولنان مقدمه تایان مطالعه آثار ادبیه
عشایه دندر مجلسک نظامنامه داخلی او قیومده مندر جدر

بروجه محرر انجمن دانشک نظامات و اعضای تنظیم و ترتیب اولنمش اولدیغندن
رمضان شریفک اون طقوزنجی کونی جنتمکان سلطان محمود خان ثانی حضر تریتمک
تربه شریفهاری جوارنده واقع والده سلطان مکتبده کشادی حقتده شرف صدور
بیوریلان اراده سنه موجنبه یوم مذکوره اورایه تشریف شاهانه وقوعیله
ارکان دولت و مأمورین بنام حاضر اولدینی خالده مجلس مذکور اصول مقبوله
و طرز ممدوح اوزره حضور شاهانده کشاد اولندی حین کشاننده مجلس مذکورک
ناظمی و ریسی معارف انیسی اولان صدراعظم مصطفی رشید باشا طرفدن بالدهامه
آبان اولنان نطق بلیغ حضار مستمعینی مجبور کال تحسین ایلمشدر نطق مذکوری
مناقب اولجه قلمه آلنان نطق مرتب دخی اوقوندی و دعوات موقیبت شاهانه تکرار
قلنرق عودت اولندی

تشکیل نظارت معارف عمومی

علوم و معارفك كسب ترقی و تكثیری اساسینك استحصالی صره سنده معارف عمومی مصالحینك بروجه مطلوب رؤیت و تسویهی ضمنده بر نظارت معنی بها تشکیل اولندی

معارف و علوم نظارتی من القدییم مقام قنوانك وظیفه شرعیسی اولدییندن تشکیل یکی دکلدر بلکه مقام قنوادن فك ایله دیکره احاله دیمکدر او زمان مقام قنواده بولونان ذاتك سکوته موافقت ایلیسی انظار عمومی و اجانبه قارشی او وقته قدر دولت علیه عثمانیهده معارف و علوم ایچون اداره و نظارت بولونامش اعتقادیه ابتدای طلوع آفتاب سلطنت سینه دنیرو علوم و معارفك ترویج و تعمیمی امرنده بیکلرجه اثار علمییه وضع و تأسیسه موفق اولمش و شاهراه شریعت و عدالتی اس حرکت اتحاد ایتمش اولان دولت علیه عثمانیهده .

معارف و علومدن مرام علوم شرعییه و نقلیه ایسه یو علوم و معارف ممالک اسلامیته شهور و قضائنده کائن منارس موجودهده تحصیل اولمقدهده مبلو نلرجه افراد اسلامیتهك شرایط دینی و لدنییه و احکام دنیویسی هب اولمدارس علمییه محصولیدر شیدیلرله قدر تعلیم و تعلم اولونان و اولدن آله ند اول ایدن نیجه بیکلرجه کتب و وسائل مذکور مدرسه لردن حاصل اولمشدر فقط مقتضیات زمانیه کوره تحصیل فرض کفایه منزله سنده اولان ستایع و فنون تجارییه و رسامیه کئی فنون نافعه و علوم جدیده عقلیه یی تحصیل ایله تکمیل تربیات ذاتیه و اداره امور ملکیه نك موقوف علمییه اولان سالف الذکر فنون غریبیه نك مدارس موجودهده تعلیمی ازیر کلفت ایله حصول اولور و بو وسیله ایله جهالت مفرطه و تعصبات بارده رفته وقته ازالمش اولور ایدی) بو نظارته تنظیمات مجلسی اعمناسندن و معارف عالییه اجماعندن مصرلی سامی پاشا تعیین قلندی

(مشارالیه دخی مدارس موجوده علملریله ترین ایتمش طاقنددر چونک کندیسی دکل ایسه ایله خواجهسی و با خواجه سنك خواجهسی مدارس مذکورهدن انشتدو

بو مناسبتیه مکتاب عمومییه نظارتی معارف عمومییه نظارتی مستشارلته تحویل ایله نظری بولتان خیراه افندییه مستشارلق عنوانی و بریده

تورك تاريخ انجمنى مجرعهسى

۳۰۴

۱۲۷۷ سنهسى

تقوم و قايمه دائر اراده سنه

هر دولتك رسى بر غزنىسى اولهوق هر كس انده كوريلان حوادث صحىحه اوزرینه اصحيح افكار و تطبيق حركت ايتكده و قوم و قايمدى دولت عليه نك رسى غزنىسى طائفده اولدنى جيهتله بر وقتدنبرو توجهات رسميه و خصوصات عاديهدن بشقه شى يازليوب بر وقت مينده دخى جيقارلامادىغندن غزنى مذكوره نك اعاده قدر و اعتبارى ضمنتده باب على طرفدن اعلاقى نسيب اوله حق بعض مواد مهمه و نافعه دخى و يريلهرك بوندىن بويله وقت و زمانيله جيقاريلسنه اهتمام اولنمى خصوصى اشبو اراده سنه اوزرینه احمد و فيق افندى ايله معارف ناظرى كال پاشا و جودت افندى حضراتدن مركب تشكيل اولنان قوميسونده و يريلان قرارى حاوى تنظيم اولنان مضبطه موجبنجه قوم و طبىخانه نظارتلىك معارف نظارتله الحاقيله قوم و قايمك بر هفتة نشرى ايجون دائره معارفده قوم اوطنسى ناميله بر محل تخصصى اقتضا ايدن محرر و مترجمك مأمورى طبع و تمثيل ايتد يريلهرك كتب و رسالتك مجدداً بايله حق نمره موجبنجه اهونجه جيقارلسى مثللو وسائل لازمه نك استحصاله و بوجاله كوره آچىقده قالان قدامى رجالدن قومىخانه ناظرى ليد افندى نك قدم و سته حرمة تصرف متصوردن منحصّل مبلغك شهره اون بشريك غروشيله مشاراليلك قواعد ايدلسنه و قومىخانه ايله مطبعه نك مجدداً اصلاحيله ايجاب حالك اجراسنه قرار و يرلشدن .

۱۲۷۸ سنهسى

تشكيل جمعيت طيه

فن طبابت عرب و يونان حكماى طرفدن وضع و تاسيس اولنمىكن مرور زمان ايله عرب و يونان السانلى اوزرینه مؤسس اولان علوم حكيمه نك رواجه خلل كلهرك السنه غريبه نقل ايله مش اولقله طب قديمك نطن اولندىنى كپى و ايجى اولمادىنى اكلاشلق ايجون طبابت جديدده ماهر و طبابت قديمه نك استخراجه مقتدر اطبادن مركب بر جمعيت طيه تنظيمات مجلس قراريله اراده بيورلدى .

۳۰۰

تورکیه ده معارف تشکیلاتی

تبدیل نظارت معارف و سایرہ

حرم ہایون مصارفات ناظری بولنان معارفندان زماندن کمال اقلدی اوتوزیک غروش معاش و رتبہ بالا ایله معارف ناظری اولدی محلی بته اقلدی بولدی ناظر سابق مصرلی سامی پاشایہ قریحہ شاہانہ دن اون بشیک غروش معزولیت معاشی تخصیص قلندی .

۱۲۷۹ سنسی

او ائنادہ درسعاتده صنایع مکتبی تشکیلی ضنتده یاییلان قومیسونہ تجارت ناظری ادہم پاشا ایله درویش پاشا و ارسنی ملتدن اغاطون و سائر ارباب و قوف مأمور اولدیله نہ پایدیله نہ ایشدیله معلوم اوللادی .

۱۲۸۰ سنسی

جمعیت تدریسہ

تکثیر اسباب علوم و معارف نیت خیرہ سیله هر طرفده مکتب و مدارس انشا و کشادہ سہی و اقدام اولندی صرہده بعض اصحاب حمت و معلوماتدن مرکب برانجمن علمی تشکیله ارباب خواهش و استعدادی مجانا اوتودوب یازدرتق و تاریخ و جغرافیا و حساب مثلولوزومی اولان فنری اوکرتک اوزره درسعاتده اورو جیلر جووانده بر مکتب کشاد اولندی او ائنادہ دارالفنونده دخی عموم ایچون حکمت طیبہ و هندسہ په دائرہ بعض درسلا آچیله رق ارباب استعدادہ تسہلات تحصیلہ ارانہ قلندی .

نقل تقویم و مطبعہ عامرہ بسرایی جدید

مقدمری استانبولده مطبوعات عثمانیہ ایچون ایکی دائره وارایدی بونلرک برسنہ (دارالطباعة العامرہ) دیگرته (تقویمخانه) دینلور ایدی موقلمری باب سرعکرتک آرقہ جہننہ قوردان ابراہیم پاشا جامعشرکتک ایکی جانبنده ایدیلر مطبعہ عامرہ جتیمکان سلطان سلیم ثالث زمانده اسکدارده تأسیس اولنمشیدی اولوقت خطاط مشهور حافظ عثمان سسی و عرب اوغلی مهندس برارنی اعمالیله جلیکدن احداث اولنان انا قالردن آلنان باقرلر ایله الحالده استعمال اولنان باصہ حرقله اسکدارده

تورک تاریخ ایجمنی مجموعه سی

۲۰۶

برجوق آثار مؤلفه طبع و تمثیل اولندی مؤخرأ فردوس اشیان سلطان محمود خان ثانی زماننده وقته خیره دن مقدم بالاده مذکور جامع شریف اتصالننده قیودان پاشا حامی نامیله معروف حمام مسدود مطبعه هیئت فونیلاروق اسکدار مطبعه سی ادواتی اورایه نقل ایله (دارالطباعة المامره) اتخاذه قلندی بمبدیک ایکی یوز قرقدی تاریخنده وقته نویس احمد افندی مرحومک نظارت و معرفتیه بجدأ احداث اولان تقویم غزیه سیچون جامع مذکورک یاننده گوشه باشنده قیوجی باشیلردن مشهور موسی افانک فونانی جانب میردن بیسوز کیسه نه یانلیجه (تقویمخانه) اتخاذه و نظارتی بروجه محرم احمد افندی به اماله اولندی ایسته اولوقندن انبوسکسان سنه سه قدر شوایکی دائره ده نیجه بیکلرجه کتب و رسائل و سائر اوراق طبیعه تکثیر و تسهیل اسباب معارفه همت اولمشیدی انتشار معارف و علومک اسباب مهمه سی اولان تکثیر کتب و رسائل و خصوصه دوائر رسمیه ده صرف و استعمال اولان دفاتر و اوراق رسمیه و قوام تقدیه تک کون بکون احتیاجات زمانیه به کوره تکثیر انواع و اعدادی هر برلوازمیله برابر بره بره کتب مطبعه تک وجودندن لایه اولدینقی تعیین ایلدی بوجهته باب هاپون داخلنده مخترق اسکی مالیه دائره سنک ارفاشنده قی وافر مصرفله بنا وانشا و درونه واپور ماکنه سی و متمدد پرسر و آلات و ادوات متعدد و ضعیفه تا تمام طور مقده بولان قوام تقدیه قاریق سنک هیئت حاضره سی امر طباعت ایچون مناسب اولدینقی اکلاسیسیله مطبعه عنقه ایله تقویمخانه تک آلات و ادوات موجوده سی مأمورلیقه برابر ذکر اولان قاریقه نقل و ابطال و نواصی لکمال اولک ورق او آه قدر استانبولده مثل کورلدک صورتده غایت منتظم و هر برلوازمی مکمل بر طباعت قاریقه سی کشاد اولندی برکا معارف ناظری بولونان ادهم پاشا فوق القایه همت ایلدی یوم کشادنده صدر وقت قواد پاشا ایله احکام عدلیه رئیس کامل پاشا و سائر بعض ارکان مأمورین دولت دعوتله حضار موجوده حضورلرنده کتب و اوراق لازمه تک طبع و تمثیلی ایچون دستکاهلرک جمعی واپور قوتیله اعمالا نه بدأ ایندیله و دستکاهلرک بریننده محرم فقیرک اشبو :

خدا نختنده دائم ایلسون عیدالعرز خانی
بودار العلی اول خانان دیشان ایله ی فانیس
اوشاهک همتی نشر علومه اولده مصروف
علوم صنعه قاهدی اعمالی منقش تانیس

تعلیمه بدیهیه سی منطبع اولور ایدی بو تعلیمک ورقة مطبوعه لرندن برر دانمسی اثنای سیر و تماشاده مطبعه مأموری یدیله ذوات حاضره یه اعطا اولمشدر فایر قهنگ هر جهته مکملیه بر ابر حسن انتظامی و ناظر مشارالیهک سی و هیئتله مأمورینک غیرتی حصار موجوده طرفندن و هین تحسین اولهرق عودت اولندی اداره سنه قویم و قایع مقابله جسی ممیت فقیراننده بولنان مدرسیندن منجم ثانی طاهر افندی مأمور اولدی اسکی مطبعه دائره سی معارف نظارتی اداره سنه و بریله رک مکتب اتخاذ اولندی و قویمخانه قوناقی طرف میردن مصرلی مصطفی قاضیل یاشایه ساتلدی عبدالقبر اولوقت رتبه ناله اصحابندن قویم و قایع محرر لیکله مطبعه طاهره سر مصححی ایتم طاهر افندی ک و قابت و سؤ ساجی تاثیر یله مشارالیه ادهم باشانک حسن توجهندن موجود اولمشید مشارالیهک هیئتله طاهر افندی سکره لری رتبه و مأمور تیجه پک جوق ترقیاته مظهر و مدت مدیده معارف مجلس ریاستی و اوقاف مقتشکی و منجم باشلق کبی مأموریتله نائل و بوسایه ده کروه صدور و هیئت اعیانه داخل اولدی ادهم باشا ایله اره لری بوزیلهرق داغما مذمتده بولنوردی

معارف

مکاتب موجوده تک اصول تعلیمی و تدریسیه جه محتاج اولدینی اصلاحات اکمال ایدلکده ایسه بونلرک مقسم و مرجعی مجلس معارف اولدینقدن هر سنه تبعه سلطنت سنه الحفالتک تعلیملریه مخصوص اولان مکاتبک نسویه مصالحی مجلس مذکور ایله معارف مختلفه مجلسنک و ظاهرلرندن اولدینی حالده بو مختلط مجلسک صورت منتظمه ده تجمع ایده مسمی جهیله بونک لغویله بری مکاتب مسلمه دیکری مکاتب و شديه و عالیه نامیه ایکی قوبسیون اوزویت مجددأ بر معارف عمومی هیئی تشکیل اولدی مجلس معارف بر هیئت اعتبار اولنوب ریاستی معارف عمومی نظارته حواله ایله فرائض دینییه مخصوص اولان مکاتب مسلمه میان اداره سیله کتب شرعیه تدقیقانه مامور اولاجق هیئتک باشقه و عمومیه عائد اصول تحصیلیه باقاجق هیئتک آبرو اولاراق ایکی دائره یه تقسیم ایله برینه (دائرة مکاتب مخصوصه) دیکرینه (دائرة مکاتب عمومی) دینلرک اعضاسندن برینسک بودائرة لره وکالت ایلسه اراده بو یوریلاراق ایجاباری اجرا قلندی

احداث نظارت مطبوعات و سائرہ

تقوم وقایع محرر لکی عہدہ قیرانہ مدہ قالمق اوزرہ مجلس معارف اعضائی انضامی ورتبہ اولی صنف ثانیسی ویدی بیک بشیوز غروش شہریہ معاش ایله مجدداً تشکیل اولنان مطبوعات نظارتہ قریمخہ شاهانہ دن مأموریم اجرا بو یورولدی اوقته قدر مطبعہ عامرہ ایله تقویمخاھه ادب دن و اسحاب رتبہ و حیثیت دن بر ذاتک نظارتیله اداره اولنور ایدی مطبعہ ایله تقویمخاھه نك بولندقلری باب سرعسكر نك آرقه حیثیت دن سرای جدیدہ نقل ائسانده نظارت مذکورہ لغو ایله وظیفه سی معارف نظارتہ احاله والحاق اولمشیدی بو حال ایله بر مدتجک اداره دفعکره نظارت مذکورہ نك مطبوعات نظارتی نامیلہ اعادہ سنہ حسب المصلحه لزوم کورمیش و عید عاجزک مدت متبدله مطبوعات ایستنده وقوف و معلوما تم بولمیش اولدیقتن دن مذکور محرر لک ایله برابر بروجہ محرر مأموریم اجرا بیورلمشدر .

نقل خزینہ مالیه

آیا صوفیه جامع شریفی قارشوسنده دارالفنون نامیلہ انشا اولنوب خالی بولمقده اولان اینہه جیبمه مالیه خزینہ نك زیادہ سیله خراب اولسی و دارالفنون دائرہ نك موقعه خزینہ اتخا دی مناسب اوله جنی مطالعه لرله مالیه خزینہ سی اورایه نقل اولدی بومناسبتله سلطان محمود خان تره سی جوارنده کوشه باشنده کائن میری قرونی محلی استانبولک وسطنده بولندیقن دن اورایه مجدداً مختصرجه بر دارالفنون اقتباسیله علوم و فنون نافه نك اوراده تدریسه (مدرسه قبتلی می وار آ یا صوفیه سلطان احمد کورپلی اوغلی کبی جوارده بولنان مدرسہ لرده کی درسخانہ لر نه کونه طور یور (فرار ویرلدی مالیه خزینہ سنه بار اولماق اوزرہ بودارالفنونک مصارف انشاییه سنه قله زمین عرسه لر ن دن حصوله کله جک پارملر (خویلباویا) قارشولق طوتلدی .

جمیعت ترجمه

معارف عمومیہ نظارتی مبینده با اراده سنه ترجمه جمیعتی نامیلہ بر هیئت مکمله

۳۰۹

تورکیده مآریف تشکیلاتی

تشکیل اولدی بوکا اویاب اهلیت و لیاقتدن مأمور اولان ذواتک اسامیبیر پوسته ناظری قدری (اسبق باش وکیل قدری باشا مرحومدر) میرآلای محمد بک اوغالی افندی (دیوان محاسبات رئیس ایکن وفات ایدن چایچدر) ساقر اوغالی افندی ماجد بک وواخان افندی (عدلیه مستشاری ایکن فوت اولمشدر) قائمقام تورکی بک قائمقام عمر بک ترجمه اولمیشی خلفاستدن حلیمی افندی و سمدالله بک (وپناه سفیری ایکن وفات ایدن سمدالله باشادر) رفعت بک مجلس والامترجلاردن دوغور زاده الکساندر (خارجییه ناظری اسبق حالا یعنی ۱۳۱۱ ده سیسام بیک بولان زاتدر) مستعدان کتبهدن بعض افندیلر دخی جیمینک امور تحریریه استانیلر بو قدر ترتیب اولمیش تکلفلر اوزریه میدانه اثرقونولدی معلوم دکدر موصی الیهمدن یالکز حلیمی افندی باشلی باشنه تاریخ صومیدن بر ایکی پارچه ترجمه میدانه چیقاره یلمشدر .

۱۲۸۳ هجری

(احداث مکتب طیبیه ملکیه)

مکتب طیبیه دن سنه سنه یئنه یئشکده اولان اطبا طبابت عسکریه ده استخدام اولمقده ایملرده بولر هنوز درجه کتبه ده اولمقلاردن آلایلر ده استخدام ایچون اجنبی طیبیلردن استغنا حاصل اولمدیغی مثللو طشرملردن دخی مملکت طیبیه استطابیه پیدری اشکوات وقوعیه اولوالره دخی ضروری اجنبی دوغورلر تعیین اولمقده ایدی بو حالک دواسی تجویز اولمقیندن ممالک محروسه قصبات و شهرلر ایچون ملکیه طیبیه نامیه دوغورلر تعیینه حاجت من ایلای اشبو طیبیلره مخرج اولق اوزره او اشاده مکتب طیبیه ملکیه نامیه مجدداً بر باب مکتب تشکیل و تأسیس قلدی سهولت تحصیل موجب اولمق وطن و مملکت لسانیه تعلیم و تعلم اولمق اوزره مکتب مذکورده اوقته حق طب و اجزایلیق درسلی لسان ترکی ایله تعلیم اولمقسه قرار وریلرک اقتضا ایدن کتب طیبیه نیک ترکیبه ترجمه ایچون اویاب معلومات و حیثیت مرکب بر هیئت علمیه طیبیه تشکیل ایدیلرک ایجابلری اجرا قلدی بوندن ماعدا هندسه ملکیه ایله اصلاح صنایع ناملریله ایکی مکتب دعا تشکیل اولدی .

مواد معارف

سنهٔ خالیده طشره‌رده افشا اولنان بعضی مکاتب ابتداییه دن ماعدا مرزیفون اوزنجبان استانبکوی قرتال مدلولده بش باب مکاتب رشده تشکیل اولندی مکاتب رشدهده اطفال غیرمسله‌نک دخی قبولی اصول آنخاخذ قلندی مستقل مکتب‌انشاسنه مساعد اولبان بعض کوجوک قریه‌له همجوار قریه‌لر برلشدیریلرک ایکی اوج قریه آره‌سنده بررصیان مکتبی‌پایلمه روم ایلی ایالتی داخلنده کائن بعض قراء مصله‌ده قرار ویرلشدیر

صیان مکتبلردن رشده‌لره آنحجق شاکردان ایچون وضع اولنان اصول جدیدیه تطبیقاً لایقیه عباریه بیلمیانلره ترکیه‌ده ملکسی اولیانلرک مکاتب رشدهیه قبول اولتیجه‌قنلری اعلان نلندی مشاهیر درسامدن و مدرسیندن خواجه مصطفی افندی ارادهٔ مخصوسهٔ حضرت پادشاهی ایله مجلس معارف اعظالنه مأمور اولدی سنلری بویوک آدمردن اوقیوب یازملری اولیانلره عقاید دینلریله رقم و حساب و حساب کچی هر شخصه لزومی اولان بعض شیلری تعلیم ایچون چارشو بازار آجیلزدن اول بازار چهارشنبه کونلری کشاد اولتیق اوزره جمعیت تدریسه نامیه درسعادته سلطان یازید جوارنده بر مکتب تشکیل ایتمدر .

غزته

جملهٔ محسنات عصریه دن اولتیق اوزره (مختصاً) نامیه هنه‌ده ایکی دفعه دوسعادته قشر اولنور ترکیه بر طب غزته‌سی احداث اولندی بو غزته‌ده حفظ صحت و دوام تندرستی و عاقبت و منافع و فوائد عمومیه دائر قنرات حکیمانه درج و تسلیم اولنه‌جینی اعلان قلندی و جمیت طیهٔ عثمانیه نامیه بر جمیت دخی تشکیل ایلیدی .

ایلاتجه تشکیلات جدیددن طولانی بعض محللرده ایالت غزته‌لری طبع و نشرین شروع اولندی مملو بر طرفی عربی دیگر جایی فرانسه‌جه اوله‌رق چیل لبانده دخی بر غزته احداث اولندی

هنر و معارفک نثری زاید ایتمکجه مطلوبانکدخی آ کاکوره انواعی نکثر ایده‌رک بوکلازم کلان کاغذ صرفیاتنک دخی جوغالمسی طبعیدر اوتوه‌دنبرو کاغذلر اسکی پچاودرلردن اعمال اولنکلوب بشفه‌شیدن کاغذی‌یلدی‌ینی اووقته قدر ایشدلماش

ایدی اوئاناده لوندردده صابندن کاغده یاپیلوب اوکاغده برغزته چیقارلغه باتلاش اولدینی مثلو آمریقاده دخی آغاچدن کاغده اعمالی سری میدانه چیقارلش وحقی بونک ایچون بایبلان قاریقهی سیره دعوت اولنان مسافرلرک چین ورودلرنده بر بیوک سروی آغاچی قاریقهیه وریلوب عودتلرنده بو اغاچدن معمول برر طوب کاغده کلان مسافرله هدیه ویرلش ایتمش
۱۲۸۴ سنهسی

معارف

سنهسابقه معارف بختنده برنبده بیان اولدینی وجهه برمدتدنبرو تکلیف مکاتب وتسهیل حصول عوارف و مکاسب خصوصلرینه دولچه مصروف اولان مساعی^۲ وقیده شایان تشکر مأثر عمدوجه دندو اوباب معارف وعلومدن بعض اصحاب حیت وغیرت طرفلرندن حیت تدریسه اسلامیه نامیله درساعادتده برمکتب کشاد اولندی بومکتبهده اصول جدیده تعلیمک اجمالی ایچون سناری حدبلوغی آشمش بکر میشر اوتوزور باشلره باصمت خدمه واستاناف طاقندن بعضی کسان کندی ایشلری وقتدن اول صباحلری مکتب مذکورده دوام ایله ضرورات دینی و دنیویه لرینی وازوقتهده مهالمکن اوقویوب یازمق واخذواعطاسنی ضبط ایدهجک قدر دفتر وحساب طومنی اوکرتمکده ایدلر بو امر خیرک برنجی مؤسی معارف نظارتی مأمورلرندن جودت اقدی نامنده برذات حیصصافاتدر

احداث موزه

استانبول و عمالک عروسه شاهانهک بعضی طرفلرنده بر طاقی میدانده وجوعی تحت التراب ییلرجه مستور و متروک فلان آثار قدیمه پی اجینلر کلوب کوزمزمک اوکنده چیقاروب مملکتلرینه آشبردلری و بو آثار قدیمه دن تاریخ و صنعتجه فوائد کلیه استحصالیله برابر موزه خانه لرینی تزین و املا ایله کلری دوکار ایدی ققدان معلومات سیبیه آثار عتیقهک آله ایلمی بولنده برکونا حرکتیز اولدینی مثلو اله کین آتیقهلری بوزوب قیره کلریکمز دخی میدانده ایدی حتی یقین و قتلره قدر اناطولونک بعضی طرفلرنده اسکی زمانلردن قاله تیارولر

خراپه‌لری و یکپاره مرمر و صومالکدن محکوک و معمول باشلری قیرلش ارسلان قیلان کچی بعض حیوانات رسلری چشمه باشلرنده و دیوار کوشه‌لرنده وارارنده کورولور و زمانه هیکلتراشلرینک حیرتی موجب اولان شیر عادی طاش یارچه‌لری کچی قوللانیلر ایدی اورزباللر ایله کسب معارفه و الفت نمره‌سیله بو مثللو شیرک قدری معلوم اولماغه باشلادینی سرده او مثللو آثار قدیمه‌نک جمعنه مخصوص اولق اوزره حنتمکان سلطان محمود خان ثانی حضرتلرینک تره شریفه‌لری قارشوسنده موزه‌خانه نامیه بر محل تخصیص اولندی .

دارالفنون

مکاتب ابتدایی و رشیدی و حریه و بحریه و صنایعه کچی مکتبلر کشادیه تعمیم علوم و معارفه حصر انظار دقت اولتقمده ایسهده بونلردن چیقان طلبه ایچندن فنون و علوم عالیه تحصیلته هوسکار اولانلر ایچون اورویاده اولدینی مثللو او وقت قدر بر دارالفنون انبیه تیسره روتمون اولاماشدی اقتضا ایدن مسلملری اورویادن جلب اولتق و دروننده بولونان عسکری اعدادی شاکردانی منسوب اولدتلری مکتب حرییه نقل ایدلک اوزره غلغه سرائینک بر مکمل لیسه یعنی دارالفنون اتخاذه و مسلملرک حین و رودلرینه طلبه‌سنگ انتخاب و جمته قرار و برلده‌کی اعلان اولنشد .

۱۲۸۵ سنه سی

رصدخانه

هوای نسیمینک بولندینی حالی یعنی روز کار و بوزلرک حرکت و سیرینی تحقیق ایدرک و بربرینه خبر و یررک بوندن حاصل اولان معلوماتک نشریه سیرسفاشته امنیت و یره‌جک بر خدمت اختراع اولنمش اولدیندن قره دکز ایله بحر سفید سواحلینک قطعات مختلفه محلیسده هوای نسیمینک هر کون بولندینی حالی تلغرافله بیلدیرمک ایچون بر مناسب برده رصدخانه انشاسته اراده بیورلدی .

معارف دارالشفقه

درسمادته سلطان سلیم جوارنده طرف میریدن مایه اولنان قوناغک مکتب هیئته تحویلله بیویکان ارامل ایتم مصله‌یه محل فیض و تریه اولق اوزره دارالشفقه

ناميله تهيئه اسباب لازمه سنه شروع اولندي بونلك ايچون طرف نساهاهدن و وكلا و مأمورين و اصحاب حيث جانيلردن آزمدت نظر فنده حاصل اولان اعانات كليهدن بشقه خديو مصر اسمعيل پاشا طرفندن دنخي ايكي بيك ليرا اعانه ايدهليك غننه خرده كورلمشدر

غلطه سراي ناميله مشهور اولان بناي دلنشين دنخي مكنب سلفاطي عنوان معارف نشاني ايله تشكيل و تزيين اوله رق كشاد اولندي كشادني متعاقب اوچ كون ايچنده النان شاگردانك عددي يوز الةيه بالغ اولمشدر درس له مان بده اوله وق مدير لكنه دي سالدو نام هتروو تعيين اولمشدر ايكنجي مدير لكنه التنج دائره محاسبه چيسي سليم افندي كئيرلمشدر مكناب صياحهك دنخي اصلاحي ايچون معلم تيشديرلمسته كورولان لزومه ميني درس سادته باب سرعكري جيواننده خالي طور مقده بولنان عتبق مطبعه عامره دارالمعلمين اخذ قلندي .

۱۲۸۶ هـ .س

قبودان و اورمان مكنبي

غلطه عرب جامعي حويلينده مجدداً بر بنا انشاسيله موقفاً اوراده قبودان مكنبي اخذ و كشاد اولندي مثله ماليه خزينه سي دروننده دنخي بر باب اورمان مكنبي كشاديله مأمورين لازمه لري تعيين قلندي (هر شي ابتدا سندن كوزل باشلامق و سوكره آرقه سي براقوب بوشلامق عادي بوننده خفاهدي)

معارف

قيز مكنبلر يه معلملر تيشديرلك ايچون درس سادته دارالمعلمات ناميله بر مدرس كشاد اولندي مجلس كبير معارف اداره و علميه ناملر يه ايكي تاثره به بالتقسيم اداره دائره سنه ضيف افندي علميه مجلته لوا طاهر پاشا تعيين قلندي .

معارف

او وقته قدر صيان مكنبلر نده ذكور و اناث برلكده تعليم اولنوب تزوج قئلر ايچون ايريجي مكنبلر بوغندي تزويج اسباب ترسيه عموميه صره سنده بو خصوص دنخي معارف نظارتي جانبدان نظر اعنايه آلتهرق بوجه محور محلات مكنبلر نده ارلك و قزجوج قئلر

تفریق ایلدیشقه بئ و اصول جدیده اوزره تعلیم لایحه یون مناسب معلملر تعیینی و اطفال انات ایچون اول امرده درسئانک محال مناسبه سنده یدی باب انات رشیدیه مکتبی کشادی خصوصلرینه اعتنا اولمشدر اشبو مکتبلرده اطفال اناته لزومی قدر عربی فارسی و ریاضی درس لرندن بشقه خطوط و نقش تعلیم اولمشنه قرار ویرلشدر .

معارف

مکاتب موجوده تک اصلاح انتظامات حاضره و تکثیر اعداد حالیه سی ضمنده اتخاذه ایجاب ایدن تدابیری شامل شورای دولت معارف دائره سندن بانتظیم مقرون مساعدته سینه بیوویلان نظامنامه تک خلاصه مؤداسیدر مکتبلر اوج صنفه ترتیب اولنوب برصنقی سیبانه تخصیص ینی محله مکتبلرینک احوال و اصول تدبیرلری تمذیل و توسیع اولمشنی

بر قسسی رشیده مکتبلری اولوب بونلرکده قواعد تعلیملری تعیین قلمنسی قسم دیگرکی مکتب سلطان اصولی اوزره تأسیس ایلدیلجک مکتبلر اولوب عدینک مقدار کفایه به ابلاغ قلمنسی

هر نوع مکتبلرده تدریس اولنه جق درس لری معرف و معین اوله رق هر کس اولاد و اطفالنی مکتبلره دوام ایتدیرمه اجبار و بو بایده مخالفت و مخالفتی کوروینلر درجه ت و حرکتلرینک تکرریت نسبتله بش غروشدن یوزبش غروشه قدر جزای نقدی اخذیله مجازاته کرتار ایلدیلجکنی معلمدر (خاطره) بو ترتیب اوزره طویله جق اصوله دیه جک یوق اجراسنه کلنجه تعریض اولنه جق - سوزلر چوقدر

غزته

اوشانده بر طرفی ترکیجه دیگر جایی عربجه اوله رق زورا نامبله ولایت غزته سی طبع و نشرینه ابتدار اولمشدر مقدمه سی پک کوزل قلمه الشمس تایان مطالعه اثار نادره دندر

معارف

مکاتب موجوده تدریس اولمشدر بولنان درس لک مافوقده اوله رق بعض علوم و فنون نافعه تعلیم اولمش اوزره دیوان بولنده انشا اولنان دارالفنونه کیرمک

اوزوسنده بولنان طلبه‌نک‌بهدالمایه قید و تحریرلری ضننده آچیلان مجلس امتحانه بش اون کون طرفنده هر سنفدن بیکندن متجاوز شاگردان اظهار رغبت ایدوک بولنرک ایچندن دورت یوز اللی نفری اوصاف مطلوبهده بولندقرندن قید و قبول اولمشلردر

تعیین اولنان معلملر

سلیم افندی محمود افندی خاله بک کریم افندی عزیز بک احمد کامل افندی توفیق بک موسیو قسطنطیدی .

اسامی فنون

ادبیات فرانزجه تاریخ عمومی جغرافیا حساب رسم منطق علم حقوق بوعلملر هفته دورت کون تدریس اولنجهقدر بو ترتیباتک تکمیلدن سوکوره ذکر اولنان دارالفنون غایت تکفلی شمشعه و شاپان تقدیر بعض ذوات طرفدن ایراد اولنان نطقله کشاد اولدی .

معارف

سنه طایه رمضانک نصف اخیرنده کبچهلری ساعت اوجیدن دوده قدر عمومه مخصوص دارالفنونده درسلر تحریر اولمشنه و بریلان فرار موجینجه ایجابی اجرا قلدی .

(مقررلر) تحسین افندی هیئت عالم و اکبر و اصغر نامتناهی درسلی (مبترسه) نه مناسب انتخاب خلقک لیلی مبارکده بو مقوله ترهات ایله عقیدهلری بو زمق (؟) نه بیوک فضاخندر بو مثلوسر ائر حکم طبیعه درسلوی خواص متبیهانه مخصوص اولدینی حالده عمومه نشرینک موافق حکمت اولدینی عدم ملاحظه ایله کندولری ارباب حکمتدن عدابدنلرینه کندولری او حکمتنه قارشو حرکتده بولنلری تعجب اولنجه حق شیدواتهی

(جودت افندی) مقناطییت اوش حیوانی (نفسه آخری)

وقت بک	سلسله حیوانات	فیه ماقیه
توفیق افندی	ماکنهلر	اربابنه مخصوص
وحید افندی	مقابرک صحیحه تأثیری	ایش اوله

تورک تاریخ انجمنی مجموعه سی	۲۱۶
ترفی صنایع و منابع ثروت باقی بوکانه دیلی	صنیف اقدی
هوادی نسبی	امین اقدی
کیجه بارار بیلیم	عزیز اقدی
اچیجه قول قناد ایستر	سلیم اقدی
لازم دکل الزم	عزیز اقدی
رمضانک اون بشندن اخرینه دکین که قدر کیجه سنه قدر اون ایکی کیجه دیمکدر	
بو اون ایکی کیجهده بر ساعتدن اون ایکی ساعت ایدر بو اون ایکی ساعت ظرفنده	
بالاده نمداد اولنان فنونکه مکاتب عالیتهک برنجی درس لردن در بوتلرک هبندن او	
مدت ایچنده درس کوسترکه جرأت قدر دنیاده مخالف حکمت بر کیفیت وارمیدر.	
۱۲۸۷ سنه سی	

کشاد قلوب

اورو پاده قلوب تمیر اولنور انجمن الفت و مجموع فضائل انیت ایچون درعلیده اولیه بر انجمن کشادی (بزدهده قهوه خانه لر طشرطلرده کوی او طهری واردرکه بونلرده محال القدر قرقری شامه یایا یرینه پکمز ناردک شربتلری اسپرجهت یرینه چیره ایشیق لردر) بین الوکلا تذکر اولمشیدی مؤخرأ بونک ایچون سند قیلرده عاصم یاشا قونانی بالاستیجار لوازی استحضار اولهوق رمضان شریفک ایلك اخشامی شورای دولت رؤسی کامل و محمد رندی و مالیه ناظری فاضل مصطفی یاشا ایله سائر وکلا حاضر اولدقلری حالده کشاد اولندی اوکیجه ساعت بشه قدر هر وادیدن مصاحبات ایله امرار وقت اولمشدر (معترضه) رمضان شریفک ایلك کیجه سی کشاد اولدیفته نظرأ رمضان شریف ایله تبرک اولمش اولور فقط تراویح لرک زرده ادا اولنه جفته دائر سوز کچما مشدر

مصارف (دارالشفقه)

در سعادتده سلطان سلیم جامع شریفی جوارنده ارازل و ایتم مسلمته تک تعلیم و تربیه سی ضمیمه لیلی ونهاری اولهوق (دارالشفقه) تاملیه مجدداً بر منتظم مکتب کشاد اولندی بونک بنا واحیاسنه اولنان امانات کلبه دن بشقه مصارف دائمه سنه قارشولوق اولنق اوزره

۳۶۷

تورکبه ده معارف تشکیلاتی

اسکی ویکی مالیه دائره لری و باب سرعنکری تحتندہ و پیشکاهندہ انشا اولنان دکاتلردن شهریه حاصل اوله جتی بدلات تقدیه ایجاره تک مکتب مذکورہ تخصیصه اراده بیورولشدیر

دارالعلمیات

محسنتات عصریه جمله سندن اولاری کذلک در سعادتده کشاد اولنان فیز مکتب لریه قادین خواجهری رشیدی تک ایچون (دارالعلمیات) نامیله دخی ر مکتب تنظیم و کشاد اولندی رسم کشادی پک منطقه لی اجرا اولندی بو کادتر حین کشادده معارف ناظری طرفندن ایراد اولنان نطق غایت معتبار اثار نادره دن ایدی

Tarihi Belgeler

ANADOLU'DA İÇİLECEK SULAR
Müderris Nazmi Asaf
-Vefiyât Üzerinde Mühim Bir Âmildir-

Günümüz Türkçesine Çevirenler

Ökkeş NARİNÇ* - Hülya KURT - Başak Ceren**
ASKER* -Burcu ŞENTÜRK**** - Eyüp Can ÜNAL*******

Öz: Bu çalışma 1926 yılında Müderris Nazmi Asaf tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada “Anadolu’da İçilecek Sular” başlığı ile suyun insan sağlığı, özellikle de çocuk sağlığı üzerinde ne denli etkili olduğu ele alınmıştır. Başlık çerçevesinde çalışma, saha olarak “İstanbul, Afyonkarahisar, Konya, Karaman, Niğde, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Bozok ve Kırşehir” yerleşimlerini kapsamaktadır. Söz konusu şehir ve kasabaların su ihtiyaçlarını nereden ve nasıl karşıladığı ilgili yerlere ziyaretlerde bulunularak yerinde tespit edilmiştir. Bu tespitler Darülfünun bünyesinde oluşturulan bir bilim heyeti ile gerçekleştirilmiştir. Heyet, ilgili şehir ve kasabalara ziyaretlerinde yanlarında, su analizi yapabilecekleri portatif bir laboratuvar ve kimyasallar da bulundurmışlardır. Yapılan incelemeler ve analizlerde söz konusu yerleşim yerlerinde kullanılan suların kirli sularla karıştığı, bu nedenle bölge sakinlerinde Humma-yı Tifo-Dizanteri-Bağırsak Solucanı gibi hastalıklar görüldüğü tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada, adı geçen bölgelerde yaşayan çocukların ölümlerine de bu hastalıkların neden olduğu ifade edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke nüfusunu etkileyen bu olumsuz durumun nedenleri de ortaya konmuştur. Suların kirlenmesine, buna bağlı olarak söz konusu hastalıkların ortaya çıkmasına gerekçe olarak belediyelerin dikkatsizliği vurgulanmış, suların kaynağından taşınması usullerinde belediye çalışanlarının özensizlikleri de ifade edilmiştir.

* Dr. Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD., onarinc@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9486-8956.

** hulyakurt@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9933-5235.

*** basakasker@outlook.com, ORCID: 0000-0003-2960-9154.

**** senturkburcu34@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3201-5058.

***** ecuecu66@gmail.com, ORCID:0000-0003-4245-2884.

Suların kirlenmesinin nedenleri arasında belediyelerin yetersiz faaliyetlerinin yanında tarımsal sulama nedeniyle içme sularına kükürt, azot, nitrit vb. kimyasal maddelerin karışması gösterilmiştir. Elbette bu durum içme sularındaki kirliliğin ortaya konulması yanında ilgili bölgelerde tarımsal üretimin de yoğun bir şekilde gerçekleştirildiğini de göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Nazmi Asaf, İçme Suyu, Çocuk Ölümleri, Tifo, Dizanteri, Kirli Su, Kükürt, Azot, Nitrit.

DRINKING WATERS IN ANATOLIA

Abstract: This study was written by Muderris Nazmi Asaf in 1926. In the study, entitled "Drinking Waters in Anatolia", the effects of water on human health, especially on children's health, is discussed. Within the framework of the title, the study covers the settlements of "Istanbul, Afyonkarahisar, Konya, Karaman, Nigde, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Corum, Bozok and Kırşehir". From where and how these cities and towns meet their water needs is determined throughout the visits that were made to the relevant places. These determinations were made with a scientific committee formed within the Darulfunun. During their visits to the relevant cities and towns, the delegation also kept a portable laboratory and chemicals for water analysis. In the examinations and analyses, it has been determined that the water used in the settlements in question mixed with the polluted waters; therefore, diseases such as Fever, Typhoid, Dysentery, Intestinal Worm were seen in the residents of the region. In addition, it was stated in the study that these diseases caused the death of children living in the aforementioned regions. The reasons for this negative situation that affected the population of the country in the first years of the Republic were also revealed. The carelessness of the municipalities was emphasized as the reason for the water pollution and the emergence of the diseases in question as a result, and the carelessness of the municipal employees in the methods of transporting the water from the source were also expressed. Among the causes of water pollution are the inadequate activities of municipalities, as well as the use of sulfur, nitrogen, nitrite, etc. in drinking water due to the agricultural irrigation. Of course, this situation shows that besides revealing the pollution in drinking water, agricultural production was carried out intensively in the relevant regions.

Key Words: Nazmi Asaf, Drinking Water, Child Mortality, Typhoid, Dysentery, Dirty Water, Sulfur, Nitrogen, Nitrite.

Teksir-i nüfus endişesi, sular niçin mülevvestir? Suların tevliid ittiği hastalıklar, Dar`ul-fünun nâmına bir tedkik, Anadolu'da bazı suların

mukayesesi, Afyonkarahisarı, Konya, Karaman, Niğde, Kayseri, Sivas, Tokad, Amasya, Çorum, Bozok, Kırşehir. Su hakkında Anadolu'da iki fikir.

İstanbul Yeni Matbaa 1926

“Şehirlerimizin sokakları daha birkaç sene çamurlu olsun, geceleri karanlıkta kalsın: fakat içilebilecek suları süratle ıslah edilsin.

İsmet Paşa

Teksir-i Nüfus Endişesi

Harpten sonra bütün cihanı işgal eden ve endişe ile düşündüren teksir-i nüfus meselesidir. Bunu temin için bazen izdivacı mecbur kılmak veyahut kolaylaştırmak ve bazen de bekarlara vergi târh etmek gibi fikirler dermiyân¹ ediliyor; altı veya daha ziyade çocuğu olan peder ve valideye münasip mükâfat vermek gibi teklifler de dünyanın her tarafında münakaşa edilmektedir. Bunlar hep teksir-i nüfus endişesi neticesidir. Memleketimiz dâhi aynı endişe altındadır. Fakat biz bu çarelere ilaveten “doğanları yaşatmak” tedbirini mütekaddim² bir mevkide tutmak mecburiyetindeyiz.

Çocuklar Niçin Ölüyor?

Bu suale en kısa ve umumi bir cevap olarak (bakımsızlık) yüzünden denilebilir.

Bu hususta mütehasıslar diyorlar ki: sefiliz, çocuklar üzerinde vefiyâtın³ en mühim amilidir; Isıtm⁴, çocuklar üzerinde yaptığı tahribat nazar-ı müsamaha⁵ ile görülmez; verem, çocukları telef ettiği gibi ebeveynler dahi bu afetten kırılıp gidiyorlar. Vallahi...

Muayyen ve malûm olan bu imrâz⁶ için mücadele heyetleri uğraşıp durmaktadırlar.

¹ Arada bulunan.

² Evvelki, önceki.

³ Ölümünün.

⁴ Bu dönemde Isıtma, İramazan gibi r ve s harfi ile başlayan kelimelerin başına ı – i harfleri eklenmektedir.

⁵ Hoş görülme bakış.

⁶ İlet, hastalık.

Anadolu'da çocuk vefiyâtının esbab-ı mühimmesinden⁷ biri de içilen suların mülevves⁸ olmasıdır. Bu sebep yalnız çocukların üzerinde değil her sine de ve her bünyede bulunanların vefiyâtı üzerinede dâhi mühim amildir.

Su öldürücü birçok hastalıkların birçok hastalığı mikrop ve isporlarının başlıca vasita-yı nakl ve intisâridir.⁹

Sular Niçin Mülevvestir¹⁰?

Şehir ve kasabalarımızın etraf ve civarında leziz ve temiz menba suları mevcut olduğu halde çeşmelere kadar isâl¹¹ ve tevzi için el-an ibtidai¹² bir usûl kullanılmaktadır. Sular umumiyetle taş ve harç ile inşa edilmiş yollar veyahut künkler¹³ (böhrenk)ler vasıtasıyla çeşmelere kadar isâl ediliyor.

Sular mahalle aralarından geçerken ayak yolu mecrasıyla mevazî¹⁴ hatta yan yana uzun mesafeler kat ediyorlar. Bazen meskenler derunundan veyahut yanından önünden geçerken aralara tahsis edilen menfezler vasıtasıyla gayr-i ihtiyari bir surette sular telvis¹⁵ ediliyor. Ve bu, hiç nazar-ı dikkati celb etmiyor.

En feci olan bir noktayı pek tabi görmek daha fecidir.

Evkaf veyahut belediyelerin istihdam ettikleri su yolcuların vezâifini¹⁶ tasvir edecek olursak der-piş¹⁷ ettiğimiz mesâilin¹⁸ esaslarından birisine temas etmiş oluruz. Bu memurlar tahkikatıma göre, gayet az ücretle veyahut bazı yerlerde, işittiğime göre bilâ ücret¹⁹ çalışıyorlar. Bu memurların vazifeleri su mecralarına ince destere talaşı veyahut ince gübre tozu atarak borular derununda kazaen hasıl olmuş olan çatlak ve kırıkları

⁷ Önemli sebep.

⁸ Pis kirli.

⁹ Saçılma, dağılma, püskürme, yayılma.

¹⁰ Pis, kirli.

¹¹ Ulaştırmak, kavuşturmak.

¹² Başlangıç, İlkel.

¹³ Pişmiş topraktan veya betondan yapılan su borusu.

¹⁴ İki şeyin paralel yan yana gitmesi.

¹⁵ Pislentmek.

¹⁶ Vazife

¹⁷ En önde, göz önünde bulunmak.

¹⁸ Mesele kelimesinin çoğulu.

¹⁹ Ücretsiz.

tıkamaktır. Bundan başka aidatını muntazaman²⁰ vermeyen hamam ve hususi meskenlerin veyahut mahallelerin su mecralarını kasten bozup bunların tamiri için bolca masraf almaktır. Mae't-teessüf bu dert memleketimizin her tarafında umumidir.

Suların Tevlid Ettiği²¹ Hastalıklar

Birikinti ve râkid²² sular, göl suları, çay ve ırmak suları, kuyu ve sahrınç²³ suları, kar ve yağmur suları oldukları şekilde şerbe²⁴ salih²⁵ değildiler.

Mikrop nazariyesi henüz mevzu-i bahs edilmeden evvel, yüzlerce hatta binlerce sene evvel fena suların birçok hastalıklara sebebiyet verdiğini insanlar hissetmiş ve kani²⁶ olmuşlardı.

Bilâhare²⁷ mikrop nâzariyesi tahakkuk²⁸ ettikten sonra kötü suların malum hastalıkların müvellid²⁹ ve müsebbibi olduğu kati'leşmiş ve artık her medeni memleket sıhhat-ı umumiyeyi hüsn-i muhafaza için azami tedbirler almış ve çareler düşünmüştür. Son asırda yapılan istatistiklere göre suları islah edilen ve iyi su için şehirlerde humma tifoidi müsabini³⁰ sıfıra inmiş ve hastalık tamamen ortadan kalkmıştır.³¹

Dizanteri, diyare ve kolera gibi hastalıklar suret-i kat'iyede³² su ile intikal³³ ve intisar³⁴ eder.

²⁰ Düzenli.

²¹ Sebep olduğu.

²² Durgun su

²³ Birikmiş yağmur suyu.

²⁴ İçmek.

²⁵ Elverişli, uygun.

²⁶ İnanmak.

²⁷ Daha sonra.

²⁸ Gerçekleşme.

²⁹ Arıza çıkarıcı.

³⁰ Üzerine düşünmek.

³¹ Profesör Mönö ve Profesör Broudel (Bervardel).

³² Kesin olarak.

³³ Bir yerden başka yere geçme.

³⁴ Dağılma, yayılma.

Kötü suların mide ve karaciğer üzerinde tevliid ettikleri hastalıkların envamı³⁵ burada ta'dâd etmek³⁶ sadedimiz³⁷ ve ihtisasımız haricinde olduğundan bundan sarf-ı nazar ediyoruz.

Bunlardan başka insanlar üzerinde yaşayabilen parazitlerin yumurta ve sürfeleri³⁸ kötü sulara mevcut olduğundan bunlar mide ve bağırsaklarda ve hatta taht'el-cild³⁹ birçok afâtın zuhuruna sebep olurlar. Herkesin bildiği ve hemen herkesin başından geçtiği muhtelif cins solucanlar (**askarid**)in sular vasıtasıyla intikal ettiği şüphesizdir.

Darülfünun Namına İlmî Bir Tetkik

İstanbul Darülfünunu bu sene tatil müddetinde Anadolu'nun muhtelif mıntıkalarına tedkik ve telkin heyetleri gönderdi. Her mütehasşısı kendi şube-i ilmiyesi dahilinde tedkikât⁴⁰ yapmak ve bununla beraber faydalı olanlarını da mahallinde telkin etmek vazifelerini tahmil etti.⁴¹

Bunlardan başka İstanbul'a avdette⁴² herkesin mensup olduğu fakülteye seyahatinin ilmi kısmının hesabını vermesi pek tabi olduğundan vesait⁴³ ve alet-i fenniye ile mücehhezen.⁴⁴ seyahate çıkmak lazımeden idi. Bu ise haylice maddi ve manevi bir külfetti. Anadolu'nun taşını toprağını sanayiini hatta yediğini ve içtiğini öğrenmek, yalnız gözle görmekle değil, ancak elimizdeki ilmi bir ölçü ile ve bir mahke⁴⁵ vurmakla tayin ve tesbit edilebilirdi. Bunun içinde beraberimde portatif bir laboratuvar aldım; elimde oldukça muntazam ichiza⁴⁶ mevcut olduğu gibi miyarlarım⁴⁷ bir ihtimam ve itina ile hazırlanmış ve sandıklara yerleştirilmişti. Tedkikâtımın mevzularından biri içilecek suların, hatta kabil ise maden sularının dahi tahlili ve kıymetlerinin tesbiti idi. Hemen her şehir ve

³⁵ Çeşitleri.

³⁶ Saymak.

³⁷ Yakınlık, civar, asıl mevzu.

³⁸ Kurtçuk.

³⁹ Derisinde.

⁴⁰ İnceleme.

⁴¹ Bir kimseye iş vermek.

⁴² Geri dönüş.

⁴³ Araçlar

⁴⁴ Donanmış.

⁴⁵ Hikayeleşirmek.

⁴⁶ Cihazlar.

⁴⁷ Ölçüt.

kasabada içilen sular menbalarından havas-ı hakimiyye ve kimyeviyece tabi' bir halde iken çeşmelerde tamamen değişmiş bulunuyordu. Mesela mevadd-ı uzviyesi⁴⁸ menbaında tabi miktarında olan bir su, çeşme başında on misli hatta yirmi misli mütezayid⁴⁹ bir şekilde bulunuyordu. Çeşme sularında amonyak ve nitrit⁵⁰ asârını⁵¹ bulmak nadirâtdan değildir. Mikyas-ı ma'⁵² derecesi (salabet-i ma'⁵³) bazen menbaina nisbeten müteaddid⁵⁴ dereceler tezayüd⁵⁵ etmiş bir halde bulunuyor, yağmur mevsimlerinde bütün çeşme suları bulanık akar ve bu hale kimse ehemmiyet vermez. Su vasıtasıyla intikal eden hastalıklar musabinin⁵⁶ miktarı ekseriyetle yağmurlu mevsimlerde azamiyye vasıl olur.⁵⁷

Anadolu'da Bazı Suların Mukayesesi

İstanbul menba sularına alışkın bir ağız Eskişehir ve Kütahya sularını içerken yüzünü buruşturmaya ve midesini ovuşturmaya başlar. İstanbul'un Halkalı, Kırkçeşme ve Terkos ... İlâ ahir⁵⁸ sularına bir kıymet vermek istediğimiz hatıra gelmesin.

Ancak Kayışdağı, Taşdelen, Sirmakeş ve Kağıthane menba sularını mevzu bahis etmek isteriz.⁵⁹

⁴⁸ Canlı organizma.

⁴⁹ Çoğalan

⁵⁰ Suyun, mecrasında mevad-ı (maddeler) mütefessiha (çürümüş, bozulmuş kokmuş) ile temasta bulunduğu bir deilli kat'idir.

⁵¹ İz.

⁵² Su ölçüsü.

⁵³ Suyun sağlamlığı.

⁵⁴ Birçok

⁵⁵ Artma, çoğalma.

⁵⁶ İsabet etmek.

⁵⁷ Ulaşır.

⁵⁸ Sona kadar, diğerleri de böyledir ve başkaları.....demektir.

⁵⁹ Tablo:

	Mikyas-ı Ma' Derecesi	Mevadd-ı Uzviye (canlı organizma)	Kibritiyyet Emlâhu (Kükürt Tuzu, Sülfat Tuzu)
Kayışdağı Suyu	2,5	1,5 miligram	Yok
Taş Delen Suyu	1,5	1/2miligram	Yok
Sirmakeş Suyu	4	1 miligram	Yok

AFYONKARAHİSARI

Afyonkarahisar'ın en meşhur olmak üzere (Kadın Ana) suyu vardır. Şehre haylice uzak, kilometrelerce mesafede bir dağ dibinden çıkan mebzul⁶⁰ ve leziz bir sudur, ki menbaında bütün şerait-i matlubeyi haizdir.⁶¹ Eski tarihte hatta Osmanlılardan evvel saltanat sürenlerin analarından birisinin himmetiyle şehre îsale edildiği söylenir. Hayretengiz bir fedakarlıkla dağları tepeleri aşarak ta şehre kadar îsâl edilmiş fakat ma-teessüf⁶² o günden bugüne kadar bu su için hiçbir fedakârlık ilave edilmemiş, bugün bildiğimiz şerait-i ilmiyenin⁶³ en ufağına bile bigâne⁶⁴ kalınmıştır. Fi'l-vaki son zamanlarda bir su şirketi tesis edilmek istenilmiş ise de an tesisinde inhilal⁶⁵ etmiş. (?) Bununla beraber bugünkü valinin yeni bir teşebbüsü olduğunu işittim. Şehirde (Kadın Ana)ya ait muhtelif çeşmelerden aldığımız sulara yaptığımız tahliller hakikaten pek elim neticeler verdi. (Cami çeşmesi) Kadın Ana suyunun ilk çeşmesi olduğuna göre az çok temiz addedilmektedir. Fakat mevad-ı uzviyyenin⁶⁶ miktarı fennin kabul ettiği hududu çok tecavüz etmektedir. Şehrin dahilinde aynı su bazı çeşmelerde bulanık olduğu gibi aşikâr bir surette de (nitrit emlahını) ihtiva ediyor. Eğer vakit müsait olup da bütün çeşmelerin suları tedkik edilseydi ekserisinde nitrit bulduğumuz gibi birçoğunda da amonyak bulacağımız şüphesiz idi. Zira şehir dahilinde su tevziatı⁶⁷ pek şâyân-ı teessüf⁶⁸ bir haldedir. Afyonda medh ettikleri ufak tefek sular arasında birde Ulçak veyahut Uluçak Suyu vardır. Bu su mikyas-ı⁶⁹ ma' derecesine göre evvelkinden biraz daha hafif ise de derununda birazda

Kağıthâne Memba Suları	5	1,5 miligram	Yok
Hamidiye Suyu	5	1,5 miligram	Yok
Terkos Suyu	12,5	20 miligram	Mevcud

⁶⁰ Bol.

⁶¹ Bulunmak.

⁶² Yazık ki.

⁶³ İlmi koşulların.

⁶⁴ Yabancı, bildik olmayan.

⁶⁵ Bölünme.

⁶⁶ Canlı maddeler

⁶⁷ Dağıtma.

⁶⁸ Eleştirilmeye açık.

⁶⁹ Ölçü.

kibritiyyet mevcuttur ve kurak mevsimde dahi hafif bir bulanıklık müşahede olunuyor. Bu suyun menbaı ile çeşme arasında hemen elli altmış adımlık bir mesafe vardır. Gerçi menbaı görünmüyor ise de, bu, ibtidai⁷⁰ bir surette kapanmış ve çeşmeye ibtidai bir surette rabt⁷¹ edilmiştir.⁷²Kapalı olan menbaı iki kaya arasında ve çukurca bir mahalde olup insan orada bir dakika tevkif⁷³ edebilmek için sıkıca burnunu kapamak mecburiyetinde kalır! Bu hal karşısında burada bir belediye heyetinin mevcut olduğuna inanılmaz.

Kadın Ana Suyu:

Mikyas-ı ma' derecesi: 6.5, mevad-ı uzviyye 4 miligram kibritiyyet emlah-ı mevcut.

Uluçak Suyu:

Mikyas-ı ma' derecesi: 4.5, mevad-ı uzviyye 2 miligram kibritiyyet emlah-ı mevcut.

AKŞEHİR

Nasrettin hocanın bu güzel, çalışkan ve zengin beldesi sularını hiçte ihmal etmemiştir.

Belediyenin o günde demir borularla getirilmiş mebzul⁷⁴ bir su akıyor. Yine şehrin ticaret merkezinde bir meydanlıkta eşraftan muhterem bir zât bütün masrafı kendisine ait olmak üzere zarif bir çeşme ve bir havuz inşa ettirmiş ve suyunu demir borularla temin etmiştir.

Belediyenin bazı noksanları ikmal için daha haylice demir boru ismarladığını söylüyorlardı.

KONYA

Konya su hususunda pek bahtiyardır. Tabiatın Konya'ya bahşettiği bu lütuf kadirşinasâne⁷⁵ bir tarzda karşılanmış, bundan istifade çareleri ihmal edilmemiş ve peyderpey⁷⁶ ikmale de azmedilmiştir. Konyalılar, sularını oldukça uzak, on beş yirmi kilometrelik uzak mesafelerden demir borular ile şehre kadar getirmişlerdir. Konya'da humma-yı tifoidi hastalığı ve

⁷⁰ İkel.

⁷¹ Bağlamak.

⁷² Nizam verilmiş.

⁷³ Durdurma.

⁷⁴ Bol.

⁷⁵ Değer bilirlilik

⁷⁶ Parça parça, azar azar.

solucan afeti nispeten azdır. Filvaki şehir-i mezkurda,⁷⁷ anlatıldığına göre ilk demir boru ile şehre su îsâl edildiği zaman (demir borular vasıtasıyla gelen su ile abdest almak caiz değildir.) gibi terakki ⁷⁸ ve tecceddüd⁷⁹ düşmanlarının ortalığa attığı dedikoduları dinleyen zavallılar da⁸⁰ eksik değilmiş; fakat bugün Konya'da bu hususa teşekkür etmeyen kimse yoktur.

Konya şehrine demir borular ile üç mühim menba suyu îsâl edilir. Birisi şehrin cenubunda⁸¹ on dokuz kilometre mesafede Çayırbağ kasabasının üzerinde gayet mebzul bir menbadan gelir. Menba da suyun mecmu ⁸² miktarı bir dakikada (162) gaz tenekesi⁸³ olup suyun bir kısmı Çayırbağ kasabasına terk edildiğinden Konya'ya ancak suyun yarısı gelir.

Bundan başka Konya'da Çayırbağ suyundan daha mebzul⁸⁴ ve daha leziz (mukbil)⁸⁵ suyu vardır ki Konya'nın garb⁸⁶ ve garb-ı cenubiyesinde⁸⁷ (Takkalı) ve (Köstenik) dağlarının eteklerinde üç menbadan alınarak demir borular ile Meram Bağlarından geçerek şehrin hemen ortasında Aleaddin'deki mukaessemde⁸⁸ Çayırbağı suyuyla birleşir.

Bu hususta Konya'nın bazı muhitinde yanlış bir fikre şahit oldum. Güya son bir iki sene zarfında şehre getirilen bu mukbil suyunun Çayırbağ Suyu'na ilavesiyle Çayırbağ Suyu eski lezzet ve nefasetini kaybetmiştir diyorlar halbuki tahlil neticesi bu iddianın tamamen aksini gösteriyor.

Mukbil suyu nefis bir sudur. Bu su yalnız bir menbadan ibaret olmayıp birkaç yüz metre cenub-ı şarkî cihetinde (Bey Pınarı) ve (Sütlü) menba sularıyla dere köyünde birleşerek şehre dahil olur. Bu üç menba sularının

⁷⁷ Az önce adı geçen.

⁷⁸ Yükselme.

⁷⁹ Yenilenme.

⁸⁰ Aciz.

⁸¹ Güney.

⁸² Toplam

⁸³ Herkesin kolaylıkla suyun hacmini tahmin edebilmesi için vahid-i (tek bir) kıyasî olarak gaz tenekesi i'tibar edilmiştir. Bir gaz tenekesi tahminen 15 litre su isti'ab (içine almak sığmak) eder.

⁸⁴ Bol, çok.

⁸⁵ Mübarek, kutlu.

⁸⁶ Batı.

⁸⁷ Güneybatı.

⁸⁸ Ayrılmış.

mecmu⁸⁹ miktarı bir dakikada (102) gaz tenekesidir. Asıl mukbil suyunun menbadaki miktarı (58) gaz tenekesidir. Ve bu su miktarca diğer iki menba-ı faik olduğu gibi nefasetçe de yüksektir. Bu menbalar fenni bir surette muhafaza altına alınmışlardır.

Konya'nın garb-ı cenubiyesinde "Dutlu" namıyla iki menba suyu daha vardır. Bu menbaların verdiği su dakikada 120 gaz tenekesidir. Maalesef açık saçık ve gayet perişan bir halde bırakılmıştır. Bu su dergâha kadar kırık dökük (künk) borular ile şehre isâl edilmiş olup güzergahında bulunan mahalleler bu sudan kullanırlar. Konya'da ara sıra zuhur eden dizanteri ve humma-yı tifoidi.. İlâ ahir hastalıkların hemen bu suyun güzergahında ki mahallelerde olduğunu mütehassıslar itiraf ediyorlar. Nitekim İstanbul'un Kırkçeşme ve Taksim sularının güzergahındaki halk arasında daima bu hastalık eksik değildir.

Diğer suların yanında Dutlu suyunun ihmal edildiğine bakılırsa bu suyun şimdiye kadar evkaf idaresine ait olduğuna hükmediyorum.

Konya'da başlıca suların mukayesesi için muhtasa⁹⁰ bir tahlil (menbalarında)

	Mikyas-ı mâ' derecesi	Kibritiyyet	Mevad-ı Uzviye	Menbadaki derece-i hararet
Mukbil	6,5	Yok	Tabi' miktarda	Eylül'de 14°
Sütlü	10	"	"	" 14°
Bey Pınarı	8,5	"	"	" 14°
Çayırbağı	18	"	"	" 14°
Dutlu	18	"	"	" 13,5°
Karasu	10	"	"	" 13,5°

KARAMAN

Birkaç sene evveline gelinceye kadar Karamanlıların suları içilecek bir halde değilmiş; bereket versin ki oraya müteyakkız⁹¹ bir kaymakam gelmiş suların mülevves⁹² olduğunu anlatmış ve halkı ikna etmiş fakat her yerde

⁸⁹ Toplanmış.

⁹⁰ Kısa kesilmiş.

⁹¹ Gözü açık.

⁹² Pis

olduğu gibi burada da (fa'al ve muktesid⁹³) belediyeçiler belediye vâridâtını⁹⁴ yok yere israf ediyor diye kaymakamı haylice çekiştirmişler. Fakat kaymakam bey yine su işleri ile meşgul olmak üzere başka bir tarafa gitmiş.

Bütün arzularına rağmen Karaman'daki suların menba ve mukassemi⁹⁵ tedkik edemedim.

Şehrin üst tarafında geniş bir yaylada ufak bir inşaat mahali gösterdiler.

- Burada ne yapmak isteniyor, diye sordum.
- Burası su mukassemi⁹⁶ müteahhit bu mukassemi şeraite⁹⁷ muvafık yapmamış olduğundan bilahare yıkılmış. Yeniden, fakat başka bir tarzda yaptırıyoruz cevabını aldım.

Ne yıkıldan ve ne de inşaa edilmekte olandan hiçbir şey anlayamadığım için derinden içimi çekerek birkaç (vah vah) ile mukabele⁹⁸ ettim.

NİĞDE

Niğde'de şehrin etrafında ufak tefek birçok ve oldukça nefis sular mevcuttur. Fakat suların şehirdeki tevziâtı pek iptidai bir şekildedir. Bununla beraber Niğde'de sular hakkında merak ve endişe gösteren birçok kimseler mevcuttur.

KAYSERİ

Kayseri'nin sularından şikâyet edenler pek çoktur fakat aldırış eden de hiç yoktur. Su meselesi umumiyetle belediye işidir. Ta eskiden beri belediye üzerine nafiz olan⁹⁹ valiler su meselesi ile meşgul olmak istemişler ise de çok müşkülât¹⁰⁰ görmüşlerdir. Kayseri'de de aynıyla böyle olmuştur. Belediyeçilere pek dokunmaya gelmez. Hemen adamı fena halde hırpalarlar ve onlar da bu hususta çok defa kabahati evkafa atfederler. Bazı defa da belediyenin su işlerinden daha mühim işlerle meşgul olduğunu söylerler!?

⁹³ Tutumlu

⁹⁴ Gelir.

⁹⁵ Taksim edilmiş, ayrılmış, bölünmüş.

⁹⁶ Suyun taksim yeri.

⁹⁷ Kanun.

⁹⁸ Karşı gelme.

⁹⁹ Sözü geçen.

¹⁰⁰ Zorluklar.

Kayseri'de su meselesi gayet fecidir. Oradaki tabiplerden birisi diyor ki: “ suyun mülevves olmasından dolayı senede epeyce kimseler ademe¹⁰¹ giderler. Fakat şayan-ı şükürdür ki hastalık müstevli¹⁰² bir halde değildir.” Muhterem doktor bunda pek haklı idi. Meselenin vehametini¹⁰³ idrak edebilmek için kapılar kapatmamacasına hastalık her tarafı istila etmiş olmalı demek istiyordum zannedirim.

19 teşrinisani 341 (19 Kasım 1925) tarihli İstanbul gazetelerinden biri İstanbul'da tifonun günden güne tezayüd ettiğini bir istatistiğe istinaden yazıyor ve ilaveten diyor ki 340 (1924) senesi zarfında nefis-i İstanbul'da 351 tifo vakası vardı. Bu sene ise şimdiye kadar 232 tifo vakası tahakkuk etmiştir ve sene nihayetine kadar geçen seneki miktarı geçeceği tabiidir.

Görülüyor ki yalnız Kayseri'de Sivas'ta değil İstanbul'da bile her sene yüzlerce kişi bu yüzden ademe gidiyor. Teselli için (ne yapalım eceli bu yüzden imiş) demek en kısa bir tariktir.¹⁰⁴

Kayseri'de en mühim olarak iki su mevcuttur. Birincisi (Büyük Avgun Suyu) ikincisi de (Hacı Kılıç) suyudur. Filvaki bir üçüncü (Mıhlım Suyu)¹⁰⁵ var ise de ancak beş altı çeşmeye kâfi gelebilir.

Büyük (Avgun Suyu) Kayseri'nin şarki şimalisinde (Germir) altında birkaç menbadan toplanarak gayet hafif bir meyil ile Kayseri'ye isâl edilir bazı yerlerde meyil o kadar azdır ki Adana'daki bir su manzarası hissini verir. (Büyük Avgun) Osmanlılardan pek çok sene evvel bir tarihte inşa edilmiş birbirine muttasıl iki kanaldan ibaret olup her birinin genişliği yetmiş beş santimetre ve derinliği ise bir metre kırk santimetredir. İki kanaldan maksat birinin tadhiri¹⁰⁶ anında diğerini isti'mal¹⁰⁷ etmektir. Fakat elyevm¹⁰⁸ bu mecranın birçok tarafları bozulmuş, dolmuş bazen birinden diğerine atlamak şartıyla su şehre kadar cereyana¹⁰⁹ devam eder. Bu mecranın üzeri geniş taşlar ve harçlarla örtülmüş, daima yağmur sızıntılarına müsait bir

¹⁰¹ Ölümler

¹⁰² Bir yeri istila eden.

¹⁰³ Son derece tehlikeli durum.

¹⁰⁴ Yol

¹⁰⁵ Mukbil suyu veyahut makbul suyu dahi denir. Bazen Kum Suyu dahi dediklerini işittim.

¹⁰⁶ Temizleme.

¹⁰⁷ Kullanma.

¹⁰⁸ Bugün

¹⁰⁹ Akış.

haldedir. (Avgun) hastane hizasını geçtikten sonra şehre muhtelif noktalardan dâhil olur.

Mecraların meyli gayet az olduğundan çeşmeler adeta çukurda denilecek tarzda inşa edilmiş olup musluklar hemen yalakların içerisinde. Hatta bazı yerlerde çeşme yapmak imkânı olmadığından ana yolunun üzerinde açılmış bir menfeze,¹¹⁰ taştan oyulmuş bir kuyu ağızlığı vaz¹¹¹ edilmiş buradan kolaylıkla hatta maşrapa ile herkes su alabilir ve hiçbir kayda tabii olmaz. Bunlara (Avgun ağızı)¹¹² derler. Bazen (avgun) bir caddenin ta ortasına tesadüf edip burada (avgun ağızı) yapmak münasip olmadığından suyolunun birkaç metre sağında veyahut solunda sapa bir köşe veyahut çıkmazda gayet küçük bir kuyu hafr¹¹³ edilip bu kuyu ile (Büyük Avgun) ufak bir kanal ile rapt edilir buna da (depme) ismini verirler.

(Avgunun) büyük bir kolu şehrin şimali şarkisinden¹¹⁴ dahil olarak büyük bir mezarlığın dibini takip eder ve dabagathanelerin¹¹⁵ yanından geçerek şehre doğru ilerler. Dabağların bu avgundan¹¹⁶ istedikleri gibi istifade etmelerine hiçbir mani¹¹⁷ yoktur.

Sahçılar Cami içinden geçen (avgun), cami'in abdesthanesinin sularıyla yan yana veyahut üst üste geçer. Şehrin dahilinde muayene ettiğim bazı çeşme sularında aşıkare surette nitrit ve amonyak mevcuttur. Büyük Avvgun Suyu o kadar mebzuldur ki Kayseri'nin nüfusu kırk beş bin olduğuna göre insan başına yevmiye tahminen sekiz gaz tenekesi su isabet eder.¹¹⁷ Lise çeşmesinden alınan Büyük Avgun suyunun mikyas-ı ma¹¹⁸ derecesi 10,5 ve mevadı uzviyesi hal-i tabi'den¹¹⁸ fazla ve kibirtiyet yoktur.

Hacı Kılıç suyu tamamen mülevvestir. Zaten şehrin haricinde ve dahilinde şurada burada açık hark¹¹⁹ vasıtasıyla şehrin muhtelif noktalarına tevzi¹¹⁹ edilir. Kayseri'de bu suyu içmeyiz, ancak çamaşırlarımızı yıkamak ve

¹¹⁰ Delik.

¹¹¹ Konulma, bırakma.

¹¹² İstanbul'da Kırkçeşme yollarında buna muadil menfezler olup bunlara (baca) ismi verilir.

¹¹³ Kazma.

¹¹⁴ Kuzey-doğu

¹¹⁵ Tabakhane, derinin temizlendiği yer.

¹¹⁶ Suyolu

¹¹⁷ Kayseri'de mühendis Süreyya Bey

¹¹⁸ Doğal hali

¹¹⁹ Yarmak.

bahçelerimizi sulamak için kullanırız denilmektedir. Bununla beraber gece el ayak çekildikten sonra küplerimizi kaplarımızı doldurarak bu suyu içmek için bile pek güzel kullanırız diyenler de yok değildir. Zaten (akarsu pis tutmaz) Scat (skat) Prensibine Anadolu'da maalesef herkes sadıktır.

Hacı Kılıç suyu Ali Cafer civarından geçerken şehrin gübre ve müzharefât¹²⁰ yığınları ve hayvan leşleri arasından mürur¹²¹ ve nihayet (Büyük Avgun) suyunun yakınında şehrin muhtelif mahallerine tevzi olunur. (Mıhlım) veyahut Mukbil Suyu gayet az, ancak beş altı çeşmelik bir sudur. Filhakika bu su dahi şerait-i feniyyeye muvafık¹²² bir tarzda şehre isâl edilmemiş olmakla beraber evvelce zikredilen sular kadar mülevves değildir.

Kaysirililer diyorlar ki: (Büyük Avgun) sularının şehir dahilindeki mecralarının tevzi' ve taksimatını bilen ancak birkaç (miravu)¹²³ yani su yolcu¹²⁴ vardır ki bütün belde bu sefil ademlerin esiridir.

SİVAS

Sivaslılar sularının ıslahı için hiç bigâne¹²⁵ kalmamışlar, fakat işi bihakkın¹²⁶ idare edebilecek erbabına tesadüf edememek tali'sizliğine¹²⁷ uğramışlardır. Bir zamanlar getirtip tefriş¹²⁸ ettikleri borular kırılmış soğuktan donarak patlamış sipariş ettikleri boruların bir kısmı harb-i umumide¹²⁹ şurada burada bırakılmış, zayi olmuş velhasıl suların ıslahı tarihinde bir adım bile atılmamıştır.

Sivas'ın suları şehrin şimalinde ki Karaçayır veyahut Melakum sırtlarından kalkerli araziden toplanılan menba sularıdır. Bu sular fevkalade mebzul ise de iptidai bir surette şehre sevk olunmaktadır. Hatta menbadan bir iki kilometre aşağıda çobanlar sudan istifade etmek için su yolunu bir iki metre tulende¹³⁰ açmışlar ve öylece bırakmışlardır. Biraz daha aşağıda ise

¹²⁰ Pislik.

¹²¹ Geçme.

¹²² Uygun.

¹²³ Emir-i âb demektir.

¹²⁴ Suyu şehre ulaştıran ve bakımını yapan

¹²⁵ Yabancı

¹²⁶ Hakkıyla

¹²⁷ Bahtsızlık

¹²⁸ Döşeme

¹²⁹ Genellikle

¹³⁰ Uzunluk.

hiç anlaşılmas bir maksatla birtakım havuzlar inşa edilmiş ve bilahire tamamen terk edilmiştir. Medeni bir şehrin su taksimatını andırır hiçbir ciddi inşaat mevcut değildir.

Her tarafta yıkılmış çökmüş ve şurada burada muhtelif katrede¹³¹ mefruş¹³² demir borular görülüyor, velhasıl şehrin sularıyla ciddi bir surette meşgul hiçbir idarenin mevcut olmadığına hükmetmek lazımdır. Sivas'ta başlıca Behrampaşa suyu, Boru suyu yahut Hekim suyu ve diğeri de Kepenek suyudur.

Bu suların hiçbirisi fenni bir usul ile şehre sevk edilmiş değildir. Boru suyunu tabibin birisi demir borular ile şehre isâl için haylice uğraşmış ise de natamam¹³³ kalmış bunun için bu suya Hekim suyu dahi derler.

Sivas kimyahanesinin tedkikât¹³⁴ ve müşahedelerine göre zaman zaman bilhassa yağmur mevsimlerinde sular tamamen bulanık geldiği gibi azotiyet emlahının zuhur ettiği de nadir değildir.

	Mikyas-ı ma' derecesi	Mevad-ı uzviye	Kibritiyet
Behrampaşa Suyu	17	0,0019	eser
Boru veya hekimsuyu	23	0,008	“
Kepenek suyu	9,5	0,0036	“

TOKAT

Tokat sularının evsafı hakkında çok şey söyleyemeyeceğim buranın suları hakkında tespit ettiğim fenni vesaik kazaya uğradığından yalnız hatırlayabildiğim bazı müşahedâtımı¹³⁵ zikretmekle iktifa edeceğim.

Tokat'ta mühim olarak (Aksu) vardır. Hemen hemen en çok sarf edilende bu sudur. (Aksu) şehre yakın bir mesafeye kadar tamamen açıktan gelip şehir dâhilinde böhrenk (toprak boru) ile çeşmelere tevzi edilir halkın

¹³¹ Damla, damlayan şey.

¹³² Döşenmiş.

¹³³ Tamamlanmamış

¹³⁴ İnceleme

¹³⁵ Gözlemler

büyük bir kitlesi bu suyu sarf eder. (Karasu) mahdut¹³⁶ miktarda bir su olup bu dahi toprak borular ile çeşmelere tevzi edilir.

Bu iki sudan mâ'ada¹³⁷ zikre şayan olarak Bey suyu, İnce suyu, Marul suyu, Topçam suyu gibi sulardan ancak mahdut kimseler istifade edebilmektedirler.

Tokat'da sair¹³⁸ şehirler gibi humma-yı tifoidi ve dizanteri hastalıkları hiç nadir değildir. Mütehasıslardan edindiğim malumata nazaran senevi¹³⁹ beş bin liralıktan fazla santonin yani (solucan otu) sarf edildiğine bakılırsa suların kötü olduğuna karşı bir delil elde edilmiş olur.

AMASYA

Çakallar ve Karakaya'dan gelen şehrin en ma'ruf¹⁴⁰ suları: Kaya suyu, Acem suyu, Üçler suyu ve Çırçır suyudur.

Niçin bu suların ihmal edildiğini ve halkın sıhhatinin hiç nazarı ehemmiyete alınmadığını belediyecilerden birisine sordum:

- Evkâfa ait sular üzerinde hiçbir hakkımız yoktur cevabını verdi. Artık fazla münakaşaya girmeye lüzum görmedim.

Bu mesele hükümet-i cumhuriyemizin halledeceği bir mesele olduğundan zaman mehudunu¹⁴¹ beklemekten başka çare yoktur. Şehrin şark tarafında evvelce Fransızların inşa etmiş olduğu ve bugün öksüz yurdu olan bir mektebe o dağların eteklerinden demir borular ile getirdikleri daima berrak ve billur gibi akan sudan Amasyalıların bir misal almaları lazım gelirdi.

ÇORUM

Çorum'da ancak bir buçuk gün zarfında görebildiğim âsar-ı ümran¹⁴² ve faaliyet-i şayan-ı şükran¹⁴³ bir halde olduğu kadar sular hakkında gördüğümde o kadar mucib-i tesirdir.¹⁴⁴ Birçok evlerin derinunda veya bahçelerinde, sokaklarda, camilerde su pek mebzuldür. Mecmu' iki yüz elli kadar çeşme sayılabilir. Fakat bütün bunlar hiç bir surette fenni bir kayıt altında değildirler. Mütehasıslardan tedkik ettim, bunlar diyorlar ki:

¹³⁶ Sınırlı

¹³⁷ Dışında

¹³⁸ Öteki

¹³⁹ Yıllık

¹⁴⁰ Bilinen

¹⁴¹ Vaat edilmiş

¹⁴² Bayındırlık eserleri

¹⁴³ Teşekküre layık işler

¹⁴⁴ Üzülmeye sebep

memleketimizde Solucanotu sülfâta kadar sarf edilir?! Yani satış binlerce liraya balığ olur.¹⁴⁵ Marul, salata, yeşil soğandan pek çok çocuklar telef olur. Fakat en ziyade sularımızın kâbil-i şerb bir halde olmaması çocuk vefiyâtı üzerine tesir eder.

Suların muhtasır-ı tahlil¹⁴⁶ neticesi dahi bu hakikati te’yid ediyor.

Çorum’da vaktiyle yapılan tahlil ile bizim tahlilimiz arasında mühim fark bulunamamıştır.

Çorum’da Tedkik Edilebilen Sular

	Mikyas-ı ma’ derecesi	Mevad ı uzviye	Kibirtiyet Emlâhı
Mürsel Suyu	17	mebzul	0,084
Serpin Suyu	28,5	“	0,100
Sıklık Suyu	16,5	“	0,16
İlce Suyu	16	“	0,14

BOZOK (YOZGAT)

Şehrin cenubundaki ormanda (Soğuk Oluk) suyunu tedkik için tepelere kadar tırmandık suyun miktarı az olmakla beraber bu su bir şahsın taht-ı tasarrufunda¹⁴⁷ olup (?) halk bundan istifade edemediğinden burada zikre lüzum görmedim.

Şehrin şimal tarafındaki dağların (Keş Dağı ve Kızıltepe) eteklerinden toplanan sular a’le’l-ekser yarım yamalak toprak borular ile çeşmelere isâl edilir.

Su boruları bahçe içlerinden duvar diplerinden sokak ortalarından velhasıl rastgele yollardan geçerek tevzi’ edilir. Borular derununda zaten sular pek mebzul değildir. Hatta bazen bir borunun ancak bir iki çeşmesi vardır. Mesela (Şeker Pınarı) şehrin bir tarafında ancak bir çeşmeden ibaret bir sudur. Suyun tatlı olmasına binaen yani başında halkın çamaşır yıkamasına mahsus birde basit çamaşırhane tesis edilmiştir. (Bozok’un) suları hiçbir vakit itimada şayan değildir.

¹⁴⁵ Tutmak

¹⁴⁶ Kısa çözümleme

¹⁴⁷ Elinde bulundurma

(Bozok) su hususunda sair şehirlere nispetle fakir olduğundan dolayı tamamen şehrin aşağısında ve şehre sebze tedarik eden bahçeler, ayakolu sularından istifade ettikleri için humma-yı tifoidi, dizanteri gibi hastalıklar ve solucan gibi afâtın bu tarik ile de intikal ettiği şüpheden vârestedir.¹⁴⁸ Filvâki Türkiye'de bu hâl umumdur. Hatta İstanbul'da bile şehir dahilinde ve haricindeki bostanlar bu afeti mebzulen etrafa saçarlar.

Bozok Sularının Muhtasır Tahlil Neticeleri

	Mikyas-ı ma' derecesi	Mevad-ı uzviye	Nitrit	Hâmz-ı kibrit
Çırçır Suyu	13	Tab'iden fazla	–	Yok
Şeker Punarı	9	Tab'i miktarda	–	–
Orta Mektep Çeşmesi	17	Tab'i	–	Eser miktarı
Hakkı Efendi Çeşmesi	16	–	–	“
Hacı Lütfi Bey Çeşmesi	15,5	–	–	“
Cami-i Kebir Suyu	18	Mebzulen	Mevcud	“
Âllizâde Çeşmesi	17	–	“	“

KIRŞEHİR

Kırşehir'de eşraftan bir zât bana şöyle demişti: kasabamızın nüfus miktarı on bine yakındır.

Arazimiz geniş, bağımız bahçemiz bol her tarafta fabrikalarımızı işletecek kadar kuvvetlerimiz var niçin nüfusumuz yirmi beş bin, hatta otuz bin olmamalıdır, buna bir çare?

- Ol emirde sıhhat-i umumiye'nizi tedkik etmek lazımdır. Bir beldenin sıhhat-i umumiyesi ise o beldede içilen sularla ölçülür. Bu bir kâi'de-i umumiye olmak üzere kabul edilmiştir.

¹⁴⁸ Uzak, serbest, rahat, kurtulmuş.

- Sularınızı tedkikten sonra sûalinize cevap vermek kâbil olur. Kırşehir'in içi dışı mezarlıklarla dolu olması her yabancının nazar-ı dikkatini celbeder.

İhtimal Kırşehirlilerin arazileri geniş olduğu için, meskenlerini geniş geniş tuttıkları gibi mezarlıklarını da o suretle geniş geniş tutmuş oldukları vârid-i hâtırdır. Burada birçok çeşme isimlerini kayıt ettim; bunları ve menbalarını birer birer tedkik için bir program çizdim:

İbrahim Efendi Çeşmesi (Künbet altı)

Çarşı Çeşmesi

Kale Suyu

Kapıcı

Bekir Kadı

Direkli Köşe

Âhî Ervân

‘Azadan muhterem bir zatın riyasetiyle ¹⁴⁹ mevki-i ictimailerini ¹⁵⁰ bilmediğim diğer birkaç sevimli zevâtın refakatiyle bu çeşmelerin menba’ ve yollarını birer birer görmek ve tedkik etmek için yola çıktık.

İmaret mevkiinden Hacet Tepesine doğru diye şoföre emir verildi. Bazen geçtiğimiz sokaklar o kadar dardı ki, köşeye dönerken, köşeyi de beraber söküp götürdük. Ta hacet tepesine kadar yol olmadığından otomobilden indik, haylice yayan kat’-ı mesafe ettik.

Geniş bir mezarlığın eteğinde rehberimiz su yollarının istikametini bize tarif ediyordu:

- İşte çarşı çeşmesinin pöhrenkleri buradan geçer; diyerek kazma kürek taşıyana işaret ettiği yerleri kazması için emir verdi.

Henüz üç dört karış bile kadar kazmadan kırık bir pöhrenk bulduk, üzeri birkaç taşla örtülmüştü; (su yolcu baba) bu taşları kaldırdı ve bize suyu gösterdi. Boru içinde ince bir su akıyordu.

- Hakkın hikmeti bu su yukarı taraflarda daha azdır buralara gelinceye kadar kendi kendine çoğalır diyerek mütala’sını¹⁵¹ ilave ediyordu. (Su yolcu baba) mezarlığın diğer bir cephesini işaret ederek:

¹⁴⁹ Başkanlık.

¹⁵⁰ Toplumsal.

¹⁵¹ Görüş, inceleme.

- Bu tepenin altında diğer borularla gelen suların hepsi şehre kadar gider, dedi.

Bu sular (göze) yani menba' suları olmayıp ancak Hacet Tepe'deki geniş bir mezarlığın altında harice tezahür etmiş bir kalker tabakasının taht'el-arz su sızıntılarını toplayıp toprak borularla şehre kadar isâl ediyorlar.

Şurası ilmen sabittir ki kalkerli arazideki sızıntı sular hatta menba' suları bile daha fazla tehlike ibraz eder.

Portatif laboratuvarımızın kapaklarını açtık; şişeleri, miyarları ve aletleri meydana çıkardık. Herkes bir merakla netice-i ameliiyeye muntazar idi:

- Efendiler bu su içilmez! Dediğim vakit herkes hayretle dinliyordu. Bu suyun mikyas-ı ma' derecesi (on yedi), derece-i harreti on dokuz idi. İhtiva ettiği mevâd-ı uzviyyenin miktarı çokça olup kibritiyyet hatta fosforit te'amülü ihmal edilecek bir derecede değildi.

İkinci bir çeşme suyu yoluna doğru yollandık. Kümbet altında İbrahim Efendi Çeşmesi, oraca daha fazla şöhreti varmış, suyu pek nafi imiş hatta zatın birisi dedi ki bu çeşmenin suyundan başka su içemem, bence en hafif bir sudur. Fakat bizim tahlilimize göre evvelkinden bir farkı olmadığını gördük. Bu su dahi bir mezarlığın dibinden, bir tarafından geliyordu.

Velhasıl Kapıcı, Direkli Köşe, Âhî Ervan sularının dahi hepsi başka başka mezarlıklar civarından toplanmış sular olduğunu söylediler yalnız (Kale Suyu) dedikleri çeşme şehrin merkezinde sun'î bir tepenin üzerine kadar demir borularla çıkarılmış bir sudur. İhtimal bu su dahi şehrin haricinde adî vesaitle veyahut bir mezarlığın içinden getirilmiş olsa gerek.

Kırşehir'de dahi sular hakkında tertip ettiğim bir konferansta Kırşehirli sularında (ölü hülasası) içtiklerini söylemeyi unutmadım.

On üç bin kişilik bir belde on üç kişiye kadar inmediğine de ben hayret ettim.

Şehrin yukarısında tahminen dört beş kilometrelik bir mesafede (Ökse Suyu) demir borularla şehre isâl edilse bu mezarlık sularını içmekten daha hayırlıdır zannedirim.

Su Hakkında Anadolu'da İki Fikir

Afyonkarahisarı etrafındaki köylerde gezdiğim esnada ihtiyar bir rençberle hasbihal ediyordum.

Sadık Bey köyünde fotoğraf alırken etrafımız yirmi kadar sekizden on beş yaşlarına kadar sevimli ve sağlam çocuklarla dolu idi.

İhtiyara sordum:

- Baba bu çocuklar sizin köyün müdürü?

- Evet hepsi bizim köyün çocuklarıdır. Bizim köyde çocuklar maşallah pek çabuk ürer; fakat aşağıdaki köyün, Fethi Bey Köyü, çocukları yaşamaz ve cılızdırlar. Çünkü biz (Erikmen) deki göze suyunu içeriz. Onlar (Akaz), çay suyu yahut kuyu suyu içerler.

İkinci fikir ise buna tamamen zıt idi. Kırşehir'de sular hakkındaki mütaleatımı izah etikten sonra şöyle bir tenkide maruz kaldım.

- Beyoğlum, altmış dört yaşındayım, refikamda hamdolsun benim gibi güçlü kuvvetli, hep sizin beğenmediğiniz sulardan içiyoruz. Hamdolsun görüyorsunuz ya hiçbir şey olmadık, elân yaşıyoruz.
- Kaç çocuğunuz var, şimdiye kadar kaç çocuğunuz dünyaya geldi diye sordum.
- Şimdiye kadar on iki çocuğum dünyaya geldi. Dokuzu öldü, üçü yaşıyor dedi.

Meclisimizde mevcut on kadar zevata¹⁵²sordum ve kaydettim.

Yedi çocuğu olanın nadiren üçü ber hayat olduğunu söylediler; hemen ekseriyetle sekiz veyahut on çocuğu dünyaya gelmiş ancak ikisi veyahut üçü yaşamıştır.

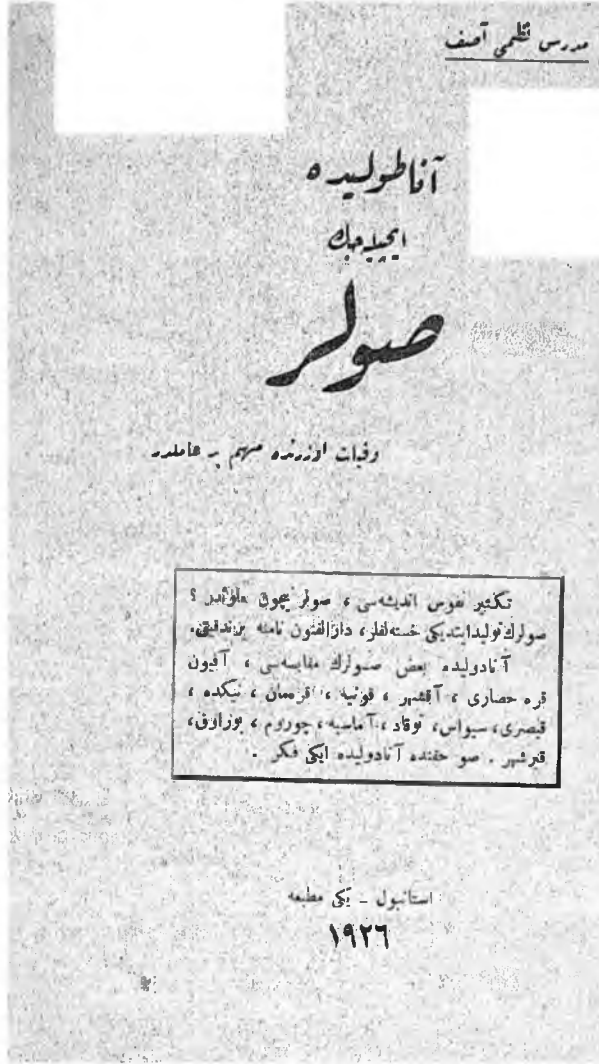
İlaveten dedim ki:

- Yaşayanlara değil kabil olsa da ölenlere sorsak bu zavallılar niçin ölmüşlerdir?

Müderris İsmet Paşa Hazretlerinin bir sözü:

Şehirlerimizin sokakları daha birkaç sene çamurlu olsun geceleri karanlıkta kalsın fakat içilecek suları ıslaha süratle himmet edilsin.

¹⁵² Kişiler.

Nariç, Ö. – Kurt, H. – Asker, B. C. - Şentürk, B. – Ünal, E. C. (2021). Anadolu'da İçilecek Sular, Müderris Nazmi Asaf, -Vefiyât Üzerinde Mühim Bir Âmildir-. ANKARAD, 2(4), 587 - 634.

مدرس نظامی آصف

آناطولییده

ایچیلیمک

صولر

دنیات اوزرنده مههم به عاملده

استانبول - بی مطبعه

۱۹۳۶

آنادولوده ایچیلجهك سولر

دقیات اوزرنده مهتم بر عاملدر

« شهرلر نيك سوقالری داها یرقاچ سته
چامورلی اولسون، کیجهلری قارا کلفده
قالسون؛ فقط ایچیلجهك سولری
سرهته اصلاح ایلسون. »

عصمت یاشا

تکثیر نفوس اندیشه‌سی!

حریدن سوکرا بوتون جهانی اشغال ایدن و اندیشه ایله دوشوندیرون
تکثیر نفوس مسئله سیدر. بونی تأمین ایچون بعضاً ازدواجی مجبوری
قیلمق و یا خود قولایلاشدیرمق و بعضاًده بکارلره ویرکو طرح ایتمک
کبی فکرلر درمیان ایدیلیور؛ آلتی ویا دهها زیاده چوجنی اولان بدر
ووالدهیه مناسب مکافات ویرمک کبی تکلیفدرده دنیانک هر طرفنده
مناقشه ایلمکدهدر. بونلر هب تکثیر نفوس اندیشه‌سی نتیجه سیدر.
ملکتمز دخی عین اندیشه آلتندهدر. فقط بز بوچارلره علاوه
«دوغالری یاشامس» تدبیرینی مقدم بر موقعهده طومور مجبوریتنده بزه

چوچقلر نیچون ئولیور ؟

بوسؤاله اك قیسه و عمومی بر جواب اولاراق (باقسزلق) یوزندن در ، دنیله بیلیر .
بوخصوصده متخصصلر دییورلرکه : سیفلیز ، چوچقلر اوزرنده و قیاتك الك مهم عاملدر ؛ ایصیتمه ، چوچقلر اوزرنده یابدینی تجربیات نظر مساحه ایله کورلز ؛ ورم ، چوچقلرئ تلف ایستیکی کی ابوینار دخی بوآفتدن قیریلوب کیدیورلر . وایخ
میین ومعلوم اولان بواامراش ایچون مجادله هیئتاری اوغراشوب دورمقده درلر .

آنادولیده چوچق و قیاتك اسباب مهمه سندن بریده ایچیدوره صولرک ملوت اولما سیدر . بوسبب یالکز چوچقلرک اوزرنده دکل هر سنده و هر بنده بولونانلرک و قیاتی اوزرنده دخی مهم عاملدر ، صولرک بریمی بر هرره ضمه لقلرک میقروپ راسیورلرک یاسلیم واسطه نقل وانتشار سدر .

صولر نیچون ملوندر ؟

شهر وقصبه لریمزک اطراف وجوارنده لذیذ و تمیز منبع صولری موجود اولدینی حالده چشمه لره قدر ایصال وتوزیع ایچون آلان ابتدائی بر اسول قوللانمقده در . صولر عمومیتله طاش و خرچ ایله انشا ایدیئش بوللر و یاخود کونکر (بوهرنک) لر واسطه سیله چشمه لره قدر ایصال ایدیور .

صولر محله آرالندن کچرکن آفاق بولی مجراسیله موازی حتی بان یانه اوزون مسافه لر قعله ایدیورلر .

بعضاً مسكنلار درونندن وياخود يانندن اوگندن كچركن ،
اورالره تخلص ايديلن مفذلر واسطه سيله غير اختياري برصورتده
صولر تلوث ايديلور . بو ، هيچ نظر دقتي جلب اتمور .
الك نجيع اولان برقطه يي بك طبيعي كورمك داناها نجيعدر . :
اوقاف وياخود بلديه لرك استخدام ايندكلري صوبولجى لرك وظائفنى
تصور ايدده جك اولور سهق در پيش اينديكمز مساتلك اساسلارندن بريسته
تماس اتمش اولور . بومامورلر ، تحقيقاً نه كوره ، غايت آز اجرتله
وياخود بعض يرلده ، ايشيتديكمه - كوره ، بلااجرت چاليشيورلر .
بومامورلرك وظيفه لري ، صوبوجرالريه اينجه دستره طالاشي
وياخود اينجه كوره توزي آتاراق بورولر دروننده قضاء حاصل
اولش اولان چاتلاق و قيريقلري طيقامه در . بوئدن باشقه عائداتى
منتظماً برميان حمام وخصوصى مسكنلرك وياخود محله لرك صوبوجرالري
قصد آوزوب بونلرك تعميرى ايجون بولجه مصرف آلتق در . مع التأسف
بورور مممكنلرك هر طرفنده عموميه .

صولرك توليد اينديكى خسته لقلر

بيريكنتى وراكته صولر ، كول صولرى ، چاي و ايرماق صولرى
قويو و صهرنج صولرى ، قار و ياغمور صولرى اولدق قىرى شكلده شربه
صالح دكلدرلر .
مقروب نظريه سى هنوز موضوع بحث ايديله دن اول ، يوزلرجه
حتى بيكارجه سه اول فنا صولرك برچوق خسته لقلره سببيت و برديكنى
انسانلر حس اتمش واقع اولمشلاردى . بالآخره مقروب نظريه سى
تحقق ايندكدنصوكر ا كوتو صولرك معلوم خسته لقلرك مواد و مسببى
اولدقنى قطع اتمش و آرتق هر مدنى مملكت صحت عموميه يي حسن

٦

محافظه ایچون اعظمی تدبیرل آتش و چاره لر دوشونمشدر . صوك
عصرده یاپیلان استانتیققره کوره صولری اصلاح ایدیلان و ایی صو
ایچن شهرلرده حما تیفوئیدی مصابینی صفره ایچنن و خسته لقی تماماً
اورتدن قالمشدر . [*]

دیژانته ری ، دیباده و قوله را کبی خسته لقر صورت قطعه ده
صو ایله انتقال وانتشار ایدر .

کوتو صولرک معده وقاراجکر اوزرنده تولید اشدکلری خسته -
لقلرک انواعی بوراده تعداد ایتمک سددمز و اختصاصمز خارجده
اولدیندن بوندن صرقنظر ایدیورز .

بونلردن باشقه انسانلر اوزرنده یاشایایلین پارازیتلرک یومورطه
وسرفه لری کوتو صولرده موجود اولدیندن بونلر معده وباغر صاقلرده
وحتی تحت الجلد بر چوق آفاتک ظهورینه سبب اولورلر . هرکسک
بیلدیکی وهمان هرکسک باشندن کجدیکی مختلف جنس صولوجانلر
(آسقارید) ک صولر واسطه سینه انتقال اشدیکی شهر صردر .

[*] پروفیسور مونو وبروفیسور پروآردهل

دارالفنون نامنه علمی برتدقیق

استانبول دارالفنون بوسنه تعطیل مدشنه آنادولینک مختلف
منطقه لرینه تدقیق و تلقین هیئت لری کوندردی . هر متخصصه کندی
شعبه علمی سی داخلنده تدقیقات باعق و بونکله برابر قائده لی اولان لرینی ده
محلنده تلقین ایتک وظیفه لرینی تحمیل ایتدی .
بونلردن باشقه استانبوله عودتده هر کسک منسوب اولدیلدی
فاکولته په سیاحتک علمی قسمتک حسابی و برمه سی پک طبیعی اولدیلدند
وسائط و آلات فیه ایله مجهزاً سیاحته جیقمق لازمه دن ایدی .
بوایسه خلیجه مادی ومعنوی برکفتندی . آنادولینک طاشنی طورانی
صنایعی حتی یدیکنی و ایجدیکنی اوکرتک ، بالکز کوزله کورمکله
دکل ، آنحق المزده کی علمی براولچو ایله ورمحکه وورمقله تعیین و تثبیت
ایدیه سیلیدی . بونک ایچونده برابرنده پورتانیف برلابور اتواز آلم ؟
آلمده اولدجه منتظم اجهزه موجود اولدینی کی معیارلرم برهتیم و اعنا
ایله حاضر لائش و صدقلره یرلشد یرلشدی . تدقیقاتک موضوعلردن
بری ایچله جک صولرک ، حتی قابل ایسه معدن صولرینک دخی
تحلیلی و قیمت لرنک تئیتی ایدی .

هان هر شهر و قصبه ده ایچیلان سولر منبعلرنده خواص حکیمه و کیمویهجه طیبی بر حالده ایکن چشمه لرده تماماً دکشمش بولونوبوردی . مثلا مواد عضویهسی منبعنده طیبی مقدارنده اولان بر صو چشمه باشنده اون مثلی حتی یکریمی مثلی متزاید برشکلده بولونوبوردی . چشمه سولرنده آمونیاق و نتریت [*] آتاریجی بولوق نادراندن دکلدر . مقیاسی ماء درجهسی (صلابت ماء) بعضاً منبعنه نسبتاً متعدد درجهلر تزاید ایتیش بر حالده بولونوبور . یاغور موسملرنده بوتون چشمه سولری بولایق آقار و بو حاله کیمسه اهمیت ویرمز . صو واسطهسی ایله انتقال ایدن خسته لقلر مصابنک مقداری ، اکثریتله یاغوریه موسملرده حد اعظمیه واصل اولور .

آنادولیده بعض سولرک مقایسهسی

استانبول منبع سولرینه آلیشقان بر آغز اسکیشهر و کوتاهی سولری ایجه رکن یوزیجی بوروشدیرمه و معدستی اوغوشدیرمه باشلار . استانبولک خلقه لی قرق چشمه و ترقوس ... ألج سولرینه برقیمت ویرمک ایسته دیکمز خاطره کله سون . آتجق قایش داعی ، طاش ده لن صرمه کش و کلغند خانه منبع سولری موضوع بحث ایتمک ایسته رز . [**]

[*] سولک ، عیراستنده مواد متضخه ایله تاسده بولوندیغنه بر دلیل قطعیدر .

[**]		مقیاس ماء درجهسی مواد عضویه کبریت ایلای	
قایش داعی سولی	۲,۵	۱,۵ میلیگرام	یوق
طاش ده لن سولی	۱,۵	$\frac{1}{3}$ میلیگرام	یوق
صرمه کنس سولی	۴	۱ میلیگرام	یوق
کاغذخانه منبع سولی جیدیه سولی	۵	۱,۵ میلیگرام	یوق
	۱۲,۵	۲۰ میلیگرام	موجود

آفیون قره حصارى

آفیون قره حصارىنك اك مشهور اولمق اوزره (قادىن آنا) صونى واردر . شهره خلیجه اوزاق ، كیلومتره لرجه مسافده برداغ دیندن چیقان میدول ولدیذ برصودر ، كه منبعده بوتون شرائط مطلوبه یی حائزدر . اسكى تاريخده ، حتى عنانیلردن اول سلطنت سوره نارك آنالردن برىنك همته شهره اساله ابدلیكى سولتیر . حیرت آنکیز بر فداكارلقه داغلى نهلى آشاراق تا شهره قدر ایصال ایدلمش فقط مع التأسف اوكوندن بوكونه قدر بوسو ایچون هیچ بر فداكارلق علاقه ایدلماش ، بوكون بیلدیكمز شرائط علمیه نك اك اوقاعته بیله بیكانه قالمشدر . فی الواقع صوك زمانلرده برصو شرکتی تأسیس ایدلمك ایسته نیلمش ایسه ده آن تأسسنده انحلال اجتمس (؟) بونكله برابر بوكونكى والىك یكى برتشیبى اولدیغى ایشتدم . شهرده (قادىن آنا) یه عائد مختلف چشمه لردن اولدیغمز صولرده یابدیغمز تحلیللر حقیقه يك أليم نتیجه لر ویردی . (جامع چشمه سى) قادىن آنا صونىك ایلک چشمه سى اولدیغنه كوره از چوق تیز عد ایدلمكده در . فقط مواد عضویه نك مقدارى فنك قبول ایستدیكى حدودى چوق تجاوز ایتمكده در . شهرك داخلنده عینى صوبعض چشمه لرده بولایىق اولدیغى كبی آشكار برصورتده ده (نیریت املاحى) احتوا ایدیبور . اكر وقت مساعد اولوبده بوتون چشمه لرك صولرى تدقیق ایدله ایدی اكریسنده نیریت بولدیغمز كبی بر چوغنده ده آمونیاك بوله جغمز شبهه سز ایدی . زیرا شهر داخلنده صو توزیعانى يك شایان تأسف برحاله در .

آفیونده مدح ایستكلىرى اوقاق فنك صولر آراسنده برده اولچاق ویاخود اولوچاق صونى واردر . بوسو مقیاس ماء درجه سنه كوره

اولکندن بر آزدها خفیف ایسهده دروننده بر آزده کبریتت موجوددر و قوراق موسمه دخی خفیف بر بولایق مشاهده اولونویور . بوصوک منبی ایله چشمه آراسنده همان الی آلمش آدیلق بر مسافه واردر . کرچه منبی کورونویور ایسهده ، بو ، ابتدائی بر صورتده قایمئش و چشمه به ابتدائی بر صورتده ربط ایدلشدر . قاپالی اولان منبی ایکی قایا آراسنده و چوقورجه بر محله اولوب انسان اوراده بر دقیقه توقف ایده بیلیمک ایچون صیغجه بورئی قایمق مجبوریتنده قالیر! بو حال قارشینده بوراده بر بلدییه هیئتک موجود اولدیینه اینایلماز .
قادین آنا صوی :

مقیاس ماء درجه سی : ۶,۵ ، مواد عضویه ۴ میلگرام ، کبریتت
املاحی موجود

اولوچاق صوی :

مقیاس ماء درجه سی ۴,۵ ، مواد عضویه ۳ میلگرام ، کبریتت
املاحی موجود

آقشهر

نصرالدين خواجه نك بو كوزل ، چاليشقان وزنكین بلده سی صولرینی
هیچده اھمال ایتمشدر .
بلدییه نك اوکنده دمیر بورولرله کتیرلش مذول برصو آقپور .
ینه شهرک تجارت مرکزنده بر میدانیلقده اشراقدن محترم برذات بوتون
مصارفی کندیسنه عائد اولمق اوزره ظریف بر چشمه بر حوض انشا
ایتدیرمش و صوی دی دمیر بورولرله تأمین ایتمشدر .
بلدییه نك بعض نقصانلری اکیال ایچون داها خلیجه دمیر بورو ایصهار-
لادیغنی سولبورلردی .

قونیه

قونیه صو خصوصندە پک بختیاردر. طبیعتک قونیه به بخش ابتدیی بولطف قدرشناسانه برطرزده قارشیلانمش ، بوندن استفاده چاره‌لری اهاال ایدیلشمش و بی درنی اگله‌ده عزم ایدیلشدر . قونیه‌لیر ، صولرینی اولدقچ اوزاق ، اون بش یکرمی کیلومتره‌ک اوزاق مسافهلردن دمیر بورولر ایله شهره قدر کتیرمشلردر . قونیه‌ده حمای تیغوشیدی خسته‌لنی وصولوجان آفتی نسبتاً آذرر . فی‌الواقع شهر مذکورده ، آکلاتلایفته کوره ، ایلك دمیر بورو ایله شهره صو ایصال ایدلیکی زمان (دمیر بورولر واسطه‌سیله کلن صو ایله آبدست آلق جائز دکلدلر) کپی ترقی و تجمد دشمنلرنیک اورتالنه آندینی دیدی قودیلری دیکله‌ن زوال‌لایرده اکسک دکلیش ؛ فقط بوکون قونیه‌ده بوخصوصه تشکر ایتنه کیسه بوقدر .

قونیه شهرینه دمیر بورولر ایله اوج مهم منبع صوئی ایصال ایدیلیر . برلیسی شهرک جنوبنده اون دو قوز کیلومتره مسافده چایریاغ قصبه‌سنگ اوزرنده ثابت می‌دول برمنعدن کلیر . منبعده صویک مجموع مقداری بردقیقه‌ده (۱۶۲) غاز تنگه‌سی [*] اولوب صویک برقیسی چایریاغ قصبه‌سنه ترک ایدلایکدن قونیه‌یه آنجق صویک یاریسی کلیر . بوندن باشقه قونیه‌ده چایریاغ صویندن ده ا می‌دول و ده ا لذیذ (مقبل) صوئی وارد که قونیه‌نک غرب و غرب جنوبیسنده (ناقالی) (کوسته‌نیک) داغلرنیک اتکلرنده اوج منبعدن آلهرق دمیر بورولر ایله مرام باغلرندن کچهرک شهرک همان اورتاسنده علام‌الدین‌ده کی مقسمده چایریاغ صویله برله‌شیر .

[*] هرکسک قولایفله صویک جینی تخمین ایدیه ییلمه‌سی ایچون واحد قیاسی اولارق غاز تنگه‌سی اعتبار ایدلشدر . برغاز تنگه‌سی تخمیناً اون بش لیتره صو استیجاب ایدر .

بو خصوصه قونیه نك بعض محیطده یاكلش برفكره شاهد اولدم.
كویا صوك برایی سنه ظرفنده شهره كتیرلهن بومقبل صونك چایر
باغ صونیه علاوه سیله چایر باغ صونى اسكى لذت و نفاستنى غائب ایشدر.
دیوردر حالوکه تحلیل نتیجه سی بو ادعا نك تماما عكسنى كوستریور.

مقبل صونى نفیس بر صودر . بو صو یالكز بر منبعدن عبارت
اولما یوب بر قاچ یوز متره جنوب شرقی جهتده (بك بوکاری) و
(سودلی) منبع صولرله دره کونیه برله شرك شهره داخل اولور ؛
بو اوج منبع صولرینك مجموع مقداری بر دقیقه ده (۱۰۲) غاز تنكسیدر .
اصل مقبل صونك منبعده کی مقداری (۵۸) غاز تنكسیدر . بو
صو مقدارچه دیگر ایکی منبعه قائل اولدینی کی نفاستجهده یوكسکدر .
بومبعلر فنی بر صورتده محافظه آله آلمشدر .

قونیه نك غرب جنوبیسنده « دولی » نامیه ایکی منبع صونى دها
واردر . بومبعلر ك وردیكى صو دقیقه ده (۱۲۰) غاز تنكسیدر .
مع الاسف اجیق ، صاچیق و غایت بریشان بر حالده بیر اقیلمشدر .
بو صو درگاهه قدر قیریق دو كوك (كرك) بورولر ایله شهره ایصال
ایدیش اولوب كذرگاهنده بولنان محله لر بو صودن قوللانیرلر . قونیه ده
آرا صرا ظهور ایدن دیرانته ری و حمای نیفوشیدی .. الح خسته لقنارك
هان بو صونك كذرگاهنده کی محله لرده اولدینی متخصصلر اعتراف
ایدیوردر . نه كیم استانبولك قرق چشمه و تقسیم صولرینك كذرگا-
هنده کی خلق آراسنده دا ئما بو خسته لق اكسیك دكلدر .

دیگر صولر ك یاننده دولی صونك اهمال ایدلدیكنه یا قلیبرسه
بو صونك شمعی به قدر اوقاف اداره سنه عائد اولدینسه حکم
ایدیورم .

قونیده باشلوجه صولرك مقایسهسی ایچون مختصر برتحلیل (منبرنده)

مقاس ماء درجسی	کبرنیت	مواد عضویه	منبعده کی درجه حرارت	مقبل
۶,۵	یوق	طبیعی مقدارده	۱۲° ایلده	سودی
۱۰	»	»	۱۴° »	بک بوکاری
۸,۵	»	»	۱۴° »	چار باغی
۱۸	»	»	»	دونلی
۱۸	»	»	۱۳,۵° »	قره صو
۱۰	»	»	»	»

قره مان

برقاچ سنه اولنه کلنجه قدر قره مانلیک صولری ایچله جک برحاله دگن؛ بره کت ویرسون که اورایه منقظ بر قائمقام کنش صولرك ملوت اولدیغی آکلاتمش و خلقی اقناع ایتش فقط هریرده اولدیغی کی بورادهده (فعال و مقتصد!) بلده جیلر بلده وارداتی یوق یره اسراف ایدیورده قائمقامی خلیجه چکشدیرمشار. فقط قائمقام بک ینه صو ایشاریله مشغول اولمق اوزره باشقه بر طرفه کیتمش. بوتون آرزولریه رغماً قره مانده کی صولرك منبع و مقسمتی تدقیق ایدهمدم.

شهرک اوست طرفنده کنش بر یایلاده اوفاق بر انشآت محلی کوستردیلر.

— بوراده نه یایق ایسته یور، دیه صوردم.

— بوراسی صومقسمیدر متعهد بومقسی شرائطه موافق یامامش اولدیغندن بالآخره یقیامش. یکیدن، فقط باشقه بر طرفه بایدیر. بیورز جوابی آیدم.

نه یقیلانندن ونده انشا ایملکنده اولاندن هیچ برشی آکلایه مدیغ ایچون دریندن ایچیمی چکهرک برقاچ (واه، واه) ایله مقابله ایتدم.

نیکده

نیکدهده شهرک اطرافنده اوافق تفک بر چوق و اولدجه نفیس
صولر موجوددر . فقط صولرک شهرده کی توزیعاتی پک ابتدائی بر
شکلدهدر . بونکه برابر نیکدهده صولر حقنده مراق و اندیشه
کوسترن بر چوق کیمسهر موجوددر .

قیصری

قیصرینک صولرندن شکایت ایدنلر پک چوقدر . فقط آلدیریش
ایدن ده هیچ یوقدر . صومسئلهسی عمومیتله بلدیبه ایشیدر . تا اسکیدنبری
بلدیبه اوزرینه نافذ اولان والیر صومسئلهسیله مشغول اولمق ایسته مشلر
ایسهده چوق مشکلات کورمشلردر . قیصریدهده عینیه بویه اولمشدر .
بلدیبه جباره پک دو قونمغه کله ز همان آدمی فنا حالده خیربالارلر و اولنرده
بو خصوصده ، چوق دفعه قباحتی اوقافه عطف ایدرلر . بعض دفعهده
بلدیبه نیک صوایشلرندن دها مهم ایشارله مشغول اولدینتی سوبلرلر !؟
قیصریده صومسئلهسی ثابت فیعدر . اوراده کی طیبیلردن بریسی
دیورکه : « صریک ملوت اولماسنره دروبلی سنده ایچر کیمسهر
عمر کیدرلر . فقط شایانه شکر درک فستولر مستولر برمالده دکدر . »
محترم دو قنور بونده پک حقلی ایدی . مسئله نیک و خامتنی ادراک
ایده بیلک ایچون قاپیلر قاباتماجه سنه خسته لق هر طرفی استیلا ایتمش
اولمالی دیمک ایسته بوردی ظن ایدرم .

۱۹ تشرین ثانی ۳۴۱ تاریخی استانبول غننه لرندن بری استانبولده
تیفونک کوندن کونه تزیاید ایتدیکنی بر استاتستیکه استناداً یازیور
و علاوة دیورکه ۳۴۰ سنه سی طرفنده نفس استانبولده (۳۵۱) تیفو
وقعه سی واردی . بو سنه ایسه شیمدی به قدر (۲۳۲) تیفو وقعه سی

تحقیق ایشدر وسنه نهایته قدر کچن سنه کی مقداری کچه جی طبعیدر .
کوریلور که یالکز قیصریده ، سیواسده دکل استانبولده بیله
هرسنه یوزلجه کیشی بو یوزدن عدمه کیدیور . تسلی ایچون (نه یاپالم
اجلی بو یوزدن ایش) دیمک اک قیسه بر طریقدر .

قیصریده اک مهم اولارق ایکی صو موجوددر . برنجیسی (بویوک
آوغون صوی) ایکنجیسی ده (حاجی قلیچ) صوییدر . فی الواقع
براونجی (میخلیم صوی [*]) وار ایسه ده آنجق بش آلتی چشمه به
کافی کله بیلیر .

بویوک (آوغون صوی) قیصرینک شرق شهابسند (کر میر)
آئنده بر قاج منبعدن طوبالانهرق ثابت خفیف بر میل ابه قیصری به
ایصال ایدیلیر بعض برلرده میل او قدر آزدر که عادنا راکد بر صو
منظره سی حسنی ویرر . (بویوک آوغون) عنانلیردن پک چوق سنه
اول برنایمخده انشا ایدلش بر برینه متصل ایکی قانالین عبارت اولوب
هر برینک کینشلیک یتمش بش سانیتمره ودرینلکی ایسه بر متره قرق
سانیتمره در . ایکی قانالین مقصد برینک تطهیری آئنده دیکری
استعمال ایتمکدر . فقط الیوم بو مجرالک بر چوق طرفلری بوزولش ،
دولش بعضاً برندن دیکریته اتلامق شرطیله صو شهره قدر جریانه
دوام ایدر . بو مجرانک اوزری کینش طاشلر وخرچارله اورتولش ،
دائما یاغمور صیزیلتیلرینه مساعد بر حاله در . (آوغون) خسته خانه
حداسنی کچکدن صو کرا شهره مختلف نقطه لردن داخل اولور .
مجرالک میلی غایت آز اولدیغندن چشمه لر عادنا چقورده دنیله جک
طرزده انشا ایدیلمش اولوب موصلقلر همان یالاقلرک ایچریسنده در .
حتی بعض برلرده چشمه یایمق امکائی اولمادیغندن آنا بولینک اوزرنده
(*) مقبل صوی ویاخود مقبول صوی دخی دیتور . بعضاً قوم صوی
دخی دیکلاری ایشتیم .

آچلمش برمنفذه ، طاشدن اويولش بر قوبو آغزلىنى وضع ايديلش
بورادن قولايقله حقي ماشراپا ايله هر كس صو آلابيلير و هيچ برقيده
تابع اولماز . بونلره (آوغون آغزى) [*] دير لر . بعضاً (آوغون) بر
جاده نك تا اورناسنه تصادف ايديوب بوراده (آوغون آغزى) يايق
مناسب اولمايدندن صو يولنك برقاچ متره صاغنده و يا خود صولنده
صاها بر كوشه و يا خود چيقمازده غايت كوچوك بر قوبو جق حفر ايديلوب
بوقوبو ايله (بويوك آوغون) اوقاق بر قانال ايله رنط ايديلبور كاده
(ده يمه) اسمنى وير لر .

(آوغونك) بويوك بر قولى شهر ك شمال شرقيسندن داخل اولار ق
بويوك بر مزارلنك ديني تعقيب ايدهر و دباغتنخانه لرك يانندن كچرك
شهره دوغرى ايلروله ر . دباغلك بو آوغوندن ايسته دكلى كچي استفاده
ايتمه ليه هيچ بر مانع يوقدر .

ساجيار جامعي ايجندن كچن (آوغون) ، جامعك ابدستخانه سنك
صولريله يان يانه و يا خود اوست اوسته كچر . شهر ك داخلنده معاينه
ايتديكم بعض چشمه صولرنده آشكار صورته نيتريت و آمونياق
موجوددر . بويوك آوغون صوبى اوقدر ميذولدر كه قيصرينك نفوسى
۴۵ بيك اولديغنه كوره انسان باشنه يوميه تخميناً سكر غاز تنكه سى
صو اصابت ايدير [*] . ليه چشمه سندن آلنان بويوك آوغون صوينك
مقياس ماء درجه سى ۱۰,۵ و مواد عضويه سى حال طبيعيدن فضل
و كبريتيت يوقدر .

حاجي قليچ صوبى تماماً ملوندر . ذاتا شهر ك خارجنده و داخلنده
شوراده بوراده آچيق خرق واسطه سيله شهر ك مختلف نقطه ليه
(*) استانبولده قرق چشمه يولارنده بوكا معادل منفذلر اولوب بونلره
(باجا) اسمى ويريلير .

(*) قيصرينه مهندس تريا بك

توزیع ایدیلیر . قیصریده بوسوی ایچمه یز ، آنجق چاماشیرلمزی
بیقامق ویاغچیلرلمزی صولامق ایچون قوللانیرز ده یلمکده در . بونکه
برابر کیجه آل آیاق چکیلدکن صوکر کوبارلمزی قاپرلمزی
دولدرارق بوسوی ایچمک ایچون بیله پک کوزل قوللانیرز دیه نلرده
یوق دکلدر . ذاتاً (آقارصو پدس طوتماز) سقط پرنسینه آناطولیده
مع الاسف هرکس صادقدر .

حاجی قلیچ صوی علی جعفر جوارندن کچرکن شهرک کوبره
و مزخرفات بیغیلری و حیوان لاشلری آره سندن مرور و نهایت
(بویوک آوغون) صوینک یاقینده شهرک مختلف محله رینه توزیع
اولونور . (میخلیم) ویاخود مقبل صوی غایت آز ، آنجق بش آتی
چشمه ک بر صودر . قی الحقیقه بوسو دخی شرائط فیه یه موافق بر
طرزده شهره ایصال ایدلماش اولقله برابر اولجه ذکر ایدیلن صولر
قدر ملوث دکلدر .

قیصریلیردیورلرکه : (بویوک آوغون) صولرینک شهر داخلنده کی
مجرالرینک توزیع و تقسیماتی بیلن آنجق برقاچ (میر آوو [*]) یعنی
صویولجی واردرکه بوتون بلده بوسقیل آدملرک اسیریدر .

سیواس

سیواسلیلر صولرینک اصلاحی ایچون هیچ بیکانه قالماشلر ، فقط
ایشی بحق اداره ایده بیله جک آریانه تصادف ایده مه مک طالعمزلکنه
اوغراماشلردر . برزمانلر کتیرتوب تهریش ایتدکاری بورولر قیریلش ،
صوتوقدن دونارق پاتلامش ، سپارش ایتدکاری بورولرک برقسعی
حرب عمومیده شوراده بوراده بیراقیلمش ، ضایع اولمش والحاصل
صولرک اصلاحی طریقتده برآدیم بیله آتیلاماشدر .
(*) میر آوو = امیر آب دیکدر .

سیواسک صولری شهرک شمالده کی قارا چایر ویاخود مهلاقوم صرتلرندن ، قالكورلی اراضیدک طوبلانیلان منبع صولریدر . بوصولر فوق العاده مبدول ایسهده ابتدائی برصورتده شهره سوق اولونمقدهدر . حتی منبعدن براییکی کیلومتره آشاغیده چوبانلر صودن استفاده ایتمک ایچون صولری براییکی متره طولنده آچشلر واولهجه بیراقشلردر . برآز دهه آشاغیده ایسه هیچ آکلاشیلماز بر مقصدله بر طاقم حوضار انشا ایدلش و بالآخره تماماً ترک ایدلشدر . مدنی بر شهرک صولر قسیمی آکدیرر هیچ بر جدی انشات موجود دکلدر .

هر طرفده ییقلمش ، چوکش و شوراده بوراده مختلف قطرده مفروش دمیر بورولر کوریلدور ، والخاصل شهرک صولریله جدی بر صورتده مشغول هیچ بر ادارهک موجود اولدیغنه حکم ایتمک لازمدر . سیواسده باشلیجه بهرام باشا صولری ، بورو صولری ویاخود حکیم صولری و دیگریده کینک صولریدر .

بوصولرک هیچ بر یسی فی بر اصوله شهره سوق ایدلش دکلدر . بورو صولری طبیک بر یسی دمیر بورولریله شهره ایصال ایچون خلیجه اوغراشمش ایسهده ناتمام قالمش بونک ایچون بوصویه حکیم صولری دخی دیرلر .

سیواس کیمیاخانهسنک تدقیقات و مشاهدلرینه کوره زمان زمان بالخاصه یاغموور موسملریده صولر تماماً بولانیق کلدیکی کی آزویت املاحنک ظهور ایتدیکی ده نادر دکلدر .

کبریت	مواد عضویه	مقیاس ماء درجه سی	
اثر	۰,۰۰۱۹	۱۷	بهرام باشا صولری
•	۰,۰۰۰۸	۲۳	بورو ویا حکیم صولری
•	۰,۰۰۳۶	۹,۵	کینک صولری

توقاد

توقاد صولرینک اوصافی حقتده چوق شی سولیه میه حکم بورانک

صواری حقیقه تثبیت ایندیکم فی وثائق قضایه اوغرادیندن یالکز
خاطرلایه بیلدیکم بعض مشاهداتی ذکر اتمکله اکتفا ایده جمک .

توقادده مهم اولارق (آق صو) واردر . همان همان اک چوق
صرف ایدیلنده بو صودر . (آق صو) شهره یاقین بر مسافیه قدر
تماماً آچقندن کلوب شهر داخلنده بوهرنک (طوبراق بورو) ایله
چشمه لره توزیع ایدیلیر . خلقک بو بویوک برکتله سی بوسوی صوف
ایدهر . (قره صو) محدود مقدارده بر صو اولوب بودخی طوبراق
بورولر ایله چشمه لره توزیع ایدیلیر .

بویکی صودن ماعدا ذکره شایان اولارق بک صوی ، اینهجه
صوی ، مارول صوی ، طوب جام صوی کبی صولردن آتیجق محدود
کیمسلر استفاده ایده بیلیمکده درلر .

توقادده سائر شهرلر کبی های تیقوشیدی و دیزانته ری خسته لقلری
هیچ نادر دکلدر . متخصصلردن ایدیندیکم معلوماته نظر آ سنوی
بش بیک لیرالقدن فضله سانسونین یعنی (صولوجان اوتی) صرف
ایدلیکنه باقیلیرسه صولرک کوتو اولدیفنه قارشى بر دلیل الده ایدیلش
اولور .

آماسیه

چقالر ، قره قیادن کان شهرک اک معروف صولری : قاباصری ،
عجم صوی ، اوچلر صوی و صرصر صریر .
چچون بوصولرک اعمال ایدلیکنی و خلقک صحتک هیچ نظر اهمیت
آلما دیغنی بلدیجه جیلردن برینسه صوردم :

— اوقافه عائد صولر اوزرنده هیچ بر حقمز یوقدر جوانی
بوردی . آرتیق فضله مناقشه یه کیرمکه لزوم کورمدم .

بومستله حكومت جمهوريه مزك حل ايده جيكي برمستله اولديغندن زمان موعوديني بلكه مكدن باشقه چاره يوقدر . شهرك شرق طرفنده اوجنه فرانسزلك انشا ايتمش اولديني وبوكون او كسوز يوردي اولان برمكتبه او داغلك اتكلرندن دمير بورولر ايله كتيردكلري دائما براق وبلاور كي آقان صودن آماسيه ليلرك برمثال آلماري لازم كليردي .

چوروم

چورومده آنحق برحقق كون ظرفنده كوره بيلديكم آثار عمران وفعاليت شايان شكران بحالده اولديني قدر صولر حقتده كورديكمده او قدر موجب تأردر . برچوق اولرك دروننده ويا بانجه لرنده ، سواققرده ، جامعارده صوبك مبذولدر . مجموعي ايكوز اللى قدر چشمه صايلاه بيلير . فقط بوتون بونار هيچ برصورتده فني برقيد آلتنده دكلردر . متخصصاردن تدقيق ايتدم ، بونار دييورلركه : مملكتمزده صولجان اوتى سولفاتنه قدر صرف ايديلير !؟ يعنى صايش بيكلرجه ليرايه بالغ اولور . مارول ، صلاطه ، يشيل صوغاندن بك چوق چوجقلر تلف اولور . فقط اك زياده صولريمزك قابل شرب برحالده اولماماسي چوجق وفياتي اوزرينه تاثير ايدر . صولرك مختصر تحليل نتيجه سي دخي بو حقيقتي تايبيد ايديبور . چورومده وقتيله ياپيلان تحليل ايله بزم تحليلمز آراسنده مهم فرق بولوناماشدر .

چورومده تدقيق ايديله بيلن صولر

كبريتيت املاحى	مواد عضويه	امقياس ماء درجه سي	مرسل صوبي
۰,۰۸۴	مبذول	۱۷	سرپين صوبي
۰,۱۰۰	»	۲۸,۵	صيقاق صوبي
۰,۱۶	»	۱۶,۵	ايلجه صوبي
۰,۱۴	»	۱۶	

بوز اوق (بوزغاد)

شهرک جنبنده کی اورمانده (صوتوق اولوق) صوتوی ندقیق ایچون تهره قدر طیرماندق صوبک مقداری آز اولقله برابر بوضو برشخصک تحت تصرفده اولوب (؟) خلق بوندن استفاده ایدمه مدیکندن بوراده ذکره لزوم کورمه دم .

شهرک شمال طرفده کی داغارک (کش داغی وقیزیل تپه) اتکلرندن طوبولانان صولر علی الاکثر یاریم یامالاق طوبراق بورولر ایله چشمه لره ایصال ایدیلر .

صو بورولری باغچه ایچلرندن دیوار دیبلرندن سوقاق اورتلرندن والحاصل راست کله بوللرذن کچهرک توزیع ایدیلر . بورولر دروننده ذاتاً صولر بک مبذول دکلدر . حتی بعضاً بر بورونک آنجق بر ایکی چشمه سی واردر . مثلاً (شکر بوکاری) شهرک بر طرفده آنجق بر چشمه دن عبارت برصودر . صوبک طاتلی اولماسنه بناءً یانی باشنده خلقک چاشیر یقاماسنه مخصوص برده بسیط چاشیر خانه تأسیس ایدلشدر . (بوز اوقک) صولری هیچ بروقت اعتماده شایان دکلدر .

(بوز اوق) صو خصوصنده سائر شهرلره نسبتله فقیر اولدینندن دولایی تماماً شهرک آشاغیننده وشهره سبزه تدارک ایدن باغچلر ، آباق بولی صولرندن استفاده ایتدکلری ایچون حمای تیفوئیدی ، دیزانته ری کبی خسته لقر وصولوجان کبی آفانک بو طریق ایله ده انتقال ایتدیگی شهبدن وارسته در . فی الواقع تورکیاده بو حال عمومیدر . حتی استانبولده بیله شهر داخلنده وخارجنده کی بوستانلر بو اوقی مبذولاً اطرافه صاچارلر .

بوز اوق سولرینک مختصر تحلیل نتیجه لری

مقاس ماده درجه سی	مواد عضویه	بنازیت	حاضر کبریت
۱۳	طبیعی دن فضلہ	—	یوق
۹	طبیعی مقدارده	—	—
۱۷	طبیعی	—	اثر مقداری
۱۶	—	—	"
۱۵,۵	—	—	"
۱۸	مینولاً	موجود	"
۱۷	—	"	"

قیر شهر

قیر شهرده اشرافدن بر ذات بکا شویله دیمشدی : قصبه مزك
 هوس مقداری اون بیکه یاقندر .
 اراضیمز کنیش ، باغمز یاغچه مز بول هر طرفده قایرقالر مز
 ایشله ته جك قدر قوتلر مز وار بچون نفوسمز بکرمی بش بیک ،
 حتی اوتوز بیک اولمالیدر ، بوکا بر چاره ؟
 — اولامرده صحت عمومیه کزی تدقیق ایتک لازمدر . بر بلده مک
 صحت عمومیه سی ایسه اولدهده ایچیلان سولرله اولجیلیر . بو بر قاعده
 عمومیه اولمق اورره قبول ایدلشدر .
 سولر بکزی تدقیقندن سوکره سؤالکره جواب ویرمک قابل
 اولور :

قیر شهرک ایچی دیشی مزارقلارله دولو اولماسی هر بابا بئینک
 نظر دقتی جلب ایدر .
 احتمال قیر شهر لیلرک اراضیلری کنیش اولدینی ایچون ، مسکنلری
 کنیش کنیش طوتدقلری کی مزارقلاری ده اوصورتله کنیش کنیش
 طوتمش اولدقلری وارد خاطر در .

بوراده برچوق چشمه اسمارنى قيد ايتمد؛ بونلرى ومنبعلىرى
برر برر تدقيق ايچون بر پروغرام چيزدم :

ابراهيم افندى چشمهسى (كونيد آلتى)

چارشى چشمهسى ،

قلمه صوبى ،

قابوچى ،

بكر قاضى ،

ديركللى كوشه ،

اخى اروان .

اعضادن محترم برذاتك رياستيله موقع اجتماعلىرى بيلمديكم ديكز
بر قاچ سومىلى ذوانك رفاقتيله بو چشمه لرك منبع و بوللىرى برر برر
كورمك و تدقيق ايتك ايچون يوله چيقدق .

عمارت موقعندن حاجت نيهسه دوغرى ديه شو فورده امر و بربلدى .
بعضاً كچديكمز سواققلر او قادار دارديكه ، كوشه نى دوركن ،
كوشه بيده برابر سو كوب كوتوردك .

تا حاجت نيهسه قدر يول اولمديغندن اوتوموبيلدن ايندك ،
خياجه بايان قطع مسافه ايندك .

كيش برمزارلنك اتكنده رهبرمز صو بوللارنك استقامتى زره
تعريف ايديوردى :

— ايسته چارشى چشمه سنك بوهره نكلرى بورادن كچر ؛ ديه رك
قازما كورهك طاشبانه اشعارت ايتديكى يرلى قازماسى ايچون امر
وردى .

هنوز اوچ درت قارشى بيله قنز قازمادن قيرلىق بر بوهره لك
بولدى ، اوزرى بر قاچ طاشله اورنلشدى ؛ (صو بولجى بايا) بو

طاشارى قالديردى وبزه صوبى كوستردى . بورو ايچنده اينجه برصو
آقوردى .

— ححك حكمتى بو صوو بوقارى طرفلرده دها آزددر بورلاره
كلنجبه قدر كندى كندينه چوغاير ديهرك مطالعهنى علاوه
ايدىوردى . (صو بولجى بابا) مزارلغك ديكر بر جبههنى اشارت
ايدهرك :

— بوتپهك آلتنده ديكر بورولرله كلن صولرك هپسى شهره
قدر كيدر ، ديدى .

بوصور (كوزه) يعنى منع صولرى اوليوب آنجق حاجت
تپهدهكى كنيش بر مزارلغك آلتنده خارجه ترهر ايمش بر قالكر
طبقه سنك تحت الارض صو صيزنيتليرنى طوبلايوب طوبراق بورولرله
شهره قدر ايصال ايدىورلر .

شوراسى علماً تابندر كه قالكرلى اراضيدهكى صيزنيتى صولر حتى
منع صولرى بيله دها فضلته تهلكه ابراز ايدر .

پورتايف لابوراتوارمرك قاپاقليرنى آجق ؛ شيشه لرى ، معيارلى
و آلتىرى ميدانه چيقاردق . هر كس برصراقله نتيجه عمليه منتظر ايدى :
— اقتديار بو صو ايچلمز ! ديديكم وقت هر كس حيرتله ديكليوردى .

بوصويك مقياس ماء درجهسى (۱۷) ، درجه حرارتى اون
دوقوز ايدى . احتوا اينديكى مواد عضويهك مقدارى چوقچه اولوب
كبريتت حتى قوسفوريت تعامللى اهمال ايديلهك بر درجهده دكلدى .
ايكجى برچشمه صوبى يولنه دوعرى يوللاندىق . كوند آلتنده

ابراهيم اقتدى چشمهسى ، اوراجه دها فضلته شهرتى واروش ، صوبى
بك نافع ايمش حتى ذالك بريسى ديديكه بو چشمهك صوبندن باشقه
صو ايجهم ، نجه اك خفيف برصودر . فقط بزم تحليلمه كوره
اولكندن بر فرق اولديغى كوردك .

بو صو دخی بر مزارلنك دیندن ، بر طرفدن کلیوردی .
والحاصل قابوجی ، دیرکلی گوشه ، آخی اروان صولرینك دخی
هپسی باشقه باشقه مزارلقلر جوارندن طولانلش صولر اولدیغنی
سویلدیلر بالکز (قلعه صوی) دیدکلری چشمه شهرک مرکزنده
صنی بر تپهك اوزرینه قدر دمیر بورولرله چقارلش بر صودر .
احتمال بو صو دخی شهرک خارجنده عادى وسائطله ویاخود بر مزارلنك
ایچندن کتیرلش اولسه کرک .

قیر شهرده دخی صولر حقنده ترتیب ایندیکم بر قونفرانیده
قیر شهریلره صولرنده (تولو خلاصه سی) ایچدکلری سولکی اونو تدم .
اون اوچ بیک کشیک بر بلده اون اوچ کیشی به قدر ایندیکنده
بن حیرت ایندم .

شهرک یوقاریسنده تخمیناً دوت بش کیلومترهك بر مسافده
(اوکسه صوی) دمیر بورولرله شهره ایصال ایدلسه بو مزارلقل
صولرینی ایچمکدن داها خیرلدر ظن ایدرم .

صو حقنده آنادولیده ایکی فکر

آفیون قره حصارى اطرافنده کی کویلده کزدیکم انشاده اختیار
بر رنجبرله حسبحال ایدیوردم .
صادق بك کوینده فوطوغراف آلیرکن اطرافزیکرمی قدرسکزدن
اون بش یاشلرینه قدر سوملی و صاغلام چوجقلرله دولو ایدی .
اختیاره صودرم :

— بابا بو چوجقلر سزک کویکمیدر ؟

— اوت هپسی بزم کویک چوجقلریدر . بزم کویده چوجقلر
ماشالاه بك چابوق اوردر ؛ فقط آشاغیده کی کویک ، فتحی بك
کوی ، چوجقلری یاشاماز وجیلزدرلر . چونکه بز (اریکمن) ده کی

كوزه صوتی ایچرز . اونلر (آقاز) ، چای صوتی ، یاخود قوی صوتی ایچرلر .

ایکچی فکر ایسه بوکا تماماً ضد ایدی . قیر شهرده صولر حقیقده کی مطالعاتی ایضاح ایتدکن صوکره شویله برتقیده معروض قالدیم .

— بک اوغلم ، آلتنن درت یاشنده بيم ، رفیقه مده حمد اولسون بيم کچی کوچلی قوتلی ، هپ سزک بکنمديکیز صولردن ایچوروز . حمد اولسون کوربورسکیز یا هیچ برشی اولماق ، الان یاشوروز . — قاج چوجنگز وار ، شمدي به قدر قاج چوجنگز دنیایه کلدی دیبه صوردم .

— شمدي به قدر اون ایکی چوجنگ دنیایه کلدی .. دو قوزی تولدی ، اوچی یاشیور دیدی .

مجلسزده موجود اون قدر ذوانه صوردم وقید ایتدم .
یدی چوجنی اولانک نادرآ اوچی رحیات اولدیننی سوبلایلر ؛
همان اکثریتله سکز ویاخود اون چوجنی دنیایه کلش آنجق ایکیسی ویاخود اوچی یاشامشدر .

علاوة دیدمکه :

— یاشایانلره دکل قابل اولسه ده توللره صورساق بوزوالیلر

نیچین تولشاردر ؟

مدرس عصمت یاشا حضرتلرینک برسوزی :

شهرلرینک سرفاقلدی دالها بر قاج سنه چاموزلی اولسونه کیرلری قاراکلفره قالسونه فقط ایچیلجک صولری ایهلوم سرعند همت ایلسونه .

Sayı / Number : 4	Kış / Winter 2021
e-ISSN: 2717-9052	ankaradergisi06@gmail.com

ANKARA ANADOLU VE RUMELİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

- 1- Yayınlanması istenen makalenin Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imlâ ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.
2. Yayınlanması için gönderilen makaleler ilk önce ön değerlendirmeden geçirilir. Daha sonra intihal taraması yapılarak dergide yayınlanması noktasında uygun olup olmadığı kontrol edilir.¹ Daha sonra makale Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.
3. Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir. Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.
4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede geri dönmeyen yazarların Editör Kuruluna ulaştırılmayan çalışmaları yayından düşürülür.
5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dâhilinde düzeltmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
6. Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulunca yayınlanması onaylanan makaleler yayınlanmak üzere sıraya alınır.
7. Yazar, Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır. Aksi takdirde makale basım süreci durdurulur ve o tarihe kadar tahakkuk eden (dizgi ve mizanpaj giderleri. vs.) harcamalar yazardan tahsil edilir.

YAZIM KURALLARI

Yayın Dili: Derginin yazım dili Türkçedir. Bununla birlikte İngilizce, Almanca, Fransızca, ve Rusça yazılar da yayımlanabilir.

¹ İntihal süreci hakkında bilgi almak için www.ankaradergisi06.com sitemizdeki “İntihal Raporu” sayfasına bakınız

Yazım kuralları: Dergimize gönderilecek yazıların aşağıdaki biçimsel özellikleri taşıması yayım birliği açısından zorunludur.

Türkçe Başlık: İçerikle uyumlu, 10-12 sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle, yazılmalı ve sayfa ortasında yer almalıdır. Başlık 11 Punto , Aralık önce 20 nk, sonra 12 nk olmalıdır. Sağ ve sol 1cm içeride yazılmalıdır.

İngilizce Başlık: İçerikle uyumlu, 10-12 sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle Türkçe Öz'ün altında, 11 punto, önce ve sonra 3 nk boşluk bırakılacak şekilde sağ ve sol 1 cm içeride yazılmalıdır.

Yazar adı ve adresi: Yazar(lar)ın adı (küçük) ve soyadı (büyük), başlığın altında ortalanmış olarak 11 puntuyla yazılmalı; unvanı, çalıştığı kurum, haberleşme, e-posta adresleri ve ORCID ise normal karakterde harflerle dipnot olarak belirtilmelidir.

Ömek:

**İKİ KOMŞU'NUN İLK İTTİFAKI 1915-1918
(OSMANLI DEVLETİ-BULGARİSTAN)***

Ökkeş NARİNC **

Öz: Birinci Dünya Savaşının yaklaştığı süreçte Bulgaristan ve Osmanlı Devleti savaşa girmeyi düşünmeyip, tarafsız kalma politikası takip etmekteydi. Zaten tarafların birbirlerine savaş ilan ettiği dönemde de (Temmuz-Ağustos 1914) her iki ülke tarafsız kaldıklarını dünya kamuoyuna ilan etmişti. Fakat savaşın başlaması ile aralarındaki pozitif diplomatik iletişimin de etkisi ve devlet erkani içerisinde gerek askeri alanda gerekse de diplomasi alanında görev yapan üst

636

* Bu Makale 24.10.2018-26.10.2018 tarihleri arasında Kahramanmaraş'ta gerçekleştirilen "Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı I. Dünya Savaşı'nın Sonu, Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları, Uluslar arası Sempozyumu"nda sunulan bildiri metninin düzenlenmiş halidir.

** Dr. Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, onarinc@nku.edu.tr. ORCID: 0000-0002-9486-8956.

** Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Tarih Bölümü, email: onarinc@nku.edu.tr

düzyer görevlilerin de katkısı ile Almanya, Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş sürecini hızlandırmıştır (2 Ağustos 1914 gizli anlaşma). Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914 tarihinde Padişah Mehmed Reşad'ın manifestosu ile de savaşa resmen katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Bulgaristan.

THE FIRST ALLIANCE OF TWO NEIGHBOURS 1915-1918 (OTTOMAN STATE-BULGARIA)

Abstract: In the process of the First World War, Bulgaria and the Ottoman State did not consider entering the war, but followed the policy of neutrality. Already in the period when the parties declared war on each other (July-August 1914), both countries declared to the world public that they were neutral. However, when the battle began, Germany accelerated Ottoman State's entry into the war with the effect of positive diplomatic communication among them and the contribution of senior officials working in the field of military affairs as well as diplomacy with in the state enterprise. (August 2, 1914 secret agreement) The Ottoman State officially participated in the war with the manifesto of Sultan Mehmed Reşad on 11 November 1914. Bulgaria extended the process of neutrality until 6 September 1915 in order to provide the best conditions.

Key words: First World War, Ottoman State, Bulgaria.

Genişletilmiş İngilizce Özet: Genişletilmiş İngilizce Özet 750-1000 kelime arasında olmalıdır. İngilizce metin yazı tipi **Times New Roman**, **11 punto**, önce ve sonra **3 nk** boşluk bırakılmalı, paragraf girintisi olmadan, tüm kenarlar 2,5 cm olmalı ve "**Extended Abstract: İngilizce Metin**" şeklinde hazırlanmalıdır.

Extended Abstract içerik itibarıyla çalışmanın (makalenin) "**Sonuç**" kısmı ağırlıklı olmak üzere 750-1000 kelime arasında bilgiler içermelidir. "**Öz**"-"**Abstract**" kısmında makale hakkında genel bilgiler verilmeli,"**Extended Abstract**" kısmında ise yapılan çalışma üzerinde yazar tarafından elde edilen bulgular 750-1000 kelime arasında sunulmalıdır. Bu kısım çalışmanın uluslararası tanınırlığını artırarak makalenin etki faktörünü daha üst seviyelere çıkarması bakımından önemlidir

Örnek

Extended Abstract: Orders that are given to Turkish soldier sended to front line and to squadron leader and above degree people are categorized three groups. These are Chivalry Order, Saint Aleksander Order and distinguished Military Service Community Order. These orders are categorized grades in itself according to evel of rank and duty was discharged. These are classified as follows.

Military Order “For Bravery”

Big cross

First Class Brillant

First Class Matte

Second Grade

Third Grade

Third Grade First Class

Third Grade Second Class

Fourth Grade First Class

Fourth Grade Second Class

Royal Order of Saint Aleksander

Necklace

Big Cross

First Grade Big Cross

Second Grade Big Military Cross

Third Grade Commander Cross

Fourth Grade Military Officer Cross

Fifth Grade Cavalry Cross

Sixth Grade Silver Cross

National Order of Civil Merit

Big Cross

First Grade Big Cross

Second Grade Big Military Officer Cross

Third Grade Commander Cross

Fourth Grade Military Officer Cross

Fifth Grade Cavalry Cross

Sixth Grade Silver Cross

Even if orders that are given by Bulgarian Charism are classified as six different types, in this study, it is tacked three types of orders.

Orders given to Turkish soldiers are as the following.

First Grade Brilliant Military Order "For Bravery": Ottoman Sultan Mehmed Reşad V

First Grade Matte Military Order "For Bravery": Deputy of Chief Commander Enver Pasha

Second Grade Military Order "For Bravery": 1 Marshall, 1 Admiral, 4 Lieutenant Generals, 1 Major General

Third Grade Second Class Military Order "For Bravery": 1 Staff Colonel

Fourth Grade Second Class Military Order "For Bravery": 11 Sultan's Sons, 2 Lieutenant Colonels, 4 Squadron Leaders

Royal Order Saint Aleksander Big Cross: Marshall Liman von Sanders
Second Grade Royal Order Saint Aleksander with Silver Saber: 4 Major Generals, 1 Staff Colonel and 1 Squadron Leader

Third Grade Royal Order Saint Aleksander with Silver Saber: 2 Admirals, 26 Lieutenant Generals, 1 Major General, 1 Brigadier General

Second Grade National Order of Civil Merit: 1 Lieutenant Colonel, 7 Colonels

Third Grade National Order of Civil Merit: 5 Lieutenant Colonels, 24 Squadron Leaders

Forementioned sum of people are 116. These are 42 Squadron Leaders, 34 Lieutenant Colonels, 11 Colonels, 1 Brigader Leader, 6 Major Generals, 7 Lieutenant Generals, 11 Son of Sultan with different rank 2 Marshalls, 1 Deputy of Chief Commander, 1 Full General, 1 Sultan. These datas show that squadron, above degree military officers and Ottoman statesmen.

1138 orders given to Turkish military officers and Ottoman statesmen constitute of highest rank of symbols. In these orders there are also Germany military officer contacting to relationship Turk-Bulgaria. Looking at the dates of the orders, it is understood that they were generally after military operations against Romania. Issued on orders are on 21 February 1915, 03 December 1916, 17 April 1917, 19 May 1917, 21 September 1917, 16 October 1917, 07 December 1917, 10 February 1918.

Orders are granted as an indicator of concrete pleasure with reference to support of Turkish soldiers. Third Grade Royal Order Saint Aleksander with Silver Saber was granted to Lieutenant Colonel Mustafa Kemal Bey on 21.02.1915. This order was granted in consequence of military attache that he carried out in Sofia and his good relationships.

Ana metin: Yazı Microsoft Word yazılım programı ile boyutları 17 / 24 cm olan sayfa üzerinde Times New Roman 11 punto ile tek satır aralıklı ve üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm kenar boşlukları ve 30 sayfayı geçmeyecek biçimde tek sütun halinde hazırlanarak teslim edilmelidir. Paragraflar 0 cm girinti ile başlamalıdır. **Ana metin**, özet bölümünün hemen altından 3 nk boşluk bırakılarak başlamalıdır.

Bölüm başlıkları: Yazıda yer alan konu başlıkları Giriş, Sonuç ve Kaynaçça hariç, numaralandırılarak koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.

Şekil ve Tablolar: Şekil adı, şeklin altında, tablo başlığı tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil ve tablo numaraları 1, 2, 3, ... gibi verilmelidir.

Alıntı ve Göndermeler: Chicago usulünde (klasik usulde) sayfa altı numaralandırılmış dipnot şeklinde yapılmalıdır. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez; sayfa numarası ya da numaraları, yalnızca doğrudan alıntılarda tam olarak verilir. 3 satırı geçen alıntılara, ana metne göre sadece soldan 1 cm girinti verilmelidir. Dipnotlarda ise kaynak ilk kez kullanıldığında isim soyisim, eser adı, varsa cilt ve sayı, varsa çeviren adı, yayınevi, basım yeri, basım tarihi ve söz konusu bilginin alındığı sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Aynı eser bir çok defa kullanılacak ise yazar soyadı, a.g.e (adı geçen eser)- a.g.m. (adı geçen makale), ilgili sayfa numarası şeklinde dipnot düşülmelidir. (Örn: Kayapınar, a.g.e., s. 356).

Ana Başlık Boyutu 11 pt, ortalanmış, kalın

Kağıt Boyutu 17 x 24 cm

Ana Metin Üst Kenar Boşluk 2,5 cm

Alt Kenar Boşluk 2,5 cm

Sol Kenar Boşluk 2,5 cm

Sağ Kenar Boşluk 2,5 cm

İlk satır girinti 0 cm

Yazı Tipi Times New Roman

Yazı Tipi Stili Normal

Normal Metin Boyutu 11 pt
Paragraf Aralığı 3 nk
Satır Aralığı Tek
Dipnot Metni Boyutu 9 pt
Alıntı Metni Boyutu 10 pt
Alıntı Kenar Boşlukları Soldan 1 cm
Öz Yazı Tipi Times New Roman
Öz Yazı Tipi Stili Normal
Öz Kenar Boşlukları Sağdan- Soldan 1 cm
Öz Metin Boyutu 10 pt
Öz Başlığı 10 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

Örnekler:

Kitap: Halil İncalcık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İncalcık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda:

İncalcık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

Kaynakça: Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.

Çeviriyazı Metinlerde Uyulacak Esaslar

Çeviriyazı bir metnin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayınları arasında yer almadan önce aşağıdaki hususlara riayet edilerek hazırlanmış olması veya bunlara göre düzeltilmiş olması gerekmektedir.

a) Tanzimat sonrası matbu metinlerde:

1. Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon değil transliterasyon veya başka bir deyişle “hafifletilmiş transkripsiyon” uygulanır. Bundan sonra kullanılacak olan “transkripsiyon” kavramı Türkçede kullanılmayan harfler de dâhil bütün harfleri aynen bir başka alfabe ile yansıtmayı;

transliterasyon ise daha çok kelimenin bütünlüğünü koruyarak herhangi bir sadeleştirme yapmadan aktarmayı anlatmaktadır.

2. Uzun bütün heceler â, û, î harfleriyle yazılmalıdır.

Ör. hâkimiyet; rûberû; cerîde ... Kalın okunması gereken ve anlam karışıklığına da yol açabilecek kelimelerde bulunan uzun a sesi için, bu durumu önlemek üzere “â” şeklindeki imlâ tercih edilebilir.

Ör. Gâzî; mukâyese; tekâbül , kânûn... Bu durum, benzer yazılışa sahip Arapça ve Farsça kelimelerdeki okuma yanlışlarını da önleyecektir.

Ör. “Yasa” anlamındaki “kânûn” ile “Ocak ayı” anlamındaki “İkincikânûn” (Kânûnisânî) kelimelerinde olduğu gibi...

3. Kelimelerin orijinal sesleri korunmalı, transkripsiyondaki hafifletme işlemi imlâ ile sınırlı kalmalıdır.

Ör. Aptülhak Hamit (-) → Abdülhak Hâmid (+)

4. Arapça terkiplerin yazımında İSAM DİA’nde ve MEB. İslâm Ansiklopedisi’nde benimsenen yazım kuralları uygulanmalıdır.

Ör. Muhîtü’l-Maârif; Muînü’d-devle ...

5. Farsça terkiplerde terkip tiresi her seferinde yazılmalıdır. Ör. Devlet-i Aliyye; hüsn-i muâmele, müdür-i umûmî ... Farsça terkiplerdeki terkip - i’si “-ü” şeklinde yazılmamalıdır.

Ör. müdür-ü umûmî (-); hüsn-ü muâmele (-); umûr-u mâliye (-) → umûr-ı mâliye (+) ... “Ve” kelimesine karşılık gelen “ü”ler ise aynen korunur ve kendisinden önceki ve sonraki kelimeye bitleştirilmeden yazılır.

6. Osmanlıca matbu metinlerde Batı sahasına ait şahıs ve şehir adları genellikle okunduğu gibi yazılmaktadır. Tanzimat sonrasına ait bir metnin çeviriyazısında bu tür kelimeler orijinal dildeki imlâsına uygun yazılmalıdır.

Ör. “Mısır’da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsiPosiyelk’a gönderdiği mektup (...)” (-). “Mısır’da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsiPoussielque’a gönderdiği mektup (...)” (+) Türkçede yaygın olarak kullanılan yabancı yer ve şahıs adlarında ise Türkçe kullanımı esas alınır.

7. Masdar-ı ca’liler -günümüz Türkçesinde sık kullanıldığı için tek y ile yazılanlar hariç- çift y ile yazılmalıdır.

Ör. Osmâniyye; Cülûsiyye; şahsiyye ... Sık kullanılanlara ör. Bahriye; Mülkiye...

8. Nisbet -î'si ile biten kelimelerin sonuna Türkçe olarak ismin -e hâli geldiğinde masdar-ı ca'îlerle karışmaması için "î" şeklinde yazılmalı fakat bu imlâ masdar-ı ca'îlerde kullanılmamalıdır:

Ör. "Âmâl-i millîye uygun olarak ..." (Burada millî kelimesinin sonundaki -ye, ismin -i hâlini gösterir). "Âmâl-i milliyeye uygun olarak ..." ("Âmâl-i Millîyeye" imlâsı yanlıştır).

9. Osmanlıca matbu eserlerde vurgulanmak istenen kelimeler ve özel adlar çoğunlukla parantez içine alınarak vurgulanır. Oysa bugün bunun yerine çift tırnak içine alarak vurgulama tercih edilmektedir. Bu bakımdan;

a) Sadece vurgulanması gereken bir (veya birkaç) kelime varsa parantez yerine tırnak içinde yazılmalıdır.

Ör. "(...) nâm-ı âfleri (Nizâm-ı Cedîd) tesmiye olundu." (-) "(...) nâm-ı âfleri "Nizâm-ı Cedîd" tesmiye olundu." (+)

b) Vurgulanmak istenen bir kitap adı ise sadece italik yazılması vurgu için yeterlidir.

Ör. "Tameşvarî (Hadîkatü'ş-Şu'arâ) / "Hadîkatü'ş-Şu'arâ" nâm eser-i bîhemtâsında (...)" (-). "TameşvarîHadîkatü'ş-Şu'arânâm eser-i bîhemtâsında (...)" (+).

c) Osmanlı alfabesinde büyük - küçük harf ayrımı olmadığı için şahıs, kurum veya yer adı cinsinden özel isimlerde ayrıca tırnak içine almak biçiminde özel bir vurguya gerek yoktur; baş harflerinin büyük yazılması yeterlidir.

Ör. "Şeyhülislâm'inüstâdı (Münîr Efendi) de çağırılıp meydâna getirildi." (-) "Şeyhülislâm'inüstâdıMünîr Efendi de çağırılıp meydâna getirildi." (+) Dolayısıyla bu gibi durumlarda Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış metinlerde kullanılan parantezler hiç kullanılmamalıdır. Elbette açıklama ve ek bilgi mahiyetindeki cümle veya kelime gruplarında parantez kullanılacaktır.

10. Ana metin içinde geçen Türkçe dışındaki dillerden iktibas edilmiş cümlelerin, metin içine tercüme aktarılmalı, gerekiyorsa dipnotlarda orijinal yazılışları kaynak bilgisinden önce verilmelidir.

11. Günümüz Türkçesinde kullanılmayan Farsça kelimelerin imlâsında, günümüzde kullanılanlarda olduğu gibi Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. nohoft (-) → nühüft (+); dovvom (-) → düvvüm (+) ...

12. Osmanlı Türkçesiyle basılı bir metinde geçen her tür Arapça kelimenin yazımında da yaygın Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. Rasûl (-) → Resûl; a'yân → âyân ...

13. Arapça kelimelere mahsus bir ses olan ayn harfi, anlam karışıklığına veya okuma hatasına sebep olmadıkça imlâyâ yansıtılmamalıdır.

14. Tanzimat sonrası matbu metinlerde transkripsiyon değil transliterasyon esas alınacağı için isimleşmiş veya çok kullanıldığı için âdetâ birleşmiş Arapça, Farsça terkiplerde kullanılacak apostrof ve tire işaretleri kaldırılmalıdır.

Ör. Abdü'l-Hamîd (-) → Abdülhamîd (+)

Kânûn-i sâni (-) → Kânûnisâni (+);

Teşrîn-i sâni (-) → Teşrînisâni (+);

Rebû'l-evvel → Rebûlevvel

Cemâziye'l-âhir → Cemâziyelâhir;

Zi'l-ka'de → Zilkâde

Şeyhü'l-İslâm (-) → Şeyhülislâm (+) vb.

15. Türkçe kelimelerin -özellikle fiil kökenli kelimelerin- sonlarında Osmanlı metinlerinde genellikle b harfi ve diğer bazı kelimelerde c ve d harfleri kullanılırsa da çeviriyazı çalışmalarında p, ç, t şeklindeki sertsessiz harfler kullanılmalıdır. Yine özellikle fiil kökenli kelimelerde Eski Türkçeye ait telaffuzun Anadolu sahasındaki bir devamı olarak Osmanlı imlâsına yansıyan “ü” sesleri “i”, “ı” sesleri ses uyumuna göre düzeltilmeli; kapalı e harfi de denen ve genellikle “i” harfiyle yazılan ses ise “e” harfiyle yazılmalıdır.

Ör. idüb (-) → edip (+); konub (-) → konup (+); bitüb (-) → bitip (+); içün (-) → için (+); ağac (-) → ağaç (+); yiğid → (-) yiğit (+); geçid (-) → geçit (+) ...

b) Tanzimat sonrası yazma Arşiv belgelerinde: Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon usûlü uygulanır.

c) Tanzimat öncesi matbû veya yazma metinlerde:

Bu tür eserlerin çeviriyazıları hazırlanırken İSAM DİA ve MEB İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan ilmî transkripsiyon usûlü kullanılmış olmalıdır. Bu iki Ansiklopedi arasında herhangi bir uyumsuzluk olursa DİA esas alınır. Kuruma Tanzimat öncesi bir metnin yayını teklif edilirken transkripsiyon alfabesine mahsus harfler bir liste hâlinde eserin başında gösterilmeli; metin boyunca da özellikle Türkçede bulunmayan harflerin yazımında bu alfabe esas alınmalıdır.

d) Rusça, Bulgarca, Yunanca vb. alfabeti farklı dillerde transliterasyon kullanılmalı, kelimelerin aktarımı Türkçe telaffuza göre olmalıdır.²

² Yayın ilkeleri Belleten Dergisi örneğinden hazırlanmıştır

ANKARA ANADOLU VE RUMELİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ANKARA'S JOURNAL OF ANATOLIA AND RUMELIA STUDIES